
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

G O S O S

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

X/I: PROF. DR. YAŞAR AKÇAY'A ARMAĞAN

(GOSOS Haziran ve Aralık aylarında yayımlanmakta olup Türkçe ve İngilizce dillerinde Sosyal Bilimler alanında yazılara yer vermektedir.)

YIL/YEAR: X CİLT/VOLUME: X SAYI/ISSUE: I (YAZ 2015)

| GOSOS | Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları
Dergisi/GOSOS Gaziosmanpaşa University Social Sciences Researches Journal

YIL/ YEAR	2015
CİLT/VOLUME	X
SAYI/ISSUE	I
ISSN	1306-732X
SAHİBİ/OWNER	Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına On behalf of Gaziosmanpaşa University Institute of Social Sciences Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK/Tokat-TÜRKİYE mustafa.colak@gop.edu.tr
EDİTÖRLER KURULU/EDITORIAL BOARD	
Baş Editör/Editor in Chief	Yrd. Doç. Dr. Murat Hanilçe/Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tokat-TÜRKİYE murat.hanilce@gop.edu.tr
Yardımcı Editör/Co-Editor	Arş. Gör. Fehim Kuruloğlu/ Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tokat-TÜRKİYE fehik.kuruloğlu@gop.edu.tr
Sekreter	Turgut Akarslan/Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tokat-TÜRKİYE sbad@gop.edu.tr
Kapak Tasarım/Cover Design	Öğr. Gör. Hadi Esmeray/Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Tokat-TÜRKİYE
BASKI/PRINTING	Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası/ Gaziosmanpaşa University Publishing Tokat-TÜRKİYE
Yazışma Adresi/ Correspondence Address	Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Taşçıiftlik Yerleşkesi /60250 Tokat-TÜRKİYE Tel: (+90) 356-2521616 Dahili: (3073-3157) E-posta: sbad@gop.edu.tr Web: http://sbad.gop.edu.tr
	TUBİTAK ULAKBİM tarafından dizinlenmektedir.

 iThenticate

Checked by iThenticate.

©Her hakkı saklıdır./All rights reserved. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide Türkçe ve İngilizce yazılara yer verilmektedir. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazarlarına aittir.

Danışma Kurulu/ Advisory Board

Prof. Dr. Ali AÇIKEL	Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Halit ÇİÇEK	Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Tuncay BÖLER	Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Yusuf TEMÜR	Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat-TÜRKİYE)

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Prof. Dr. Canan PARLA	Anadolu Üniversitesi (Eskişehir-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ersan ÖZ	Pamukkale Üniversitesi (Denizli-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülay TOKSÖZ	Ankara Üniversitesi (Ankara-TÜRKİYE)
Prof. Dr. İbrahim ORGAN	Pamukkale Üniversitesi (Denizli-TÜRKİYE)
Prof. Dr. İlyas DOĞAN	Gazi Üniversitesi (Ankara-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Metin BERBER	Karadeniz Teknik Üniversitesi (Trabzon-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nilgün ÇIBLAK	Mersin Üniversitesi (Mersin-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ömer Faruk ÇOLAK	Gazi Üniversitesi (Ankara-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ulvi KESER	Girne Amerikan Üniversitesi (Girne-KKTC)
Prof. Dr. Yusuf BUDAK	Gazi Üniversitesi (Ankara-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Erginbay UĞURLU	Hitit Üniversitesi (Çorum-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ersin GÜLSOY	Atatürk Üniversitesi (Erzurum-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Filiz ELMAS	Gazi Üniversitesi (Ankara-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Funda GENÇOĞLU ONBAŞI	Başkent Üniversitesi (Ankara-TÜRKİYE)
Doç. Dr. İlhan EGE	Mersin Üniversitesi (Mersin-TÜRKİYE)
Doç. Dr. İsmet GÖÇER	Adnan Menderes Üniversitesi (Aydın-TÜRKİYE)
Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN	Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Kürşat DEMİRYÜREK	Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Samsun-TÜRKİYE)

| GOSOS | Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları
Dergisi/GOSOS Gaziosmanpaşa University Social Sciences Researches Journal

Doç. Dr. M. Oğuz ARSLAN	Anadolu Üniversitesi (Eskişehir-TÜRKİYE)
Doç. Dr. M. Veysel KAYA	Kırıkkale Üniversitesi (Kırıkkale-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehmet AYGÜN	Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Van-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehmet KARATAŞ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mikail ALTAN	Selçuk Üniversitesi (Konya-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Süleyman Demirel Üniversitesi (Isparta-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Ayşe GÜNAY BEKAR	Dokuz Eylül Üniversitesi (İzmir-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Baki DEMİREL	Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Dündar KÖK	Pamukkale Üniversitesi (Denizli-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Emine Saka AKIN	Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Esen ORUÇ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Fatih CAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi (Trabzon-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Halim Emre ZEREN	Adnan Menderes Üniversitesi (Aydın-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Hasan EKER	Hitit Üniversitesi (Çorum-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. İsmail ÖZER	Ordu Üniversitesi (Ordu-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Kemal ÖZKURT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Samsun-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KARA	Bozok Üniversitesi (Yozgat-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Orhan Fatih KUŞDEMİR	Bozok Üniversitesi (Yozgat-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Özgür Emre KOÇ	Hitit Üniversitesi (Çorum-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Reha YILMAZ	Çankırı Karatekin Üniversitesi (Çankırı-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Serap BARIŞ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Sevilay ÖZER	Cumhuriyet Üniversitesi (Sivas-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Süleyman İÇ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Samsun-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Yavuz Selim AĞAOĞLU	Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Yusuf TEMÜR	Gaziosmanpaşa Üniversitesi (Tokat-TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Zafer AYKANAT	Ardahan Üniversitesi (Ardahan-TÜRKİYE)

Editörden
Mektup

Değerli Okuyucular,

Dergimizin 10. senesinde ilk sayısıyla karşınızda olmaktan büyük mutluluk duymaktayız. Bu sayımız geçtiğimiz sene genç bir yaşta aramızdan ayrılan Üniversitemiz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Eski Dekanlarından Prof. Dr. Yaşar Akçay'a Armağan olarak yayınlanmıştır.

Bu sayıda jenerik bölümünde Prof. Dr. Yaşar Akçay'ın özgeçmişi ve kendisi hakkında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mustafa Şahin ile öğrencileri ve yakın mesai arkadaşlarının mesajlarına da yer verilmiştir. Dergimizin bu sayısındaki 14 makalenin önemli bir kısmı Prof. Dr. Yaşar Akçay'ın mesai arkadaşları ve öğrencilerinin kaleme aldığı yazılardan oluşmaktadır.

Dergimize ilişkin bazı sevindirici gelişmeleri de sizlerle paylaşmak istiyoruz. Bunlardan ilki dergimizin Ulakbim tarafından indekslenmeye başlamasıdır.. İkincisi ise dergimizde yayınlanacak ve yayınlanmış yazıların Aralık 2015 tarihinden hemen sonra DOI sistemine aktarılmasına başlanmasının öngörülmesidir. Bu iki önemli gelişme dergimizin Uluslararası indekslerde taranması yolunda yakın gelecekte yapacağımız girişimler için bize umut ışığı olmuştur. GOSOS'a ilişkin önemli bir yenilik de gelecek sayımız ve sonraki sayıların "tematik" olarak çıkarılmasının hedeflenmesidir.

2015 Kış sayısının teması olarak "Orta Karadeniz" belirlenmiştir. Bu vesileyle Orta Karadeniz ile Türkiye'nin bu bölümünde yer alan şehirleri kapsayan sosyal bilimler alanındaki akademik çalışmalarınızı bekliyoruz.

Bu sayının tasarlanmasında, hazırlanmasında ve yayımlanmasında emeği geçen başta Enstitümüz eski müdürü Prof. Dr. Ali Açikel, yeni müdürü Prof. Dr. Mustafa Çolak, GOÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyeleri Murat Sayılı, Muhittin Demiray, Emre Arslan, Ömer Kurtbağ, sekreterimiz Turgut Akarslan ve ikinci editörümüz Fehim Kuruloğlu ile yazılarıyla bu sayının anlam kazanmasına vesile olan yazarlarımız; görüşleriyle yazıların son halini kazanmasına yardımcı olan değerli hakemlerimize sonsuz teşekkür ediyoruz.

Bir sonraki sayıda görüşmek dileğiyle...

GOSOS Editörü
Yrd. Doç. Dr. Murat Hanılçe

**Prof. Dr.
Yaşar Akçay
Kısa Özgeçmişi
(1961-2014)**

Prof. Dr. Yaşar Akçay, 24 Mart 1961 tarihinde Tokat ili Erbaa ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini Erbaa'da tamamlamıştır. 1986'da, o yıllarda Cumhuriyet Üniversitesine bağlı Tokat Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümünde lisans eğitimine başlamıştır. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde 1989'da başlamış olduğu lisansüstü eğitimini 1991 yılında tamamlamış; bu tarihten 1993 yılına kadar ABD'de Ohio State University'de bilimsel çalışmalarda bulunmuştur. 1996 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nden Tarım Ekonomisi alanında doktor unvanını almış ve aynı yıl üniversitenin Tarım Ekonomisi Bölümüne yardımcı doçent olarak atanmıştır. 2000 yılında doçent; 2006 yılında profesör olmuştur.

Prof. Dr. Yaşar Akçay, dokuz yüksek lisans ve dört doktora tezi yönetmiştir. Altısı SCI tarafından endekslenen, on biri diğer uluslararası endeksler tarafından taranan dergilerde olmak üzere toplam on yedi uluslararası yayını ve ayrıca uluslararası sempozyumlarda sunduğu altı bildirisi bulunmaktadır. Ulusal hakemli dergilerde yayımlanmış yirmi üç makalesi, on beş ulusal bildirisi ve beş araştırma serisi mevcuttur. Çeşitli ulusal projelerde araştırmacı olarak yer almıştır.

Prof. Dr. Yaşar Akçay, öğretim üyeliğinin yanı sıra Gaziosmanpaşa Üniversitesinde birçok idari görev de üstlenmiştir. Fen Bilimleri Enstitüsü Müdür Yardımcılığı (1997-1998), Zile Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü (2000-2002), Turhal Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü (2002-2011), Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü (2009-2010) bu görevler arasında yer almaktadır. 2008-2011 yılları arasında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölüm Başkanlığı görevini üstlenmiştir.

Şubat 2011 tarihinden vefatına kadar da Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı görevini sürdürmüştür.

Tarım Ekonomisi Derneği, TÜBİTAK (Arbis) ve ULAKBİM gibi Bilimsel kuruluşlara üye olan Prof. Dr. Yaşar Akçay, TÜBİTAK ULAKBİM Bilimsel Yayınları Programı çerçevesinde üç defa teşvik ödülü almıştır.

27 Temmuz 2014 tarihinde İstanbul'da geçirdiği kalp krizi sonucu yaşamını yitirmiştir.

*Prof. Dr.
Yaşar
Akçay'ın
Ardından...*

Değerli çalışma arkadaşım Prof. Dr. Yaşar Akçay'ı ölümümün birinci yıl dönümünde rahmetle anıyorum. O'nu özel sayı ile hatırlamamıza vesile olan vefalı arkadaşlarına teşekkür ediyorum. Sakin, yüzünde ifade bulan huzur ve tebessümü ile hafızalarımızda yer eden arkadaşımızın ani kaybının acısını paylaşıyorum. Ancak takdir böyle ise tevekkül etmekten başka ne gelir elimizden, bu fani dünyada her canlı ölümü tadacaktır ilahi hükmünü hatırlayarak teselli buluyorum. Yaptığı hizmetleri hayırla yâd ediyor, mekânı cennet olsun diyorum.

*Prof. Dr. Mustafa
ŞAHİN
Gaziosmanpaşa
Üniversitesi Rektörü
Tokat-TÜRKİYE*

Sevgili Dostum, Arkadaşım, Kardeşim...

Sensiz geçen koca bir yıl ama acın hala içimizde. Ansızın, selamsız sabahsız gitmenin vermiş olduğu hüsrân. Ne diyelim Allah seni bizden daha çok seviyormuş. Bu noktada ne söylesek anlamsız kalıyor. Sen herkes tarafından sevilen ve hep gülüşünle hatırlanan birisi olarak vardın. Öyle de devam ediyor. Aslında hep bir yerdedin ama şimdi her yerdesin. Sen geride bize unutulmayan anılar ve yeri doldurulamayacak dostluğunu, kardeşliğini bıraktın. Seni çok seviyor ve özlüyoruz. Biz seni son yolculuğunda Allah'ın cennetine emanet ettik, huzur içinde uyu inşallah. Seni asla unutmadık unutmayacağız sevgili dostum can arkadaşım...

*Prof. Dr. Halil
KIZILASLAN
GOÜ Ziraat Fakültesi
Tarım Ekonomisi Bölümü
Öğretim Üyesi
Tokat-TÜRKİYE*

Prof. Dr. Yaşar Akçay Hocamı lisansüstü eğitim için gittiği ABD'nden dönüşünde 1994 yılında tanıdım ve 3 yıl aynı çalışma odasını paylaştım. Kendisinden gerek sosyal hayat ve gerekse akademik hayatımda birçok yararını gördüğüm değerli bilgiler elde etmişimdir. Birçok akademik araştırmalar ile birlikte idari görevlerimiz esnasında beraberce güven ve huzur içerisinde çalıştık. Onunla muhabbet etmek, görüş alışverişinde bulunmak, herhangi bir konu hakkındaki ayrıntılı açıklamalarını dinlemek ayrı bir zevk ve anlamlıydı. Daha yapılacak birçok ortak

*Prof. Dr. Murat SAYILI
GOÜ İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi (İİBF)
İşletme Bölümü
Tokat-TÜRKİYE*

çalışma ve projelerimiz olmasına karşın aramızdan beklenmedik bir şekilde ayrılmasının üzüntüsü içerisindeyim. Kendisinin ne kadar adil bir yönetici, ne kadar değerli bir dost, görgü ve anlayışıyla mümtaz bir şahsiyet ve her türlü zorluğun üstesinden rahatlıkla gelebilecek bir birey olduğuna şahitlik ederim. Sayın hocamı tanıdığım için çok mutluyum ve kendisi örnek almaya devam edeceğim biridir. Mekânın cennet olsun.

Kıymetli Hocam Prof. Dr. Yaşar AKÇAY, akademik hayatımın kilometre taşlarını oluştururken yanımda olan, her daim engin bilgisinden, görgüsünden ve anlayışından faydalandığım, bana ışık tutan değerli bir bilim adamı ve adaletli bir yöneticiydi. Daha ötesi akademik hayatta bir öğretim üyesinin olması gerektiği gibi bir duruşa sahip oldu her zaman. İnsanlarla ilişkilerindeki dingin ve sakin tavrını daima örnek aldım. Onun bu kimliği ve yönetim anlayışının bana kazandırdıkları benim için paha biçilmez niteliktedir. Onun bana aktardığı insani, bilimsel ve yönetsel öğretileri için sonsuz kere minnettar olduğumu belirtmek O'na olan vefa borcumdur. Sevgili Hocamızın mekânı cennet olsun.

Yaş kemale ermeye başlayınca, doğup büyüdüğü toprak ve içtiği su insanı kendine çeker derler. Bu deyim ruhuna uygun olarak mesleğimizi kendi memleketimde devam ettirmek arzusu ile Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümüne açılan ilana müracaat için geldiğimde Prof. Dr. Yaşar Akçay'ı makamında ziyaret etmiştim. Bu ziyaret aynı zamanda kendisiyle ilk karşılaşmamızdı. Süreç tamamlanıp kadroya atandığım gün Dekan Yardımcılığı görevine de başladım. Kendisiyle dört yıllık Dekan Yardımcılığı şeklinde devam edecek olan mesai beraberliğinin ilk adımını da bu şekilde atmış oldum.

Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal açıdan fırtınalı yılların yansımalarının en etkin bir şekilde üniversitelerde yaşandığı dönemlerde bir üniversite mensubu olarak

*Doç. Dr. Meral UZUNÖZ
Yıldız Teknik Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi İktisat Bölümü
İstanbul-TÜRKİYE*

*Doç. Dr. Muhittin
DEMİRAY
GÖÜ İİBF Siyaset Bilimi
ve Uluslararası İlişkiler
Bölümü Öğretim Üyesi
Tokat-TÜRKİYE*

Üniversitemizin çeşitli birimlerinde idari görevlerde bulundu. Bu şartlar O'nu bir insan olarak idari anlamda pişirmiş olmalı ki akademik hayatının on dört yılında idareci olarak görev aldı. Yaşar Hocam yapısı itibarıyla sakin bir insandı. Bir konu hakkında etraflı bilgi sahibi olmadan karar vermez, verdiği kararın muhtemel sonuçlarını da hesaplamaya çalışırdı. Öğrencilerin özlük haklarının gözetilmesinde hassasiyet gösterir, mesai arkadaşları ile ilgili sorunların akademik boyutlarından çok insani boyutlarını ön planda tutmaya çalışırdı. Dekan yardımcılığı görevini yürüttüğüm Hocamı, idari anlamda sorumlusu olduğu kurumun çıkarlarını gözetken, fakülte içinde uyumlu bir çalışma ortamının oluşmasına özen gösteren, açık görüşlü, insanları ve farklı görüşleri dinleyen, peşin hükümlü olmayan, ılımlı ve aynı zamanda babacan tavırlı, hedef odaklı, sevincinde ve üzüntüsünde ölçülü, bir insan olarak tanıdım. Dekanlık odasında tıkalı kalmaz, mesai arkadaşlarını odalarında ziyaret eder, varsa sorunlarını dinlerdi. Kısacası dostlarının ifadesiyle Yaşar Hocam, kibarlığın ölçüsünü bilen bir insandı.

Başka insanlar tarafından dile getirildiğini de duyduğum fakat benim gençlik yıllarımda, doğum, yaşam ve ölüm üçlemesi ile ilgili ulaştığım bir sonuç vardı: "Bir insanın doğumu bir dünyanın doğumu ve bir insanın ölümü ise bir dünyanın ölümü gibidir.". Yaşar Hocam kendi dünyasında doğdu ve bu dünyanın içinde diğer dünyaların bir parçası olacak şekilde çevresi, ebeveynleri, gençliği, kederi, kaygıları, üzüntüleri, sevinçleri, arkadaşları ve dostları, muhterem eşi ve kıymetli çocukları ile yaşadı. Bu dünyadaki yaşamı O'nun için tamam olunca kendi dünyası ile beraber ebedi âleme göçtü.

Bu vesile ile Sayın Hocamıza tekrar Allah'tan rahmet diliyorum.

İnsanlarla iletişimde ilk izlenimlerin kalıcı etkileri vardır. Özellikle de ilk karşılaşmada sıra dışı gelen bir şeyler varsa... Çok saygı duyduğum Yaşar Hocam ile öğrenciliğime başladığım günlerdeki ilk karşılaşmam da

bende kalıcı oldu. Ders kayıt formlarıma kendi adımın başına Prof. Dr. unvanı koyarak yazma gafletinde bulundum, çok sık düştüğüm şaşkın hallerimin bir eseri olarak. Danışmanlığımı yapan Yaşar Hocam da fark etmeden imzaladı. Hatamı, odasından çıktıktan sonra elimdeki nüshalardan fark ettim. Dönüp düzeltmem lazım ama 17 yaşımın toy psikolojisiyle Yaşar Hocamın kızmasından korktum ve ne akılsız olduğumu düşüneneğinden de çekindim. Üstelik de ne güzel yumuşacık gülümseyerek imzalamıştı biraz önce. Sonunda tekrar yanına girdim ve söyledim. Yine çok güzel gülümsedi hatta biraz da güldü “Allah Allah, öyle mi yazmışsın” dedi “İnşallah bir gün olursun”... Düzelttik formları ve ben odadan mutlu mesut çıktım. Sonradan öğrendim ki, Yaşar Hocamın o güne özgü bir tutumu değildi bu. Eğer ortada çözülmeyecek bir durum yoksa -ki O’na göre hemen her şeyin bir çözümü vardı- hiç sorun yapmayan, mantıkla, tatlı bir sakinlikle yaklaşan, sorunları büyütmeyen, büyütülmesine izin vermeyen o güzel yapıyı çok iyi öğrendim sonrasında. Sessizce işleyen ve işleme hızı ve gücü bu sessizliğe hiç uymayan bir akıl. Bana verdiği destek ve cesaretlendirmeler için şimdi edeceğim teşekkür O’na belki dokunamaz diye, Allah mekânını cennet etsin demek istiyorum.

...

*Yrd. Doç. Dr. Esen ORUÇ
Gaziosmanpaşa
Üniversitesi (GOU)
Ziraat Fakültesi Tarım
Ekonomisi Bölümü
TOKAT*

İÇİNDEKİLER

Ahmet GÜVEN Yavuz ACUNGİL	Türkiye ve Fransa Merkezi İdaresinin Mali Denetiminde Sayıştayın Rolü.....1-20
Ahmet ÖZKIRAZ M.Nazan ARSLANEL	Türkiye’de 1945-1960 Döneminde Sivil Toplum Örgütlerinin Varlığı Meselesi.....21-42
Elif Özlem AŞKIN	Kadınların İşgücü Piyasasındaki Konumlarını Etkileyen Faktörler.....43-66
Kuddusi YAZICI	Performans Esaslı Bütçe Sisteminde Yaşanan Sorunlar....67-97
Mehmet DİKKAYA Abdülkadir TIĞLI	Güney Kafkasya Enerji Koridoru: Alternatif Projeler Kapsamında, “TANAP”99-117
Müge SAĞLAM Süleyman Serdar KARACA	Çalışma Sermayesi Unsurlarının Firma Karlılığına Etkisi: Borsa İstanbul Şirketleri Üzerine Bir Uygulama.....119-132
Neslihan KORKMAZ	Amasya Gümüşhacıköy’de Kaybolmakta Olan Bir Eser: Irgat Mescidi.....133-149

Nuray KIZILASLAN Miyase KARAÖMER	Kırsal Kadınların Girişimcilik Özellikleri ve Girişimciliği Etkileyen Faktörlerin Logit Analizi ile Değerlendirilmesi (Hatay İli Araştırması).....151-166
Ömer BÜSTAN	Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Televizyon Reklamlarında Geleneksel Kadın Tiplemesi: Deterjan Reklamlarında Kadının Temsili.....167-184
Pelin ÖZEK	İmalat Firmalarının Etkinlik Analizi: 2005-2013 Dönemi.....185-201
Rüştü YAYAR İzzet ÇEVİK Selim ÇAKAR	Tokat İş Geliştirme Merkezi İhtiyaç Analizi Araştırması.....203-237
Salih BARIŞIK Abdullah BARIŞ	1929 Büyük Bunalımı ve 2008 Küresel Krizinde Uygulanan Politikaların Karşılaştırılması.....239-262
Selçuk BUYRUKOĞLU Doğan BOZDOĞAN	Danıştay İçtihatlarında Vergilendirmede Kanunilik....263-282
Turgay AKARSLAN	Vladimir Propp'un Biçimbilimsel Yaklaşımı Çerçevesinde "El Bilmez Alelcaip Oyunu Masalı" Üzerine Bir İnceleme.....283-297

CONTENTS

Ahmet GÜVEN Yavuz ACUNGİL	The Role of Court of the Accounts in the Central Administration of Turkey and France.....1-20
Ahmet ÖZKİRAZ M.Nazan ARSLANEL	Existence of Non-Governmental Organization in 1945-1960 Period in Turkey.....21-42
Elif Özlem AŞKIN	Factors Affecting the Status of Women in the Labor Market.....43-66
Kuddusi YAZICI	The Problems in Performance Based Budgeting System.....67-97
Mehmet DİKKAYA Abdülkadir TIĞLI	The Southern Caucasus Energy Transmission Line: A Case for Alternative Projects, "TANAP"99-117
Müge SAĞLAM Süleyman Serdar KARACA	The Effect on Firm Profitability of Component of Working Capital: An Application Over Borsa Istanbul Firm.....119-132
Neslihan KORKMAZ	A Work That is Being Lost in Amasya Gümüşhacıköy: Irgat Mesjid.....133-149

Nuray KIZILASLAN Miyase KARAÖMER	Rural Women's Entrepreneurship Characteristics and Evaluation of Factors Affecting Entrepreneurship with Logit Analysis (Hatay Province Research)151-166
Ömer BÜSTAN	Traditional Woman Character (typing) in Tv Commercial in the Context of Gender. Representation of Women in Detergent Advertisements (ads).....167-184
Pelin ÖZEK	Efficiency Analysis of Manufacturing Firms: 2005-2013 Period.....185-201
Rüştü YAYAR İzzet ÇEVİK Selim ÇAKAR	The Research of Business Development Center Needs Analysis in Tokat.....203-237
Salih BARIŞIK Abdullah BARIŞ	The Comparison of Policies Implemented Against the Great Crisis of 1929 and 2008 Global Crisis.....239-262
Selçuk BUYRUKOĞLU Doğan BOZDOĞAN	Council of State Taxation Jurisprudence in the Legality.....263-282
Turgay AKARSLAN	Research on El Bilmez Alelcaip Game Tale According to Vladimir Propp's Morphosyntactic Approach.....283-297

Türkiye ve Fransa Merkezi İdaresinin Mali Denetiminde Sayıştayın Rolü

Ahmet Güven¹, Yavuz Acungil²

Öz

Mali denetim ülkelerin siyasal, sosyal ve ekonomi yönetimlerinde kullanılan önemli araçlardan bir tanesidir. Ülkemizin idari yapısının inşasında birçok kurumuyla Fransa'yı kendisine örnek aldığı bilinmektedir. Fransız Sayıştay'ı ile Türkiye Sayıştay'ı, teşkilat yapısı, görevleri, merkezi yönetimin mali denetimi konusunda bulunduğu konum açısından her iki ülkenin mali yönetimi alanında önemli bir yere sahiptir. Fransız Sayıştay'ı ile Türk Sayıştay'ının karşılaştırmalı şekilde ele alındığı bu çalışmada merkezi yönetim mali denetimi konusundaki benzerlik ve farkları iki ülke özelinde ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda hazırlanan çalışmada öncelikle Türkiye'de merkezi yönetimin denetimi, mali denetim konuları incelenmiş ardından Fransa'nın mali denetimi ve Türk-Fransız Sayıştay'larının merkezi yönetimin mali denetimindeki görev ve işlevi karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Fransa, Sayıştay, Merkezi Yönetim, Mali Denetim

The Role of Court of the Accounts in the Central Administration of Turkey and France

Abstract

Financial audit is one of the most important tools used in country's political, social and economic managements. It is known that Turkey took France, with many of institutions, as an example to herself in the construction of the administrative structure of our country. French Court of Accounts and Turkish Court of Accounts have an important place in the field of financial management of both countries by their organizational structure, functions and the situation that the centralized administration took place for the financial management. French Court of Accounts and Turkish Court of Accounts have been considered as comparatively. In this study, it is aimed to put forth the similarities and differences on financial supervision of the centralized administration especially in two counties. In the study formulated in this direction, firstly the audit of centralized administration in Turkey and financial audit will be studied then French's financial audit and the tasks and functions of Turkish-French Court of Accounts and centralized administration on financial audit will be compared

¹ Yrd.Doç.Dr., Gaziosmanpaşa Üni., İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü. ahmetguven@gmail.com

² Arş.Gör., Gaziosmanpaşa Üni., İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü. yavuz.acungil@gop.edu.tr

Keywords: Turkey, France, The Court of Accounts, Central Administration, Financial audit

GİRİŞ

Son yıllarda Türkiye’de ve Dünya’da birçok alanda hızlı bir değişim yaşandığı görülmektedir. Bu değişim süreciyle birlikte ülkemizde kamu yönetim sistemi başta olmak üzere birçok yenilik yapılmış, şeffaflık, hesap verilebilirlik gibi birçok reform Türk kamu yönetiminde yerini almaya başlamıştır. Vatandaşlar kendilerini yöneten kurumların mali harcamalarını merak etmekte ve şeffaf bir şekilde bu bilgilere ulaşmayı istemektedir. Kamu yönetim sisteminin de önemli bir yere sahip olan mali denetim konusu incelenmesi zorunlu hale gelmiştir. Hem kurumların kendi alanına giren sorumluluklarını etkin şekilde yerine getirebilmesi, hem de kurumlara gerekli desteği verebilmesi adına denetimin sağlıklı temeller üzerine kurulması gerekmektedir.

Türkiye’de denetim konusu ele alındığında, merkezi yönetim teşkilatı içinde yer alan birimlerin denetiminin çok farklı yöntem ve araçlarla gerçekleştiği görülmüştür. Dünyada birçok ülkede olduğu gibi yasamanın yürütmeyi denetlemesi, yürütmenin de kendi içinde oluşturduğu kurum ve kuruluşlarca kendi kendini denetlemesi, ülkemizde de yaygın bir şekilde başvuru alan denetim yolları arasında yer alır. Bu denetim mekanizmaları Başbakanlığa veya Başkanlığa bağlı kuruluşlar, bakanlıklara bağlı teftiş kurulları, yargısal nitelik barındıran kuruluşlar şeklinde örgütlenmektedir. Mali denetim alanında ise birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de Sayıştay’ın mali denetim alanında en yetkili kuruluş olarak denetim faaliyetinde görev aldığı gözlenmektedir.

Bu çalışmada, Fransa’da ve merkezi yönetim yapısını Fransa’dan örnek alarak inşa eden Türkiye’de merkezi yönetimin denetimi konusu, iki ülkenin mali denetimleri kapsamında karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Fransa ve Türkiye’de mali denetim alanında etkin olarak görev yapan Sayıştay’ın her iki ülkede çalışma usulleri ve denetim alanları karşılaştırmalı olarak incelenmiş Türk ve Fransız Sayıştay’larının yapısından hareketle ülkemizin mali denetiminde Sayıştay’ın durumu ve geleceğiyle ilgili önerilerde bulunulması amaçlanmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu başlık altında denetim kavramının tanımı, kapsamı, amacı, aşamaları ve türlerine yer verilmiştir.

1.1. Denetimin Tanımı ve Kapsamı

Denetim kavramı, her dilde var olan, belirli deyim ve sözcüklerle ifade edilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı dillerinde, farklı yazılışlarına rağmen, genellikle “control” sözcüğü denetim anlamında kullanılmaktadır. İngilizcede, Fransızcada ve Almancada eş anlamlı birçok kelime de bulunmaktadır. Türkçede ise “rabk” ve “rükub” kökünden gelen “murakabe” kelimesi denetim anlamında kullanılmaktadır. Bu deyim, bu anlamlarıyla beraber aynı zamanda bakma, gözetim altında bulundurma, gözetleme, iç dünyasına dalma ve sansür anlamları da ifade etmektedir. Kuvvetli anlamıyla denetim, güç, baskı, otorite, üstünlük, zorlama gibi anlamları içermektedir (Atay, 1999: 17-18).

Denetimin genel olarak tanımına bakıldığında, planlanan bir amaca erişilip erişilemediğinin tespit edilmesi, erişilememiş ise bu durumun nelerden kaynaklandığının araştırılması ve değerlendirilmesi ve bunlar için yapılan iş ve işlemlerin tümü şeklinde tanımlandığı görülmektedir. (Tortop vd., 2012: 111).

Denetimin daha geniş kapsamlı tanımını ise Öztekin (2012: 226) şu şekilde yapmaktadır: “Örgütün planlanan amaçlarına ulaşip ulaşmadığını, ne ölçüde ulaştığını, örgütün işleyişinde ortaya çıkan ya da çıkacak olan aksaklıkların, eksikliklerin, yanlışlıkların ve hataların ortaya çıkarılması amacı ile zaman zaman, gerektiğinde sürekli yapılan kontrollere denetim denir.”

Yapılan tanımlar göz önünde bulundurulduğunda denetim için üç temel şart ifade edilebilir (Tortop vd., 2012: 111-112):

Denetimin yapılabilmesi için ilk şart, kabul edilmiş planların, verilmiş emirlerin veya belirli şekilde konulmuş ilkelerin bulunması gereğidir.

Denetimin ikinci şartı, kabul edilen planlara, verilen emirlere ve konulan ilkelere uygun ve etkin bir yönetim faaliyetlerinin bulunmasıdır.

Denetimin üçüncü şartı, kabul edilen planlara, verilen emirlere ve konulan ilkelere uygun ve etkin bir yönetim faaliyetinin bulunup bulunmadığını denetleyecek bir kimse veya organın varlığıdır.

1.2. Denetimin Sebepleri ve Amaçları

İsbir'e (1977) göre denetimin sebeplerini şu şekilde sıralanabilir;

- Devlet idarelerinin, yaptıkları işlemlerle orantısız bir şekilde genişleme eğilimlerine engel olmak,

- Bürokrasi mensuplarınca, kamuoyunun eleştirilerinin de dikkate alınmasını sağlamak,
- Devlet memurlarının hukuki metinleri keyfi bir şekilde yorumlamalarını önlemek,
- Bürokratların, idare edilenlerin haklarını hiçe sayarak zaman zaman buldukları makamları kişisel çıkarları için kullanmalarını engellemek,
- Bürokratların, devlet yönetiminde tek başlarına söz sahibi otoriteler haline gelmelerini önlemek.

Anlaşılabileceği gibi denetimle hedeflenen, görevlilerin olumsuz olabilecek davranışlarının önüne geçmektir. Denetim, kamu yöneticilerinin kamu hizmetlerini yürütürken kullandıkları takdir yetkilerinde yolsuzluk, yozlaşma ve etik dışı tutum ve eylemler gibi olumsuz davranışlar içinde bulunmalarını kontrol etmeyi amaçlamaktadır. Kamu hizmetleri, kamu yöneticilerine emanet bir hizmettir, bu durumda kamu güvenini ve denetimini zorunlu kılar (Eryılmaz, 2012: 378).

Denetimin en önemli ve nihai amaçlarından birisi, verimlilik ve etkinliğin sağlanmasıdır. Her kurum veya örgüt, ürünlerin, hizmetlerinin veya ulaştığı sonuçlarının nitelik ve nicelik bakımından en iyi şekilde olmasını ister. Yaptığı hizmet veya örgütün niteliğini, imkanlarını, faaliyet konularını ve yapısını vb. dikkate almayı ve gerçekçi olmayı gerektirir. Verimliliğin ve etkinliğin sağlanması genel olarak denetimin doğrudan veya dolaylı olarak yöneldiği amaç olmaktadır (Atay, 1999: 35-36).

1.3. Denetimin Aşamaları

Denetim aşaması, yönetim usulleri zincirinin son halkası olarak karşımıza çıkmaktadır. Tortop ve arkadaşları (2012: 116) denetimin aşamalarını, belirli bir planın oluşturulması; çalışanların gözetimi ve rapor edilmesi; elde edilen sonuçlarla arzulan sonuçların karşılaştırılması ve gerekli düzeltici faaliyetlerde bulunulması aşamaları olarak sıralamakta ve bu aşamaların varlığı halinde denetimin söz konusu olabileceğini belirtmektedirler.

Öztekin (2012: 229-230) denetimin aşamalarını beş aşama olarak nitelemektedir:

- Örgütün planlarının, amaçlarının ve hedeflerinin öncelikli olarak belirlenmesi ve ortaya çıkarılması,
- Denetleyicinin kendi görev ve yetkilerini bilmesi,

- Yöneticilerin veya denetleyicilerin denetlemeye tabi tutacakları personeli, birimi ve yapılan iş veya görevleri tanımaları,
- Denetimin süresinin ve şeklinin belirlenmesi,
- Denetim veya kontrol sonucu ulaşılan sonuçların sağlıklı ve tarafsız olarak ortaya konması, rapor edilmesi, saklanması ve gelecekte kullanılmasıdır.

1.4. Denetim Türleri

Denetim türleriyle ilgili ortak bir sınıflama söz konusu değildir. Birçok düşünür farklı şekillerde denetim türlerini sınıflandırmıştır. Tortop ve arkadaşları (2012) ile Öztekin (2012) dış denetim ve iç denetim şeklinde ele alırken; Atay (1999), örgütlülük yönünden, kapsam yönünden, zaman yönünden, süreklilik yönünden, girişim yönünden ve konusu yönünden ele alarak kendi içinde sınıflara ayırarak incelerken; Eryılmaz (2012) ise siyasi denetim, idari denetim, ombudsman denetimi, yargı denetimi, baskı grupları ve kamuoyu denetimi, açısından ele aldığı görülmektedir. Denetim türleri nasıl ele alınırsa alınsın anlatılmak istenen örgütlerin hedeflerine ulaşmasında karşılaşılabilecek sorunların çözümü konusunda kamu yönetiminin idari ve mali anlamda şeffaf, hesap verebilir, verimli bir şekilde yönetilmesine katkı sağlamaktır.

2. Türkiye Merkezi Yönetiminde Denetim ve Mali Denetim

Türk kamu yönetiminde merkezi yönetimin denetimi genel anlamda yasama, yürütme ve yargı denetimi şeklinde olmaktadır. Yargı ve yasama denetimiyle birlikte yürütmenin kendi içindeki yönetsel denetimi, kamu denetiminin ana unsurlarını oluşturur. Kamu yönetiminin denetimi, kamu adına ve kamunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere, görev ve yetkilerini kanunlardan alan denetim organları tarafından veya denetim görevi verilenler tarafından gerçekleştirilen denetimleri ifade etmektedir (Gürkan, 2009: 86).

Türkiye'nin merkezi yönetimimin denetiminden rol alan denetim organları sırasıyla şunlardır;

2.1. Devlet Denetleme Kurulu

Bu kurul, genel olarak kamu yönetiminin geliştirilmesini, hukuka uygun, düzenli ve verimli şekilde işlenmesini sağlamak amacıyla araştırma, inceleme ve denetimlerde bulunur.

Anayasa göre (madde 108), idarenin hukuka uygunluğunun, düzenli ve verimli şekilde yürütülmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması amacıyla, Cumhurbaşkanlığına

bağlı olarak kurulan Devlet Denetleme Kurulu, Cumhurbaşkanının isteği üzerine, tüm kamu kurum ve kuruluşlarında ve sermayesinin yarısından fazlasına bu kurum ve kuruluşların katıldığı her türlü kuruluşta, kamu kurumu niteliğinde olan meslek kuruluşlarında, her düzeydeki işçi ve işveren meslek kuruluşlarında, kamuya yararlı derneklerle vakıflarda, her türlü inceleme, araştırma ve denetlemeleri yapar. Silahlı Kuvvetler ve yargı organları, Devlet Denetleme Kurulunun görev alanı dışındadır. Devlet Denetleme Kurulunun üyeleri ve üyeleri içinden Başkanı, kanunda belirlenen nitelikteki kişiler arasından, Cumhurbaşkanınca atanır. Devlet Denetleme Kurulunun işleyişi, üyelerinin görev süresi ve diğer özlük işleri, kanunla düzenlenir.

2443 Sayılı Devlet Denetleme Kurulu Kurulması Hakkında Kanunda (madde 3), Devlet Denetleme Kurulu dokuz üyeden oluşacağı belirtilmiştir. Bu üyeler, yükseköğrenimlerini bitirdikten sonra en az on iki yıl Devlet hizmetinde başarı ile çalışmış ve temayüz etmiş olan tecrübeli kimseler arasından Cumhurbaşkanınca atanır. İki yılda bir Kurul üyelerinden üçte biri yenilenir. Devlet Denetleme Kurulu Başkanını üyeler arasından Cumhurbaşkanı seçer. Başkanın görev süresi iki yıldır. Kurul Başkanlığının ve Kurul üyeliğinin boşalması halinde, yeni seçilenler eskilerinin sürelerini tamamlarlar.

2.2. Bakanlıkların Teftiş Kurulları

Bakanlıkların, kuruluş ve görev esaslarının düzenlendiği 3046 sayılı Kanuna (madde 12 ve madde 14) göre teftiş kurulları bulunmaktadır. Bu kurullar aracılığıyla her bakanlık kendi işlemlerini denetlemekte ve raporlarını, siyasi anlamda bakanlık işlemlerinden Başbakanı karşı sorumlu olan kendi bakanına sunmaktadır.

Bakanlıklarda ve bakanlıklara bağlı kuruluşlarda, teftiş kurulları ya da daha alt düzeyde teftiş birimlerine yer verilmiştir. Aynı zamanda kamu iktisadi teşebbüslerinde, özerk kuruluşlarda, yerel yönetimlerin bir bölümünde ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarının büyük çoğunluğunda da bu kurul ve birimler bulunmaktadır. Bunlara ek olarak kimi denetim birimleri, kendilerinin bünyelerinde yer aldıkları kurumun dışındaki kurum ve kuruluşlar üzerinde denetim yapma yetkisine sahiptir (Köse, 2007: 215). Bakanlığın teftiş kurulu yanında, bazı bakanlıklarda kendi teşkilat yasaları uyarınca istihdam edilen ve genel müdürlüklere bağlı olarak çalışan kontrolörlükler mevcuttur. Bazı katma bütçeli idarelerin de (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Karayolları Genel Müdürlüğü gibi) kendi teftiş kurulları bulunmaktadır.

2.3. Merkezi Yönetimin Mali Denetimi: Sayıştay

Anayasa ve yasayla denetim alanı belirlenen Sayıştay'ın denetiminin niteliğiyle ilgili farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre Sayıştay denetimi tamamen yargısal bir nitelik taşımakta, denetçilerin işlevi, savcılarinkine benzer bir ön hazırlık niteliğinde olmakta ve hesap ve işlemler yasal çerçeve içerisinde Sayıştay'ın yetkili kurullarında yargı kararına bağlanmaktadır. Diğer bir görüşe göre ise, Sayıştay faaliyetlerinin tamamı idari niteliktedir. Üçüncü bir görüşe göreyse; Sayıştay denetçileri tarafından yürütülen faaliyetler idari, Sayıştay daire ve kurulları tarafından yürütülen faaliyetler ise yargısal niteliktedir. Denetçiler sayman hesap ve işlemlerini TBMM adına denetlemekte, denetim sonuçları ise yargısal kurullarda kesin hükme bağlanmaktadır (Köse, 2007: 233).

2.3.1. Sayıştay Tarihi

On dokuzuncu yüzyılda başlayan yenileşme hareketleri kapsamında Padişah Abdülaziz'in 29 Mayıs 1862 tarihli "İrade-i Seniyye"si ile ilk Sayıştay kurulmuştur. İlk kuruluş statüsü bir nizamname olan Sayıştay 1876 Anayasasında yer alarak anayasal bir kuruluş haline gelmiştir. 1920-1923 arasında daha önce Sayıştay tarafından yürütülen kimi görevler TBMM üyeleri arasından seçilen bütçe denetimi ile görevli geçici bir komisyon eliyle yürütülmüştür. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte 24 Kasım 1923 tarih ve 374 sayılı "Divan-ı Muhasebatın Sureti İntihabına Dair Kanun" çıkarılarak Cumhuriyet döneminde Sayıştay yeniden kurulmuş ve 1924 Anayasasının 100'üncü maddesinde yer alarak anayasal kimliğine tekrar kavuşmuştur (Akgündüz, 1997: 143). Bu Anayasa maddesinde, Sayıştay'ın devletin bütün gelir ve giderlerini denetlemekle görevlendirildiği açıkça belirtilmiştir.

Cumhuriyet tarihinin ilk genel kapsamlı Sayıştay Teşkilat Yasası niteliğindeki 2514 sayılı Divan-ı Muhasebat Kanunu 1934 yılında yürürlüğe konmuştur. Nakit ve mal hesaplarının harcamadan sonra yerinde denetlenmesi olanağı 1953'te çıkarılan 5999 sayılı yasa ile sağlanmıştır (Köse, 2007: 213).

Divan-ı Muhasebat ismi, 1945 yılında 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yapılan Türkçeleştirilme girişimi sonucu Sayıştay olarak değiştirilmiş, ancak 1952'de değişiklik getiren yasanın yürürlükten kaldırılmasıyla tekrar eski isim kullanılmaya başlanmıştır. Sayıştay, 1961 Anayasasının 127'nci maddesiyle yeni bir kuruluşa ve işleyişe kavuşturulmuştur. Sayıştay'ın sözü edilen gelişmelere ve 1961 Anayasa hükmüne uyumunu sağlamak üzere de 21.2.1967 tarihinde 832 sayılı Kanun

çıkarılmıştır. 832 sayılı Kanunda günün ihtiyaçlarına paralel çeşitli tarihlerde değişiklikler yapılmıştır (Sayıştay, 2007: 6). Çıkarılan 1260, 2534, 3162, 3677, 4149, 4963, 4969 ve 5018 sayılı kanunlarla 832 Sayılı Kanunda değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

30.7.2003 Tarih ve 4963 Sayılı Kanun'un 7'nci maddesi ile 832 Sayılı Sayıştay Kanunu'na eklenen ek 12'nci madde hükmü ile Sayıştay'a; Türkiye Büyük Millet Meclisi araştırma, soruşturma ve ihtisas komisyonlarının kararına istinaden Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığının talebi üzerine, talep edilen konuyla sınırlı olmak kaydıyla, denetimine tabi olup olmadığına bakmaksızın özelleştirme, teşvik, borç ve kredi uygulamaları dahil olmak üzere tüm kamu kurum ve kuruluşlarının hesap ve işlemleriyle aynı usule bağlı olarak, kullanılan kamu kaynak ve imkanlarından yararlanma çerçevesinde her türlü kurum, kuruluş, fon, işletme, şirket, kooperatif, birlik, vakıf ve dernekler ile benzeri teşekküllerin hesap ve işlemlerini denetleyeceği belirtilmiştir.

10.12.2003 tarih ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunuyla Sayıştay'ın vize ve tescil işlevi kaldırılmıştır. 5018 sayılı kanunla Sayıştay'ın denetim alanı önemli ölçüde genişletilmiştir. Bu kanunla sosyal güvenlik kurumlarının denetimi Sayıştay'a bırakılmış, Sayıştay'ın denetim yetkisini sınırlandıran birçok yasal düzenlemeler de yürürlükten kaldırılmıştır (Köse, 2007: 214).

3 Aralık 2010 tarihinde 6085 Sayılı Sayıştay Kanunu ile Sayıştay'ın görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiştir.

2.3.2. Sayıştay'ın Görev ve Yetkileri

1982 Anayasası'nda (madde 160) Sayıştay, merkezi yönetim bütçesi kapsamındaki kamu idareleri ile sosyal güvenlik kurumlarının bütün gelir ve giderleri ile mallarını Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlemek ve sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla görevli olduğu şeklinde ifade edilmiştir.

3 Aralık 2010 tarihinde 6085 Sayılı Sayıştay Kanununa kadar Yüksek mali denetim ile yerel yönetimler, bağımsız yargıç güvencesine sahip Anayasal bir kuruluş olan Sayıştay tarafından denetlenirken, sermayesinin yarısından fazlası doğrudan veya dolaylı olarak devlete ait olan iktisadi kamu kuruluş ve ortaklıkları Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu tarafından denetlenmekteydi. Bu kanunla birlikte Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Sayıştay'a devredilmiştir (Serdar, 2011: 50).

6085 Sayılı Sayıştay Kanunuyla birlikte kamu parasını bulunduran her yerin Sayıştay'ın denetimine açıldığını ifade etmek mümkündür.

6085 Sayılı Sayıştay Kanunu'nda (madde 4) Sayıştay'ın denetim alanı: Merkezi yönetim bütçesi kapsamındaki kamu idareleri ile sosyal güvenlik kurumlarını, mahallî idareleri, sermayesindeki kamu payı doğrudan veya dolaylı olarak %50'den fazla olan özel kanunlar ile kurulmuş anonim ortaklıkları, diğer kamu idarelerini (kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları hariç), Kamu payı %50'den az olmamak kaydıyla (a) bendinde sayılan idarelere bağlı ve ya bu idarelerin kurdukları veya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak ortak oldukları her çeşit idare, kuruluş, müessese, birlik, işletme ve şirketleri, Kamu idareleri tarafından yapılan her türlü iç ve dış borçlanma, borç verilmesi, borç geri ödemeleri, yurt dışından alınan hibelerin kullanımı, hibe verilmesi, Hazine garantileri, Hazine alacakları, nakit yönetimi ve bunlarla ilgili diğer hususları; tüm kaynak aktarımları ve kullanımları ile Avrupa Birliği fonları dahil yurt içi ve yurt dışından sağlanan diğer kaynakların ve fonların kullanımını, Kamu idareleri bütçelerinde yer alıp almadığına bakılmaksızın özel hesaplar dahil tüm kamu hesapları, fonları, kaynakları ve faaliyetlerini, denetleyeceği belirtilmiştir. Sayıştay, yapılan antlaşma veya sözleşmedeki esaslar çerçevesinde uluslararası kuruluş ve örgütlerin hesap ve işlemlerini de denetler.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 1. Maddesinde belirtildiği gibi, kanunda kamu mali yönetiminde ilk defa kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde elde edilmesi ve kullanılmasını, hesap verebilirliği ve malî saydamlığı sağlamak ilkeleri benimsenmiş, harcama öncesi kontrol, iç denetim ve dış denetim sistemleri AB standartlarına uyumlu hale getirilmiştir. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 68. maddesi Sayıştay denetimini düzenlemekte olup, bu maddeye göre; "Sayıştay tarafından yapılacak harcama sonrası dış denetimin amacı, genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin hesap verme sorumluluğu çerçevesinde, yönetimin malî faaliyet, karar ve işlemlerinin; kanunlara, kurumsal amaç, hedef ve planlara uygunluk yönünden incelenmesi ve sonuçlarının Türkiye Büyük Millet Meclisine raporlanmasıdır." şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca kanun (madde 6), Sayıştay, bu kanunla veya diğer kanunlarla yüklendiği görevlerin yerine getirilmesi sırasında kamu idareleri ve görevlileriyle doğrudan yazışmaya, gerekli gördüğü belge, defter ve kayıtları göndereceği mensupları aracılığıyla görmeye, mallar hariç dilediği yere getirtmeye, sözlü bilgi almak üzere her derece ve sınıftan ilgili

memurları çağırılmaya, kamu idarelerinden temsilci istemeye yetkili olduğunu belirtmiştir.

Kanunun 7. maddesi 1. fıkrasında, bu Kanunun sorumlular ve sorumluluk halleri uygulamasında; 5018 sayılı Kanun ve Sayıştay denetimi ile ilgili diğer kanunlarda belirtilen sorumlular ve sorumluluk halleri esas alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca (7. Madde 2. Fıkra) her türlü kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasında görevli ve yetkili olanlar; kaynakların etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak elde edilmesinden, kullanılmasından, muhasebeleştirilmesinden, raporlanmasından ve kötüye kullanılmaması için gerekli önlemlerin alınmasından sorumlu olduğu ifade edilmiştir. Sayıştay'ın yaptığı denetimin amacı kanunda (madde 34), Bütçe hakkının gereği olarak kamu idarelerinin faaliyet sonuçları hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisine ve kamuoyuna güvenilir ve yeterli bilgi sunulması; kamu mali yönetiminin hukuka uygun olarak yürütülmesi ve kamu kaynaklarının korunması; kamu idarelerinin performansının değerlendirilmesi; hesap verme sorumluluğu ve mali saydamlığın yerleştirilmesi ve yaygınlaştırılması şeklinde ifade edilmiştir. Sayıştay denetimi (madde 36), düzenlilik denetimi ve performans denetimini kapsamaktadır.

Düzenlilik denetimi; Kamu idarelerinin gelir, gider ve malları ile bunlara ilişkin hesap ve işlemlerinin kanunlara ve diğer hukuki düzenlemelere uygun olup olmadığının tespiti, Kamu idarelerinin mali rapor ve tablolarının, bunlara dayanak oluşturan ve ihtiyaç duyulan her türlü belgelerin değerlendirilerek, bunların güvenilirliği ve doğruluğu hakkında görüş bildirilmesi, mali yönetim ve iç kontrol sistemlerinin değerlendirilmesi, suretiyle gerçekleştirildiği ifade eder.

Performans denetimi ise; hesap verme sorumluluğu çerçevesinde idarelerce belirlenen hedef ve göstergelerle ilgili olarak faaliyet sonuçlarının ölçülmesi suretiyle gerçekleştirileceğini ifade eder.

Sayıştay (madde 41), merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri için düzenleyeceği genel uygunluk bildirimini, kesin hesap kanun tasarısının verilmesinden başlayarak en geç yetmiş beş gün içinde Türkiye Büyük Millet Meclisine sunar. Sayıştay'ın denetim ve kesin hükme bağlamanın yanı sıra, TBMM'ye rapor sunma işlevinin de ağırlık kazandığı görülmüştür. Sayıştay'ın diğer önemli bir işlevinin de idareye bilgi verme ve danışmanlık olduğu söylenebilir. 04.07.2012 tarihli ve 6353 sayılı (Torba) kanununun 45. maddesi ve 6085 sayılı Sayıştay Kanununun 35.

maddesine 2. fıkranın eklenmesiyle görev ve yetkilerinde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Sayıştay meslek mensupları, Birinci Başkan, daire başkanları ve üyeler, Sayıştay denetçileri, başsavcı ve savcılar ile yönetim mensuplarından oluşmaktadır. Raportör ve denetçiler mesleğe denetçi yardımcısı olarak başlarlar. Hukuk, Siyasal Bilgiler, İşletme, İktisat ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesini bitirmiş adaylar arasından sınavla alınan denetçi yardımcıları, iki yıllık yetiştirme dönemi sonunda yapılan yeterlik sınavını geçtikleri takdirde denetçi olarak atanırlar (madde 17).

3.Fransa Merkezi Yönetiminde Denetim ve Mali Denetim

Bu başlık altında Fransa merkezi yönetiminin mali denetim mekanizması olan Sayıştay'ın görevleri, yetkileri, denetim alanları ele alınmıştır.

3.1. Fransa'da Denetim

Maliye Teftiş Kurulu, bakanlık teftiş kurulları ve İçişleri Bakanlığı'na bağlı İdare Genel Müfettişliği Fransız idari denetim mekanizmalarıdır. İdare Genel Müfettişliği hem İçişleri Bakanlığına bağlı kuruluşları ve hem de Başbakan tarafından görevlendirilmesi halinde diğer bakanlıkların birimlerini teftiş etmektedir (Nitaş, 2003: 247).

Fransa'da mali denetim alanında ise etkin olan kurumlar, Sayıştay, Cour de Comptes ve Kamu Teşebbüsleri Yüksek Denetleme Kurulu'dur. Bunlardan idari yargı alanında bulunan "Cour de Comptes"; diğer idari yargı kuruluşlarıyla aynı statüye sahip mali bir mahkemedir. Kamu Teşebbüsleri Yüksek Denetleme Kurulu (Commission de Verification des Comptes des Entreprises Publiques) ise Cour de Comptes'e bağlı olup, üyelerinin çoğunluğu da bu kurumdan gelen üyelerden meydana gelmektedir.

Kamu Teşebbüsleri Yüksek Denetleme Kurulunun denetim alanında millileştirilmiş endüstrilerin, ticari teşebbüslerin, bazı bankaların ve sermayesinin yarısından fazlası kamuya ait şirketlerin mali işlemleri bulunmaktadır. Bu kurulun temel görevi, görev alanındaki kuruluşların mali işlemlerini ve verimliliğini denetleyip, faaliyet raporlarını Parlamente'ye sunmaktır (Nitaş, 2003: 247).

3.2. Fransa'da Mali Denetim

Fransa köklü bir yönetim geleneğine sahip bir ülkedir ve bu konuda birçok ülkeyi de etkilemiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren Türkiye'de Fransa'nın yönetim yapısından büyük oranda etkilenmiştir. Bundan dolayı Türkiye ile Fransa

arasında mali yönetim alanında birçok benzerliğin olduğu görülmüştür (Köse, 2007: 120).

Fransa'da Beşinci Cumhuriyet dönemi ile birlikte parlamento bütçeleme konusunda sınırlandırılmış ve bütçeyi sadece yürütmeye sunması şeklinde düzenleme getirmiştir. Yasama bunu belli bir sürede onaylayamazsa bütçe hükümet kararıyla kabul edilir. Parlamento üyeleri gelirleri azaltıcı, harcamaları artırıcı öneriler getiremez. Sürekli programlar tek bir yasa tasarısında toplanır ve tek bir parlamento oylaması ile kabul edilir. Fakat gene de parlamento çok yüksek sayıda değişiklik önerisi getirir. Bunların ancak görece küçük bir kısmı hükümetin desteğiyle kabul edilir (Arın vd., 2000: 48-49).

Maliye Bakanlığı esas olarak iktisadi yönetim ve vergilemeden sorumludur. Harcamaların kontrolü Maliye Bakanlığının bütçe dairesinin elindedir. Bütçe başbakanın yetkisi altında hazırlanır. Başbakanın kendi tercihleri vardır, fakat bütçe hazırlama yetkilerini büyük ölçüde maliye bakanına delege eder (Arın vd., 2000: 49). Çok sayıda gelir ve gider saymanı iç denetim işlevini sürdürürken, bunların gerçekleştirdikleri işlemler de Sayıştay denetiminin konusunu oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle Sayıştay tarafından yürütülen geleneksel denetim, bir tür iç denetimin denetlenmesi olup, bu sistemde Sayıştay tarafından tesis edilen sorumluluk da büyük ölçüde saymanlara yüklenmiştir (Köse, 2007: 120-121).

3.3. Fransız Sayıştay'ı

Fransız Sayıştay'ı (Courdescomptes) uzun tarihsel sürecin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransız kamu hizmetinin en eski organlarından birisidir (Alventosa and Baldacchino, 2013: 15). Fransız Sayıştay merkezi hükümetin, ulusal kamu kuruluşlarını, sosyal güvenlik kurumlarını (1950'den beri) ve kamu hizmetlerini (1976'dan beri) de içeren çoğu kamu kurumlarının ve bazı özel kurumların mali ve yasal denetim yapılmasını sağlayan Fransız hükümetinin bir yarı-yargı organıdır (<http://en.wikipedia.org>).

Fransa'da Sayıştay'ın kökeni Ortaçağ'a (13. Yüzyılda) kraliyetin ana gelir kaynağı olan mülklerin denetiminden sorumlu olan Curia Regis (King's Court)'a dayanır (Alventosa and Baldacchino, 2013: 15). 1319 yılında Kral V. Philip tarafından Kraliyet Hesap Dairesi adı altında ayrı bir kuruluş olarak örgütlenmiş ve o tarihten bugüne, Fransız İhtilali dönemine rastlayan 16 yıllık bir kesinti hariç varlığını devam ettirmiştir. İhtilal sonrasında 1807 yılında I. Napolyon tarafından yeniden düzenlenen

bu kurumun örgüt yapısı, görev ve yetkileri 22 Haziran 1967 tarihli bir kanun ile düzenlenmiştir (Alptürk, 1993: 3). Bu kanun ile birlikte Sayıştay örgütünün yapısı, görev ve yetkileri yeniden düzenlenerek, denetim alanı tüm bakanlıkları ve kamu kuruluşlarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu düzenlemeyle denetim anlayışı da değişikliğe uğramış, kamu kaynaklarının rasyonel kullanımının incelenmesi sorumluluğu da doğrudan Sayıştay'a verilmiştir. 1976 tarihli bir düzenlemeyle, sosyal güvenlik kuruluşlarının ve kamu iktisadi teşebbüslerinin denetimi de Sayıştay'a verilmiştir (Köse, 2007: 121). 1807 yılından beri mahkeme, İnsan Hakları Bildirgesi'nin 15. maddesinde belirtilen "toplum herhangi bir kamu görevlisine onun yönetiminin hesabını sorma hakkı vardır" hükmünü sağlamak için yavaş ve istikrarlı bir değişim geçirmiştir (Alventosa and Baldacchino, 2013: 15).

Bu ilke çerçevesinde Fransız Sayıştay'ının temel işlevi, kamu fonlarının kullanımında kamusal hesap verme sorumluluğunun güvence altına alınması ve Fransız Parlamentosu, Hükümeti ve yurttaşlarını bilgilendirmek şeklinde ifade edilmiştir (Köse, 2007: 121).

Dünyada Sayıştaylar, kamu harcamalarının gözden geçirilmesinden ve hükümetlerin finansal raporların hakkında bağımsız görüş bildirme görevinden sorumludurlar. Fransız Sayıştay'ın da bu görevleri vardır, ancak dünyadaki diğer örneklerine göre daha geniş bir sorumluluk alanı vardır ve kamu hayatında ve politik tartışmalarda diğer ülkelere göre daha önemli bir yere sahiptir.

Fransız Anayasasının 47. Maddesinin 1. Fıkrasına göre Sayıştay, Hükümetin faaliyetlerinin denetiminde Parlamento'ya yardımcı olur. Sayıştay, sosyal güvenlik finansmanı yasalarının uygulanmasının denetiminin yanı sıra kamu politikalarının değerlendirilmesinde Hükümete ve Parlamento'ya yardımcı olur. Sayıştay, kamuya açık raporlar marifetiyle halkın bilgilendirilmesine katkıda bulunur. Merkezi yönetimlerin hesapları yasalara uygun ve doğru olmalıdır. Hesaplar, söz konusu idarelerin yönetim, varlık ve mali durumlarının sonuçlarını doğru ve açık şekilde sergiler şeklinde ifade edilmiştir.

Fransız Sayıştay'ının idari yapısında bir Başkan, yedi Daire Başkanı denetçiler bulunur. Cumhurbaşkanı tarafından atanan Birinci Başkan, kurumun başıdır ve 68 yaşına kadar görevine devam eder. Birinci Başkan tarafından atanan daire başkanları ise, 65 yaşına kadar görevde kalırlar. Yaklaşık 250 kadar personel de destek hizmetlerini yürütmekle görevlidir (Köse, 2007: 122). Mensuplarının çoğunluğu ENA

(Ecole Nationale d' Administration) çıkışlı olup, kamu hukuku, ekonomi ve maliye konusunda yüksek eğitim görmüş kişilerdir (Alptürk, 1993: 3).

3.4. Fransız Sayıştay'ının Görevleri, Yetkileri ve Denetim Alanı

Maliye Bakanlığınca hazırlanan Fransa devletinin genel hesabı her yıl Sayıştay'a sunulur. Sayıştay, bu hesaba ilişkin Genel Uygunluk Bildirimi ile birlikte mali yıl sonuçlarını yorumlar. Parlamente'ya, hükümetin bütçeyi uygulamasına ilişkin gözlemlerini belirten bir raporu sunar (Köse, 2007: 122).

Fransız Sayıştay'ının denetim yetkisinin 1967 yılında çıkarılan bir kanunla yeniden düzenlendiği belirtilmiştir. Bu kanun ile bütün bakanlıkların ve kamu kurumlarının denetlenmesi Sayıştay'ın yetkisine verilmiştir. 1976 yılında daha önce denetimden sorumlu olan kurumların, Sayıştay ile birleştirilmesi ile sosyal güvenlik kurumları, kamu işletmeleri ve ulusallaştırılmış endüstriler de denetim alanına dahil oldular (Kaya, 2001: 9). Fransız kamu yönetiminde yerleşme süreci yaşanılana kadar, Fransız Sayıştay'ının görevleri arasında yerel kamu müesseseleri, şirketleri ve ortaklıklarının yönetim ve hesaplarının denetimi bulunmaktaydı. 1983 yılından itibaren Bölgesel Sayıştaylar (Chambre Regionales Des Comptes) oluşturulmuş ve bu kurumlara yerel kamu müesseseleri, şirketleri ve ortaklıklarının yönetim ve hesaplarının denetimi görevi verilmiştir (Köse, 2007: 123).

Aynı zamanda kamudan aktarılan fonun %50 oranını aştığı yerlerde fonun tamamı Sayıştay tarafından denetlenmektedir. Kamu fonunun %50 oranının altında olduğu kurumlarda ise Sayıştay, sadece kamu fonuna ait olan kısmı denetleyebilmektedir (Kaya, 2001: 9).

Sayıştay denetimi dar kapsamlı bir mali denetim değildir. Sayıştay, sadece incelemeye tabi kamu kurum ve kuruluşların mali işlemlerinin ilgili kurum hesaplarına doğru olarak intikal edip etmediğini değil ayrıca bu işlemlerin mali mevzuata uygun olarak etkin bir şekilde yerine getirilip getirilmediğini de inceler (Alptürk, 1993: 4). Sayıştay, her yıl parlamente'ya iki önemli kamu raporu sunar. Bunlar; parlamente'nin mali politika tartışmalarından önce kamu maliyesi hakkında yıllık rapor, bütçe tartışmalarıyla ilgili yıllık performans raporudur. Sayıştay, her iki meclisin mali komitelerine yıl boyunca yardımcı olmaktadır. Komiteler, "kontrol ve değerlendirme görevleri" için kamu hizmetleri ve kurumlarla tüm sorular için yardım isteyebilir (Mordacq, 2008: 11).

Sayıştay mahkeme üyeleri görevden alınamayan bağımsız hakimlerdir (Alventosa and Baldacchino, 2013: 15). Sayıştay esas olarak, yargıç statüsüne sahip üyelerden oluşan ve saymanların sorumlulukları hakkında karar veren bir mahkeme olarak kurulmuştur. Saymanların mali işlemleri yaparken Sayıştay'a hesap verme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu zorunluluk, saymanlara mali işlemleri yaparken etkin bir kontrol mekanizması sağlamıştır(Köse, 2007: 124).

Kamu saymanları, devlet ve devlete ait kuruluşların mali işlemleri, bunların üst yöneticileri tarafından yürütülmekle birlikte, bu işlemlerin sonuçlandırılması, kamu gelirleri ve giderlerinin toplanması, harcanması ve kontrolünü yerine getirir. Saymanlar yıllık hesaplarını Sayıştay'a vermekle mükelleftirler. Saymanlarca verilen hesaplar görevlerini tam olarak yerine getirmelerini sağlaması için yargısal denetime tabi tutularak öncelikle doğrulukları açısından denetlenirler. Gelire ilişkin denetim, tahsil edilmiş gelirlerle tahsil edilmesi gereken gelirlerin karşılaştırılması suretiyle yerine getirilir. Gidere ilişkin denetim ise yönetim denetimi sırasında kanıtlayıcı belgelerin sondaj yoluyla incelenmesi suretiyle yerine getirilir (Köse, 2007: 124).

Sayman dışındaki kamu görevlileri kişiler mali ve diğer mevzuatı ve kanunları ihlal etmemişlerse, Sayıştay'a karşı kişisel sorumlulukları bulunmamaktadır. Ancak bu kişiler, mali ve diğer mevzuatı ve kanunları ihlal etmişlerse savcı kanalıyla Bütçe ve Maliye Disiplin Mahkemesine gönderilebilmektedirler. Bütçe ve Maliye Disiplin Mahkemesi, sorumluları bir yıllık ve bazı ödemelerde iki yıllık aylıkları tutarında cezaya çarptırabilir. Sayıştay, düzenlilik denetiminin yanı sıra verimlilik ve etkinlik denetimleri de yapar ve bu yönetsel denetimler Sayıştay faaliyetlerinin büyük bir bölümünü oluşturur (Köse, 2007: 124-125). 1967 tarihli Kanun incelendiğinde Sayıştay'a kamu fonlarının etkin ve verimli kullanımının sağlanması görevini verdiği görülmektedir. Bu görev, denetlenen kurumun organizasyonu, çalışanların sayısı, özellikleri ve bunlara ödenen ücretlerin, satın alma politikasının ve teçhizat politikasının incelenmesi ve söz konusu kurumun bu anlamdaki maliyetlerine kıyasla ürettiği hizmetlerin Devlete ve kamuya sağladığı faydanın karşılaştırılarak değerlendirilmesini içerir. Bu amaçla yapılan incelemeler genellikle yerinde yapılır. Teknik konularda uzman kişilerin görüşü alınabilir (Alptürk, 1993: 6). Kamu teşebbüslerinin yönetimine ilişkin gözlemler, ilgili bakanlara ve eğer isteniyorsa Parlamente'ye iletilir.

4. Türkiye ve Fransa Sayıştay'larının Değerlendirilmesi

Örgütlerin başarısında ve hizmet kalitesinde denetim olgusu önem ihtiva etmektedir. Özellikle mali denetim anlamında denetim ile amaçlanan halk adına yönetim yetkisine sahip organların yetkilerini amaçlarına uygun bir şekilde yürütüp yürütemediklerini kontrolüdür. Bu bağlamda Türkiye ile Fransa arasındaki idari yapının benzerliği mali denetim alanında Sayıştay'ları üzerinde incelemeyi gerekli kılmıştır.

Fransa, denetim anlamında kökeni ortaçağlara dayanan bir geleneğe sahip bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Her ne kadar arada kesinti olsa da, birçok ülke tarafından örnek alınmış köklü bir denetim yapısına sahiptir. Beşinci Cumhuriyetin kurulmasından sonra yarı başkanlık sistemine geçişle birlikte sistem istikrarlı bir şekilde kendini yürütmüş ve denetim kurumları yapısında çok büyük değişiklikler olmadan günümüze ulaşmıştır. Fransa'da mali denetim anlamında en önemli ve yüksek mahkeme olarak nitelenen kurum olan Sayıştay bu kapsamda önemli görevler icra etmektedir. Fransa Sayıştay'ı, diğer ülke örnekleri ile karşılaştırıldığında daha geniş bir sorumluluk alanına sahip bir kurum olarak karşımıza çıkarken, aynı şekilde kamu ve siyasi hayatta diğer ülke Sayıştaylarına kıyasla da daha önemli bir yer arz etmektedir. Fransa Sayıştay'ı, sadece incelemeye tabi kurumların mali işlemlerinin doğruluğunu değil bu işlemlerin mali mevzuata uygunluğunu da denetlediği için geniş kapsamlı bir denetim icra etmektedir. Fransa Sayıştay'ının köklü ve istikrarlı yapısı ile diğer ülkelerin bu ülkeyi örnek almasına ve aynı modeli kendi ülkelerinde uygulamaya çalışmalarına ortam hazırlamıştır.

Türkiye'de Sayıştay'ın kökeni ise, Fransa'da olduğu gibi çok eskilere kadar gitmemektedir. 1862 yılında Türkiye'de ilk Sayıştay'ın kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. Sayıştay'ın görevlerine dönemin ihtiyaçları doğrultusunda çoğu kez müdahalede bulunulduğu görülmektedir. Birçok defa denetim alanı genişletilmiş veya daraltılmıştır. En son 2003 yılında çıkarılan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ve 6085 Sayılı Sayıştay Kanunu ile görevleri yeniden düzenlenmiş ve denetim kapsamına giren alan genişletilmiştir. Türkiye'de Sayıştay'ın görevleri arasında sadece kamu idarelerinin mali performansının kamu mali yönetim hukukun uygun olarak denetlenmesi sayılmamakta, aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisine ve kamuoyuna faaliyet sonuçları hakkında bilgi sunulması ve kurumlara alanına giren konularda görüş bildirmesi, rapor sunulması da bulunmaktadır. Bu görev çokluğu

Türkiye’de Sayıştay’ın iş yükünü yoğunlaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma Sayıştay’ın sorumluluk alanının geniş olması da yol açmıştır. Ancak son dönemde yapılan kanun değişikliği ile Sayıştay’ın yetkilerinin yapısı, sorumluluk alanı ve yetkileri yeniden düzenlenmiştir. Yeni düzenlemeden sonra ise önceleri aşırı iş yükü olduğu savunulan Sayıştay’ın yetkilerinin, sorumluluk alanlarının tırpanlandığı yönünde eleştiriler yapılmaya başlanmıştır.

Aynı zamanda Türkiye’de hükümet ve Sayıştay arasında bir uyumsuzluk olduğundan da bahsedilebilmektedir. Son yıllarda yapılan bütçe görüşmelerinde karşımıza çıktığı gibi Sayıştay’ın görüş bildirmekle yükümlü olduğu bütçeye rapor sunmamasıyla birlikte kurumun işleyişiyle ilgili tartışmalar gün ışığına çıkmıştır. Anayasa ve yasalara göre bütçe kesin hesap kanunlarının Meclis’te görüşülebilmesi için o bütçelerin denetlenmiş olması zorunluluğu bulunmaktadır. 2013 yılı bütçe görüşmelerinde Sayıştay’ın 2011 yılı bütçesine ilişkin raporları göndermemesi ve buna gerekçe olarak hükümetin çıkardığı bir yasa ile (04.07.2012 tarihli ve 6353 sayılı (Torba) kanununun 45. maddesi ve 6085 sayılı Sayıştay Kanununun 35. maddesine 2. fıkranın eklenmesi) kendisinin bütçe üzerindeki denetimini sınırlaması gösterilmiştir. Daha sonraki yıl ise meclise verilen denetim raporların kanuna uygun şekilde verilmediği için muhalefet tarafından gayri meşru olduğu, denetimin kağıt üzerinde kaldığı yönünde eleştiriler yükselmesine neden olmuştur. Bazı kesimler Sayıştay’ın iş yükünün çok olmasının buna neden olduğunu belirtirken, bazı kesimler ise hükümetin bakanlıkların hesaplarını Sayıştay ile paylaşmadığı için Sayıştay’ın görevini yapamadığını belirtmiştir.

Türkiye’de Sayıştay’ın yapısına bakıldığı zaman Sayıştay Yargısı’nı ilk ve son derece yargı yapısını bir arada bulundurduğu ancak taşra teşkilatı olabilecek herhangi bir alt mahkemesinin bulunmadığı görülmüştür. Bundan dolayı Sayıştay dava dairelerinin birer alt mahkeme gibi hüküm verdiği görülmektedir. Aynı zamanda Sayıştay’ın mali konuda verdiği kararlar kesindir ve bunlar için sadece Sayıştay üst kurullarına itirazda bulunulabilir (Serdar, 2011: 57). Belediyeler, özel idareler, üniversiteler, merkezi yönetim kuruluşlarının harcama birimlerinin taşrada bulunmasına karşın yargılamanın tamamı ile denetimin büyük bir bölümü merkezde yapılmaktadır. Fransa’da ise, Sayıştay yapısına bakıldığında 1982 yılından beri Sayıştay’ın usullerine göre görev yapan Bölgesel Hesap Mahkemelerinin taşrada denetim işini üstlendiği görülmüştür. Bu mahkemelerin kararlarına karşı temyiz

yoluyla Sayıştay'a başvurulabilir ve bu mahkemelerin gözlemleri yıllık rapora alınır. Bu mahkemeler sayesinde Sayıştay'ın yükü bölüştürülmüş ve böylece Sayıştay'ın merkezi yönetimi denetimi konusunda bir rahatlama sağlanmıştır.

Türkiye'de yüksek denetim konusunda geçmişten beri yaşanan çok başlılık ise son dönemde yapılan düzenleme ile giderilmiştir. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulunun Sayıştay bünyesinde birleştirilmiş olması geçmişte yaşanan çok başlılığı giderme konusunda önemli bir adımdır. Böylece, kamu kaynakları için iki farklı kurum ve denetim sistemindeki aksaklık, eşgüdümsüzlük, yetki kargaşası önlenmiştir.

Sonuç

Kamu Yönetiminde denetim, kurumların etkin çalışmasında yönetimin en önemli fonksiyonlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurumlar üzerinde nitelikli denetim ne kadar etkin olursa hesap verilebilirlik ve şeffaflık konusunda kurumların işlerliğinde o kadar etkin rol oynayacağı beklenmektedir. Türkiye'nin idari yapısının şekillenmesi ve denetim yapısının belirlenmesinde Fransa'nın örnek alınması ve günümüze kadarki süreçte iki ülkenin de kat ettikleri yolun değerlendirilmesi ülkemiz kamu mali denetimimizin şekillenmesinde ve etkinliğinde önemli bir yere sahiptir. Köklü bir geleneğe sahip olan Fransa'nın denetim yapısı incelendiğinde denetim sisteminin köklü bir tarihe dayandığı ve bu yapısından ötürü dünyada birçok ülke için örnek teşkil ettiği ve ülkemizin de benzer bir yapıyı uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Fransa'da mali denetimde yetkili kurum olan Sayıştay'ın Ortaçağlara dayanan kökleri, bu kurumun yüzyılların birikimlerini günümüze aktarmasını sağlamış ve kurumun çalışma usulleri ile ilgili sıkıntıların minimal düzeyde olmasına zemin hazırlamıştır. Kurumun bu özelliği merkezi yönetim yapısı içinde saygıdeğer bir yerde olmasını sağlamıştır. Ancak Fransa modelinden hareketle ülkemize uygulanmaya çalışılan Sayıştay yapısı kendine özgü bir yapıya ve geleneğe sahip olamamıştır. Her dönem kurumun yapısı, işleyişi, denetim alanları hükümetlerce değiştirilmiş, genişletilmiş veya daraltılmıştır. İktidara gelen her hükümet kendi politikalarına uygun şekilde Sayıştay'ın yapısını değiştirmeye çalışmış ve böylece görev, yetki konusunda, sürekli bir karmaşanın olmasına yol açmıştır. Bazı dönemlerde Sayıştay'ın görev yükü aşırı şekilde yoğunlaştığı eleştirisi yapılırken, bazı dönemlerde ise görev ve yetkilerinin azaltıldığı, tırpanlandığı gibi eleştirilerin kamuoyunda yer aldığı görülmüştür. Ülkemiz de etkin bir mali denetim yapısının kurulabilmesi için Sayıştay'ın görevleri, yetki alanı ile ilgili bir sınırın çizilmesi ve bu

sınırın hükümetlerin keyfi değişikliklerinden korunması gerekmektedir. Fransa'da yerleşmiş olan Sayıştay yapısına ulaşabilmek için mevcut yapının korunarak, siyasi etkilerden uzak tutulması ve alt mahkeme yapısından kurtulması Sayıştay'ın etkin bir şekilde çalışmasına destek olacağı düşünülmektedir. Her ne kadar iki ülkede benzer nitelikte görev yapmaya çalışan Sayıştay'ın ülkemizin kendi ihtiyaçlarını, siyasi, ekonomik ve sosyal yapısı yanında ülke gerçeklerini de göz önüne alarak ülkenin kendi beklentilerine cevap verecek şekilde revize edilmesi, yapılandırılması daha etkili bir mali denetim sisteminin kurulması için gerekli bir düzenleme olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akgündüz, A. (1997), Sayıştay Tarihi, Sayıştay Yayın İşleri Müdürlüğü, Ankara.
- Alptürk, G. (1993), "Fransız Sayıştayı", Sayıştay Dergisi, Nisan-Haziran, Sayı 12, ss.3-7.
- Alventosa, J.R.; Adeline B. (2013), "An Overview of the Courdes Comptes of France", International Journal of Government Auditing, Vol. 40, No. 2, <http://www.intosajournal.org>, Erişim Tarihi: 17.11.2014, pp. 15-18.
- Arın, T.; Kesmez, N; Gören, İ. (2000), Parlamento ve Sayıştay Denetimi, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Atay, C. (1999), Devlet Yönetimi ve Denetimi, Alfa Basın Yayın Dağıtım, 2. Baskı, İstanbul.
- Eryılmaz. B. (2012), Kamu Yönetimi, Umuttepe Yayınları, 5. Baskı, Kocaeli.
- Gürkan, N. Z. (2009), Türk Kamu Mali Denetiminde İç Denetim ve İç Denetim Algısı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- [http://en.wikipedia.org/wiki/Court_of_Audit_\(France\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Court_of_Audit_(France)), Erişim Tarihi: 21.10.2014.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Fransa>, Erişim Tarihi: 21.10.2014.
- İsbir, E. G. (1977), Türkiye'de Devlet Memurlarının Denetimi, Ankara: İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi.
- Kaya, S. (2001), Sayıştayların Denetim Alanları Hakkında Bilgi Notu, Sayıştay Araştırma ve Tasnif Grubu, <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/elek/ekutupana2.asp?id=276>, Erişim Tarihi: 21.10.2014.
- Köse, H. Ö. (2007), Dünyada ve Türkiye'de Yüksek Denetim, T. C. Sayıştay 145. Kuruluş Yıldönümü Yayınları, Ankara.
- Mordacq, F. (2008), "Budget Reforms and Parliament's Role in the Process: Experiences in Turkey and Selected EU Member Countries", International Symposium On

- The Changing Role Of Parliament In The Budget Process, 8-9 October 2008, Afyonkarahisar.
- Nitas, K. (2003), "Fransa Yönetim Sistemi", Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetim, Türk İdari Araştırmalar Vakfı, Ankara.
- Öztekin, A. (2012), Yönetim Bilimi Siyasal Kitapevi, 5. Baskı. Ankara.
- Sayıştay (2007), Sayıştay 145. Yıl Broşürü, T. C. Sayıştay Başkanlığı.
- Serdar, A. (2011), "Sayıştay Yüksek Mali Yargı-Yüksek Mali Denetim", Dış Denetim, Sayı 3, <http://www.sayder.org.tr/e-dergi-makaleler-ocak-mart-2011-11.htm>, Erişim Tarihi 25.10.2014.
- Tortop N.E.G. İsbir, B. Aykaç, H. Yayman ve M.A. Özen (2012) Yönetim Bilimi 9. Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara.
- 1982 T.C. Anayasası, http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf, Erişim Tarihi: 20.02.2015.
- 2443 Sayılı Devlet Denetleme Kurulu Kurulması Hakkında Kanun, 1/1981. Sayı: 19299, http://www.tbmm.gov.tr/etik_komisyonu/belgeler/kanun_2443.pdf, Erişim Tarihi: 21.02.2015.
- 3046 Sayılı Kanun, 9/10/1984 Sayı: 18540, Resmi Gazete, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=1.5.3046&MevzuatIis ki=0&sourceXmlSearch=>, Erişim Tarihi: 21.10.2014.
- 5018 Sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 24/12/2003, Sayı 25326, Resmi Gazete, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.pdf>, Erişim Tarihi: 21.10.2014.
- 6085 Sayılı Sayıştay Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6085.pdf>, Tarih: 19/12/2010, Sayı: 27790, Erişim Tarihi: 21.01.2015.
- 832 Sayılı Sayıştay Kanunu, <http://www.sayistay.gov.tr/mevzuat/kanun.htm>, Tarih: 21.02.1967, Sayı: 12538, Erişim Tarihi: 22.10.2014.
- 4963 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4963.html>, Tarih: 30.07.2003, Erişim Tarihi, 23.10.2014.

Türkiye’de 1945-1960 Döneminde Sivil Toplum Örgütlerinin Varlığı Meselesi

Ahmet Özkiraz¹, M.Nazan Arslanel²

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de 1945 – 1960 döneminde Türkiye’de sivil toplumun varlığı meselesinin durum tespitini yapmaktır. Çalışma anlayıcı-yorumlayıcı bir yaklaşımla kaynakların incelenmesine dayanmaktadır. Öncelikle çalışmada, çok partili hayata geçişle birlikte bir anda sayıları artan sivil toplum kuruluşlarının neden tek partili dönemde yok denebilecek bir durumda olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra 1945 yılında çok partili hayat ile birlikte sivil toplumun büyük bir gelişme içerisine girdiği, Demokrat Parti iktidarı boyunca sivil toplum örgütlenmelerinin hangi alanlarda ağırlıklı olarak varlık gösterdikleri, sivil toplum örgütlenmelerine yönelik çıkarılan yasalar ve yasa değişiklikleri, iktidar partisinin sivil topluma karşı tutumu ile 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’nde sivil toplumun rolü konuları üzerinde durulmuştur. Tek parti döneminin baskıcı ve yasadışı yaklaşımı nedeniyle gelişme ortamı bulamayan sivil toplum örgütleri, 1945 yılından sonra bir sıçrama yapmış, önce çok sayıda siyasi parti kurulmuş, ardından sendika, birlik, oda ve dernek kuruluşlarında büyük bir artış olmuştur. Bu gelişmeleri Basın Kanunu’nda yapılan değişiklikler izlemiş ve sansürün de kaldırılmasıyla çok sayıda gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Bu gelişmeler 1945-1960 yılları arasında sivil toplum örgütlerinin sayı ve etkinlik bakımından ciddi bir önem kazanmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Tek Parti Dönemi, 1945-1960 Dönemi.

Existence of Non-Governmental Organization in 1945-1960 Period in Turkey

Abstract

The purpose of this study is to determine the state of the existence of non-governmental organizations in the 1945-1960 period in Turkey. The study is based on interpretive discussion of secondary sources. We will discuss why there were too few non-governmental organizations in the single-party period and the number of the organizations increased dramatically following the transition to the multi-party system. Later, we will examine in what fields non-governmental organizations were active in the Democrat Party period with regard to the laws and regulations on non-governmental organizations. Last, we will assess the ruling party’s attitude toward non-governmental organizations and the role of the organizations in the 1960 Coup. Non-governmental organizations found no opportunities to

¹ Doç.Dr. Gaziosmanpaşa Ün.İİBF Kamu Yönt. Bölümü, Ahmet.ozkiraz@gop.edu.tr

² Yrd.Doç.Dr. Gaziosmanpaşa Ün. İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, mnazan@arslanel@gop.edu.tr

make progress due to the single-party system's oppressive attitude. However, many political parties, unions, chambers and associations were established after 1945. A good number of newspapers, journals and magazines were published with the amendments to Press Law for overturning press censorship. These developments led to a sharp increase in the number of non-governmental organization in the 1945-1960 period.

Keywords: Civil Society, Single-Party Period, 1945-1960 Period

GİRİŞ

Demokrasilerin vazgeçilmezi olarak görülen ve son yılların en çok ilgi çeken konularından biri olan sivil toplum, siyaset biliminin en önemli inceleme konularından olmuştur. Aslında her dönemde ve her siyasal sistemde ortak çıkarlara sahip insanların siyasal hayatı etkilemek, çıkarlarını korumak için belirli örgütlenmeler oluşturdukları görülür. Bu örgütlenmeler, siyasal iktidarı etkileme yoluyla isteklerini yerine getirtmeye çalışırken, çalışma yöntemleri, içerisinde buldukları siyasal sisteme göre farklılıklar gösterir. Sivil toplum örgütlenmelerinin içerisinde bulunduğu siyasal sistem sivil toplum örgütlerinin siyasal iktidarı etkileyebilme derecesini de belirlemektedir. Demokratikleşme sürecinin temel şartlarından biri olarak kabul gören sivil toplumun tek başına bunu sağlaması mümkün değildir. Yani yalnızca sivil toplumun varlığına bakarak o siyasal sistemin demokratik olduğu söylenemez.

Demokrasi ve sivil toplum ilişkisinde demokratik bir sivil toplumun oluşabilmesi için öncelikle sivil toplumun; bireylerin, bireysel ya da toplumsal çıkarları, talepleri, sorunları gündeme getirmek için kurmuş oldukları gönüllülük esasına dayalı, devletin iktidar alanının dışında ve ondan özerk örgütlendiği bir alanın olması gerekir. Başka bir ifadeyle sivil toplumun, çoğulcu bir sistemde güdülenmeden, kendi finansman kaynaklarıyla varlığını sürdüren ve devletten bağımsız özerk olarak faaliyetlerini yürüten bir yapı olması gerekir.

Sivil toplum demokratik yönetimlerin kurulmasına ve devamlılığına katkıda bulunurken, devletin yönetim anlayışında da gelişmeler sağlamada etkili olur. Aynı zamanda demokratikleşme sürecinde önemli bir aracı rol oynamaktadır. Toplumsal taleplerin siyasal alana taşınmasında sivil toplum önemli bir görevi yerine getirmektedir. Bundan başka sivil toplum, siyasal iktidarın kontrolü, katılım düzeyinin yükseltilmesi, demokratik geleneklerin yerleştirilmesi, toplumsal çıkarların iktidara

iletilmesi, toplumda var olan anlaşmazlıkların çözümlenmeye çalışılması, siyasetçilerin aynı zamanda siyasal sistemin halka karşı olan sorumluluklarının arttırılması ve toplumun bilgilendirilmesi gibi demokratik işlevlere de sahiptir.

Demokrasi ve demokratikleşme için bu denli büyük öneme sahip olan sivil toplumun ülkemizdeki gelişmesine baktığımızda, günümüzdeki durumunu ortaya koyabilmek için Osmanlı toplumsal ve siyasal yapısı içerisinde devlet-toplum ilişkilerinin göz ardı edilmemesi gerekir. Bilindiği üzere Osmanlı’da toplumsal-siyasal yapı çok keskin bir yöneten-yönetilen ayrımına sahipti. Bir tarafta Sultan ve asker-sivil bürokratlar (umera) diğer tarafta halk (reaya) toplumun taraflarını oluşturmaktaydı. Yani Osmanlı’da Batılı anlamda bir sınıfsal yapılanmanın olmaması, hiyerarşik bir tebaa yapısının varlığı Batı tarzı bir sivil toplumun ortaya çıkışını engellemiştir. Ancak yine de sivil toplum olarak kabul edilebilecek birtakım örgütlenmelerin (loncalar, ahi birlikleri, millet sistemi, tarikatlar) on dördüncü yüzyıl itibariyle ortaya çıktığını görmekteyiz. Osmanlı’nın modernleşme sürecine girmesiyle birlikte değişen Osmanlı klasik devlet düzeni Tanzimat ile birlikte tanınan hak ve hürriyetler ile devlet-toplum ilişkisi yeni bir boyut kazanmaya başlamıştı. Devlet, toplumu her açıdan düzenleme yaklaşımını bırakma eğilimi içerisine girmişti. Ardından 1908 Devrimi olarak da nitelendirilen İkinci Meşrutiyet Dönemi Devletin, topluma daha fazla katılım hakkı tanıdığı bir süreç olmuştur. İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı’nın modernleşme sürecinde toplumsal hareketlerin yaşandığı ve özellikle örgütlenmeler açısından çok önemli gelişmeler olduğu dönem olmuş, hatta cemiyetleşme dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde yaşanan sivil yapılaşmanın bir sonucu da Cumhuriyet Türkiye’sinde devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkilerin temellerinin atılmış olmasıdır.

Cumhuriyetin ilanından sonra tek parti yönetimi dönemi, sivil toplumun gelişimi açısından pek parlak olmamıştır. Tek parti döneminde yönetime muhalif olan veya siyasi nitelikte dernek, birlik, oda vs. kapatılmış veya kuruluşları yasaklanmıştır. Döneme hâkim olan düşünce toplumun homojen bir yapılanmaya sahip olmasıydı. Yani dili, kültürü ve gayeleri bir olan kişilerden oluşan sosyal ve siyasal bir bütünlük sağlanması amaçlanmıştı.

Bu düşünceyle kontrol altında tutulan, gelişme fırsatı bulamayan sivil toplum 1945 yılında çok partili hayata geçiş ile birlikte büyük bir gelişme göstermiştir. İkinci

Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de toplumsal değişme süreci başlar. Çok partili hayata geçişin yanı sıra sanayileşmenin başlaması ve kırsaldan kentlere göçün yaşanması bu dönemde toplumsal değişimi hızlandırmıştır. Özellikle tek parti yönetiminin baskılarından bunalan Türkiye'de demokrasi özlemi ve sivil toplum isteği, çok partili hayata geçiş ile birlikte oluşan muhalefet tarafından etkin bir boyuta taşınmıştır. Tanzimat, İkinci Meşrutiyet ve tek parti dönemlerinde yeterince gelişemeyen sivil toplum 1945 yılından sonra gelişme göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi serüveninde bir dönüm noktası olan 1945 ile yine demokrasinin ilk kesintiye uğradığı tarih olan 1960 arasındaki dönem, demokratikleşme adına önemli gelişmelerin yaşandığı dönem olmuştur. Hem toplumsal hem siyasal hem de ekonomik alanlarda yaşanan gelişmeler, toplumun bütün kesimleri tarafından aynı tepkilerle karşılanmamıştır. 1954'ten sonra ekonomik alanda yaşanan sıkıntıların siyasal krize dönüşmesi Demokrat Parti Hükümetinin sivil toplum unsurları üzerinde kontrolünün artmasına hatta yasaklara ve kısıtlamalara neden olmuştur.

Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde 1945-1960 yıllarının yaşanan toplumsal değişim ve gelişmeler açısından büyük bir dikkatle incelenmesi gerekir. Bu dönemi inceleyen çalışmalarda sivil toplumun varlığı üzerine yapılmış çalışmaların azlığı bizi bu konuda çalışmaya yöneltmiştir. Çalışmamızda öncelikli olarak çok partili hayata geçişle birlikte bir anda sayıları artan sivil toplum kuruluşlarının neden tek partili dönemde neredeyse yok denilebilecek bir durumda olduğunu açıklamaya çalışacağız. Daha sonra 1945 yılında çok partili hayat ile birlikte sivil toplumun neden büyük bir gelişme içerisine girdiğini, Demokrat Parti iktidarı boyunca sivil toplum örgütlenmelerinin hangi alanlarda ağırlıklı olarak varlık gösterdiklerini, sivil toplum örgütlenmelerine yönelik çıkarılan yasalar ve yasa değişikliklerini, iktidar partisinin sivil topluma karşı tutumu ile 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nde sivil toplumun rolü konuları üzerinde durmaya çalışacağız. Kısaca 1945-1960 yılları arasında Türkiye'de sivil toplumun varlığı ve etkilerini incelemeye çalışacağız.

1. Tek Parti Döneminde Sivil Toplumun Varlığı Meselesi

Cumhuriyetin kurulmasından sonra Cumhuriyet Halk Partisi, bir taraftan kendisini destekleyen kurumların kuruluşunu desteklerken diğer taraftan eskiden kalan dernek, vakıf, birlik, oda vb. sivil toplum kuruluşlarını ya kapatmış ya da ifa

ettikleri görevleri yerine getirmelerini kısıtlayıcı yasaklar getirmiştir. Başka bir ifadeyle, Cumhuriyetin ilk yılları sivil yapılanmalar açısından parlak bir dönem olmamıştır. CHP Cumhuriyete istikrar kazandırmak düşüncesinden hareketle, sivil toplum kuruluşlarına birtakım yasaklar getirmiştir. Türk Ocakları, Türk Kadınlar Birliği ve Mason Örgütleri bu dönemde muhalefetleri nedeniyle kapatılmış ve mal varlıkları CHP’ye devredilmiştir. Bu dönemde sivil toplum kuruluşlarının kapatılmasına iç karışıklıklar sebep olarak gösterilmiş, Takrir-i Sükun ve Hıyanet-i Vatan Kanunları ile bir dizi yasak yürürlüğe konmuştur (Alkan, 1998: 57). Dolayısıyla devlete karşı bir halk hareketi ya da siyasi iktidarı sınırlama aracı olarak sivil toplum bu dönemde toplumda görülmemiştir (Tuncel, 2005:717). Bu dönemde yeni yönetim şekli olarak Cumhuriyet düşüncesi gönüllü oluşumları hoş karşılamamıştır. Bu tür gönüllü birliktelikler gelenekselliğin ve irticanın hareketlenmesi olarak algılanmış ve eskiye ait olanları ortadan kaldırmak adına dernek, vakıf gibi iktidara karşı temeller sağlayabilecek sivil toplum örgütlenmelerinin ortadan kaldırılması veya kısıtlanmaları gereği duyulmuştur (Doğan, 2014:111).

1909 yılında çıkarılmış olan Cemiyetler Kanunu’nda yapılan değişiklikler ile CHP tarafından “dernek kurma hakkının sınırlandırıldığı ve derneklerin gözetim ve denetiminin hükümete bırakıldığı” görülmektedir. Kanunda değişikliklerin yapıldığı dönem, başta İstanbul ve İzmir olmak üzere farklı amaçlara sahip derneklerin kurulduğu, işçilerin “Amele Cemiyetleri” içerisinde örgütlenerek grevler vasıtasıyla varlıklarını duyurmaya çalıştıkları dönemdir. 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ile derneklerin faaliyetlerde bulunmaları iyice imkânsız bir durum almıştır. CHP’nin sivil yapılanmalar üzerindeki kontrol çabası, 1927 yılında Partinin Büyük Kongresinde kabul edilen yeni tüzüğün 40.maddesi ile çok daha açık bir şekilde dile getirilmiştir. Bu madde ile iktidara yani CHP’ye dernek yönetimlerine doğrudan müdahale hakkı verilmişti. Bu tarihten sonra derneklerin özerkliğinden bahsetmenin mümkün olmamasının yanı sıra, yine derneklerin CHP yönetimine hizmet eden birer kurum haline dönüştürüldüğü görülmektedir (Öz, 1992:192). 1924 Anayasası’nın 79. maddesi, dernek kurma özgürlüğünün bir kanunla sınırlanabileceğini belirtirken, 1938 tarihinde çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile dernek kurma izne bağlanmış ve dernek kapatma yetkisi yürütme organına verilmiştir (Toksöz, 1986:374).

Tek parti yönetimi basını Kemalizm'i propaganda vasıtası olarak gören bir yaklaşım içerisinde olmuştur (Tuncay, 1986:212). Yönetim muhalif gazeteci ve yazarları (Yüzellilikler) yurtdışına sürgün etmiş; 1923 ve 1925 yıllarında İstiklal Mahkemeleri tarafından yürütülen soruşturmalar "basının yola getirilmesi" için araç olarak kullanılmıştır (Tuncay, 1986:212). Önce 1938 yılında Matbuat Yasasında yapılan değişiklikler, ardından 1940'da Matbuat Umum Müdürlüğü'nün Başbakanlığa bağlanması devletin basın üzerinde bir tekel oluşturmasının nedeni olmuştur (Toksöz, 1986:373).

Döneme siyasal partiler açısından baktığımızda, Cumhuriyet öncesi çok partili siyasal hayatla karşılaşmaktayız. Ancak Cumhuriyetin ilanının hemen ardından ve tek parti dönemi boyunca siyasi yapı örgütlenmeleri bakımından çok fakir bir görünüm ortaya çıkmaktadır. 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, güdümlü kurulan partiler olmakla beraber çok partili hayata geçişin ilk partileri olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Tuncay, 1989:245). 26 Eylül 1930'da kurulan ve aynı yıl kapatılan Ahali Cumhuriyet Fırkası, 29 Eylül 1930'da kurulmasına izin verilmeyen Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi ve kurulmasına izin verilmeyen Laik Cumhuriyeti İşçi ve Çiftçi Fırkası (Tuncay, 1989:273) çok partili hayata geçişte başarısız girişimlerdir. Tek parti döneminde dernekleşme, siyasal parti örgütlenmeleri, basın ve sendikalaşma ile ilgili hürriyetlerin tam anlamıyla uygulandığını söylemek mümkün değildir (Toksöz, 1986:373).

Cumhuriyetin kurulması sırasında ve sonrasında izlenen politikalar ile devlet ve parti bütünleşmesi sağlanmış, toplum ve devletin modernleştirilmesi ve bir milli devlet kurulması amaç edinilmiştir. CHP'nin tam egemenlik kurduğu 1926 yılına kadar sivil toplum kurumları etkili olmuştur. Fakat tek parti yönetiminin güçlü yapısı karşısında sivil toplum kuruluşlarının özerk alanlar oluşturamamaları, sivil toplum kuruluşlarının denetim altına alınmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca hukuki düzenlemeler yapılırken, sivil toplum kuruluşlarına özerk alanlar bırakılmamasına dikkat edilmiş, hatta siyasal iktidarı tamamlayıcı olmaları, devletin denetim ve etkisinde örgütlenmeleri ve faaliyetlerini sürdürmeleri sağlanmıştır (Alkan, 1998:115-116).

CHP Cumhuriyet rejiminin toplumun her kesiminde kabul görmesini sağlamak için parti-devlet bütünleşmesinden sonra toplumu dönüştürme çalışmalarına girer, bu çalışmalar içerisinde rejim doğrultusunda köylünün bilinçlendirilmesi, halk-devlet yaklaşmasının sağlanması ve rejimin halk tarafından kabulünü kolaylaştırmak amacıyla; Halkevlerinin kuruluşu en önemli yeri tutmaktadır. Halkevleri hükümetin ve partinin desteğiyle ülke çapında örgütlenmiştir. (Çeçen, 1995:307).

Tek parti döneminin modernleşme adına yaptığı bir diğer çalışma da Köy Enstitüleri olmuştur. Kırsal kesimden öğretmenler yetiştirerek köylerde ilköğretim sorununu çözümlenmek isteyen CHP, Köy Enstitüleri’nden yetişen öğretmenler aracılığıyla öğretmenliğin yanı sıra tarım ve ekonomi gibi konularda da kırsal kesimin eğitimini amaçlamıştır. Ancak Halkevleri ve Köy Enstitüleri kültür alanında yenilikler açısından önemli birer adım olmakla beraber geleneksel toplum yapısının direnci ile karşı karşıya kalmıştır (Çeçen, 1995: 30). Her iki girişim de topluma rağmen toplumu sosyalleştirme girişimleri olarak görülebilir.

Tek parti yönetiminde izlenen politikalar nedeniyle sivil toplum bir gelişme gösterememiş hatta Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında mevcut olan sivil toplum unsurlarına yasaklar getirilmiştir. Osmanlı Devletindeki modernleşme girişimlerinin başladığı 1800’lü yıllardan itibaren demokratikleşme ve sivil toplumun geliştirilmesi çabalarının sonucunda ulaşılan ve Cumhuriyetin ilanının ardından yaşanan tek parti dönemi, çok partili dönemin siyasal ortamını hazırlarken aynı zamanda sivil toplumun gelişme zeminini de hazırlamıştır.

2.Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti Döneminde Sivil Toplum

2.1.Çok Partili Hayata Geçiş

1945 yılı itibariyle dünya yeni bir döneme girmiş; İkinci Dünya Savaşı’nın da sona ermesiyle birçok ülkede demokrasi rejimi yayılmaya-kabul görmeye başlamıştır. Savaş sonrası barışın inşa edilmesi amacıyla Birleşmiş Milletler Teşkilatı Sözleşmesinde çok partili rejimlere geçiş öngörülmüştür. Türkiye’de bu yeni düzen içerisinde yerini almak için 1945 yılından itibaren çok partili hayata geçişi sağlayacak girişimlere başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye’nin ekonomisi daha da kötüye gitmiş ve yeni dönemde ekonomi politikasının amacı kalkınma olmuştur. Ekonomik kalkınma amacının gerçekleştirilmesi yolunda en önemli proje ise toprak reformu olmuştur (Aydemir, 2000;393).

1945 yılı Mayıs ayı ortalarında Toprak Reformu Kanunu Tasarısı ve 1945 yılı Menderes'in tasarımı eleştiren konuşması, Başbakan Saraçoğlu ile tartışmalarına sebep olmuştur. Aslında Yasa tasarısı ve Bütçe görüşmeleri CHP içerisindeki muhalefetin de su yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Daha sonra yapılan oylamada Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Emin Sazak ve Adnan Menderes ret oyu verdiler. Kanunun kabul edilmesinin ardından, altında Bayar, Köprülü, Koraltan ve Menderes'in imzaları bulunan "Dörtlü Takrir" önergesi Meclise verildi. Bu önerge ile "özgürlükleri kısıtlayan rejimi daha fazla sürdürmenin doğru olmayacağı, anayasada gösterilen hak ve özgürlüklerin artık tanınması çok partili bir siyasi hayata geçilmesi ve hükümetin denetlenebilmesi" talep ediliyordu (Erdoğan, 2011: 2).

Bu gelişmelerden sonra Menderes ve Köprülü Parti disiplinine aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle 21 Eylül 1945 tarihinde partiden ihraç edildiler. Hemen sonrasında Menderes ve Köprülü'nün ihraç edilmesini eleştiren Koraltan partiden ihraç edildi ve bu durum karşısında Bayar da önce milletvekilliğinden daha sonra 3 Aralık tarihinde de CHP'den istifa etti. Aslında Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım tarihinde Meclisin açılışında yaptığı konuşmasında bir muhalefet partisinin kurulması yönündeki isteğini dile getirmişti. İnönü'nün konuşmasından bir ay sonra Bayar istifasının ardından yeni bir parti kuracaklarını basına açıklamıştı. Cumhurbaşkanı'nın onayını alan Celal Bayar'ın başkanlığındaki grup 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin kuruluşunu resmen ilan etti (Erdoğan, 2011: 2).

DP'nin kuruluşu kamuoyu tarafından da memnuniyetle karşılanmıştı. CHP, yeni muhalefet partisine ılımlı yaklaşmakta ve yeni partinin hem hükümeti hem de yönetimi denetleyebileceğini düşünmekteydi (Ahmad, 1996: 26). DP parti programının CHP'nin programından farklı olmaması nedeniyle yeni partiye kurulduğu ilk günlerde şüphe ile yaklaşmıştı. Fakat DP'liler amaçlarının Türkiye'yi demokratikleştirmek olduğunu, Kemalizm'in ilkelerini yeni şartlara göre yorumlayacaklarını ve müdahaleci devleti sınırlayacaklarını, kişi hak ve hürriyetlerini geliştirmek istediklerini ifade ediyorlardı. Toprak ağalarının desteğine sahip olan DP, kısa bir süre içerisinde şehirlerde eğitimli kesimin yanı sıra burjuvazi ile entelektüellerin de büyük bir kısmını taraflarına çekmeyi başardı (Ahmad, 2006: 124).

DP kuruluşunun ardından yalnızca muhafazakâr kesimin değil liberal ve sol muhalefetin de desteğini almaya; tek parti yönetiminden memnun olmayan bütün halk

kesimleri tarafından kabul görmeye başlamıştı. Bu şartlar altında 1946 yılında toplanan CHP Olağanüstü Kurultayında İnönü’nün “Değişmez Genel Başkan” ve “Milli Şef” ünvanlarını kullanmaması ve tek dereceli seçim sistemine geçilmesi kararları alındı. Bundan başka CHP yönetimi, farklı alanlarda bazı yenilikler ve değişiklikler yaptı. Bu değişiklikler arasında Basın Kanunu’nda değişiklik yapılması, üniversitelere iç işlerinde özerklik sağlanması, Cemiyetler Kanununun değiştirilmesi ile dernekler için yeni düzenlemeler getirilmesi ve genel seçimlerin bir yıl önceye alınması vardı (Erdoğan, 2011:3).

Genel seçimlerin 1947 yerine 1946’da yapılması için alınan erken seçim kararı DP’liler cephesinde tepkiyle karşılanmıştı. Çünkü DP henüz yurt genelinde örgütlenmesini tamamlayamamıştı ve partinin ileri gelenleri bunda başarılı olamayacaklarını biliyorlardı. Bundan başka CHP’ye sadık bürokrasi de kendilerine karşıydı ve seçmenler ise çok partili sisteme şüphe ile yaklaşmaktaydı. Bu şartlarda gerçekleşen 1946 genel seçimleri CHP’nin zaferiyle sonuçlanmış, “fesat ve devlet baskısı karışmış” bir seçim olarak Türk siyasal hayatında yerini almıştır. Ancak 1946 seçimleri çok partili hayatın devamı ve sonrasında kurulan siyasi partiler açısından önemlidir (Ahmad, 2006: 125-126).

1950 yılı DP’lilerin yirmi yedi yıllık CHP iktidarına son verdikleri ve on yıl sürecek iktidar döneminin başlangıcı olmuştur. 1950 yılı Şubat ayı ortalarında seçim kanunu değiştirilmişti. Ardından iktidar ve muhalefet partileri, nispeten sakinleşmiş siyasi bir ortamda, ilk kez demokratik bir seçim sürecine girmişti. Oldukça yüksek bir katılımı gerçekleşen 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri DP’nin zaferiyle sonuçlandı. Seçim sonucunda CHP 3.176.561 oyla 69 milletvekilliği kazanırken DP 4.241.393 oyla 408 milletvekilliği, MP 250.414 oyla 1 ve bağımsızlar ise 383.282 oyla 9 milletvekilliği elde ettiler (Türkiye İstatistik Yıllığı, 2001: 189). Uygulanan seçim sistemi yani çoğunluk sistemi, CHP’nin aldığı oy oranından daha az milletvekili çıkarmasına neden olurken DP’nin büyük bir farkla seçimlerden galip çıkmasına ve iktidar partisi olmasına yol açmıştı. Böylece Türkiye Cumhuriyeti’nde kuruluşundan sonra ilk kez halkın tercihi yönünde bir iktidar değişikliği gerçekleşmiş oldu (Erdoğan, 2011: 5).

1945’ten sonraki yıllar demokrasi adına önemli gelişmelerin yaşandığı muhalefetin sesini duyurduğu ve bazen de iktidarın siyasetini yönlendirdiği bir süreç olmuştur. Özellikle çok partili hayata geçişle birlikte Türkiye’de bir anda sivil

toplumun varlığının büyük bir gelişme içerisine girdiğini görmekteyiz. 1950 seçimleri sonucunda Türkiye'nin ilk sivil cumhurbaşkanı da seçilmiştir. 1945-1960 dönemi demokrasiye geçişte önemli bir dönüm noktası olmuştur.

2.2. Demokrat Parti İktidarı Döneminde Sivil Toplum

1945 yılından önceki döneme baktığımızda tek parti yönetiminin uyguladığı politikaların da etkisiyle Türkiye'de sivil toplumun varlığının neredeyse yok denecek kadar az ve etkisiz olduğu görülmektedir. Ancak CHP'nin, 1945'ten sonra özellikle de DP'nin kurulmasından sonra - daha önce 1945 yılı Temmuz'unda işadamı Nuri Demirağ tarafından Milli Kalkınma Partisi kurulmuştu fakat CHP tarafından siyaset alanında ciddi bir rakip olarak değerlendirilmemişti - siyasi partiler, dernekler, basın gibi sivil toplum kuruluşlarıyla üniversitelerde önemli sayılabilecek kanuni düzenlemeler yaptığı görülmektedir.

Çok partili hayata geçiş sivil toplumun gelişmesine büyük katkılar sağlamış ancak hoşgörünün yokluğu önemli bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Demokrasinin çoğulcu bir yöntem değil de parlamentoda çoğunluğa sahip olmanın ve her istenilenin yapılabilmesi olarak algılanması çok partili hayata geçiş ile umut edilen demokratikleşmenin yerleşmesini engellemiştir (Doğan, 2007: 85). 1950'de iktidara gelen DP, özgürlükçü tutumunu sürdürmemiş ve muhalefet üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. Mecliste sahip olduğu çoğunluğa dayanarak özgürlükler üzerinde kısıtlamalar yapmaya başlamıştır (Kapani, 1993: 114). Bu duruma örnek olarak 1953 yılında çıkarılan "CHP'nin Haksız İktisaplarının Hazineye Devri Kanunu"nu vermek mümkündür. Bu Kanun CHP'nin tek parti yönetiminde hazinenin imkânlarını kullandığı ve mal sahibi olduğu, bu durumun ise siyasi partiler arasında haksız bir rekabete sebep olduğu gerekçesiyle çıkarılmıştı. Bu kanun, aynı zamanda Halkevlerinin kapatılması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bir diğer örnek ise DP'nin radyonun hükümet tarafından parti propagandası için kullanılmasına yönelik eleştirileridir. Ancak kendileri iktidara gelir gelmez devlet radyosunu devlet tekeline alarak muhalefetteyken yaptığı eleştiriyi bizzat kendisi de yapmıştır (Tuncay v.d., 1997: 179).

DP'nin iktidara gelmesinden sonra, iktidar-muhalefet ilişkileri her geçen gün gerginleşerek artmıştır. Bu durumun DP'yi destekleyen köylü kesim ile ticaret ve sanayi alanlarında uğraşan, zaman içerisinde ekonomik açıdan güçlenen kesime

karşılık toplum içerisindeki yeri ve statüsü sürekli gerileyen CHP arasındaki gerginlikten söylenebilir. DP’nin demokratik rejimin gereklerini ihlal ettiğini iddia eden CHP, bu iddiasıyla bürokratların ve askerlerin desteğini sağlamayı başarmıştır. Bu ise siyasal hayatta bloklaşmaya sebep olmuş, bunun sonucunda ise mevcut bürokrasi ile sivil toplum örgütlenmeleri karşı karşıya gelmiştir (Doğan,2014:130).

Daha önceleri siyaset alanında muhatap alınmayan toplumsal gruplar çok partili hayata geçiş ile birlikte ve seçimler aracılığıyla siyasal hayatta kendilerine yer edinmeye başlamışlardı. Fakat bu durum, siyasal elitlerin ellerinde tuttukları ülkeyi yönetme tekeli kaybetmeye başlamasına ve daha geniş toplum kesimlerinin toplumu ilgilendiren kamusal problemlere eğilmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, bu geçiş sürecinde, Cumhuriyet rejimi taban tarafından kabul edilmeye; demokrasi düşüncesi de halk tarafından güncel bir konu olarak değerlendirilmeye başladı. DP iktidarı dönemi, demokratik yönden iktidar-muhalefet ilişkilerinde bir kalıcılık sağlayamamış ancak sivil örgütlenmelerin önemli ölçüde arttığı bir dönem olmuştur. Bu sivil örgütlenmelerin niteliğinin dönemin toplumsal yapısı hakkında bilgi verdiği de söylenebilir (Doğan, 2007: 86). Ancak kamusal ilginin artması ve sivil toplum örgütlerinin sayıca çoğalmasına rağmen söz konusu örgütlerin devlete hâkim olma düşüncesiyle ilerlediği görülmektedir. Bu da sivil toplum örgütlerinin devletten ayrılan çıkarlara yönelmediğini göstermektedir (Tuncel,2005:724).

2.2.1.Siyasi Partiler

1946-1949 tarihleri arasında 23, 1950-1960 yılları arasındaysa 14 olmak üzere bu dönemde toplam 37 yeni parti kurulmuştur (TESAV,2015). Bu partilerden yalnızca DP, CHP’ye ciddi rakip olmuştur. Milli Kalkınma Partisi (MKP), Demokrat Parti (DP), Millet Partisi (MP), Türkiye Köylü Partisi (TKP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Hürriyet Partisi (HP) ve Vatan Partisi (VP) diğerlerine göre daha uzun ömürlü olmuş ve kendilerine bir taban edinmişlerdir (Kaştan, 2011: 75).

Türkiye’de 1945-1960 yılları arasında kurulan siyasal partiler fikri temelleri açısından dört grupta toplanır. Bunlar: Batı ve ABD’nin etkisiyle kurulan liberal ve demokratik siyasal partiler; SSCB’nin etkisiyle kurulan işçi, köylü ve sol ağırlıklı siyasal partiler; İkinci Meşrutiyetten sonra kendilerini siyasal alanda gösteremeyen dini yönü ağır basan siyasal partiler ve son olarak da Mustafa Kemal’in devlet yönetiminin devamını isteyen siyasal partiler (Teziç, 1976: 279-287). Bu dönemde batılı devletler

İslam ülkeleriyle sınırı olan Müslüman Türkiye'yi SSCB'ye engel olmak amacıyla kullanılmak istenirken, SSCB ise batılı devletlerin bu isteklerini gerçekleştirmelerine engel olmak amacıyla işçi, köylü, sosyal devlet ve İslam kavramları üzerinden politikasını gerçekleştirmiştir. Özellikle İstanbul'da kurulan işçi partileri kısa ömürlü olmuşlardır. Bu partiler hiçbir zaman kitle ve sınıf partisi olamamışlardır. 1945-1960 döneminde bu kadar çok siyasi parti kurulmasının nedenleri arasında İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulanan aşırı devletçi politikalar ve halkın kurtarıcı bir parti arayışı da sayılabilir. Ancak parti sayısı başlangıçta oldukça çok olmasına rağmen, daha sonra, parti birleşmeleri ve bazılarının kitle partisi haline dönüşmemeleri, bu sayının azalmasına yol açmıştır (Kaştan, 2011: 77).

2.2.2. Sendikalar, Birlikler ve Dernekler

1945 yılı sonrasında CHP hükümeti, işçilere oldukça kapsamlı haklar tanımaya başlamıştır. 7 Mayıs 1945'te Çalışma Bakanlığı kurulmuştur. Hemen ardından yayın organları "Gün" dergisi ile haftalık "Gerçek" gazetesi olan Türkiye Sosyalist Partisi'nin kuruluşu gerçekleşmiştir. Sendikalar kurarak işçilerin örgütlenmesine ve işçi sınıfını oluşturma amacıyla yola çıkan parti, işçiler tarafından ilgi görmüş ve birçok sendikanın kurulmaya başlamıştır. Bir yıl sonra parti içinden emekle geçinenleri kendisine hedef kitle seçen Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) kurulmuştur. Parti, "Sendika" ve "Yığın" isimli yayınları çıkarmaya başlamıştır. Ancak CHP hükümeti, 16 Aralık 1946 tarihinde sıkıyönetim ilanından sonra her iki partiyi, sendikaları ve yayın organlarını kapatırken, üyelerini de tutuklamıştır (Kaştan, 2011: 78). Sıkıyönetim, aldığı bu kararlar ile bir bakıma Türkiye'de işçi sendikaları veya işçi hareketlerinin komünizm ile eş tutulduğunu da ortaya koymuştur (Tosun, 2001:271). 1947 yılında İşçi ve İş Veren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra aralarında Maden- İş Sendikası da olmak üzere 73 işçi, 4 işveren sendikasının kuruluşu gerçekleşmiştir. 1952 yılında ise bir işçi sendikası birliği olan Türk-İş kurulmuştur. 1958 yılı itibarıyla Türkiye'de, 394 işçi sendikası ve 18 işçi sendikası birliği mevcuttu (Tosun, 2001: 272) .

Ülke içerisinde hızla gelişen işçi hareketleri, üniversite gençliği tarafından da destek görmüştür. Bu dönemde üniversite öğrencileri, işçi hareketlerini destekleyen eylemler yapmışlardır. Hız kazanan gençlik hareketleri sonucunda, 1945 yılında İstanbul'da "İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği", Ankara'da ise, "Türkiye

Gençler Derneği” ile 1946 yılında yine İstanbul’da “Üniversite ve Yüksek Okullar Öğrencileri Birliği” kurulmuştur (Kaştan, 2011: 78) .

1945 yılı içerisinde sanayinin geliştiği büyük kentlerde sendikaların kurulmaya başladığı görülür. Ankara’da “Ankara Teknisyenleri Cemiyeti”, “Ankara Şoförler Cemiyeti”, İzmir’de “İzmir Sanayi İşçileri Birliği”, “Tütün İşçileri Birliği”, Zonguldak’ta “Amele Birliği”nin kuruluşu gerçekleşmiştir. 1946 yılı Ekim ayında Fevzi Çakmak, Kenan Öner ve arkadaşları “İnsan Hakları Cemiyeti”ni kurmuşlar, hemen ardından CHP hükümetinin isteği ile Nihat Erim tarafından benzer bir derneğin kuruluşu gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Kaştan, 2011: 78).

Türkiye’de tek partili dönemden çok partili döneme geçiş sürecinde dernek sayılarında önemli bir artış göze çarpmaktadır. 1946 yılında dernek sayısı 733 iken, bu sayı 1950’de 2011, 1951’de 2470, 1955’te 7086, 1956’de 11368, 1960’da 18958 olmuştur (Toksöz, 1986: 272) . Dernek sayılarının bu kadar hızlı bir şekilde artmasında 10 Haziran 1946 tarihinde değiştirilen Cemiyetler Kanunu’nun payı büyüktür. Çünkü yapılan değişiklik sonucunda cemiyetlerin ve işçi sendikalarının kuruluşu serbest bırakılmıştır. Ancak 22 Aralık 1947 yılında çıkarılan bir yasayla işçi sendikalarının siyasal faaliyetlerinin yasaklanmasının ardından işçi sendikaları kapatılmıştır. Şunu da hemen belirtelim: 1947 yılından itibaren CHP, işçileri için sendikalar kurmaya başlamıştır ve 1947-1949 yılları arasında işçi sendikalarına maddi yardımda bulunmuştur. CHP’nin bu tutumu, sendikaların siyasete karışması sonucunu ortaya çıkarmıştır (Kaştan, 2011: 78-79).

1945-1960 yılları arasında bir devlet sendikacılığı döneminden bahsedilebilir. 1950’den sonra sendikalar Menderes’e bağlılık göstermelerinin karşılığında bir takım yararlar sağlamışlardır. DP’nin iktidar döneminde yalnızca bir grev gerçekleşmiştir. Bu grev, 1959 yılında Zeytinburnu Türk Çimentosu ve Kireci Anonim Şirketi Taşocaklarında gerçekleşmiştir (Gritlioğlu, 1965:336). Bu dönemde Menderes’e bağlılıklarından dolayı yarar sağlayan sendikaların yanı sıra 1955-1957 yıllarında birçok sendika, hükümetin faaliyetlerini engelledikleri için kapatılmıştır (Gritlioğlu, 1965: 140-153).

1950’li yıllar, Türk sanayisinin kalkınmasına önemli katkıda bulunacak olan özel sektör alanında gelişmelere sahne olmuştur. Özellikle bu dönem, özel sektörün kendilerine ait örgütlenmeler kurmak çaba ve isteğinde olduğu dönemdir. Bu istek ve

çabalar sonucunda “Ticaret ve Sanayi Odaları”, “Ticaret Odaları, Sanayi Odaları”, “Ticaret Borsaları ve Deniz Ticaret Odaları” kurulmuştur. 6 Şubat 1952 tarihinde ise, TOBB’ un (Türkiye Ticaret Sanayii, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği) kuruluşu gerçekleşmiştir (Aslan; Gül, 2004: 96).

2.2.3. Basın

1945 yılından itibaren Türkiye’nin iç politikasında önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Tek parti yönetimi tarafından muhalefet etmeleri nedeniyle yayınları daha önce yasaklanmış olan Tan, Vatan ve Tasvir- i Efkâr gazetelerine San Francisco Konferansı öncesinde yeniden yayın yapma izni verilmişti. Hemen konferans öncesinde bu iznin verilmesi, oldukça dikkat çekici bir gelişme olmakla birlikte basına karşı daha ılımlı yaklaşıldığının bir işaretiydi. Bundan başka Türk heyetinin San Francisco Konferansı’nda, Türkiye’de çok yakında çok partili hayata geçileceğini ifade etmesi de ilgi çekici bir gelişme olmuştur (Koçak v.d., 1997:134-135).

13 Haziran 1946’da Matbuat Kanunu çıkartılmıştır. DP’liler tarafından kanun tasarısı, anti-demokratik öğeler içerdiği gerekçesiyle çok eleştirilmiştir. Ancak 50. maddenin “...gazete ve dergilerin ancak mahkeme kararıyla kapatılacağı...” şeklinde değiştirilmesiyle, Matbuat Kanunu kabul edilmiştir (Kaştan, 2011: 83).

Matbuat Kanunu’nun çıkarılmasından önce ülkedeki mevcut ekonomik ve siyasal yapı ile işçi hareketlerinin yazıya döküldüğü “Görüşler” dergisi Zekeriya Sertel tarafından çıkartılmaya başlanır. Dergi, 1947 seçimlerinin erkene alınmasını DP’nin yanında eleştirir. Ardından, Tanin ve Cumhuriyet gazetelerinin politik yazılarından hoşlanmayan öğrenciler, CHP yönetiminin de desteği ile Tan Basımevi’ne, La Turgue gazetesine, Gün Dergisine ve Berrak Kitabevine saldırmışlar, tahrip etmişler ve bir daha yayın çıkaramaz duruma getirmişlerdir. Aynı şekilde Cami Baykurt ve Sabahattin Ali’nin çıkarttığı Yeni Dünya Gazetesi de 1945 gösterilerinde tahrip edilerek kapanmıştır. Sabahattin Ali daha sonra, Marco Paşa’yı yayımlamaya başlamış ancak yazıları nedeniyle defalarca tutuklanmıştır. 1945’ten sonra özellikle sosyalizm ve işçi yanlısı yazılar Söz, Anıt ve Yaprak dergilerinde yer almıştır. Bundan başka Hür Gençlik, Hür, Gün, Gerçek, Baştan, Yeni Baştan, Medet, Marco Paşa, Öküz Paşa, Nuh’un Gemisi, Beraber, Yeryüzü ve Nazım Hikmet gibi hükümete karşı ve demokratikleşme yanlısı dergilerin yayın yaptıkları görülmektedir (Kaştan, 2011: 83).

Çok partili hayata geçildikten sonra DP, muhalefet yıllarından başlayarak başta radyo olmak üzere kitle iletişim araçlarının CHP hükümeti tarafından tekel olarak kullanılmasını eleştirmiştir. CHP iktidarı döneminde hükümetin yayın organı olarak radyonun kullanılmasını eleştiren DP, iktidara geldikten sonra kendisi de radyoyu etkin bir şekilde kullanmıştır. DP özellikle 1950-1957 yılları arasında radyodan fazlasıyla yararlanmış, 1957 seçimlerinden sonraysa oy kaybına uğraması sonucunda radyoyu daha partizanca kullanarak, neredeyse tekeline aldığı görülmektedir. DP, iktidarı süresince radyoyu, muhalefetin bütün tepkilerine rağmen amaçları doğrultusunda kullanmaktan kaçınmamıştır (Albayrak, 2004: 389).

1948 ve 1950 yıllarında, yazılarında sürekli CHP’ye muhalefet eden Hürriyet ve Milliyet gazeteleri yayımlanmaya başlamıştır. Hürriyet ve Milliyet gazeteleri, DP’yi destekler bir tavır içerisinde olsalar da DP’nin gerçek yayın organları Zafer ve Kudret Gazeteleri olmuştur. Yine bu dönemde Ulus Gazetesi CHP’nin yarı resmi yayın organı olarak yayınlarını sürdürmüştür. DP iktidarının ilk aylarından itibaren hükümet üyelerine dansöz, hayvan ve başka yaratıklar şeklinde karikatürize etmesi, Ulus Gazetesinin sıkı takip edilmesine neden olmuştur. 1957 yılında Vatan Partisi’nin yayın organı olarak kurulan Vatandaş Gazetesi, ancak 3-4 sayı çıkartabilmiş ve ardından DP tarafından mahkeme kararıyla kapatılmıştır. DP iktidarı döneminde mahkeme kararıyla 811 gazeteciye hapis cezası verilmiştir. Gazetecilerin hapis cezalarından başka gazetelere de kapama cezaları verilmiştir. Ulus Gazetesi, 9 Nisan 1958’de bir hafta ve 3 Kasım 1958’de kapatma cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca 28 Mayıs 1958’de DP tarafından çıkarılan af kapsamında basın suçları hariç tutulmuştur (Kaştan, 2011: 84).

1955 yılından sonra basın mensuplarına çok sayıda para ve hapis cezaları verilmiş; 8 yılda 2324 basın mensubu hakkında soruşturma açılmıştır. Adalet Bakanı Esat Budaklıoğlu’nun açıklamasına göre bu sekiz yıl içerisinde, gazetecilere toplam olarak 144 yıl 8 ay 3 gün ve 418.629,60 lira para cezası verilmiş ve 9 gazete kapatılmıştır. 1956 yılında en çok ceza alan basın mensuplarının başında Akis Dergisinin sahibi ve aynı zamanda İnönü’nün damadı olan Metin Toker ile Akis Dergisinin çalışanları gelmektedir. 1957 seçimlerinden sonra basın üzerindeki iktidar baskısı daha da artmıştır. Devam eden yıllarda ise muhalefet yanlısı basın organlarına uygulanan kâğıt, mürekkep ve resmi ilan konularında kısıtlamalar sürmüştür. DP’nin basın ile ilgili problemlerini çözmek için cezalandırma yoluna gitmesi herhangi bir

çözüm sağlamadığı gibi DP ile basın arasındaki ilişkilerin daha da sertleşmesine yol açmıştır (Albayrak, 2004: 389-402).

Bu şartlar altında 1960 yılının Mayıs ayına gelindiğinde DP, “Tahkikat Komisyonu” nu oluşturmuş ve oluşturulan bu komisyon muhalefet ve basına karşı öne sürülen suçlamaları araştırmakla görevlendirilmiştir. Tahkikat Komisyonu çok sayıda gazete, dergi ve matbaayı kapatmıştır. İlgi çekici bir nokta ise 1960 yılına girildiğinde DP yanlısı Zafer ve Son Havadis gazetelerinin tirajı 70.000 civarında iken, muhalefetin, yani CHP taraftarı basının tirajı 1,5 milyona yükselmesiydi (Kaştan, 2011: 84-85). 1936-1950 yılları arasında basılan kitap sayısı yıllık ortalama 2.600 civarında iken, bu rakam 1960'ta 4.100'ün üzerine çıkmıştır (Karpata, 2012:187). Tüm bu yasaklara ve kısıtlamalara rağmen gazete ve kitap sayısının artması sivil toplumda bir canlanmanın olduğunu göstermektedir.

Muhalefet yıllarında basının özgürlüğünü savunan DP, bu süreçte basınla bütünleşmiş ve tam desteğini sağlamışken iktidara geldikten sonra bu durumu ancak birkaç yıl sürdürebilmiş, ardından kendisine yönelik eleştirilerin artması sebebiyle çıkardığı basın yasaları ile hem basının çalışma şartlarını zorlaştırmış, hem de basınla arasındaki ilişkinin sertleşmesine sebep olmuştur. Hatta DP'nin son yıllarında bu ilişki kopma noktasına gelmiştir. İktidarın en küçük hatalarının bile dönemin basın organları tarafından abartılarak haber haline dönüştürülmesi, Zafer Gazetesi dışında bütün gazetelerin muhalefete geçmesi, bu gazetelerde iktidar-muhalefet arasındaki ilişkilerin savaş şeklinde verilmesi, DP hükümetinin kamuoyu karşısında itibarının azalmasına yol açmıştır.

Her ne kadar toplumsal gerginlikler, politik tartışmalar ve göreceli ifade özgürlüğü etrafında gelişmiş olsa da 1950'li yıllarda çıkmaya başlayan gazete ve basılan kitap sayısı sivil toplumda canlanmanın ifadesidir. Gazetelerin 1945'te 300.000 olan toplam satış miktarları 1960'ta 1,5 milyona çıkmıştır.

2.2.4. Üniversiteler

Bir sivil toplum kuruluşu olmamakla birlikte üniversiteler, incelediğimiz dönem itibariyle oynadıkları aktif rol nedeniyle büyük önem taşımaktadırlar. Bu sebeple 1945-1960 dönemi içerisinde üniversiteleri ayrı bir başlık altında incelemeyi uygun gördük.

Parti programında üniversite özerkliğine yer veren ilk parti, DP olmuştur. DP, üniversitelere verdiği değer nedeniyle kurulduğu ilk yıllarda üniversitelerdeki bazı aydınlar tarafından destek görmüş ve bir kısmı DP’den milletvekili olmayı dahi kabul etmişler; partide görevler almışlardır. Ancak DP’nin savunduğu üniversite özerkliği meselesi 12 Haziran 1946’da iktidar partisi CHP tarafından uygulamaya konulmuş ve DP kurucuları bu durumu kendilerine mâl etmişlerdir. DP iktidara geldikten sonra ise ilk yıllarda üniversiteler ile iyi ilişkiler içerisinde olmuştur (Albayrak, 2004:378-379) .

1950 seçimlerinden birkaç gün sonra Ankara Üniversitesi’nden bazı öğretim üyeleri Çankaya Köşkü’ne çıkarak İnönü ile görüşmüşlerdir. Bu davranış öğretim üyelerinin aktif siyasetin içinde olduklarının bir göstergesi olmuştur (Kaştan,2011: 81). 1953 yılında DP iktidarı bir yasa değişikliği tasarısı hazırlayarak “profesörlerin siyasi kuruluşlarda fiilen görev almalarının mümkün olamayacağı” maddesine tasarıda yer vermiştir. Yasa tasarısı, muhalefet çevresi tarafından üniversite özerkliğine yeni bir darbe indirilmesi olarak tanımlanmıştır. Kanun uygulamaya girmeden önce Nihat Erim, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ndeki görevinden istifa ettiğini açıklamıştır. Bu kanunun kabul edilmesinden 1 yıl sonra, 25 yılını ve 60 yaşını doldurmuş olan profesör ve yargıçların emekli edilebilmelerini sağlayan yasa yürürlüğe girmiştir. Bu yasa ile hükümetin din eğitimini eleştiren ve çocuğunun din dersi almaması için dilekçe veren Prof. Nuri Esen emekliye sevk edilmiş, ancak bir süre sonra görevine geri dönmüştür (Albayrak, 2004:379-380).

Uygulamaya konulan yasalar sonucunda DP iktidarı ile üniversiteler arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başlamıştır. Muhalefet yanlısı öğretim üyeleri iktidara karşı yazıları ve çalışmalarıyla aleni olarak DP’ye cephe almaya başlamışlardır. Bu öğretim üyelerinin arasında Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Hüseyin Nail Kûbalı, Prof. Turhan Feyzioğlu, Doç. Muammer Aksoy’ un isimleri ön sıralarda yer almaktaydı. Bu öğretim üyeleri Forum Dergisi’nde üniversite özerkliğini savunan ve kanunu eleştiren yazılar yazmaya başlamışlardır. Ayrıca öğretim üyeleri yaptıkları toplantılarda siyaset üzerine açıklamalarda bulunabileceklerini söylemişlerdir. Aynı toplantıda Prof. Turhan Feyzioğlu’ nun yaptığı konuşmada Demirci Efe’ nin “bir memleket ya ilimle ya zulümle idare edilir” sözlerine atıfta bulunarak “biz ilimle idare edilmiyoruz, zulümle idare etmek isteyenler evvelâ ilmin kafasını kesmek istemişlerdir” sözleri, iktidar ve yanlıları tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Albayrak, 2004: 380-382). Bu sözler aslında

muhalefet yanlısı öğretim üyelerinin iktidara karşı tutum ve düşüncelerini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

1945-1960 yılları arasında Türkiye’de üniversitelerin adeta bir muhalefet partisi gibi siyaset alanında önemli bir rol oynadıklarını görmekteyiz. Çok partili hayata geçiş sürecinde siyasal partiler, sendikalar, dernekler ve basın gibi sivil toplum kuruluşları üzerinde üniversitelerin öğretim üyeleri ve öğrencileriyle etkili oldukları ve bu kuruluşları yönlendirdikleri görülmektedir.

2.3. 27 Mayıs 1960 Müdahalesinde Sivil Toplumun Rolü

DP’nin iktidara geldiği 1950 yılından, askeri bir müdahale ile iktidarına son verildiği 1960 yılına kadar geçen 10 yıllık sürede DP iktidarının icraatlarını göz önünde bulundurduğumuzda karşımıza çıkan durum, iktidar-muhalefet arasında var olan sürekli bir çekişme ve bunun sonucunda iktidarın uygulamaya koyduğu sert önlemler olmaktadır. Bu dönemde devlet- toplum ilişkileri açısından bir değerlendirme yapacak olursak, devlet aleyhine bir hoşnutsuzluğun, memnuniyetsizliğin varlığından, devlet lehine de hoşgörü eksikliğinden söz edebiliriz.

1960 askeri müdahalesini iktidar ve muhalefet arasındaki kutuplaşmanın bir sonucu olarak kabul etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir, demokratik bir toplumda meşru yollardan iktidara gelmiş bir hükümetin anayasal olmayan yollarla iktidardan alınması da kabul edilemez bir durumdur. Gerçekleşen askeri müdahalenin nedenlerini toplumsal bazda da ele alıp incelemek gerekir. Ancak bu yapılabilirse sivil toplum ile ilgili anlaşılabilir sonuçlara ulaşmak mümkün olabilecektir (Doğan, 2007: 86-87) .

DP iktidarının muhalefete karşı icraatları, DP yönetiminin meşruluğunu sarsacak bir görünüm arz etmekteydi. Aslında hem iktidar hem de muhalefet ulaşılan bu noktadan sorumluydular. Muhalefetin bir takım sivil toplum kuruluşlarını da yanına alarak iktidara karşı başlattığı mücadele DP’nin siyasi alandaki hoşgörüsüzlüğü ile sonuçlanmış ve başta CHP olmak üzere kendisine karşı kampanya sürdüren muhalif kesimlerin faaliyetlerini araştırmak için Tahkikat Komisyonu kurulmuştur. Buna DP iktidarı döneminde ekonomik nedenlerle mevcut durumlarından memnun olmayan ve DP iktidarı tarafından arka plana atılan aydın bürokrat kesime, ücretlerinin düşüklüğünden memnun olmayan askerler de katılınca (Tanör, 1994: 14). DP iktidarına karşı bir kamplaşma ortaya çıkmıştır. 1960 Askeri Müdahalesi öncesinde

CHP lehine toplum içerisinde iktidara karşı bir muhalefet güçlenmeye başlamıştır. Bu dönemde aydınlar ve öğrenciler tarafından başlatılmış olan sivil eylemler askerler arasında da destek bulmuştur (Doğan,2014:132).

DP’nin iktidar olduğu 10 yıl boyunca 1960 askeri müdahalesine kadar geçen süreçte göz ardı ettiği bir gerçek vardı. Bu gerçek, Cumhuriyeti kuran ve siyasal süreci de kontrolü altında tutan geleneksel asker- sivil bürokrat ve aydın kadrodur. Bu kadro, muhalefet tarafındaydı, DP iktidarı döneminde uygulanan politikalardan zarar görmekteydi. Bu durum karşısında DP’ liler, ellerindeki iktidarın emanet bir iktidar olduğunu ve cumhuriyetin asıl sahipleri olduklarını savunanlar tarafından geri alınabileceğini hesaba katmamışlardı. Aslına bakılacak olursa 1960 müdahalesinin temelleri tamamen oluşmuştu ve ordu, ülke yönetimini eline aldığını açıkladığında DP’ye verdiği iktidar emanetini geri almaktan başka bir şey değildi yaptığı. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra Türkiye’de, devlet-sivil toplum ilişkilerinin esas belirleyicileri arasına asker daha etkili bir şekilde dâhil olmuş ve siyasal süreç üzerinde etki ve varlığını sıklıkla hissettirmiştir (Tosun, 2001: 276).

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden önce, özellikle 1945’te çok partili hayata geçişi takip eden süreçte DP iktidarına karşı CHP’nin etkisiyle ciddi bir toplumsal muhalefet ortaya çıkmıştır. DP’ye karşı gerçekleştirilen sivil nitelikli eylemler, DP iktidarı döneminde güç ve itibar kaybetmeye başlayan ordu içerisinde de destek bulmuştur. Yaşanan siyasal rejim bunalımına sivil toplumun da katılması ve destek vermesi, askeri müdahale sonucunu ortaya çıkarmıştır (Doğan, 2007: 87). Aslında askeri bürokrasinin Türk siyasal hayatının en önemli aktörlerinden biri olarak yerini koruduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ordu demokratik gereklerin tam anlamıyla oluşmadığı bir siyasal ortamda kendisini etkili konuma getirerek bir takım fırsatları kullanmaktadır (Doğan, 2013: 351). Bu durum 1960 Askeri Müdahalesi ile başlayan ve sonrasında birçok defalar gerçekleşen müdahalelerde de kendini göstermiştir.

SONUÇ

Türkiye, 1945-1960 yılları arasında siyasal bakımdan büyük değişimler yaşarken aynı zamanda toplumsal ve ekonomik alanlarda da bu gelişmelerle yüz yüze kalmış ve bu yıllar gerçek anlamda sanayileşmenin başladığı dönem olmuştur. Bu

değişim süreci sonunda Türkiye’de temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye doğru bir geçiş olmuş ve bu değişimin taşıyıcısı olan kurumlar ise sivil toplum kuruluşları olmuştur.

CHP hükümeti 1946 yılında Cemiyetler Kanununda değişiklik yapmış ve 1946-1950 yılları arasında karşısındaki güçlü muhalefet nedeniyle demokratikleşme adına birçok değişim gerçekleştirmiştir. Sendikalaşma hakkı, üniversitelere özerklik verme, basın kanununda değişiklikler yapma ve sansürü kaldırma, dernek ve cemiyet kurma izni verilmesi bu değişiklikler arasındadır.

1945-1960 yılları Türk toplumunda cemiyetleşme ve toplu hareket etme yönünde önemli gelişmelerin yaşandığı dönem olmuştur. 1957 yılı sonrası ise başta basın ve üniversiteler olmak üzere sendika, siyasal partiler ve derneklerin kendilerine karşı baskıcı bir yönetim sürdüren DP iktidarına karşı mücadelesi ile geçmiştir.

Tek parti yönetiminin baskıcı ve yasakçı uygulamaları nedeniyle gelişme imkânı bulamayan sivil toplum örgütleri, 1945 yılından sonra büyük bir sıçrama yapmış; önce çok sayıda siyasi parti kurulmuş, ardından sendika, birlik, oda ve dernek kuruluşlarında büyük bir artış olmuştur. Bu gelişmeleri Basın Kanunu’nda yapılan değişiklikler izlemiş ve sansürün de kaldırılmasıyla çok sayıda gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Bu gelişmeler 1945-1960 yılları arasında sivil toplum örgütlerinin sayı ve etkinlik bakımından ciddi bir önem kazanmasına sebep olmuştur. Hatta etkinliklerinin derecesi bu dönemdeki iktidar partileri CHP ile DP’nin politikalarını değiştirme ve yönlendirmeye kadar ulaşmıştır. Değiştirilen kanunları ve yeni kanunlar çıkarılmasını bu dönemdeki sivil toplum örgütlerinin etkileme güçlerine örnek olarak gösterebiliriz. Dönemin sivil toplum örgütlerinin ortak bir özelliği ise yönetime muhalefetlerini birer siyasi partiymişçesine yapmaları olmuştur. 1950 yılında DP’nin iktidara gelmesine kadar; CHP’ye muhalefet eden sendikalar, birlikler, basın ve üniversite bu tarihten itibaren DP’ye muhalefet etmeye başlamış, faaliyetlerinde muhalefet partisi CHP ile birlikte hareket etmiştir. Yani sivil toplum örgütleri söz konusu dönem içerisinde temsil ettikleri grubun menfaatleri doğrultusunda çalışmak yerine tam anlamıyla birer muhalefet partisi gibi etkinlik göstermişlerdir. Her ne kadar dönemin sivil toplum örgütleri bir siyasi parti görüntüsü arz etmiş olsalar da Türkiye’de sivil toplum kültürünün oluşması ve sivil toplum örgütlerinin güçlerinin ortaya konması açısından önemli bir yere sahip olmuşlardır. Ayrıca Türkiye’de 1945-

1960 yılları arasında sivil toplum örgütleri bakımından yaşanan gelişmeler sivil toplumun önemli bir toplumsal güç haline gelmesini de sağlamıştır.

KAYNAKLAR

- Alkan M. Ö.,(1998), “İstanbul’da Sivil Toplum Kurumları” içinde; Tanzimattan Günümüze İstanbul’da STK’ lar, A. N. Yücekök, İ. Turan, M. Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul .
- Ahmad F. (1996), Demokrazi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Hil Yayınları, İstanbul.
- Ahmad F. (2006), Bir Kimlik Peşinde Türkiye, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Albayrak M. (2004), Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Aslan S.; Gül C. (2004) “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Baskı Grupları”, C. Ü. İİBF Dergisi, c: 5, s: 1.
- Aydemir Ş. S.(2000), İkinci Adam (1938-1950), c: 2, Remzi Kitabevi İstanbul.
- Çeçen A. (1995), Atatürk ve Cumhuriyet, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Doğan İ. (2007), “ Türkiye’de Çok Partili Dönemde Sivil Toplumun Gelişimi (1945-2000)”, KHKA, Eylül 2007.
- Doğan İ. (2013), Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler, Genişletilmiş 3. Baskı, Astana Yayınları, Ankara.
- Doğan İ. (2014), Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, Astana Yayınları, Ankara.
- Erdoğan M. (2011), “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Deneyimi (1945-1950)”, www.liberal.org.tr/incele.php?kategori=MTg=&id=NDIz, erişim tarihi: 14.03.2011.
- Giritlioğlu F. (1965), Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisini’nin Mevkii, c: 1, Ay Yıldız Matbaası, Ankara.
- Kapani M. (1993), Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Karpat K. (2012), Türk Siyasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kaştan Y. (2011), “Türkiye’de Demokratikleşme Hareketleri İçinde Sivil Toplum Örgütleri (1945-1960), <http://egitim.cukurova.edu.tr/efdergi/download/2006.2.32.58.pdf>, erişim tarihi: 15.02.2011.

- Koçak C. (1997), "Siyasal Tarih (1923-1950)", içinde; Mete Tunçay-Cemil Koçak-Hikmet Özdemir ve diğerleri, Çağdaş Türkiye (1908- 1980), 5.Basım, Cem Yayınevi, İstanbul .
- Öz E. (1992), Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Erdoğan T. (1976), 100 Soruda Siyasi Partiler, Gerçek Yayınevi, s 279- 287.
- Tanör B. (1994), İki Anayasa 1961-1982, Beta Yayınları, İstanbul.
- Toplumsal Ekonomik Sosyal Araştırmalar Vakfı (TESAV) (2015), Cumhuriyet Döneminde Kurulan ve Kapanan Siyasal Partiler, <http://www.tesav.org.tr/docs/derlemeler/siyasipartiler.pdf>, erişim tarihi: 22.07.2015.
- Toksöz F. (1986), "Dernekler", C.D.T.A., c:2, İletişim Yayınları İstanbul.
- Tosun G. E. (2001), Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi (Türkiye Örneği), Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Tunçay M. (1997), "Siyasal Tarih (1950-1960)", içinde; Mete Tunçay-Cemil Koçak-Hikmet Özdemir ve diğerleri, Çağdaş Türkiye (1908-1980), 5.Basım, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Tuncay M. (1986), "Basın ve İstiklal Mahkemeleri", C.D.T.A., c: 1, İletişim Yayınları İstanbul.
- Tuncay M. (1989), Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), 2. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Tuncel, G. (2005) "Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi", 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, içinde; Selahattin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ, Cilt 2, Aktüel Yayınları, İstanbul, s. 709-736.
- Türkiye İstatistik Yıllığı 2000. (2001),DİE Matbaası, Ankara.

Kadınların İşgücü Piyasasındaki Konumlarını Etkileyen Faktörler

Elif Özlem Aşkın¹

Öz Bu çalışmada, toplumsal cinsiyeti temel alan bir yaklaşım ile kadınların işgücü piyasasındaki konumunu etkileyen sosyo-demografik, sosyo-kültürel ve ekonomik faktörlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen bulgular yaş, eğitim, medeni durum ve çocukların varlığı gibi demografik faktörlerin; toplumsal cinsiyet temelli işbölümü ve ataerkillikten kaynağını alan kültürel faktörlerin ve küreselleşme, yapısal uyum programları gibi ekonomik faktörlerin kadınların işgücü piyasasına katılımını ve çalışma koşullarını belirleyen önemli temel etkenler olduğu yönündedir. Bu faktörlerin etkileri ile kadınların işgücü piyasasına katılımı erkeklere göre sınırlı kalmaktadır. Kadın istihdamını artırmaya yönelik çözüm önerileri ve politikalar geliştirilirken; bütün bu faktörler göz önünde tutularak konuya yaklaşılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kadın işgücü, toplumsal cinsiyet, yapısal uyum programları

Factors Affecting the Status of Women in the Labor Market

Abstract This study is aiming to investigate the socio-demographic, socio-cultural and economic factors that affect the position of women in the labour market based on gender approach. The findings show that the socio-demographic factors such as age, education, marital status and presence of children; cultural factors originating from patriarchy and gender-based division of labour and economic factors such as globalisation, structural adjustment programs are the main factors in determining women's labour market participation and working conditions. Women's labour market participation, compared to men, remains more limited by the effects of these factors. All policies and solutions aiming to increase women's employment should take in consideration of all these factors.

Keywords: Female labour force, gender, structural adjustment programs

¹ Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, elifozlem.ozcatal@gop.edu.tr

1.GİRİŞ

Dünya genelinde kadınlar, işgücü piyasasına sınırlı katılım olanağını bulmakta, işgücü piyasasına katılan kadın için erkeklerden farklı olarak ev işleri, çocuk bakımı gibi -karşılıksız emek kullanımları- işler, kadının sorumluluğunda olmaya devam etmektedir. Kadınlar, çalıştıkları işyerlerinde, hiyerarşinin alt sıralarında yoğunlaşırken, karar verme ve yönetimle ilgili üst pozisyonlarda daha az yer almaktadır. Genellikle düşük beceri ve sorumluluk isteyen işlerde istihdam edilmekte; mal ve hizmet üretiminin önemli aşamalarında yer almamakta; monoton, tekrara dayanan daha az önemli işlerde çalışmaktadır. İşe alınmada, yükseltilmede ve işten çıkarılmada, ayrımcılık uygulamalarıyla karşılaşılır. Ekonomik kriz dönemlerinde, işten çıkarılacaklar arasında ilk sırada yer alan kadınlar, işgücü piyasasının kullanılıp atılabilir yedek işgücü konumunda bulunmaktadır. Kadınlar, piyasada belli mesleklerde yoğunlaşmakta, kadınların işte eğitim ve ilerleme olanağı kısıtlı olmakta, kadınlar düşük statülü, düşük ücretli ve sosyal güvencesiz işlerde çalışmaktadır. Kadınların işgücü olarak işgücü piyasasına katılımları ve piyasaya katıldıktan sonraki konumları (statüleri, ücretleri, çalışma koşulları) -erkeklerle karşılaştırıldığında- ikincil olmaktadır. Bu durumun sosyo-demografik(eğitim, yaş, medeni durum ve çocukların varlığı), sosyo-kültürel (toplumsal cinsiyet temelli işbölümü, ataerkillik) ve ekonomik faktörler(küreselleşme, yapısal uyum programları) olarak sınıflandırılabilir pek çok nedeni vardır. Bu faktörlerin etkisi ile kadınların işgücü piyasasına katılımı ve çalışma koşulları şekillenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, kadınların işgücü piyasasındaki konumunu etkileyen sosyo-demografik, sosyo-kültürel ve ekonomik faktörleri incelemek ve ortaya koymaktır. Kadınların işgücü piyasasında yaşadığı sorunların gündeme getirilmesi ve çözüm önerileri için, kadınlara yönelik, çizgileri belirlenmiş politikaların oluşturulması zorunludur. Kümbetoğlu (1995: 236)'nun da belirttiği gibi "kadın çalışmaları, bu politikaların temel taşlarını oluşturan bilgi birikimini sağlayacaktır." Bu nedenle, kadınların işgücü piyasasına katılımını, konumunu ve sorunlarını tespit etmeye yönelik araştırmalar gereklidir. Kadınların işgücü piyasasındaki katkılarının ve görünürlüklerinin sağlanması, ancak kadına yönelik yapılan araştırmalarla mümkündür.

Çalışmada öncelikle kadın işgücü ile ilgili kuramlar değerlendirilmiş ve çalışmanın kuramsal yaklaşımı açıklanmış, bunu takiben benimsenen kuramsal

yaklaşım çerçevesinde, işgücü piyasasında kadın işgücüne sosyo-demografik, sosyo-kültürel ve ekonomik faktörlerin etkileri, ilgili veriler ışığında incelenmiştir.

2. Kadın İşgücü ve İşgücü Piyasası Kuramları

Kadınların işgücü piyasasına katılımları ve piyasadaki konumları erkeklerden farklıdır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ve ülkelere göre farklılık gösterse de kadın işgücünün evrensel denebilecek nitelikleri bulunmaktadır. Bu nitelikler, kadınların işgücü piyasasındaki ikincil ve dezavantajlı konumlarını yansıtmaktadır. İşgücü piyasasında kadın işgücünün evrensel ortak özellikleri şunlardır (Ecevit, 1998a: 268): Kadınlar, işgücü piyasası dışındayken ucuz ve bu piyasaya kolayca çekilebilecek işgücü kaynağını oluşturur; kadınlar işgücü piyasasına girerken ayrımcı işe alma uygulamaları ile karşılaşır,² ücretli kadın işgücü, değeri düşük işgücüdür, genellikle erkeklerden düşük ücret alır; ücretli kadın emeği; sosyal güvenceden yoksun, kolay vazgeçilen, piyasa dışına atılması ihtimali yüksek olan işgücüdür; kadınların ücretli işçiler olarak sendikal örgütlenmeleri gelişmemiştir; kadın işgücü, işgücü piyasasındaki belli sektörlerde, işkollarında ve mesleklerde yoğunlaşmıştır.³

Kadınların işgücü piyasasındaki bu evrensel ve özgül niteliklerini açıklamak için çeşitli kuramsal yaklaşımlar geliştirilmiştir. Neo-klasik iktisat piyasada, piyasadaki aktörlerin yararına olmayan hiçbir işlemin gerçekleşmediği ve piyasadaki aktörler için rasyonel seçimlerin var olduğu varsayımını temel almaktadır. Bu temel varsayımdan hareket eden neo-klasik/beşeri sermaye kuramı; kadınları rasyonel, kendi çıkarını düşünen, tercih ve seçimlerinde özgür bir birey olarak varsaymaktadır. Kadınların, işgücü piyasasına katılım ve konumlarının, kadınların bilinçli seçimleri sonucu oluştuğu iddia edilmektedir. Kurama göre kadınlar, kişisel vasıflarını (eğitim ve tecrübe), sınırlamalarını (ev ve çocuk bakımı) ve tercihlerini (mutlu çalışma ortamı) dikkate alarak, en iyi ücret ödenen işleri arayıp bulmaktadır. Kadınların ve erkeklerin işgücü piyasasına girişte eğitim, deneyim ve verimlilikle ilgili farklı niteliklere ve tecrübelerine sahip oldukları varsayılmaktadır. Kadınların işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumu -daha az eğitilmiş ve daha basit çalışma alanlarına girmeleri-,

² Kadınlar sadece işgücü piyasasına katılımda ayrımcılıkla karşılaşmamaktadır. İşyerinde eğitim ve yükselme imkânlarını kullanabilmede; otorite, denetim ve kontrole tabi oluşt da ayrımcılıkla karşılaşmaktadır.

evlilik ve/veya aile/çocuk bakımı sorumlulukları nedeniyle işgücü piyasasına katılımlarının kesintiye uğraması ve sona ermesi sonucu erkeklerden daha az tecrübeli olmaları ile açıklanmaktadır (Blau ve Kahn, 2000: 77).

Aile sorumlulukları, kadınları, sürekli ya da geçici olarak işgücü piyasası dışına çıkartmaktadır. Bu durum, erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların daha az çalışma tecrübesine sahip olmalarına yol açmaktadır. İşgücü piyasasına kesintili katılımlarının bir sonucu olarak kadınların beşeri sermayelerinin ve dolayısıyla verimliliklerinin erkeklere göre daha düşük olduğu söylenmektedir. Bu nedenle, kadınların erkeklerden daha düşük ücret almaları normal karşılanmakta ve bu durum piyasanın rasyonel işleyişinin bir sonucu olarak görülmektedir (Walby, 1986:73). Beşeri sermaye kuramına göre, kadınların işgücü piyasasındaki düşük konumu, kadınların daha az beşeri sermayeye sahip olmalarına bağlanmaktadır. Beşeri sermaye eksikliği de vasıf, tecrübe ve bilgi yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Beşeri sermaye eksikliği nedenleri olarak, kadınların aile, çocuk bakımı ve ev işleri sorumlulukları gösterilmektedir. Beşeri sermaye eksikliğine yol açarak kadınların düşük ücretli ve kısıtlı sayıda işte çalışmalarına, işe devamsızlıklarına ve işe ara vermelerine neden olan tüm bu sorumluluklar, kadınların bireysel tercihlerine dayandırılmaktadır (Schultz, 1991; Becker, 1993; Blau ve Kahn, 2000). Kadınların işgücü piyasasındaki sınırlı katılımını ve eşitsiz konumunu, bireysel ve rasyonel tercihlere dayandırarak açıklayan neo-klasik/beşeri sermaye kuramı, Abelda (1997)'ya göre kadınların işgücü piyasasındaki eşitsiz konumunu haklı çıkartmaya yönelik argümanlar sunarak bu eşitsizliğin üretilmesine de hizmet etmektedir.

Marksist yaklaşım çerçevesinde kadınların işgücü piyasasındaki konumuna yedek işgücü ordusu kuramı ile açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Sermaye birikiminin artması, kâr oranlarının yükseltilmesi üzerine kurulu kapitalist üretim biçimi, bir yedek işçi ordusunun varlığını zorunlu kılmaktadır. Dönemsel olarak ortaya çıkan kapitalist krizlerde emek gücünün bir kısmının üretim dışına itilmesi, yedek işçi ordusunun yaratılmasına neden olmaktadır (Beechey, 1987). Yedek sanayi ordusundaki artış sermayeyi güçlü kılmakta, kârlılığını eski seviyelerine getirip, krizleri tedavi etmektedir. Kadınlar da yedek ordunun üyeleri olarak, kapitalist üretim

³ Kadınların sanayi sektörü özelindeki çalışmaları, daha çok emek-yoğun işlerde, ekonomik dalgalanmalardan daha çabuk ve olumsuz etkilenen, düşük ücretlerin ödendiği, vasıfsız işçi kullanımına yönelik alanlarda yoğunlaşmaktadır.

biçiminde ucuz, kolaylıkla idare edilebilen, evcil, uysal, sendika bağlantısı zayıf ve kolayca işten çıkarılabilen esnek işgücü olarak kullanılmaktadır. Özellikle evli kadınlar, yalnızca ihtiyaç olduğunda, belli nitelikleri nedeniyle kapitalist sistem için uygun işgücü olmaktadır: İlk olarak evli kadınlar, kocalarının para kazanması nedeniyle düşük ücreti kabul etmektedir. İkinci olarak ise, ev işleri, çocuk bakımı ve kocalarının bakımıyla ilgilendiklerinden işten çıkarılmayı daha kolay kabul etmektedir (Beechey, 1987:187; Sinclair, 1991: 9-10). Aynı zamanda kadınların ekonomik kriz dönemlerinde işten kolaylıkla çıkartılması, ailenin koruyucu rolü nedeni ile fazla tepkiye neden olmamaktadır.

Feminist analizde, cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayrım başat kavramlarından birisidir. Cinsiyet, kadın ve erkek arasında biyolojik olarak belirlenen farklılıklardır. Toplumsal cinsiyet ise cinsel kimliğin toplumsal kurgulanışını anlatır. Cinsiyet biyolojik olarak belirlenmiştir, doğuştandır. Toplumsal cinsiyet ise biyolojiye bağlı değildir, toplumda varolan kültürel, dini, ideolojik sistemlerin güçlendirdiği, geniş bir toplumsal işbölümünün görüntüsü olarak ortaya çıkar (Ostergaard, 1992). Toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyete dayalı işbölümü ve biyolojik cinsiyetler arasındaki toplumsal ilişkileri vurgular ve sadece kadının değil erkeğin de pozisyonuna işaret eder (Savcı, 1999: 130). Cinsiyete dayalı işbölümü ise, kadın ve erkek arasındaki işbölümünün, hem cinsel hem de toplumsal ve kültürel yapısını ifade eder (Taborga ve Leach, 2000). Bu işbölümü, kadına ev içi çalışma ya da üremeyle ilişkili, erkeğe de kamusal ya da üretimle ilişkili yükümlülükleri getirir. Cinsiyete dayalı işbölümü, kadına ev içinde gerçekleştirilmesi gereken işleri (ev işi, çocuk bakımı) erkeğe de ev dışındaki işleri vermiştir. Kadın ev ve çocuk bakımı işi ile görevlendirilirken, evin geçimi erkeğin işi olarak görülmektedir. Kuramda kadınların işgücü piyasasındaki sınırlı katılımları ve ikincil konumları çözümlenirken, toplumsal cinsiyet kavramı yanında ataerkillik kavramı da çözümlenmeye dâhil edilmektedir. Hartmann (2006) ataerkilliği, maddi temeli olan ve erkeklerin kadınlar üzerinde tahakküm kurmalarını sağlayan hiyerarşik ilişkiler ve erkek erkeğe dayanışmayı içeren toplumsal ilişkiler dizisi olarak tanımlamaktadır. Ataerkilliğin dayandığı maddi temel ise erkeklerin, kadınların emek gücü üzerindeki denetimlerinde yatar. Kadınların ev dışındaki emeği erkekler tarafından denetlenerek işgücü piyasasında ücretli bir işte çalışmaları engellenmekte ya da erkeklerin seçtiği işlerde çalışmalarına izin verilmektedir (Walby, 1990; Harttman, 2006).

Feminist çözümlemede, kadın emeğinin işgücü piyasasındaki ikincil konumu analiz edilirken, kapitalizm ve ataerkillik arasındaki ilişkinin tespit edilmesine önem verilmektedir. Çözümlemeye göre kapitalist gelişim işçi hiyerarşisi için yerler yaratırken, toplumsal cinsiyete dayalı hiyerarşiler de boş yerleri kimin dolduracağını belirlemektedir (Hartmann, 2006). Kapitalist toplumda, kadınların ev içi emek kullanımlarından hem erkekler hem de sermaye çıkar sağlamaktadır. Kadınlar, ev işi yaparak, çocuk bakarak, evde doğrudan erkeklerin yararlandığı hizmetleri yerine getirirler. Ayrıca, kocasının günlük bakımını, beslenmesini sağlayarak işgücü olarak, her gün yeniden işe gidebilir, çalışabilir durumda olmasını mümkün kılan işleri yapmakta, işgücünün verimliliğini artırmaktadır. Bu durum sermaye açısından önemlidir. Kadınlar, doğurduğu ve bakıp büyüttüğü çocuklarla -üretim gelecek kuşak üreticileri-, da kapitalist ekonomi için yeni işgücünü yetiştirerek, sermayenin bu alandaki sorumluluğunu karşılıksız bir şekilde yerine getirmektedir (Beneria, 1992). Aksi takdirde sermayenin çocuk bakımı işi için önemli derecede kaynak aktarması gerekecektir (Hartmann, 2006). Ataerkil sistemde, erkeklerin kadınları denetleme istekleri, kapitalizmin işçileri denetleme isteği kadar güçlüdür. Bu nedenle sadece kapitalizmin yok edilmesi (üretim tarzlarının değişmesi), kadınların kurtuluşu için yeterli değildir. Ataerkil unsurların ortadan kaldırılması da gereklidir (Molyneux, 1992: 92-93; Donavan, 2007: 154-155).

Bu çalışmada, kadınların işgücü piyasasına katılımı ve konumunda sosyo-demografik faktörler incelenirken neo-klasik/beşeri sermaye kuramında iddia edildiği gibi, bu faktörlerin etkileri bireysel tercihler ve rasyonel seçimler temelinde değil, toplumsal cinsiyeti temel alan bir yaklaşımla incelenecektir. Bunun gibi sosyo-kültürel faktörlerin kadın işgücüne etkileri çözümlenirken, feminist kuramın yaklaşımı (toplumsal cinsiyet) temel alınmaktadır. Ekonomik faktörlerin kadın işgücüne etkileri incelenirken ise; feminist kuramın yaklaşımlarından yararlanılmaktadır. Yedek işgücü kuramı, ev ile ilgili sorumlulukları ve eşlerine (kocaya) ekonomik bağımlılıklarından dolayı kadınların daha ağır bir işsizlik tehdidi içinde olduğunu göstermesi bakımından yararlıdır. Ancak kuram, ev işleri, çocuk bakımı gibi işlerin neden öncelikle kadınların görevi olduğu konusunda bir çözümleme sunmamaktadır. Kuram küreselleşme sürecinde Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kurumlar tarafından düzenlenen ve ülkelere dayatılan yapısal uyum programlarının neden kadınları daha olumsuz etkilediğini; kadınların neden daha düşük ücretli ve daha düşük statülü

işlerde yoğunlaştığını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Feminist kuram, toplumsal cinsiyet farklılığının kapitalizmin işleyişinde merkezi bir konuma sahip olduğunu belirtmektedir. Kapitalizmin kadının ikincil konumundan yararlandığına ve kapitalist sürecin çalışanlar için sistem içinde hiyerarşik yerler açarken, toplumsal cinsiyet ve ataerkilliğin bu hiyerarşik yapılanmadan kadın emeğinin işgücü piyasasında nerede yer alacağını belirlemede önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle çalışmada ekonomik faktörler, toplumsal cinsiyeti de temel alan bir bakış açısıyla incelenmiştir.

3. Kadınların İşgücü Piyasasındaki Konumlarının Etkileyen Faktörler

3.1. Sosyo- Demografik Faktörler

3.1.1. Eğitim

Kadınların işgücü piyasasına katılımında eğitim, önemli bir faktördür. Eğitimi beşeri sermaye yatırımı olarak değerlendirdiğimizde hem eğitimli insanlar hem de tüm toplum bu durumdan doğrudan etkilenmektedir: Özellikle, eğitim seviyesi düşük kadınların eğitiminde gerçekleşecek her olumlu ilerleme, toplumsal dengesizliklerin giderilmesinde ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesinde adımların hızlı atılmasını sağlamaktadır. Kadının evinin sınırları dışına çıkıp, kendi geliri ile geçinme yeterliliği kazanması, iş bulması, aile içinde ve dışında karar alma süreçlerine katılması, kalkınmanın ve sosyal uyumun gelişimine katkı yapmaktadır. Kadınların eğitimin düzeylerindeki gelişme, kişisel ücret getirilerini arttırmakta, çocuk ölümlerini ve doğurganlığı azaltarak sosyal dışsallıklar getirmekte (Schultz, 1989: 48), sürdürülebilir kalkınma ve büyümeyi sağlamaktadır (United Nations, 2010:45).Eğitim seviyesindeki düşüklük, kadınların erken yaşta evlilik yapmalarına ve dolayısıyla yüksek doğurganlığa neden olmaktadır. Bu durum kadının işgücü piyasasına katılımını olumsuz etkileyebilmektedir.

Eğitim düzeyindeki artış, erkekler ile karşılaştırıldığında kadınları, daha çok işgücü piyasasına yöneltmektedir. Psacharopoulos ve Tzannatos (1992)'un yapmış olduğu ülkelerarası araştırma sonuçları; kadınların, eğitim düzeyindeki bir yıllık artışın, kadınların işgücü piyasasına katılımını önemli ölçüde arttırdığını ortaya çıkartmıştır. Türkiye'de de düşük eğitim düzeyinin, erkekler ile karşılaştırıldığında, kadınların işgücü piyasasına daha düşük katılımına yol açtığını bulgulayan çalışmalarda bulunmaktadır⁴ (Dayıoğlu ve Kasnakoğlu, 1997: 333; Eyüboğlu, vd., 2000:

⁴ Eğitim, kadının işgücü piyasasına katılımını arttırdığı gibi ücretlerinde de iyileşme getirmekte ve kadınlara daha iyi koşullarda çalışma olanağını sağlamaktadır (World Bank, 2006). Eğitimli

88).

Geleneksel toplumlarda eğitimin öncelikli olarak erkeklerin hakkı olduğu düşünülmektedir. Ev işi, çocuk bakımı ve anneliğin kadınların temel görevleri olduğu düşüncesi, kadınların eğitimine önem verilmemesine yol açmaktadır. Bu durum, kadınların işgücü piyasasına katılamamasına ya da düşük eğitim düzeyleri ile işgücü piyasasında düşük ücretli, düşük statülü, kayıt dışı işlerde yoğunlaşarak çalışmalarına yol açmaktadır.

Kadınların eğitim düzeyleri kadar, hangi alanlarda eğitim alarak işgücü piyasasına katıldıkları da önemlidir. Anker ve Hein (1986: 45)'e göre kadın ve erkekler için eğitim, hem içerik hem de süre açısından farklı olmaktadır. Bu farklılık, sanayileşmiş ülkelerde süreden çok içerikte, gelişmekte olan ülkelerde ise süre ve içerikte ortaya çıkmaktadır. Alınan eğitimin içeriği ile yerine getirilen iş arasındaki sıkı bağlantı, kadınların ve erkeklerin farklı mesleklerde ve işlerde yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Eğitim alanındaki ve işgücü piyasasındaki toplumsal cinsiyet temelli işbölümü, kadınların istihdamdaki konumunu olumsuz etkileyerek, kadınların düşük nitelikli işler için eğitilmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır⁵ (Anker, 1998: 47; United Nations, 2010:45-46). Eğitim ile kadınların işgücüne katılımı, istihdamı ve meslekî dağılımı arasında güçlü bir ilişki vardır. Kadınların eğitim süresinin kısa ve içeriğinin belli alanlarda sınırlı oluşu, kadınların hem işgücüne katılımının düşük olmasına hem de belli mesleklerde, düşük statülü, düşük ücretli işlerde yer almasına neden olmaktadır.

3.1.2. Yaş

kadınlar, kadın istihdamı üzerindeki toplumsal kısıtlamaları aşmada daha güçlüdür. Ancak şu da bir gerçektir ki kadınlar, tüm dünyada -bazı gelişmiş ülkeler dışında- erkeklerden az öğrenim görmektedirler (ILO, 2007). Diğer araştırma bulguları da Afrika, Latin Amerika ve Asya ülkelerinde eğitimin, erkeklere göre kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Tzannatos, 1999: 562).

⁵ Belçika'da yapılan bir çalışmaya göre kadınlar, geleneksel erkek işleri olarak kabul edilen işlere yönelik eğitim almaktan, erkek iş arkadaşlarının kabul edilmemek ve işverenlerce ikinci sınıf işgücü kabul edilmekten korktukları için kaçınmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise, uygulama ve geleneklerce kızların modern sektör istihdamına yönelik eğitimden soyutlanması daha belirgin ve sonuçları ağır olmaktadır. Buralarda eğitim, toplumsal cinsiyet temelli işbölümünün cinsel rol kalıp yargılarına göre şekillenmekte, kadın işgücü daha sınırlı iş ve eğitim imkânları ile karşılaşmaktadır (ILO, 1988: 26).

Yaş, kadınların işgücü piyasasındaki konumlarını belirleyen önemli faktörlerden birisidir. Tüm yaş gruplarında, kadınların işgücü piyasasına katılım oranları, erkeklerin işgücü piyasasına katılım oranlarından düşüktür. Bunun yanı sıra yaş gruplarına göre kadınların istihdama katılımı da erkeklerden farklı bir seyir izlemektedir. Gelişmiş ülkelerin çoğunda kadınlar, işgücü piyasasında “üç aşamalı bir süreç” izleyerek yer almaktadır (Koray, 2005: 329). “M-çift tepeli eğri” olarak kavramlaştırılan bu süreçte, çok sayıda kadın, genç yaşlarda işgücü piyasasına aktif olarak katılmaktadır. Evlilik ve ilk çocukla birlikte işgücü piyasasından çekilen kadınlar ileri yaşlarda (çocukları büyüdükten sonra) tekrar işgücü piyasasına dönmektedir. Bu durum, özellikle kadının geleneksel kadınlık rolünün ağır bastığı Japonya ve Almanya gibi ülkelerde daha belirgindir. M-eğrisinin iki zirvesine 20’li yaşlarda (çocuk sahibi olmadan önce) ve 30’lu yaşların sonuna doğru (en küçük çocuk okula gittikten sonra) ulaşılmaktadır. Çocuk sorumluluğu nedeni ile işgücü piyasasından çekilen kadınlar, ileri yaşlarda piyasaya tekrar katılmaktadır⁶ (Toksöz, 2007: 23; Plagenta, 1997). Kadınlar, toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle belli yaşlarda işgücü piyasasından ayrılmakta iken, erkekler için bu durum söz konusu olmamakta ve yaşa göre işgücü piyasasına katılımları süreklilik göstermektedir.

3.1.3. Medeni Durum ve Çocukların Varlığı

Kadınların medeni durumları ile işgücü piyasasına ve istihdama katılımları arasında sıkı bir ilişki vardır. Evlilik çoğunlukla işgücünden sürekli ya da en azından geçici ayrılmaya yol açmaktadır. Evli ve bakıma gereksinimi olan küçük çocuk sahibi

⁶ Gelişmekte olan ülkelerde ise örneğin Latin Amerika ülkelerinde, kadın emeğinin yaşa göre işgücü piyasasına katılımı açısından böyle bir model oluşmamakta, kadınlarda en yüksek katılım 20-24 yaş grubunda olmakta ve 30 ve üstü yaşlarda katılım düşmektedir (Psacharopoulos ve Tzannatos,1992: 16-17). Danimarka’da ise kadınlar aile/çocuk sorumlulukları nedeni ile işgücü piyasasından ayrılmamaktadır. Yani 25-35 yaş arası kadınların işgücü piyasasına katılım oranları düşmemekte, erkeklerin katılım tavırlarına benzer bir model göstermektedir. Fakat bu katılım durumu, çalışma saatlerini eve uyumlu hale getirmelerine, kısmi zamanlı çalışmalarına bağlıdır (Plagenta, 1997). Türkiye için ise bazı araştırma bulguları bu modelin olduğuna dair veriler sunarken (Dayıoğlu ve Kasnakoğlu, 1997: 330), bazı araştırma bulguları da M modeli katılımın Türkiye için geçerli olmadığını desteklemektedir (Koray, 1993; Özbay, 1994; Gürsel ve diğerleri, 2002: 56). Erkeklerde ise işgücü piyasasına katılım yaş ile birlikte doğru orantılı olarak yükselmektedir. 20’li yaşların başında % 90’ları aşmakta ve 50’li yaşların sonuna doğru hızlı biçimde düşmektedir. Kadınlar açısından, yirmili yaşların başında ve otuzların sonunda yükselen iki tepeli bir model söz konusu iken, erkeklerde bunun tersine bir model oluşmaktadır (Elliot, 1997: 100).

kadınların işten alacakları ücret, piyasada yaptıracağı çocuk bakım masraflarının (kreş masrafı gibi) üzerinde olmaması durumunda, işgücü piyasasına katılmamakta (ya da piyasadan ayrılmakta) ve evde kalıp çocuk bakmaktadır (Eyüboğlu, Ayşe vd., 2000: 152). Kadınlar, çoğu zaman çocuk sahibi olmadan işgücü piyasasına katılmakta, çocuk sahibi olduklarında ise piyasadan ayrılmaktadır. Çocuk sahibi olmayan kadınların istihdama katılım oranları küçük çocuğu olan kadınlara göre daha yüksektir. Örneğin AB genelinde 20-30 yaş arasında ve çocuğu olmayan kadınların % 71'i işgücü piyasasına katılmakta, 10 yaşından küçük çocuğu olan kadınlarda ise bu oran % 64'e düşmektedir (Koray, 2005: 328). AB genelinde çocuğu olan erkeklerin %91,4 işgücü piyasasına katılırken, çocuğu olmayan erkeklerde bu oran %80,8 olmaktadır (EC,2008: 24).

Evli kadınların işgücü piyasasına katılımları bakmakla yükümlü oldukları küçük çocukların ve çocuk bakım tesislerinin varlığına ve ülkelerin kamu politikalarına (yasalara) göre değişmektedir.⁷

Çocuk sahibi olmak, kadınların işgücü piyasasındaki istihdam şeklini de etkilemektedir. Evli ve küçük çocuk sahibi kadınlar yarı-zamanlı çalışmayı seçmek zoruna kalmaktadır.⁸ Yarı-zamanlı çalışma ise sosyal güvenlik, sendikal haklar, işte ilerleme ve ücretler açısından olumsuz çalışma koşullarını da beraberinde getirerek kadınların işgücü piyasasındaki ikincil konumunu pekiştirmektedir (Tokol, 1999. 23; Plagenta,2010). Bununla birlikte, çocuğun varlığı kadınların işgücü piyasasına katılımına arttırıcı etki de yapabilmektedir. Çocuk sahibi olmak, ailenin masraflarını arttırmaktadır. Bu durum, kadının işgücü piyasasına katılımını arttırıcı etki yapmaktadır.⁹

⁷ Örneğin Danimarka'da aileye ilişkin görevler büyük ölçüde sosyalleşmiştir; çocuk bakımına yönelik geniş bir kamu hizmeti ağı vardır. Bu nedenle kadınların işgücü piyasasına katılımlarında, çocuk bakımı önemli bir engel olmamaktadır. Almanya, İtalya ve Hollanda'da da ise çocuk bakımı, ebeveyn izinleri gibi kolaylıklar olmadığı için, kadınlar çocuk sahibi olduklarında işgücü piyasasından çekilmektedir. Yunanistan'da ise bakım hizmetleri esas olarak aile içinde, kadın tarafından yerine getirilir. Çalışan kadın için çocuk bakım hizmetleri gibi kamu hizmetleri gelişmemiştir. Bu nedenle kadınların işgücü piyasasına katılımları engellenmektedir (Plantegna, 1997).

⁸ AB ülkeleri genelinde çalışan kadınların % 25'i, Hollanda'da ise % 61'i yarı-zamanlı çalışmaktadır (Plagenta,2010:178).

⁹ Örneğin üç yaşından küçük çocuğu olan kadınların (İngiltere'de) % 60'ı işgücü piyasasında çalışmaktadır (Giddens, 2002: 388).

Çocuk sahibi olmak kadar, çocuk sayısı da kadınların işgücü piyasasına katılımlarını etkilemektedir.¹⁰ İşgücü piyasasına katılım, kadınların daha az çocuk yapma eğilimine de etki etmektedir. İşgücü piyasasına ve istihdama katılan kadınlar daha az çocuk sahibi olmaktadır (ILO, 2000). Bunda çocuk sahibi olma ve yetiştirme maliyetlerinin artışı da rol oynamaktadır (Kağıtçıbaşı, 1980:177). Az sayıda çocuk sahibi olma durumu, kadınların, işgücü piyasasına katılımlarını arttırdığı gibi, çocuk bakım sorumluluğu nedeni ile işgücü piyasasından geçici veya sürekli çekilmelerini de azaltmaktadır. Toplumsal cinsiyet temelli işbölümünde kadınların konumu, ev işi ve çocuk bakımı sorumlulukları ile belirlenmektedir. Kadın, doğası gereği çocuk doğurmak ve büyütme, kocasına bakmak ve ev işlerini yürütmekle sorumlu tutulmaktadır. Bu durum, ev içi karşılıksız emeğinin doğallaştırılmasına yol açmakta, kadınların işgücü piyasasına katılımını kısıtlayarak, kadınların işgücü piyasasına hangi pozisyonda katılacağını da belirlemektedir. Kadınlar ya ev işlerinin uzantısı olan mesleklerde istihdama katılmakta ya da yarı zamanlı işleri seçmek durumunda kalmaktadır. Erkekler için işgücü piyasasına katılma evlilik, çocuk sahibi olma faktörlerinden bağımsız bir şekilde olmakta iken, bu faktörler kadınların işgücü piyasasına katılım ve istihdamda bulunuş şekillerini etkilemektedir.

3.2. Sosyo-Kültürel Faktörler

Kadınların işgücü piyasasına katılımında ve piyasadaki konumunda, aile, okul, dini kurumlar, kitle iletişim araçları, cinsel ve mesleki kalıp yargılar, gelenekler gibi birçok sosyal ve kültürel faktörlerin önemli etkileri olmaktadır (Anker ve Hein, 1986:11; Harttman, 2006). Toplumdaki cinsiyet rolü ve çalışma konusundaki kültürel inanç ve değerler, kadınların işgücü piyasasına katılımlarını sınırlamakta, piyasadaki çalışma koşullarını ve mesleki dağılımlarını genellikle olumsuz biçimde etkilemektedir. Feminist kuramda da vurgulandığı gibi kaynağını ataerkillik ve toplumsal cinsiyet temelli işbölümünden alan sosyo-kültürel faktörler, kadın emeğinin istihdamını ve çalışma koşullarını büyük ölçüde şekillendirmektedir.

Ataerkillik, dişiliğe ait olarak düşünülenin baskı altında tutulması ile elde edilen maddi kazanımlara dayanan; din, gelenek, toplumsal ilişkilerle beslenen bir

¹⁰ Gelişmiş ülkelerde üç yaşından küçük çocuğu olan kadınların yarısından fazlası istihdamdadır. Ancak çocuk sayısı da katılımı önemli bir etkendir. Tüm Avrupa ülkelerinde, beş ya da daha küçük yaşta iki ya da daha çok çocuğu olan kadınların istihdama katılmaları, tek bir küçük çocuğu olanlara göre çok daha düşüktür (UN, 2000: 37-38).

düzendir. Bu düzende kadın, erkeklerin kontrolünde ve egemenliğindedir (Hearn, 1987: 3). Ataerkil sistemin kurallarını toplumsal cinsiyet belirler. Cinsiyete dayalı işbölümü ve biyolojik cinsiyetler arasındaki toplumsal ilişkileri belirten ve toplumda sadece kadının değil, erkeğinde konumunu işaret eden toplumsal cinsiyetin yaşama geçişi, toplumsal roller aracılığıyla olmaktadır (Savcı, 1999: 130). Toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal ve kültürel değerlerce belirlenir ve bu roller ile toplumda kadına ve erkeğe uygun bulunan kişilik özellikleri ve davranışları belirlenir (Anker, 1998). Kadınlardan eş ve anne olarak beklenen toplumsal cinsiyet rolleri, kadınlara toplumsallaşma sürecinde küçük yaşlardan itibaren öğretilip, benimsetilir. Böylece kültürel değerlere göre toplumsallaşma süreci içinde, kadınlara esas rollerinin evlenmek ve çocuk sahibi olmak olduğu düşüncesi pekiştirilir. Bu kültürel değerler, kadınların evlilik ve çocuk sahibi olmasının, toplumda güç, güvence, statü elde etmesinin tek yolu olduğu şeklinde inançları sürekli canlı tutmaktadır. Doğal olmadığı halde, kadın ve erkekte beklenen davranış rolleri, doğalmış gibi toplumda benimsenip kabul edilir. Bu toplumsallaşma sürecinde kadınlar, toplumsal cinsiyet rollerine ait kavramlaştırmaları (annelik, eşlik ve erkeklik, aileyi geçindirme, koruma) aile, okul, dini kurumlar ve kitle iletişim araçları yolu ile öğrenir. Aile, kurumlar (okul, dini kurumlar), kitle iletişim araçları, aynı zamanda, bu kültürel değerleri pekiştirir (Walby, 1990; Harttman, 2006). Annelik, toplumda yüceltilerek, kadın için başka hiçbir şeyle kıyaslanamayacak yüksek bir konuma getirilmekte ve kadının eğitime ya da işine devam etme talebi, çocuklarını ihmal edeceği düşüncesiyle genellikle onay görmemektedir. Böyle bir durumda kadın ya yarım günlük bir iş bulmakta ya çalışmaya ara vermekte ya da çalışmayı tamamen bırakmaktadır. Kültür yoluyla aktarılan ve toplumun üyeleri tarafından da paylaşılan bu değerler, kadınların işgücü piyasasına katılımını sınırlamakta; işgücü piyasasına katılsa bile, meslek seçimini belirli alanlarda yapmasına neden olmaktadır¹¹. Kadınlar, toplumsal cinsiyet rollerine

¹¹ Kadınlara karşı uygulanan ve sosyo-kültürel faktörlerden beslenen ayrımcılık uygulamaları gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerde geçerlidir. Sosyo-kültürel değerler, gelişmiş ülkelerde bile, erkeklerin evin asıl geçimini sağlayan olarak görülmesine neden olmaktadır. Kadınlar, ev işlerinden ve çocukların bakımından sorumlu tutulmaktadır. Kadınların ev dışında çalışmasının, ev işlerinin yapımını aksatacağı ve çocukların iyi bir şekilde yetişmelerini engelleyeceği düşüncesi gelişmiş ülkelerde de yaygındır. AB üyesi ülkelerde, kadınlar, -ev işi ve çocuk bakımı sorumluluklarının birinci öncelikleri olduğunun yansımaları olarak- yarı-zamanlı

uygun (hemsirelik, öğretmenlik, sekreterlik, temizlikçilik, tezgâhtarlık, terziilik, gıda ve tekstil işçiliği gibi) işlerde yoğunlaşır. Bu işler, bakım meslekleri ve ev işlerinin toplumsallaşmış biçimleri olarak tanımlanmakta ve dışil işler olarak görülmektedir (Barret, 1995: 151-152).

Kadınların evde yaptıkları işlerin bir uzantısı olarak görülen işlerde, düşük statülü, düşük ücretli olarak istihdam edilmeleri, kadınların işgücü piyasasında yatay ayrımcılığa uğramasına yol açmaktadır. Bunun gibi kadınlar işgücü piyasasında erkeklerle aynı mesleklerde ve işlerde çalışsalar bile, ilerleme şansı sınırlı, düşük ücretli alt kademelerde, erkeklerin ise üst kademelerde yoğunlaşmaları ile gerçekleşen dikey ayrımcılığa da maruz kalmaktadır (Anker, 1998; United Nations2010:44-46). Cinsiyete dayalı kalıpyargılar sonucu, kadınların erkeğe göre vasıfsız olarak değerlendirilmesi, yetersiz görülmesi, işte ilerleme olanağının olmaması, kadınların ücretlerinin düşük tutulmasına yol açmaktadır (Mies, 2008a: 105;ILO,2010:50-52).

Kadınlar, sendikal örgütlenme ve sosyal güvenlik gibi sosyal haklardan yararlanmada da erkeklerin gerisindedir. Sendikacılığın erkek işi olarak algılanması ve kadının yerinin evi olduğu şeklindeki toplumsal değerler ile kadınların sendikalara katılımlarının eş, baba ve aile çevresi tarafından onaylanmaması, bu duruma etki etmektedir (Toksöz ve Erdoğan, 1998: 49; Aytaç, 2002: 31). Eşlik ve annelik sorumlulukları, kadınların işgücününün yedek elemanları olarak görülmelerine yol açmaktadır. Bu sorumluluklar nedeniyle her an işten ayrılacaklarına yönelik işverenler tarafından yapılan değerlendirmeler ve eşe, babaya bağımlı oldukları düşüncesi, kadınların sigortasız çalıştırılma gerekçelerini oluşturmaktadır.

Kadınlar, kaynağını ataerkillik ve toplumsal cinsiyet temelli işbölümünden alan sosyo-kültürel faktörler nedeni ile toplumsal cinsiyet rollerinin belirlediği dar kalıplar içine sıkışıp kalmaktadır. Ecevit (1998a: 269)'e göre işgücü piyasası, ataerkil kültürel değerleri, kendi fiyat sistemi ve kurumları içine görünmez bir biçimde yedirmektedir. Bunun sonucunda bir işin erkek işi mi, kadın işi mi olduğu; işyerinde otoriteyi kullanan ve kontrolü yapanların erkek mi, kadın mı olduğu; işten çıkarılma, işte terfi gibi koşullarda önceliğin kadınlarda mı, erkeklerde mi olduğu konularında, kadınlar aleyhine bir süreç işlemektedir.

işlerde yoğunlaşmaktadır (UNSTATS,2013). Bu durum, işte ilerleme, yeni vasıf edinme, ücret artışı ve emeklilik gibi haklardan yararlanmada kısıtlılıklar ortaya çıkarmaktadır (Lister, 2006).

3.3. Ekonomik Faktörler

3.3.1. Küreselleşme ve Kadın İşgücü

Beck (2000), küreselleşmeyi ulaşım ve bilişim teknolojilerindeki yeniliklerle dünyayı iletişim ağı içinde küresel bir köy haline getiren; çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması ile sermayeyi ulus-aşırılaştırarak, ulus-devletlerin iktidarlarını daraltan; bölgesel ekonomik ve siyasal bütünleşme süreçlerinin sermaye ve emek hareketleri üzerinde etkili olduğu bir süreç olarak tanımlamaktadır. Küreselleşme işgücün aleyhine işleyen bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Munck, 2002; Wichterich, 2004:18). Küreselleşme sürecinde sermaye gerektiren ve artı değeri yüksek yatırım ve üretimler, merkez ülkelerde gerçekleştirilmekteyken, emek-yoğun ve artı değeri düşük üretimler ise çevre ülkelere kaymıştır. Çevre (gelişmekte olan) ülkelerde kadınların işgücü piyasasına ve istihdama katılımları arttırmıştır. Munck (2002)'a göre kadın istihdamında ortaya çıkan bu sayısal artış, kadınlara yönelik olumlu yasal değişiklikler ya da kadınların eğitim düzeylerinin yükselmesi sonucundan daha çok düşük maliyetlerle çalıştırılabilen, kolaylıkla işten çıkartılabilen bir işgücü yaratma isteğinden kaynaklandığı için gerçekleşmiştir. Kadınların işgücü piyasasına katılımlarının artması, işgücü piyasalarının cinsiyetçi yapılışında, kadınlar lehine düzeltici bir etki ortaya çıkarmamaktadır. Van der Lippe ve Liset (2001: 9), kadın ve erkek arasındaki cinsiyetlerarası sektörel işbölümünün merkez ve çevre ülkelerde devam ettiğini belirtmektedir.

Kadınların küreselleşme sürecinde işgücü piyasasına katılımında, kapitalizm ve ataerkil yapı birlikte etkili olmaktadır. Küresel kapitalizm, ataerkillik ile sermaye arasındaki ilişkiyi daha da güçlendirerek bir işçi hiyerarşisine yol açmaktadır. Ataerkillik, bu hiyerarşik örgütlenmede kadınların egemenlik altına alınmasında etkili olmaktadır¹² (Hartmann, 2006: 36-37). Küreselleşen kapitalist ekonomik ilişkilerde kadınlar, ucuz, ikincil ve pazarlık gücünden yoksun, düşük ücretli, sosyal güvencesiz

¹² Hartmann (2006), 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında erkeklerin emeklerine karşılık olarak ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek düzeydeki bir ücret talebi sonucu bir norm haline gelen 'aile ücreti'nin ataerkillik ile sermaye arasındaki ortaklığı sağlamlaştırdığını savunarak, bu durumun, sermayenin işine geldiğini belirtmektedir. 'Aile ücreti', erkeklerin denetiminde tutulan kadınların çalışma yaşamında düşük ücret politikaları ile denetim altına alınarak işçi sınıfının bölünmesinde ve sermayenin toplumsal denetiminin kuvvetlenmesinde araç olarak kullanılmıştır. Ücret düzeyleri düşük tutulan kadınlar, küreselleşme sürecinde hem erkek egemenliğinin hem de kapitalist üretimin sürdürülmesinde kullanılmaktadır.

bir şekilde sermayenin yedek işgücü ordusu olarak kullanılmaktadır. Özellikle gıda ve tekstil gibi, toplumsal cinsiyetçi işbölümünü pekiştiren iş kollarında ve elektronik sektöründe kadınlar, ucuz ve sosyal güvencesiz olarak çalıştırılmaktadır¹³ (Winchterich, 2004). Ataerkil sistemin getirdiği uysal, itaatkâr ve öncelikle ev alanına ait kadın tipi ile kapitalizmin, küreselleşme aşamasında ihtiyacı olan emek tiplmesi birbiriyle örtüşmektedir. İşgücü piyasasına katılımları, sayısal ve oransal olarak artsa bile, yüksek ücretli, yüksek nitelikli ve sosyal güvenceli işler, kadınların çalıştırıldığı iş alanlarının uzağındadır. Ayrımcı işe alma uygulamaları, sendikal hakların uzağında kalma ve kendisi için önceden belirlenmiş işler arasında seçim yapma, kadınların işgücü piyasasında ve istihdamda sık sık karşılaştıkları durumlar arasındadır. Küreselleşmenin, kadınların işgücü piyasasına ve istihdama katılımlarını artırıcı etkisi, erkekler ile karşılaştırıldığında daha az adil ve daha az eşit olmaktadır.

Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan ekonomik krizler kadın işsizliğini arttırmaktadır. Küresel ekonominin üretim merkezlerinden sayılan Güneydoğu Asya'da 1997 yılında yaşanan küresel ekonomik krizden kadınlar, -ilk işten çıkarılanlar olarak- olumsuz etkilenen kesim arasında yer almıştır. Bu süreçte, Tayland, Endonezya, Malezya ve Güney Kore gibi ülkelerde işsiz kalanların %80'i kadınlar olmuştur (Aslanbeigni ve Summerfield, 2000: 89). Yine son küresel ekonomik kriz nedeniyle dünya genelinde kadınların işsizlik oranı 2008'de %6,1'e, 2009'da ise % 7'ye yükselmiştir (ILO,2010:46). Yedek işgücü ordusu kuramında da belirtildiği gibi, kapitalizmde krizler, sistemin bir özelliğidir. Krizleri aşmak, karlılığı eski seviyelere getirmek için yedek işgücü ordusunun varlığı gereklidir. Kadın işgücü de uysal, itaatkâr, düşük ücretli işgücü olarak bu ordunun asli üyeleridir. Kriz dönemlerinde ilk işten çıkarılanlar olarak, yedek işgücü ordusuna geri gönderilenler içinde ilk sıralarda kadınlar yer almaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı kadın işgücünün erkeklere göre daha kolay işten çıkarılması, toplumda tepkiye neden olmamaktadır.

Küreselleşme süreci, kadınların işgücü piyasasına ve istihdama katılımlarını arttırırken, aynı zamanda, kadın işgücünün görünmezliğini arttıran bir olgu olan evde

¹³ Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde tekstil ve elektronik eşya gibi sektörlerde kadınların istihdamı artmıştır. Singapur, Malezya ve Tayland gibi ülkelerde kadınların bu sektörlerdeki istihdamları, bu sektörlerdeki toplam istihdamın %75'i ile %90'ı aralığında değişmektedir. Ancak aynı ülkelerde kadın ve erkek arasındaki ücret farkı da büyümüştür (Sequino, 2000: 79).

iş yapan kadın sayısında artışı da beraberinde getirmiştir (Chen vd., 2005:6-8). Bu çalışma biçimi, kadının evdeki sorumluluklarına ilişkin ataerkil ideolojinin devam etmesine ve kadının geleneksel rolü değişmeden işgücü piyasasına dezavantajlı konumda katılmasına yol açarak, kapitalist küreselleşme sürecinde işverene kadın işgücünü daha uzuca kullanma olanağı sağlamaktadır (Beneria, 2001; Carr vd., 2000:125). Kadınlar, ev eksenli çalışma biçiminde, sigortasız ve düşük ücretle çalışmaktadır.

Küresel üretim ve pazar zincirinin bir parçası olabilmek için rekabet eden ülkeler, işgücü maliyetlerini düşürmeye zorlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler arasında işgücü maliyetlerini “dibe doğru” düşürme yarışı, emeğin konumunu olumsuz etkilemektedir (Guan, 2001: 245). Kadın emeği, toplumsal cinsiyete dayalı özellikleri ile daha üretken ve uysal olarak kabul edildiği için, çok uluslu sermayeyi ülkeye çekmede kullanılmaktadır. Malezya’daki bir yatırım broşürü bu durumu şöyle anlatmaktadır: *“Doğulu kadının elleri küçüktür, büyük maharetle çalışır. Seri üretim tezgâhlarının etkinliğine doğası gereği ve yaratılıştan daha çok katkıda bulunacak kim olabilir?”* (Munck, 1995: 108-109). Kadınların küreselleşme sürecindeki istihdamında, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ve kapitalist sistemin olumsuz etkileri işgücü piyasasına yansımaktadır. Kadınlar, monoton işlere daha iyi uyum sağladığı, evlendikleri ya da hamile kaldıklarında iş bıraktıkları (ya da kolayca işten çıkarılabildikleri) için esnek ve yenilenebilir işgücü olarak kullanılmaktadır.

3.3.2. Yapısal Uyum Programları

1980’li yıllardan itibaren geniş kapsamlı olarak uygulanmaya başlanan yapısal uyum programları, gelişmekte olan ülkelere, küreselleşme sürecine uyumun bir koşulu olarak, IMF ve WB tarafından dayatıldı. Yapısal uyum programlarının temel özellikleri; ihracata dayalı sanayileşme, ülke içi pazarların dünya pazarı ile bütünleşmelerini sağlayacak düzenlemeler, kamu harcamalarının kısılması, devletin küçülerek kamu hizmetlerinden çekilmesi, özelleştirme, piyasaların serbestleştirilmesi, rekabet edebilmek için işgücü maliyetlerinin düşürülmesi, örgütlenme özgürlüğünün zayıflatılması olarak sıralanabilir. Bu programların uygulandığı ülkelerde, büyüme hızı düşmüş, fiyatların serbestleşmesi enflasyonu yükseltmiş, yatırımlar azalmıştır. Bu gelişmeye yerli sanayiye zayıflatan ticaretin serbestleştirilmesi ve kamu sektörü

Kadınların aldığı düşük ücretler, emek maliyetini düşürerek daha fazla kar ve sermaye elde

reformları da eklenince, işsizlik hızlı bir şekilde artmış ve halkın çoğunluğunun yaşam kalitesi kötüleşmiştir. Uygulanan programın olumsuz sonuçları kadınlar için işsizlik ve yoksulluk olarak ortaya çıkmıştır (Ecevit, 1998b; Moghadam, 2005:5; Mayoux, 2005:7-9; Davis, 2007:184-191).Yapısal uyum programları kapsamında ülkelerde uygulamaya geçirilen İhracata dayalı sanayileşme modeli, küreselleşmenin ana hedeflerinden olan, ülke içi pazarların dünya pazarları ile bütünleşmesini sağlayacak düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Gelişmekte olan ülkeler, dışarıya pazarlanabilir malların üretimine ağırlık vererek, ülkeye döviz çekme amacına yönelmişlerdir (Beneria, 1999: 688). Bu amaçla gelişmekte olan ülkeler, sermaye ve teknolojik yatırım yükü getirmeyen, emek-yoğun üretimi esas alan ihraç ürünleri üretimine başlamışlardır. Malın dış pazarlarda satışı için fiyatının uygunluğu, ucuz olmasının gerekliliği, malın üretiminde kullanılacak işgücü maliyetini düşürmeyi önemli kılmıştır. Bu nedenle, ihracata dayalı sanayileşme modelini benimseyen ülkelerde, gerekli olan ucuz işgücü, kadınların işgücü piyasasına ve istihdama çekilmesi ile sağlanmıştır. Kadınlar, ucuz işgücü olmaları, yarı-zamanlı işleri daha kolay kabul etmeleri, yaşam boyu istihdam arayışlarının az olması, geçici olarak işten ayrılmayı kabullenmeleri ve uyumlu olmaları gibi özellikleri ile ihracata dayalı sanayileşme modelinde aranan işgücü olarak, işgücü piyasasına ve istihdama artan sayı ve oranda katılmaya başlamıştır (Beneria, 2003). İşgücünün 'kadınlaşması' olarak nitelenen bu süreçte, -özellikle Güneydoğu Asya ülkelerinde¹⁴- kadınlar, ihracata dönük üretim yapan işyerlerinde, ucuz işgücü olarak düşük ücretli, sendikasız olarak çalışmaktadır (Lim, 1990; Bello, 2001).

İhracata dayalı sanayileşme modelinde, uluslararası piyasada daha fazla rekabet edebilmek için, işverenler işgücü maliyetini mümkün olduğunca düşürme stratejisi

edilmesine yol açmaktadır.

¹⁴ Bu süreçte G. Kore'de ücretli olarak çalışan kadınların oranı % 50'yi aşmıştır. Filipinlerde ve Sri Lanka'da ücretli olarak çalışan kadınların oranı % 85'tir (Chant, 1997). İstihdamdaki bu artış, kadınların yaşam kalitesinde yükseltici bir etki yaratmamıştır. Aksine, kadınlar düşük ücretli, uzun ve kötü çalışma koşullarında, sigortasız ve güvencesiz olarak çalıştırılmaktadır. Bireysel yaşamı sürdürmeye yetmeyen düşük ücretlerle çalıştırılma, kadın emeğinin sömürülmesi sonucunu doğurmaktadır. Kadın işgücü bu süreçte hem kapitalist hem de toplumsal cinsiyete bağlı sömürü altında kalmaktadır.

izlemektedir. Bu strateji, kadınların kayıt dışı çalışmasını arttırmaktadır¹⁵ (Standing, 1989; Chen, 2005:6-8; Davis, 2007:193). İhracata dayalı sanayileşme stratejilerini uygulayan ülkelerde, küresel serbest pazar koşullarına uyumun sağlanması için kamunun tarımda korumacı ve destekleyici politikalarından vazgeçilmiş, bunun yerine, tarım sektörünün serbest piyasa kurallarına göre düzenlenmesi yolundaki politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikalar kapsamında tarımsal devlet desteklerinin azaltılması ya da bazı tarım ürünlerinde bütünüyle kaldırılması, kırsal alanda yaşayan topraksız ve geçimlik üretim yapan aileleri olumsuz etkilemekte; bu ailelerin mülksüzleşmesine, tarımsal gelirlerinin düşmesine ve yoksullaşmasına yol açmaktadır. Kırsalda yoksullaşan insanların iş aramak için kent merkezlerine göç etme süreci hızlanmıştır. Kente göç edenlerde kentsel işgücü piyasasındaki formel sektördeki işlerin azlığı nedeniyle kayıt dışı işlerde çalışmaya başlamaktadır. Yapısal uyum politikalarının zorlayıcı etkisi, kırdan kente göç eden insanları işsizliğe ve yoksulluğa, iş bulanları ise sigortasız çalışmaya zorlamaktadır. Bu politikalar sonucu oluşan göç sürecinde, özellikle gelişmekte olan Latin Amerika, Güney Doğu Asya ülkelerinde kentsel alanlara göç eden kadınlar, esnek ve ucuz işgücü olarak düşük ücretlerle sosyal güvencesiz çalışmaya itilmektedir (Acker, 2004: 3; Mies, 2008b: 47). Kente göç eden kadınlar, esnek ve ucuz emek olarak kayıt dışı istihdamın değişmez öğeleri ya da işsiz ordusunun elemanları sınıfına dâhil olmaktadır. Özelleştirme ve kamunun küçültülmesi politikaları ile, kamusal istihdamın azaltılması, kadını geleneksel olarak istihdam edildiği ve sendikalaşmanın güçlü olduğu kamu sektörünün dışına itmektedir (ILO, 2002:142; Bonnet vd., 2003:215; Ecevit, 2008). Özelleştirme uygulamaları, kadınlar açısından iş kayıplarını ve istihdam daralmasını beraberinde getirmektedir.

4.SONUÇ

Araştırma bulguları göstermektedir ki kadınların işgücü piyasasına katılımında ve piyasadaki konumunda yaş, eğitim, medeni durum ve çocukların varlığı gibi demografik faktörlerin; toplumsal cinsiyet temelli işbölümü ve ataerkillikten kaynağını alan kültürel faktörlerin ve küreselleşme, yapısal uyum programları gibi ekonomik faktörlerin yoğun etkisi olmaktadır.

¹⁵ Bu modeli benimseyen ülkelerin başında gelen Malezya, Meksika, Güney Kore, Brezilya ve Bolivya gibi ülkelerde imalat sanayinde çalışan kadınların kayıt dışı çalışmasının arttığını bulgulayan çalışmalar için bakınız Beneria (1999), Lim (1990), Beneria (2003)

Bu faktörlerin etkileri ile kadınların işgücü piyasasına katılımı erkeklere göre sınırlı kalmaktadır. Kadınlar, piyasada ikincil konumda olmakta, belli mesleklerde yoğunlaşmakta, işte eğitim, ilerleme imkânı kısıtlı olmakta, düşük statülü, düşük ücretli, sosyal güvencesiz işlerde çalışmaktadır. Bütün bu faktörler kadınların hem işgücü piyasasına katılırken hem de katıldıktan sonra yaşadıkları sorunları derinleştirmekte ve kadınların işgücü piyasasında istihdamları düşük kalmaktadır. Kadınların işgücü piyasasına katılımlarını artırıcı, istihdamdaki kadınların durumlarını iyileştirici çözüm önerileri ve politikalar geliştirilirken; bütüncül bir bakış açısıyla, bu faktörler göz önünde tutularak konuya yaklaşılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Abelda, R. (1997), *Economics and Feminism*, New York: Tweyne Publishers.
- Acker, J. (2004), "Gender, Capitalism and Globalisation", *Critical Sociology*, 30/1: 17-41.
- Albelda, R. P. ve C. Tilly (1997), *Glass Ceilings and Bottomless Pits: Women's Work, Women's Poverty*, Boston: South End Press
- Anker, R. ve C. Hein (1986), *Sex Inequalities in Urban Employment in the Third World*, New York: St. Martin's Press.
- Anker, R. (1998), *Gender and Jobs: Sex Segregation of Occupations in the World*, Geneva: ILO.
- Aslanbeigni, N. ve G. Summerfield, (2000), "The Asian Crisis, Gender, and the International Financial Architecture", *Feminist Economics*, 6/3, 81-103.
- Aytaç, S. (2002), *Çağdaş Sanayi Merkezlerinde Kadın İşgücünün Konumu: Bursa Örneği*, TİSK Yayın No.219.
- Barret, M. (1995), *Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı*, (Çev: Şen Süer), Pencere Yayınları
- Beck, U. (2000), *What Is Globalization*, (Almanca'dan Çeviren: Patrick Camiler), Cambridge: Polity Press; Malden: Blackwell.
- Becker, G. S. (1993), *Human Capital : A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*, Chicago: The University of Chicago Press,
- Beechey, V. (1987), *Unequal Pay*, London: Verso

- Bello, W. (2001), "No Logo: A Brilliant But Flawed Portrait of Contemporary Capitalism", <http://focusweb.org/publications/2001/nologo.htm> (Erişim:12.12.2014)
- Beneria, L. (1992), "Accounting for Women's Work: The Progress of Two Decades", World Development, 20/11: 1547-1560.
- Beneria, L. (1999), "Structural Adjustment Policies", içinde The Elgar Companion to Feminist Economics, (Der: J. Peterson ve M. Lewis) Edward Elgar Publishing, 687-695.
- Beneria, L. (2001), "Changing Employment Patterns on the Informalization of Jobs: General Trends and Gender Dimension", Geneva: ILO, <http://www.ilo.org/public/english/protection/ses/download/docs/gender.pdf> (Erişim:12.12.2014)
- Beneria, L. (2003), "Paid and Unpaid Labour: Meanings and Debates", içinde Gender, Development and Globalization: Economics As If All People Mattered 131-160.
- Blau, F. D. ve L. M. Kahn, (2000), "Gender Differences in Pay", The Journal of Economic Perspectives, 14/4: 75-99.
- Bonnet, F.; J. B. Figueiredo ve G. Standing (2003), "A Family of Decent Work Indexes", International Labour Review, 142/2: 213-238
- Carr, M.; M. A. Chen ve J. Tate (2000), "Globalization and Home-Based Workers", Feminist Economics, 6/3: 123-142
- Chant, S. (1997), "Women-Headed Huseholds: Poorest of the Poor?, Perspectives from Mexico, Costa Rica and the Philippines", IDS Bulletin, 28/3: 26-48
- Chen, M.; Vanek, J.; Lund, F.; Heintz, J.; Jhabvala, R. ve Bonner, C. (2005), "Progress of the World's Women 2005: Women, Work and Poverty", Unifem, <http://www.un-ngls.org/orf/women-2005.pdf> (Erişim: 12.01.2015).
- Dayıoğlu, M. ve Z. Kasnakoğlu, (1997), "Kentsel Kesimde Kadın ve Erkeklerin İşgücüne Katılımları ve Kazanç Farklılıkları", ODTÜ Gelişim Dergisi, 24/3: 329-361.
- Davis, M. (2007), Gecekondu Gezegeni, (Çev: G. Koca), Metis Yayınları, İstanbul
- Donovan, J. (2007), Feminist Teori, (Çev: Aksu Bora, M. Ağduk Gevrek ve F. Saylan), İstanbul: İletişim

- Ecevit, Y. (1998a), "Türkiye'de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi", içinde 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, (267-284).
- Ecevit, Y. (1998b), "Küreselleşme, Yapısal Uyum ve Kadın Emeğinin Kullanımında Değişmeler", içinde Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişimler: Türkiye Örneği, (Der: Ferhunde Özbay) İstanbul: İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, (31-79).
- Ecevit, Y. (2008), "İşgücüne Katılım ve İstihdam", içinde Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri, (Der: Mine Tan, Y. Ecevit ve diğerleri) İstanbul: Tüsiad (113-214)
- Elliot, R. F. (1997), Karşılaştırmalı Çalışma Ekonomisi, (Çev: Mehmet Beşeli, G. Toksöz ve diğerleri) Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, (Yayın No:210).
- European Commission, (2008), Report on Equality Between Women and Men- 2008, Brüksel.
- Eyüboğlu, A. vd., (2000), Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları, Ankara: KSSGM.
- Eyüboğlu, D. vd., (2000), Bankacılık Sektöründe Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık, Ankara: KSSGM.
- Giddens, A. (2002), Sosyoloji, (Çev: Hüseyin Özel ve diğerleri) Ankara: Ayraç.
- Guan, X. (2001), "Globalization, Inequality and Social Policy: China on the Threshold of Entry into the World Trade Organization", Social Policy and Administration, 35/3: 242-257.
- Gürsel, S. vd., (2002), Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İşsizlik, İstanbul: Tüsiad Yayınları.
- Hartmann, H. (2006), Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği, (Çev: Gülşat Aygen), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hearn, J. (1987), The Gender of Oppression: Men, Masculinity and the Critique of Marxism, New York: St. Martins' Press.
- ILO, (1988), Equality of Opportunity and Treatment, Geneva: International Labour Office.
- ILO, (2000), World Labour Report 2000: Income Security and Social Protection in A Changing World, Geneva: International Labour Office.
- ILO, (2002), Women and Men in the Informal Economy: A Statistical Picture, Geneva: ILO

- ILO, (2007), Global Employment Trends, Geneva: International Labour Office
- ILO, (2010), Global Employment Trends, Geneva: International Labour Office.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1980), Türkiye’de Değerler ve Doğurganlık, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi.
- Koray, M. (1993), Çalışma Yaşamında Kadın Gerçekleri, İstanbul: Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları, (Yayın No:23).
- Koray, M. (2005), Sosyal Politika, Ankara: İmge Yayınları (2. Baskı).
- Kümbetoğlu, B. (1995), “Gizli İşçiler: Kadınlar ve Bir Alan Araştırması”, Kadın Araştırmalarında Yöntem, içinde, (Der: S. Çakır ve N. Akgökçe), Sel Yayıncılık (230-238).
- Lim, L. (1990), “Women’s Work in Export Factories: The Politics of A Cause” içinde Persistent Inequalities : Women and World Development, (Ed: Irene Tinker), New York, Oxford University Press, (101-119)
- Lister, M. (2006), “Gender and European Union Development Policy”, içinde, New Pathways in International Development: Gender and Civil Society in EU Policy, (Eds: Lister, Marjorie ve M. Carbone), Ashgate (17-30)
- Mayoux, L. (2005), “Women’s Empowerment Through Sustainable Microfinance: Rethinking Best Practice Discussion Draft”, <http://www.genfinance.net> (05.01.2015).
- Mies, Maria (2008a), “Cinsiyete Dayalı İşbölümünün Kökenleri”, içinde Son Sömürge: Kadınlar, (Derleme: Mies, M.; V. Bennholdt-Thomsen & C. Von Werlhof) (101-151)
- Mies, Maria (2008b), “Kapitalist Gelişme ve Geçimlik Üretim: Hindistan’da Kırsal Kesim Kadınları”, içinde Son Sömürge: Kadınlar, (Editörler: Mies, M.; V. Bennholdt-Thomsen & C. Von Werlhof) (47-77)
- Moghadam, V. M. (2005), “The Feminization of Poverty and Women’s Human Rights”, <http://www.unesco.org/shs/gender> (12.01.2015).
- Molyneux, M. (1992), “Ev Emeği Tartışması ve Ötesi”, Kadının Görünmeyen Emeği: Maddecî Bir Feminizm Üzerine, içinde, (Der: Gülnur Savran ve N. Tura) İstanbul: Kardelen Yayınları, (92-128).
- Munck, R. (1995), Uluslararası Emek Araştırmaları, Ankara: Öteki Yayınevi.
- Munck, R. (2002), Emeğin Yeni Dünyası: Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma, (Çeviren: Mahmut Tekçe), İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Ostergaard, L. (1992), "Gender", Gender and Development. A Practical Guide, içinde, (Der: Lise Ostergaard) Londra ve Newyork: Routledge. (1-10)
- Özbay, F. (1994), "Women's Labour in Rural and Urban Settings", Boğaziçi Journal, 8/1-2: 5-19.
- Plantenga, J. (1997), "European Constants and National Particularities: The Position of Women in the EU Labour Market", Gender and Economics, içinde, (Derleme: A. Geske Dijkstra ve J. Plagenta), Londra: Routledge (86-103)
- Plantenga, J. (2010), Hollanda'da İş ve Aile Yaşamının Uzlaştırılması: Kısmi Zamanlı Çalışma Stratejisinin Faydaları ve Maliyeti, içinde Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Doğru, (Der: İ. İlkaracan) İstanbul: İTÜBMTKAUM, (177-200).
- Psacharopoulos, G. ve Z. Tzannatos, (1992), Women's Employment and Pay in Latin America: Overview and Methodology, Washington D. C.: World Bank.
- Savcı, İ. (1999), "Toplumsal Cinsiyet ve Teknoloji", A.Ü. SBF Dergisi, 54/1: 123-142.
- Schultz, T. P. (1989), "Women's Changing Participation in Labour Force: A World Perspective", Policy, Planning, and Research Working Papers (Women in Development), WPS 272, (Erişim: http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/1989/12/01/000009265_3960928153703/Rendered/PDF/multi_page.pdf)
- Schultz, T. P. (1991), Testing the Neoclassical Model of Family Labor Supply and Fertility, New Haven: Yale University Press,
- Sequino, S. (2000), "Accounting for Gender in Asian Economic Growth", Feminist Economics, 66/3: 27-58.
- Sinclair, M. T. (1991), "Women, Work and Skill: Economic Theories and Feminist Perspectives", Working Women: International Perspectives on Labour and Gender Ideology, içinde, (Der: Nanneke Redclift & M. Thea Sinclair), London: Routledge (1-25)
- Standing, G. (1989), "Global Feminization Through Flexible Labour", World Development, 17/7: 1077-1095.
- Stiglitz, J. E. (2002), Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, (Çev: Arzu Taşcıoğlu ve Deniz Vural) İstanbul: Plan B Yayınları.
- Taborga, C. ve B. Leach, (2000), Cins Bakışı Sözlüğü, (Çev: Ertuğrul Kürkçü ve N. Mater) İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları, Yayın No:3.

- Tokol, A. (1999), "Dünya'da Kadın İşgücü", içinde Türkiye'de Kadın İşgücü Seminerleri:1-2, İstanbul: TİSK Yayınları (Yayın No:192).
- Toksöz, G. ve S. Erdoğan, (1998), Sendikacı Kadın Kimliği, Ankara: İmge.
- Toksöz, G. (2007), Türkiye'de Kadın İstihdamının Durumu, Ankara: ILO.
- Tzannatos, Z. (1999), "Women and Labor Market Changes in the Global Economy: Growth Helps, Inequalities Hurt and Public Policy Matters", World Development, 27/3: 551-569
- United Nations, (2000), The World's Women, 2000: Trends and Statistics, New York: United Nations.
- United Nations, (2010), The World' Women:2010: Trends and Statistics, New York: United Nations.
- UNSTATS, (2013), Part Time Employment, <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products> (Erişim: 05.05.2014)
- van der Lippe, T.ve L. van Dijk, (2001), "Introduction: Women's Employment in a Comparative Perspective" Women's Employment in a Comparative Perspective, içinde, (Der: Tanja van der Lippe ve Liset van Dijk (1-13).
- Walby, S. (1986), Patriarchy at Work: Patriarchal and Capitalist Relations in Employment, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Walby, S. (1990), Theorizing Patriarchy, Oxford: Blackwell.
- Wichterich, C. (2004), Küreselleş(tiril)en Kadın: Eşitsizliğin Geleceğinden Raporlar, (Çev: T. Tayanç ve F. Tayanç) Ankara: Dipnot Yayınevi.
- World Bank (2006), Turkey: Labour Market Study, (Report No. 33254-TR).

Performans Esaslı Bütçe Sisteminde Yaşanan Sorunlar

Kuddusi Yazıcı¹

Öz

Son yıllarda kıt kaynakların verimli ve etkin kullanılması, harcamalarda saydam ve hesap verilebilir bir sistemin olması gerektiği kamuda gündeme gelmiştir. Bu kapsamda çıktılar ve sonuçlara dayanan performans esaslı bütçeleme sistemi, günümüzde çoğu ülke tarafından kabul edilmekte ve uygulanmaya çalışılmaktadır. Performans esaslı bütçeleme sisteminde özellikle çıktılarına odaklanılmaktadır. Özel sektörde uygulamaya başlanan bu sistemin kamuda da uygulanmasına 1990'lardan sonra başlanmıştır. Pek çok ülke bu sistemi kamuda uygulamasına rağmen çeşitli sorunlar yaşanmakta ve bu sistemin kamuda tam uygulanıp uygulanamayacağı tartışılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, özellikle de Türkiye'de performans esaslı bütçeleme sistemi mevzuatı ve uygulama alanında yaşanan sorunlar ortaya konulacak ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Performansa Dayalı Yönetim, Performans Esaslı Bütçeleme, Performans Esaslı Bütçelemede Sorunlar

JEL Kodu: H11, H61, H83, M48

The Problems in Performance Based Budgeting System

Abstract

In recent years, efficient and effective use of scarce resources, the necessity of transparent and accountable system in spending has been raised in the public sector. Nowadays, performance based budgeting system focusing on the performance in the frame of outputs and results is accepted by many countries and tried to be implemented. Performance based budgeting system is particularly focused on the output. This system was implemented in the private sector and the public sector has started implementing this system after the 1990s. In many countries, despite the application of this system in the public sector, there is a variety of problems and has been discussion about implementation in the public sector. In this context, especially in performance-based budgeting system in Turkey legislation and practice in the field problems will be revealed and assessments will be done.

Keywords: Performance-based Management, Performance Based Budgeting, Performance Based Budgeting Problems

JEL Classification: H11, H61, H83, M48

¹ Dr., Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, Kurum Başkan Yardımcısı, e-mail: kyazici@btk.gov.tr

1. GİRİŞ

Dünyada özellikle teknolojik gelişmeler ve küreselleşme sürekli değişimi gündeme getirmektedir. Son yıllarda dünyadaki hızlı değişimin de etkisiyle kamu hizmetleri, halkın ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılamaya yetmemiştir. Nitekim, genel olarak kamu kurumlarının hantal yapıları ve bürokrasinin iyi çalışmaması gibi nedenlerle, kamu kesiminin gelişmelerin önünü tıkadığı şeklinde yorumlar yapılmaktadır. Kamudaki yönetimde asıl önem taşıyan nokta da, genelde kamuoyunda kamu yönetiminin performansından hoşnut olunmadığı ve bunun nasıl düzeltilebileceğidir. Bunların da etkisiyle; kamu kuruluşlarındaki mevcut aksaklıkları ve sorunları gidermek için, kısa ve uzun vadeli, geçici ve sürekli düzenlemeler bütün dünyada kamu yönetiminin öncelikli gündem konularındandır.

Son yıllarda ise, yaşanan büyük krizler, kamu sektörü harcamalarının ve dolayısıyla vergilerin artması, birçok ülkede kamu mali yönetim anlayışının sorgulanmasını gündeme getirmiştir. Geleneksel bütçe ve plan-program-bütçe sistemi ile yeni dönemdeki ihtiyaçlar karşılanamamıştır. Bu kapsamda, kamu yönetiminde de performans yönetimi, stratejik yönetim gibi reformlar gündeme girmiştir. Kamu mali yönetiminde yaşanmakta olan en önemli değişikliklerden birisi de, girdi odaklı geleneksel bütçeleme anlayışından, çıktı-sonuç odaklı performans esaslı bütçeleme (PEB) anlayışına geçilmesidir. Bu nedenle; uzun dönemli, kapsayıcı nitelikli, esneklik sağlayan, sonuçlara odaklanan ve performans hesap verebilirliğini gözetten PEB, son yıllarda çoğu ülke tarafından kabul görmektedir (Karacan, 2010: 176).

Bu doğrultuda birçok gelişmiş ülke kamu mali yönetim ve bütçeleme sistemlerinde önemli yapısal değişikliklere gitmiştir. Türkiye’de de idari reform çalışmaları her dönemde gündemde olagelmış, çeşitli zamanlarda reform çalışmaları yapılmış ve gündemdeki yerini hep korumuştur. 2003 yılı sonunda da PEB uygulamaları konusunda 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (5018 sayılı Kanun) çıkarılarak iki yıl sonra 2006’da fiili olarak hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda çoğu ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kamunun etkin bir şekilde çalışması için PEB sistemi uygulanmaya başlanmış ve bunun daha iyi uygulanabilmesi için neler yapılması gerektiği tartışılan konular arasında yerini almıştır. Ancak, özel sektörde uygulamaya başlanan PEB sisteminin kamuda uygulanmasında çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Nitekim reformları gerçekleştiren ülkelerin tam anlamıyla başarılı

oldukları veya herhangi bir sorunla karşılaşmadıkları söylenemeyecektir (Yılmaz, 2009: 219). Bu nedenle de kamuda yaşanan bu sorunların varlığının kabul edilip net bir şekilde ortaya konulması çözüm için atılabilecek en önemli adımlardan birisidir. İkinci adım ise bu sorunların çözümüne yönelik olabilecektir.

2. PEB Sistemine Geçiş Süreci

Performans, gerçekleştirilmesi planlanan işlerin niteliksel ve niceliksel olarak ne kadarının gerçekleştiği yönündedir (Schick, 2003: 12). Performans bütçe sisteminde harcama öncesi süreç değil harcama sonrası süreç önemli olup, çıktı ve sonuç temel hususlardandır (Mutluer vd., 2011: 90).

Teknolojik alanda yaşanan gelişmeler de özel sektörün bu alanda önemli gelişmeler sağlaması kamu yönetiminin de bu tür taleplere cevap vermesi ihtiyacını doğurmuştur. Dünyada özellikle teknolojik gelişmeler ve küreselleşme sürekli değişimi gündeme getirmektedir. 1980'lerden sonra çeşitli sebeplerle kamu yönetiminde sorunları gidermek için bir süreç başlamış ve "Yeni Kamu Yönetimi" gündeme gelmiştir. Özel sektörde yaşanan hızlı değişim Yeni Kamu Yönetimi anlayışının 1980'lerden sonra kamuda etkinlik ve verimlilik anlayışının gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Özel sektördeki görülen verimlilik artışı, kamunun da özel sektör gibi çalıştırılmasını gündeme getirmiştir (Kömürcüler, 2011: 132).

Performansa dayalı yönetim anlayışı 1980'lerden itibaren gelişmeye başlayan Yeni Kamu Yönetimi anlayışına bağlı olarak gelişme göstermiştir. Kamu yönetiminin özel sektör gibi çalışmasını öngören bu yaklaşım ile kamu yönetimi köklü değişime uğramıştır. Bu yönetim anlayışına göre kamu yönetimi özel sektör gibi değerlendirilmekte ve işletilmektedir. Performansa dayalı yönetim yaklaşımının özü, "yöneticilerin yönetmesine müsaade edelim" anlayışıdır. Bunun altında ise yöneticilerin dıştan gelen, önceden belirlenmiş kural ve baskılardan mümkün olduğunca arındırılması ve kaynakların kullanılış ve işleyişi üzerinde karar alma ve uygulama yetkisine sahip olması gerektiği düşüncesi yatmaktadır (Yılmaz, 2001: 29).

Diğer taraftan, kamu yönetiminde reform arayışlarına neden olan düşüncelerin derecesi her ülkede farklı olmakla birlikte, temel üç açık diye adlandırılan üç olgu söz konusudur. Birinci açık bütçe açığı, ikinci açık güven açığı ve son açık da performans açığıdır (Kettle, 1998; Kamensky, 1996: 249). Bu açıklardan en sonuncusu, performans açığı, diğer açıkların da sebebi olarak düşünülebilir. Performansa dayalı yönetim anlayışının yerleşmemiş olması da bütçe açığı ve güven açığına önemli derecede etkide

bulunmaktadır. Aynı zamanda, kamu kesimini rekabete zorlamak için piyasa koşullarına benzer koşullarda faaliyet göstermesine yönelik düzenlemeler yapılmaktadır.

Çağdaş yönetim anlayışı, katılımcı, şeffaf, hesap verebilir, stratejik planlama ve performans yönetimine dayalı, sonuç ve hedef odaklı bir yönetim anlayışını sergilemektedir. Son yıllarda kaynakların daha verimli ve etkin kullanımını sağlamak için PEB ön plana çıkmış bir bütçeleme anlayışıdır (Bülbül, 2014: 73). Performansa dayalı yönetimin uygulama aracı da PEB sistemi olup, bu sistemin temel amacı kamusal kaynaklarla daha fazla çıktı alınması ve bu çıktılarla da sosyal hedeflere ulaşılmasıdır (Altay ve Kaplan, 2006: 3-6).

“PEB, kaynakların kamu idarelerinin amaç ve hedefleri doğrultusunda tahsisini ve kullanılmasını sağlayan, performans ölçümü ve değerlendirmesi yaparak ulaşılmak istenen hedeflere ulaşıp ulaşılamadığını tespit eden ve sonuçları raporlayan bir bütçeleme sistemidir” (Maliye Bakanlığı, 2009: 5). En geniş tanımıyla PEB, kamu idarelerinin kendilerine sağlanan kaynaklarla “neyi, nasıl” yaptıklarına ya da yapmayı planladıklarına ilişkin bilgiyi gösteren bir bütçeleme sistemidir. Bu kapsamda PEB, “çıktı- sonuç odaklı” bir bütçeleme şeklidir (Yılmaz, 2007: 8).

PEB sisteminde, bütçelemenin rakamsal boyutu performans kriterleri ile birlikte ele alınmaktadır. Bütçeye konulan ödeneklerin denetimi performans üzerine yapılmakta ve klasik bütçe denetiminin ötesinde, ödeneklerin belirlenen amaçlara ulaşılmasında ne kadar etken ve etkili kullanıldığı araştırılmaktadır.

PEB sisteminin diğerlerinden temel farkı da, mali disiplini sağlamayı hedeflemesidir. Mali disiplini sağlamada da üç ila beş yıllık stratejik planlar en önemli araç olup, stratejik planlar, klasik bütçe sisteminden farklı olarak orta vadeli harcama planlarını içermektedir (Hastürk, 2015: 12). Stratejik planlama büyük pencereden bilgileri toplayıp, uzun dönemli uygulanması; hedefler ve amaçlar yönünde ilerlemeye yöneliktir (Poister ve Streib, 2005: 46). Stratejik planlama, uzun dönemli düşünerek ve ne olunması gerektiği, hedefin ne olacağı, oraya nasıl gidileceğiyle ilgilenmektedir (Coffey, 2013: 64; Bryson ve Alston, 2005: 5).

Bu çerçevede, politika oluşturma kapasitesinin artırılarak plan ve bütçe bağlantısının güçlendirilmeye çalışılması ise bütçe sürecinin etkinleştirilmesinin bir başka boyutudur. 5018 sayılı Kanun ile de stratejik yönetim sisteminin temel bileşenleri

olan stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporunun kamu idarelerince hazırlanması zorunludur. Aynı zamanda sistem, Türkiye’de sadece bir bütçeleme sistemi olarak değil, stratejik yönetimin uygulama aracı olarak düşünülmüştür (Karacan, 2010: 124).

Dünyada yaygın bir uygulama alanı bulan PEB sistemi, hizmet kalitesini artırmak ve kaynakların etkin kullanımını sağlamak yönünden son derece önem taşımaktadır. Yapılan bir çalışmada bir ülkenin gelişmişlik düzeyinin ve teknolojik altyapısının PEB sisteminin işleyişi açısından önemli göstergeler olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Tüğen vd., 2007: 46).

PEB ilk defa tam olarak ABD’de Hoover Komisyonu tarafından ortaya konulmuş ve savunulmuştur. 1949 yılında Hoover Komisyonu Raporu ile uygulama alanında hesap verebilirlik ve gerçek bir idari reformun takibine odaklanılmıştır. Hoover Komisyonu Raporu’nda, kaynak tahsisi kararlarının nasıl alındığına odaklanılmakta ve girdi ile sonuçlar arasında bağlantı kurmaya yönelik bir sistemin nasıl işleyebileceğine yöneliktir. Komisyon tarafından, özel sektörde olduğu gibi kaynakların iş hacmine göre faaliyet ve projelere tahsis edildiği bir PEB sistemi tavsiye edilmiştir (Yılmaz, 2007: 5).

Başta OECD olmak üzere Dünya Bankası ve IMF tarafından da desteklenen “Performansa dayalı yönetim” anlayışının başlıca uygulama aracı olan PEB 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren önem kazanmış ve birçok ülkenin bütçeleme sürecinde uygulanmaya çalışılmaktadır (Altay ve Kaplan, 2006: 2). Nitekim, OECD ülkelerinin büyük çoğunluğunda PEB sistemi uygulanmakta ve OECD üyesi olmayan birçok ülkede de PEB’in uygulandığı veya uygulanması yönünde adımlar atıldığı görülmektedir (Yardımcıoğlu, 2006).

Sonuç olarak, dünyada ve Türkiye’de geleneksel bütçeleme anlayışından, kaynakların yerinden yönetimini öngören ve yetki ve sorumluluğun alt birimlere dağıtılmasını öngören çıktı-sonuç odaklı PEB anlayışına geçilmiş (Taner, 2011: 4) ve son yıllarda da özel sektörde olduğu gibi, süreçlerle ilgilenen yönetimden, sonuçlarla ilgilenen yönetime kayma söz konusu olmuştur.

3. PEB Sistemi ile İlgili Sorunlar

PEB sistemi 1990’lardan sonra kamuda gündeme girmiş olup, konunun faydasıyla ilgili pek çok çalışma yapılmış ve PEB sisteminin faydaları konusunda genel

kabul söz konusu olmuştur (Yılmaz, 2007; Erüz, 2005; Özkan, 2010; Hastürk, 2015). Bununla birlikte, birçok avantajına rağmen PEB'in teoride ve pratikte bir takım zorluk ve sorunları da olduğu görülmektedir. PEB'e bakıldığında teorik bir altyapıya tam olarak sahip olmadığı, temennilerden ve tavsiyelerden oluştuğu ve formüle edilmeye çalışıldığı dikkati çekmektedir (Çelebi ve Kovancılar, 2012: 1-9). PEB sisteminin uygulanmasında da çeşitli sorunlar yaşanmakta ve uygulama güçlükleri nedeniyle ilk uygulamaya başlayan ülkelerde bile tam uygulandığı söylenemeyecektir (Mutluer vd., 2011: 128).

Kamu performans yönetiminin performans konusu, teorik olarak tartışılıyor olsa da, mevcut durum itibarıyla tam ve yeterli deneyim sağlanamadığından, uygulamadaki yapı ve işleyişe uyumlu olup olmadığını anlamak pek mümkün değildir (Bilgin, 2007: 84). "Değişime ayak uyduramayan özel kuruluşlar ve firmalar yok olurken kamusal kurum ve kuruluşlar ise kolaylıkla tasfiye edilemediğinden hantallaşarak içinde buldukları topluma bir yük" (Taş, 2005: 102) olmaktadır. Nitekim, kamu idarelerinde stratejik plan ve performans programları yapılmış gibi bir görüntü ortaya çıktığı, uygun olmayan performans hedefleri belirlendiği, faaliyet raporlarının amaçlarından saparak reklam kitapçıkları gibi olduğu şeklinde eleştiriler yapılmaktadır. Nitekim, kurumsal dirençler nedeniyle kolay uygulanamayan bu sisteme yaklaşık 50 yıl önce başlanmasına rağmen uygulanmasında çok az mesafe alınmıştır (Efe, 2012: 134; Mutluer vd., 2011: 117).

Aynı zamanda, yapılan bir çalışmada PEB sistemi uygulanmasına rağmen (Aksaraylı vd., 2007: 325);

- Kurumların birçoğunda yürütülen faaliyetlerin PEB'e uygun olmadığı ve klasik bütçeden kalma alışkanlıkların devam ettiği ortaya çıkmaktadır.
- Birçok kamu kurumunda gerekli teknolojik donanıma sahip olunmadığı görülmektedir.
- Kurumların %72'sinde en az bir personel, ödeneklerin stratejik önceliklere göre dağıtılmadığını belirtmiştir.

Sonuç olarak dünyada ve Türkiye'de PEB sisteminin kamuda henüz tam olarak uygulanmadığı genel olarak kabul edilmekte (Bilge ve Demirtaş, 2012; Çatak ve Çilingir, 2010) ve PEB sisteminin uygulanmasında da çeşitli sorunlar söz konusu olabilmektedir. Bu sorunlar ise;

- a) Her şeyin rakamlarla ölçülememesi ve kamuya özgü yapının olması,
- b) Yeni sistemin tam kabul edilmemesi ve alışkanlıkları değiştirmenin kolay olmaması,
- c) Yetişmiş personel eksikliği,
- d) Ödül ve ceza sisteminin kamuda tam uygulanamaması,
- e) Veri yönetiminin tam işlememesi,
- f) Performans değerlendirmesinin iyi işlememesi,
- g) Mecliste bütçenin görüşülmesinin ve denetimlerin etkin yapıl(a)maması,
- h) Stratejik planlama ile PEB sistemi arasında koordinasyonun tam sağlanamaması ve plan-bütçe ilişkisinde eksikliklerin olması,
- i) 5018 sayılı Kanununun tüm kamuyu kapsamaması.

a) Her şeyin rakamlarla ölçülememesi ve kamuya özgü yapının olması: Öncelikli olarak bütçedeki rakamlar dikkate alınarak tüm performansın bu rakamlara göre ayarlanması ve bu nedenle faaliyet raporlarında performans hedefleri gerçekleşmiş gibi bir izlenim bırakılması gibi uygulamada karşılaşılan sorun ve eksiklikler nedeniyle, PEB sisteminin tam olarak uygulandığından bahsetmek mümkün olmamaktadır (Badem vd., 2013: 95). Örneğin, hastanede yapılan operasyon sayısının bir ölçüt olarak kullanılması halinde bu hem hastanın can sağlığının tehlikeye atılması, hem de kaynakların israf edilmesi anlamına gelebilecektir.

Performans esaslı yönetim, performansın parasal olarak ölçülmesi durumunda uygulanabilecek bir yöntem olmasına rağmen, performans göstergelerinin tüm yönlerinin doğru olarak ölçülebilmesi her zaman mümkün olmamaktadır (Kurnaz, 2010: 113; Hastürk, 2015: 13). Kamusal malların ve hizmetlerin niteliği nedeniyle problemlerle karşılaşılmaktadır (Özkan, 2010: 11-16). Yani performans ölçümü özellikle kamuda hem çok kolay değil hem de bir şeyin sonucunun ortaya çıkması hemen söz konusu ol(a)mamaktadır. Örneğin, eğitimde sonucun ortaya çıkması aylık/yıllık olmamakta (Behn, 2003: 595) uzun yıllar sürebilmektedir.

Kurumlar stratejik plan ve hedeflerini belirlerken gerçekçilikten uzak davranabilmekte ve bunun sonucunda performans programında faaliyetlerin maliyetlendirilmesi yapılamamaktadır. Maliyetlendirilmesi mümkün olmayan hizmetlerde, sağlık ve eğitim kurumlarındaki bazı faaliyetler gibi, bu kurumların düzenledikleri bütün veri ve tabloların gerçeği yansıtmamasına neden olabilmektedir (Badem vd., 2013: 101-102).

Nitekim, verimliliğin ölçülebilmesi için girdi-çıkıtı ilişkisinde çıktının ölçülebilmesi gerekmektedir. Ancak, kamuda çıktılar çoğunlukla karmaşık, çok sayıda ve somut olarak belirlenememektedir. Politik tavsiyelerde bulunan ve hizmetleri soyut nitelikte olan idareler için ölçüm daha zor gerçekleşmekte ve bu idarelerin bu sistemi benimsemelerinde direnç oluşabilmektedir (Karacan, 2010: 39). Çıktının belirsiz olduğu durumlarda da verimliliğin ölçülmesi mümkün olamayacaktır. Bazı durumlarda da rakamlarla oynanıp sonuçlardan çok, sadece sayıların artırılması ve kağıt üzerinde yüksek performans söz konusu olabilecektir (Efe, 2012: 127; Yenice, 2007: 96).

Analiz yapılırken dikkat edilmesi gereken bir durum da kamuda sadece fiyatın hesaba katılması sonucunda, kalite ikinci plana itilebilmektedir. Sadece hizmetin-malın alınması dikkate alınıp, kalite faktörü dikkate alınmadığında da iyi sonuç elde edilemeyecektir. Diğer taraftan, bir kurumun başarısızlığa uğraması durumunda, kamu yararı göz ardı edilerek tasfiyesi mümkün değildir (Özkan, 2010: 11-16). Geçmişte hiçbir kamu kurumunun başarısız oldu diye kapatılması söz konusu olmamış, olacak gibi de değildir. Bu nedenle özel sektördeki gibi bir sistemin kamuda tam olarak işleme kolay bir husus değildir ve özellikle kamuda, göstergeler haricinde sosyal-kültürel hususlara da bakılması gerekebilmektedir. Ayrıca, kamuda insan kalitesinden söz edebilmek için liyakatli insanların işe yerleştirilmesi gerekmekte olmasına rağmen, özel sektörden farklı olarak, uygulamada bu tam görülmemektedir (Aktan, 2006b: 326-327).

Kamu yatırım projelerinin içsel faydaları yanında dışsal faydaları da söz konusudur. Mal ve hizmetlerin maddi faydası olabildiği gibi gayri maddi faydası da söz konusu olabilmektedir. Güvenlik, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin tüm faydalarını para birimi olarak görmek mümkün değildir. Örneğin eğitime yapılan yatırımlarda bireyler içsel faydalar elde edebilirken, eğitilmiş insanların sayısının artması dışsal fayda sağlayarak toplumda huzursuzluğu azaltabilecek ve refahın artmasını sağlayabilecektir. Nitekim, kamuda üretilen bazı mal ve hizmetlerin parasal değerlerle ifade edilmesi kolay olmayıp, çıktı ölçümünde de zorluklar mevcut olabilmekte, yani her şeyi ölçmek mümkün olmamaktadır. Toplumsal mal ve hizmetlerin oluşturdukları faydayı bölmek, yani kimin ne kadar faydalandığını tespit etmek de mümkün değildir (Mutluer vd., 2011: 96). Bu nedenle gayri maddi faydaları dikkate almamak doğru sonuçlar vermeyecektir. Ayrıca, teknik olarak etkin olan bir harcama, kamu yararı veya

sosyal refah açısından etkin olmayabilmektedir. Sonuç olarak, piyasanın tam rekabet koşullarından uzak olması, veri yetersizliği, gölge fiyatlar ve sosyal faydalar gibi nedenlerden dolayı kamuda fayda ve maliyetler tam olarak hesaplanamamaktadır (Aktan ve Sakal, 2006: 314-316; Çelebi ve Kovancılar, 2012: 10-11; Akçakaya, 2012: 197). Ayrıca, bazı araştırmaların sonuçları direk alınmasa bile, bu araştırmalar başka araştırmalara altyapı oluşturabilmekte ve dolaylı olarak ülke ekonomisine-bütçesine faydası olabilmektedir.

Diğer bir ifade ile pek çok kamu hizmetini sayısallaştırmak ve devletin ödevlerinin somut mamullere dönüştürülmesi, yani girdi-çıkıtı analiziyle değerlendirmek zordur. Kamu sektörünün ürettiği mallar, büyük ölçüde hizmet niteliğinde olduğundan, bunların değerlemesi ve ölçümü kolay olmayıp, bu hizmetler fayda-maliyet analizi gibi tekniklerin uygulanmasına elverişli değildir (Akçakaya, 2012: 192-193; Söyler, 2007: 111-113). Nitekim, PEB sistemine yapılan eleştiriler de performansın her zaman sonuç odaklı olamaması ve kurumların kaynaklarını kullanmada serbest olamamaları yönündedir (Edizdoğan ve Çetinkaya, 2014: 2016-218).

Ayrıca, sosyal maliyetleri ölçmek ekonomik maliyetleri ölçmekten zor olabilmektedir. Birimler kendi verimliliklerini düşünürken, bir bütün olarak kurumun verimliliği ikinci plana düşebilmektedir. Nitekim, yeni kamu yönetimi gelişmelerinin sosyal boyutu ihmal ettiği düşüncesi söz konusu olmaya başlamış ve en önemli eleştiri konusu da vatandaşın müşteri konumuna dönüştürülmesidir (Çevik, 2012: 22, 214).

Klasik bütçe sistemine oranla PEB sistemi uygulayıcılara daha fazla yük getirmekte olduğundan, kamu görevlileri bu sisteme pek fazla sıcak bakmayabilecek ve sistemi uygulamaktan kaçınacaklardır (Hastürk, 2015: 13). Nitekim, kamuda sorumluluktan kaçma ve sorumluluğu yayma söz konusu olmakta ve özel sektördeki gibi kamuda tasfiyenin mümkün ol(a)maması da işlerin etkin bir şekilde işlememesine neden olmaktadır.

Sonuç olarak;

- Kamu sektöründe kamu yararı ön planda olup, kârlılık daha sonra gelmekte, bazen kârlılık hiç düşünülmemekte, zarar bile söz konusu olabilmektedir. Diğer bir ifade ile özel sektörün nihai amacı kâr elde etmek iken kamuda bu söz konusu olmayıp, kamunun mantığında kâr yoktur. Kamu kurumları kâr amacıyla çalışmadıkları için verimliliklerini artırma gibi bir düşünceleri de söz

- Kamu yönetiminde müşteri memnuniyetinin sağlanması ve ölçülmesi kolay değildir. Çünkü kamunun sunduğu hizmetlerin özel sektör mal ve hizmet kategorisine girmesi zordur (Övgün, 2010: 302).
- Özel sektörde sunulan hizmetlerin maliyetlerini müşteriler karşılarken, kamusal hizmetlerde hizmetten faydalananlar her zaman maliyetine katlanmamaktadır (Çevik, 2012: 153).
- Kamu sektöründe kurumlar genel olarak tekel konumunda oldukları için memnun olmayan birisinin bunu başka yerden alması mümkün değildir. Rekabetin olmadığı bir ortamda da sunulan hizmetin etkili olması için bir neden söz konusu değildir (Akçakaya, 2012: 193).
- Kamu hizmetlerinin rakamlarla ölçülemeyecek sosyal boyutları söz konusudur.

b) Yeni sistemin tam kabul edilmemesi ve alışkanlıkları değiştirmenin kolay olmaması: Uygulamada önce bütçe rakamları tespit edilmekte ve tüm sistem bu rakamlara uygun olarak hazırlanmakta, yani geçmişteki uygulama alışkanlıkları hala terk edilememiştir. Ayrıca, bütçeye ilişkin kararlar alınırken, bir önceki yıl uygulaması esas alınmakta ve ödenek talep eden kurum, “nasılsa kısılır” endişesiyle taleplerini yüksek tutarken, incelemeyi yapan Maliye Bakanlığı yetkilileri de “nasılsa yüksek tutulmuştur” düşüncesiyle talepleri kısımtadrlar. Bu nedenle bir nevi pazarlık esasıyla kurum bütçeleri oluşturulunca, ödeneklerin ne kadar gerçekçi hazırlandığı kuşkulu olmaktadır (Yavuz, 2011: 30).

Nitekim, Bilge ve Demirtaş’ın (2012) yaptığı çalışmanın sonucuna göre de kamu kurumlarında geleneksel bütçe sisteminden kalma alışkanlıklar devam etmektedir. Hem kurumların hem de kurumlarda çalışan uygulayıcıların klasik bütçeden vazgeçememeleri, uygulama ve mevzuatın birlikteliğini geciktirmekte, sonuç olarak da PEB’den beklenen performansın elde edilmesini zorlaştırmaktadır. Yapılan bir çalışmada kamu kurumlarına yönelik yıllık ödenek tahsislerinin, kurum performansları dikkate alınarak yapılmamakta olduğu, kamu kurumlarının genelinde gelecek yıl ödeneklerinin geçmiş yıl ödenekleri ile bağlantı kurularak tespit edilmekte

olduğu, ayrıca mevcut duruma göre alternatif bir bütçe hazırlanması söz konusu olmamaktadır (Egeli vd., 2007: 43).

Diğer taraftan, formel kurallar ne kadar iyi düzenlenirse düzenlensin informal kurallar ve kurumların da başarı için önemli olduğu unutulmamalıdır (Aktan, 2006b: 326-327). Yapılan araştırmalarda da, ülkelerin bütçeleme süreçlerinin birbirlerinden farklı olduğu ve genel kabul gören yazılı kuralların dışında bütçe fonksiyonlarını etkileyebilen “yazılı olmayan kuralların” da bulunduğu görülmektedir (Demirtaş, 2010: 4). Ayrıca, kurumların üst yöneticileri, hem stratejik planın hem de performans programının önemini algılamamaları nedeniyle gereken ilgi ve özeni göstermemeleri ve destek olmamaları söz konusudur (Badem vd., 2013: 101-102).

PEB sisteminin uygulamasına geçilmesi ile performans esaslı bilgilerden sadece bütçenin hazırlanmasında değil, aynı zamanda görüşülmesi, onaylanması, uygulanması ve uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi aşamalarında faydalanılması gerekmektedir (İpek Şahin, 2013: 310). Ancak, kamu kurumlarında stratejik planlama, performans programı ve faaliyet raporlarının birlikte uygulandığı bir performans kültürü oluşturmak kolay değildir. Kamu kesiminde koyu bir bürokrasi söz konusudur ve rekabet ortamı olmamaktadır. Kendi sosyal ve ekonomik çıkarlarını korumayı amaçlayan bürokratik kültürün varlığı da en önemli engellerden birisi (Söyler, 2007: 112) olarak her zaman söz konusu olmaktadır.

Bürokratların ve siyasilere sosyo-kültürel yapıları da PEB sisteminin kamuda uygulanmasını zorlaştıran hususlardandır. Bürokratlar daha büyük bütçe ve daha fazla kamu harcamaları politikasına ağırlık verebilmektedirler. Bürokratları motive eden etken ise prestij ve otoritedir. Kamuda otorite ve prestij de bütçelerin büyüklüğüne ve personel sayısına bağlı olabilmektedir. Kamu kurumları büyürse bürokratların gücü de artmaktadır (Akçakaya, 2012: 195). Aynı zamanda, Türkiye’de bürokrasinin tarihsel bağlamda oluşan süreç içerisinde kendilerini topluma değil, devlete karşı sorumlu hissettikleri değerlendirmeleri yapılmaktadır (Çevik, 2012: 153-174).

Ayrıca, bürokratlar reformlarda “bekle ve gör” stratejisini izleyebilmektedirler (Diamond, 2003: 21). Nitekim, uzun yıllar uygulanmış olması nedeniyle gidere dayalı bütçe anlayışı ve alışkanlıkları hala devam etmektedir (Badem vd., 2013: 101-102). İnsanlardaki belirsizlik korkusu, çalıştığı idarenin kurum kültürünü, iş yapma biçimini aşırı derece benimsemeleri ve çalışanlardaki reform yorgunluğu değişime karşı ciddi bir direncin oluşmasına neden olmaktadır (Karacan, 2010: 41).

Bu direncin idarelerin yöneticiler ve çalışanlar seviyesinde görülme ihtimali olup, herkes PEB sisteminden ve bu sistemin üreteceği performans bilgisinden rahatsız olabilmektedir (Poister, 2003: 269). Çünkü, çalışanların böyle bir sistemde daha fazla çalışmaları gerektiğini, düşük performans karşısında idare tarafından yaptırım uygulanabileceğini, üst düzey yöneticilerin ise bu sistemin alttakilere daha çok yetki devrini gerektirdiğini düşünmeleri, bu sisteme ve sistemin unsurlarına karşı direnç oluşturabilmektedir (Karacan, 2010: 39).

Ayrıca, teknik işlere aşırı odaklanma, yapılan işin tek doğru yolunun zaten yapıldığı şeklinin olduğuna olan inanç, stratejik ve uzun vadeli iyileştirmeleri görememe gibi nedenlerle de direnç oluşmaktadır. Bilinçsizce üretilen aşırı ve gereksiz bilgi, hem karar alıcılar hem de uygulayıcılar açısından performans bilgisinin kullanılmasında isteksizliğe neden olarak sistemi başarısızlığa sürükleyebilmektedir (Yılmaz, 2009: 219).

Nitekim, faaliyet raporları ile performans programlarının önemine dair bilinç henüz oluşturulamadığından, hesap verebilirlik tam olarak işlememektedir. Gidere dayalı bütçe anlayışı ve alışkanlıklar henüz yıkılamamış ve üst yöneticileri ve harcama yetkilileri tarafından performans bütçelemenin düzenlenmesini istediği raporlar gereksiz iş yükü olarak görülmektedir (Badem vd., 2013: 101-102). Yani, üst yönetimin stratejik planları sahiplenmemesi, çalışanların stratejik planlamaya inancını ve motivasyonunu düşürmektedir.

Klasik devlet yönetiminde de her kurum fazla ödenek almak için yarışmakta ve bunları da tutumlu ve verimli bir şekilde harcamamaktadır. “Bazı kamu idarelerinde üst yönetim, stratejik planları, faaliyetlerine yön verecek bir politika belgesi olarak değil, kanunun hazırlanmasını öngördüğü birer temenni belgesi olarak algılamaktadır” (Kesik, 2010: 33). Sonuç olarak da kamu harcamalarında israf ve savurganlık çok artmakta ve bütçe açık vermektedir (Arslan 2006: 92).

Ulusal ve kurumsal kültür de, önemli konulardan birisidir. Zamanla bazı gelişmeler sağlanabilecektir, ancak bu gelişmeler uzun vadede ulusal ve kurumsal kültürde, hem vatandaş hem de çalışan düzeyinde performans kavramına bakış açısında, hesap verebilirliğin yanı sıra hesap sorma kültüründe bir değişimi ve gelişimi sağlamaz ise PEB, kendisinden beklenen nihai faydaları tam anlamıyla sağlayamayacaktır (Karacan, 2010: 142).

Herhangi bir ülkede PEB sisteminin uygulanmasıyla sonuçlar üretmesi de, PEB sistemine ilişkin mevzuat düzenlemeleri, sistemin teknik ayrıntıları gibi hususlardan önce ulusal kültürün performans kavramına bakış açısıyla ilgilidir. Nitekim, 2006 yılında DPT tarafından 2241 yöneticiyi içeren “Stratejik Yönetim Araştırması” gerçekleştirilmiş olup, araştırmanın sonuçları incelendiğinde Türkiye’deki ulusal ve kurumsal kültürel ortamın PEB sistemine geçişte direnç noktaları oluşturacağı ve destekleyici reformlar ile kamu personelindeki zihinsel dönüşümün PEB sisteminin başarısında önemli olacağı görülmektedir (DPT, 2006).

Sonuç olarak, kamuda yöneticiler uzun vadeli sonuçların elde edileceği işlerle ilgilenmek ve alışkanlıkları değiştirmek yerine, kısa vadede sonuçları görülebilecek işlere kendilerini vermeleri söz konusu olabilmekte ve alışkanlıkların değiştirilmesi de, özellikle bürokraside kesinlikle kolay olmamaktadır.

c) Yetiştirilmiş personel eksikliği: Bir ülkede herhangi bir reformu başarıya ulaştıracak en önemli husus hem reformu yöneten idarelerin hem de reformu uygulayacak olan idarelerin teknik, idari ve beşeri kapasitelerinin yeterli olmasıdır. Ancak, bütün kurumların aynı kapasitede görülmesi ve kurumlar arasındaki farklılıklara dikkat edilmeden PEB sisteminin uygulanmasının zorunlu kılınması, PEB sisteminin beklenen sonuçları üretmesi ihtimalini azaltan önemli hususlardan birisidir (Karacan, 2010: 42).

Yasaların çıkarılması, yönetsel talimatlar ve zorlamalar eğer yeterli kapasite yoksa ve insan kaynakları kapasitesi yeterli değilse PEB sisteminin uygulanmasını sağlayamamaktadır. Nitekim, değerlendirme ve performans karşılaştırması ile farklı bakanlıklardan elde edilen bilginin analizi ve değerlendirilmesini yapabilecek uzmanlığa ihtiyaç söz konusudur (Karacan, 2010: 42; OECD, 2007: 69). Ancak, mali hizmetler birimlerinde, konusunda uzman olan kişilerin çalıştırılmaması, yeterince desteklenmemeleri ve az sayıda bulunmaları diğer bir sorunu oluşturmaktadır. Uzman kişilerin eksikliği de, verilerin ve raporların eksik veya yanlış düzenlenmesine neden olabilmektedir. Ayrıca, personel azlığı nedeniyle sorumlu kişilere gereken eğitimler verilememektedir (Badem vd., 2013: 101-102).

Öte taraftan, kamuda, Araştırma Planlama ve Koordinasyon (APK) birimleri ve bütçe daireleri kaldırılarak, strateji geliştirme birimleri kurulmuştur. Strateji geliştirme birimleri için en önemli risklerden birisi, bu birimlere ilişkin APK biriminin devamı ve/veya yerine kurulmaları algısıdır. Nitekim, APK yöneticileri ve personelinin önemli

bir kısmı strateji geliştirme birimlerinde istihdam edilmektedir. Bu da değişimin yaşanmadığı görüşünü ön plana taşımış ve bu algının kırılması da çok kolay olmamaktadır. APK'lere ve bütçe dairelerine yeterince destek verilmemesi ve bunun sonucunda birimler üzerinde "Kızak Birimler" imajının yerleşmesi, bu birimleri pasif hale getirmiştir. APK birimlerinin kaldırılmasıyla birlikte gerekli altyapı oluşturulmadan strateji geliştirme birimlerinin kurulması, strateji geliştirme birimlerinin idare içindeki konumunun ve birim yöneticilerinin üst yönetici ve harcama birimleri yöneticileriyle iletişiminin zayıflığı, bu birimlerin günlük işler icra edilen birimler olarak algılanması ve bu birimce koordine edilen çalışmalara karşı bir direncin oluşması, bu birimlerin yöneticilerinin yaklaşık yarısının önceki görev yerinin APK, idari mali işler dairesi, bütçe dairesi ve yardımcı hizmetler birimi olması ve bu kişilerin stratejik plan, performans programı, performans raporlaması gibi alanlardaki bilgilerinin yeterli olmaması nedeniyle strateji geliştirme birimlerinde bir kapasite sorunu söz konusudur (Akdeniz, 2010: 472; Karacan, 2010: 151).

Yukarıda belirtilen hususlar, idari kapasite açısından PEB sistemine en hazırlıklı olması gereken strateji geliştirme birimlerinin mevcut halleriyle kendilerine verilen görevleri iyi bir şekilde ve etkinlikle yerine getirmelerinde engel teşkil etmektedir (Karacan, 2010: 152). Nitekim yapılan bazı çalışmalarda da kamuda PEB sistemini uygulayacak nitelikli personelin mevcut olmadığı, verilen eğitimlerin yeterli olmadığı görülmekte olup, bunlar da sürecin kalitesini olumsuz yönde etkileyen önemli hususlardan birisidir (Bilge ve Demirtaş, 2012; Edizdoğan ve Çetinkaya, 2014: 216-218; Kesik, 2010: 34).

d) Ödül ve ceza sisteminin kamuda tam uygulanamaması: Bütün hukuki düzenlemeler yapılırsa ve PEB sistemi oluşturulsa bile, kamu yöneticileri bu sistemi benimsemez ve edinilen performans bilgilerini kullanmazlarsa bu konuda başarı sağlanamayacaktır. Bu nedenle üretilen performans bilgilerinin kullanılmasını sağlayacak yöntemlerden birisi olan performansa dayalı ödül ve ceza sistemine başvurulmalıdır (Oral, 2005: 149). Ancak, kamuda performansa dayalı ödül ve ceza sisteminin bulunmaması PEB sisteminin önemli eksikliklerinden birisidir (Badem vd., 2013: 101).

Bununla birlikte, PEB'in uygulanmasında; performans bilgi sisteminin nasıl ve hangi kriterlerle oluşturulacağı, faaliyet raporları ve performans denetimi ilişkisinin

nasıl kurulacağı, ödüllendirme ve cezalandırmanın nasıl bir usule bağlı olacağı konusunda da belirsizlikler mevcuttur (Özkan, 2010: 11-16).

Genel olarak kamuda personel, hatalarına karşılık yaptırıma maruz kalırken, olumlu performansı iyi bir şekilde değerlendirilmediğinden riskli işlere girişmeyerek hata yapma ihtimalini azaltmaya çalışmakta ve bürokratlarda sorumluluktan kaçınma duygusu ağır bir kırtasiyeciliğe neden olmaktadır (Efe, 2012: 126).

Kamu kesiminde çok çalışana ciddi bir teşvik verilmediği gibi, az çalışana da yaptırım uygulanmadığı görülmektedir. Ayrıca, yeni düşüncelerin bir üst yönetici tarafından reddedilme olasılığı fazladır. Bu da çalışanları üstlerinin istediği şeyleri yaparak yeni düşüncelere çekince koyması söz konusu olabilmektedir. Bir süre sonra da kurulu düzende amirlerinin istediklerini yapması, belki de çalışanların işine gelebilecektir. Bu kapsamda da risk alma, zorluklara karşı koyma ve mükemmelle ulaşma çabaları ortadan kalkabilecektir. Özel sektörde ise tam bir bürokrasi yokken, kamuda stratejik kararların alınmasını engelleyen bürokrasi vardır. Kamu bürokrasisinde de daha çok sonuç almak yerine kurallara ve prosedüre uymak tercih edilmektedir (Çevik, 2012: 173-174). Diğer taraftan, sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik değerler ile normlar ve inançların değişen anlayışı kabullenmesi zaman alabilecektir.

Normal şartlarda iyi performansla daha büyük bütçeler, kötü performansla ise daha küçük bütçeler tahsis edilmelidir. PEB'in temelinde de bu tür bir rasyonalite yaklaşımı vardır. Ancak, PEB sürecinin işleyişi daima bu rasyonalite doğrultusunda hareket etmemektedir. Çünkü uygulamada iyi performans, bütçe kesintisine ve daha küçük bütçelere, zayıf-kötü bir performans ise bütçe artışına neden olabilmektedir. Bu durum, yöneticilerin, yüksek hedefler koymasına ve uygulama aşamasında düşük düzeyde çaba harcamasına yol açabilmektedir. Yani, "yüksek hedef - zayıf performans" bütçe tahsis kazançlarıyla sonuçlanabilecektir (Herzog, 2006: 80, aktaran Çelebi ve Kovancılar, 2012: 13).

e) Veri yönetiminin tam işlememesi: Stratejik yönetimin ve bütçelemenin etkili bir biçimde gerçekleştirilmesi için bir veri yönetim süreci ve bunu destekleyen bilgi teknolojileri altyapısının bulunması gerekmektedir. Türkiye'de ise kamunun genelinde kurumsallaşmış ve sistematize edilmiş bir veri toplama ve yönetimi sistemi bulunmayıp, bu da, veri eksikliği problemini doğurmaktadır. Güncel ve sistematik verinin mevcut olmaması da kamu kurumlarında performans hedefi ya da performans göstergesi belirlenmesinde güçlük çekilmesinin esas nedenlerindedir. Kamu

idarelerinde istenildiğinde performans bilgisini üreten veri sistemlerinin olmaması (Shah ve Shen, 2007:174), bilgi teknolojilerinin yeterince kullanılmaması da PEB sisteminin etkili uygulanmasını engelleyen faktörlerdendir. Bilge ve Demirtaş'ın (2012) yaptığı çalışmanın sonucuna göre de; kamu kurumlarında PEB sistemine uygun bilişim sistemleri ve teknolojik alt yapı mevcut değildir.

Nitekim, uygulamada performans bilgisinin iletilmesine ilişkin mesafe kat edilmesine rağmen bilginin kullanılması konusunda zorluklar söz konusudur. Bu zorlukların bir kısmı ilgili tarafların samimiyetsizliğinden kaynaklanırken önemli bir kısmı da bazı teknik sınırlılıklardan kaynaklanmaktadır (Çiçek ve İpek Şahin, 2013: 88-91).

f) Performans değerlendirmesinin iyi işlememesi: Türkiye'de 1970'lerde yaşanan program bütçe deneyimi performans değerlendirmesinin performans yönetimi içerisindeki öneminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 2003 yılında da 5018 sayılı Kanunla PEB sistemi düzenlenmiş, ancak Kanunun en zayıf kalan yönlerinden birisi performans değerlendirmesine yeterince vurgu yapılmamasıdır. 5018 sayılı Kanunda, performans değerlendirmesi sistematik bir süreç olarak yeterince ele alınmamış, hangi kurumların ise değerlendirme yapmaktan sorumlu olduğu, bütçe kararlarının alınmasında değerlendirme sonuçlarının ne ölçüde dikkate alınacağı ve değerlendirme sonucunda yapılan önerilerin kurumlar tarafından yerine getirilip getirilmediğinin nasıl takip edileceğine ilişkin düzenlemeler net bir şekilde ele alınmamıştır (Yenice, 2006: 132).

Ancak, performans kültürünü yerleştirme uzun zaman alabilmekte, performans ölçümüne aşırı yoğunlaşma ve ölçüm sonuçlarına çok bağlı olması sonucu idareler tarafından sadece performans odaklanılmakta, yeni ve riskli alanlarda girişimlerde bulunulmayıp, elde edilen sonuçlar dikkate alınmadan yalnızca performans amaç haline gelebilmektedir (Bruijn, 2002: 581).

Kamu yönetimi birimlerinde de genellikle performansın nasıl ölçüleceğine odaklanılmasına rağmen ölçüm sonucunda elde edilen bilgilerin, programların geliştirilmesinde ne şekilde kullanılması gerektiği konusuna çok az dikkat edilmektedir. Aynı zamanda, performans değerlendirmesi yapanlar her zaman objektif olmayabilmekte ve kişisel önyargılar ve sübjektif değerlendirmeler olabilmektedir (Aktan, 2006a: 283).

Harcama birimleri de özellikle mali yılın son ayında tüm ödeneklerini harcamaktadırlar. Bunun nedeni tasarrufları teşvik mekanizmasının kurulmamış olmasıdır (İpek Şahin vd., 2014: 100). Uygulamada da faaliyet raporlarının tam olarak dikkate alınıp, analiz edilerek kararlar alınmadığı görülmektedir.

Ayrıca, performans değerlendirmesinin kim tarafından, nasıl gerçekleştirileceği, bütçeleme sürecine ne şekilde entegre edileceği halen tartışılmaktadır. Değerlendirmeler, Maliye Bakanlığı gibi merkezi idareler tarafından mı, yoksa harcamacı idareler tarafından mı yapılması gerektiği; iç ve dış denetim birimlerinin rolünün ne olması gerektiği gibi hususlarda yoğunlaşmaktadır (Kurnaz, 2010: 136).

Aynı zamanda, performans değerlendirmesi özellikle kamuda çok zor bir husustur. Kamu kesiminde performans değerlendirmesine yönelik güçlükler temel olarak (Kurnaz, 2010: 102);

- Performans göstergelerinin kamu sektöründe, özel sektöre kıyasla, açık, çok boyutlu ve izlenebilir ol(a)maması,
- Performans göstergelerinin tek bir ölçüte indirgenememesi,
- Performans kriterlerinin belirlenmesi ve ölçülmesi politik nitelikli olduğu için uygulamada hangi politik tercihlerin temel alınarak kriterlerin belirleneceği,
- Farklı grupların farklı değer yargıları ve çıkarlarına göre performans değerlendirmesinin değişmesi ve dolayısıyla bu farklı çıkarların bir şekilde performans değerlendirme sisteminde dengelenmesinin gerekliliği ve güçlüğü,
- Performans değerlendirmesinin önemli ölçüde zaman, emek ve kaynak kullanımına ihtiyaç gösterebilmesi,
- Performans göstergelerinin statik-kısa dönemli hedeflerle, dinamik-uzun dönemli hedefleri bir arada izleme konusunda yetersiz kalmasıdır.

g) Mecliste bütçenin görüşülmesinin ve denetimlerin etkin yapı(a)maması: Hükümetin, Meclise karşı hesap verebilirliği bütçe aracılığıyla gerçekleşmektedir. Hesap verebilirlik için, diğer faktörlerin yanında bütçenin Mecliste görüşülme sürecinin de her yönüyle etkili işlemesi gerekmektedir. Bu açıdan, Türkiye’de bütçeye ilişkin meclis sürecinin geliştirilmesi gereken yönleri bulunmaktadır (Karacan, 2010: 180).

Diğer taraftan, politikacılar, bütçe sürecinde performans bilgisinin geliştirilmesi ve kullanımını desteklemede; performans bütçelemeyi uygulayan diğer aktörlere yönelik baskıya başvurmayı, hedefleri belirlemede aktif rol oynamayı ve bütçe karar

alımında performans bilgisinin kullanımı gibi önemli bir rollere sahiptirler. Ancak, politikacılar bu fırsatın kendilerine yarar getireceğinin tam olarak farkına varamayabilmektedir (Çelebi ve Kovancılar, 2012: 6).

Politikacıların, planlama ve hedefleri belirleme sürecine etkin bir biçimde katılmaması, performans ölçümünün kurumların ve hükümetin şeffaflığını sağlayan bir araç olarak görmemeleri, bütçe sürecinde performans bilgisinin kullanılmaması nedeniyle PEB sisteminin bürokrasi yaratan bir boyuttan öteye geçememe riski bulunmaktadır. Ayrıca, yardımcı birimlerin bütçe analiz kapasitelerinin yeterli olmaması da bir başka problemlidir (Karacan, 2010: 43).

Ayrıca milletvekillerine güvenilir ve öz bilgilerin sunulmaması genellikle söz konusu belgelerin yeterince incelenmemesine neden olabilmektedir. Plan ve Bütçe Komisyonundaki milletvekili dağılımı yürütme lehine olup kararların istenildiği biçimde çıkarılması da yasamanın bütçe üzerindeki rolünün etkisizliğini göstermektedir. Bütçeye ilişkin ayrıntılı analizlerin yapılabilmesi için de Mecliste ve komisyonlarda yeterli zamanın harcanmadığı (Karacan, 2010: 181) veya Mecliste çalışmalar yapılmasına rağmen bütçe görüşmelerinin etkin bir şekilde tam takip edilmediği görülmektedir.

Nitekim, bütçe ile ilgili kararların performans baz alınarak değil siyasi hususlar baz alınarak alındığı yönünde görüşler de vardır. Makro seviyede bütçe tahsislerinin nasıl ve nerelere yapılacağına karar vermek siyasetçilerin yapacağı siyasi bir iştir. Bu bakımdan, siyasi tercihler makro politika bakımından bütçe tahsislerinin belirlenmesinde ve bütçe seçeneklerinin oluşturulmasında belirleyici özelliğe sahiptir (Öztürk, 2005: 83). Diğer bir ifade ile performans bütçeleme politik sistem ve politik kültür ile de ilişkilidir. Siyasiler, problemlerin stratejik çözümünü değil, popülist çözümünü isteyebilmekte fazla bilgi elde etmekten de şikâyet edebilmekteler ve medyanın dikkatini çekmeyi ve tekrar seçilmeyi performans verilerinden daha fazla dikkate alabilmektedirler (Robinson ve Brumby, 2005: 4; Çevik, 2012: 156; Çiçek ve İpek Şahin, 2013: 90-91). Nitekim, politikacılar tarafından OECD ülkelerinin yalnızca %19'unda performans ölçümleri karar alma süreçlerinde kullanılmaktadır. Meclis bütçe komisyonunda bu performans bilgisini kullanan politikacıların oranı ise %8 düzeyinde olmaktadır (OECD, 2005: 72).

Sonuç olarak;

- İktidardaki partiler çeşitli baskı gruplarının tepkilerini de dikkate alması gerekebilecektir. Nitekim, kamu kesimi siyasal baskılara maruz kalabilmekte, yöneticiler verecekleri kararlarda siyasetçilerden etkilenmekte, özel sektör ise tam tersi etkilenen değil etkileyen konumda olabilmektedir. Politikacılar kendi bölgelerine daha fazla hizmet götürmek isteyebilecekleri için yatırımların maliyeti fazla ilgi çekmeyebilmektedir (Aktan ve Sakal, 2006: 321; Söyler, 2007: 112; Çevik, 2012: 153).
- Kamuda sübjektif değerlendirmeler olabileceğinden ve politize olabileceğinden performans bütçelemenin uygulanması risklidir. Nitekim, bazı etkin olmayan programlar da politik öneminden dolayı ortadan kaldırılamamaktadır (Gajda-Lüpke, 2009: 85). Yapılan bir çalışmada da PEB'nin tanıtılmasının ve uygulanmasının kolay olmayacağı, politik faktörlerin etkin olabileceği yönünde sonuçlar alınmıştır (Gilmour ve Lewis, 2006: 743).
- Hükümet ile kamu kurumu yöneticileri arasında “performans sözleşmeleri” olmadığından, vatandaşların memnuniyeti yerine siyasilerin memnuniyeti ön planda olabilmektedir (Polat, 2006: 48).
- Özel sektör kuruluşları ihtiyaç duydukları yatırımları bütçelerine kolaylıkla dahil edebilirlerken kamu kuruluşlarının bütçeleri yıllık olarak Meclis onayından geçmekte, bir çok prosedür gerekmekte ve değiştirilmesi oldukça zor olmaktadır (Efe, 2012: 126).

Diğer taraftan, stratejik planlama öncelikle Meclise hesap vermek için gerekli olduğu için stratejik hedeflerin ve performans göstergelerinin belirlenmesi aşamasında kamu kuruluşlarının Meclisle bağlantısı öngörülmesi gerekirken bu söz konusu değildir. Bu nedenle, sistemin etkin bir şekilde işlemesi için tüm kuruluşların hükümete, hükümetin de Meclise hesap veriyor hale gelmesi iyi olacaktır. Çünkü, bu süreçler sadece formalite gereği kağıt üzerinde uygulandığı ve ciddiye alınmadığı takdirde performans hesap verebilirliği sağlanamayacaktır. Diğer taraftan, performans denetiminin yapılmaması, Meclise performans hesabı verme sürecinin işlememesi ve bütçe sisteminin elverişli olmaması gibi nedenlerden dolayı, 5018 sayılı Kanun ile düzenlenen performans yönetimi uygulaması henüz başarılı olamamış ve beklentileri karşılayamamıştır (Efe, 2012: 137-139).

Ayrıca, Meclis adına denetim yapan Sayıştay tarafından kurum bazlı performans denetimleri yerine konu bazlı performans denetimleri

gerçekleştirilmektedir. Denetimler mevzuata uygunluk yönünden yapılmış, kaynakların etkin ve verimli kullanılması çok dikkate alınmamış, yani sadece mevzuata uygunluk yönünden denetimler yapılmıştır. Bu nedenle, faaliyet raporları aracılığıyla hesap verme sorumluluğunun yerine getirilip getirilmediği ve bu raporlarda sunulan performans bilgisine dair ayrıntılı değerlendirmelerin yeterince yapılmadığı görülmektedir (Mutluer vd., 2011: 107; Karacan, 2010: 158). Aynı zamanda, 2010 yılı sonunda 6085 sayılı Sayıştay Kanunu ve 2012 yılı sonunda da Sayıştay Denetim Yönetmeliği yürürlüğe girene kadar performans denetimi biraz boşta kalmış, PEB mevzuatının uygulamasında çok önemli olan denetim konusu tam işlememiştir. Yani, Kanun çıktıktan sonra konuyla ilgili düzenlemeler yapıldığı ve yeni uygulamaya başlandığı için bunun fiili uygulaması ve sonuçları henüz tam görülememiştir. Bürokraside ve siyasette alışkanlıklar yerleşmiş olup, yeni düzenlemelerden sonra bunun sonuçlarını, tüm dünyada olduğu gibi, kısa sürede görmek mümkün olmayacağından bunun nasıl hızlandırılabilceği düşünülmelidir. Ancak, PEB sistemi oluşturulmadan, yani tam uygulanmadan performans denetiminin yapılması da çok anlamlı sonuçlar vermeyecektir (Mutluer vd., 2011: 119).

h) Stratejik planlama ile PEB sistemi arasında koordinasyonun tam sağlanamaması ve plan-bütçe ilişkisinde eksikliklerin olması: 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanununun (1050 sayılı Kanunun) yürürlükte kaldığı süre içerisinde Türkiye’de klasik bütçe ve program bütçe olmak üzere iki bütçe sistemi uygulanmaya çalışılmıştır. 1050 sayılı Kanun, klasik bütçe sistemine uygun bir biçimde tasarlanmasına rağmen amaçların belirsizliği, analiz ve karşılaştırmaların yeterince yapılamaması ve plan-bütçe ilişkisinin kurulamaması gibi temel eksiklikler nedeniyle kamu yönetimi sisteminin temel ihtiyaçlarını karşılayamamıştır.

Türkiye’de de özellikle 1050 sayılı Kanunun yürürlükte olduğu dönemde kamu bütçe sistemine yöneltilen temel eleştiri, kalkınma planları ile kamu bütçeleri arasındaki bağın kurulmaması nedeniyle, kamu idarelerinin, yürütmeye ve meclise karşı hesap verme sorumluluklarını yeterince yerine getirmediği yönündedir. Bütçe sistemindeki bu aksaklık, 5018 sayılı Kanunla giderilerek, kamu bütçelerinin makro hedeflere uygun şekilde hazırlanması ve uygulanması sağlanmaya çalışılmıştır (Taner, 2011: 17).

Ancak, PEB'in, kurum odaklı olması ve kurum faaliyetlerinin sonuçlarını değerlendirmesi nedeniyle ulusal düzeyde sorunlar çıkabilecektir. Her kurumun kendine özgü performans ölçütleri olduğu için kurumlar arasında karşılaştırma yapmak imkânsız olabilmektedir (Özkan, 2010: 11-16). Aynı zamanda, kamuda çalışanlar kısmen doğal kabul edilecek şekilde makro olarak ülke yararına yapılması gerekenleri değil, mikro bazda kendi kurumu veya bakanlığı için faydalı olacakları tercih etmesi ve buna göre değerlendirme yapması söz konusu olabilmektedir. Kamu kurum ve kuruluşlarının birbirinden bağımsız bir şekilde hazırladıkları stratejiler birbiriyle çelişiyorsa bu projelerin hayatta kalması da kolay değildir (Çevik, 2012: 156). Ayrıca, ölçütler ve maliyetler her zaman gerçeği yansıtmamaktadır (Mutluer vd., 2001).

Bununla birlikte, performans yönetim sistemi koordineli olması gereken beş süreçten oluşmakta olup bunlar; stratejik planlama, PEB, faaliyet izleme ve raporlama, performans denetimi ve hesap verme ve üç gözetici-yönlendirici kuruluşu yani Kalkınma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Sayıştay'ı içermektedir (Efe, 2012: 130).

5018 sayılı Kanun, stratejik planın hazırlanmasına ilişkin yetkiyi Kalkınma Bakanlığına vermiştir. Kalkınma Bakanlığı tarafından kamu idarelerinin taslak stratejik planları "Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu" ile üst politika belgelerine uyum ve performans programına temel teşkil etmesi çerçevesinde incelenmekte ve idarelere geri bildirimde bulunularak destek olunmaktadır. Bu süreçte planın nihai hali ilgili idarece oluşturulmakta, Kalkınma Bakanlığı tarafından plana bir onay verilmemekte ve nihai stratejik planların tekrar bir değerlendirmesi yapılmamaktadır (Karacan, 2010: 158).

Bütçelerin stratejik planlarda belirlenen performans göstergelerine uygunluğu ve idarelerin bu çerçevede yürütecekleri faaliyetler ile PEB'e ilişkin diğer hususları belirlemeye ise Maliye Bakanlığı yetkilidir. Performans programları Maliye Bakanlığı ile Kalkınma Bakanlığı'na iletilmekte ve bütçe sürecinde destek doküman olarak işlev görmektedir. Performans programları ile kaynak tahsisi arasında net bir ilişki olmadığından idarelerin performans ölçümlerini, veri kalitesini geliştirmeleri ve yeni veri üretmeleri hususunda motive edici ve gelişmeleri görmeye imkân veren sistematik değerlendirmeler yapılmamakta; faaliyet raporları için de aynı husus söz konusu olmaktadır (Karacan, 2010: 158). Kanun ile yetki verilen bu iki bakanlığın yapacağı düzenlemelerin uyumlu olması PEB sisteminin yapısının doğru oluşturulması ve başarılı olabilmesi için gerekli olan hususlardandır. Aksi takdirde stratejik planlar ile

performans programları ve dolayısıyla bütçeler arasındaki ilişkinin kopması söz konusu olabilecektir (Erüz, 2005: 13).

Nitekim, bütçe sürecinin performans esaslı olabilmesi, gerek Maliye Bakanlığı gerek Kalkınma Bakanlığı tarafından stratejik plan ve performans programı gibi PEB sisteminin en temel enstrümanlarının etkili bir biçimde kullanılmasına bağlıdır. Ancak uygulamada bunun söz konusu olmadığı görülmektedir. Aynı zamanda, yatırım görüşmelerinde stratejik plan ve performans programı yeterince belirleyici olmadığından stratejik plan ile performans programının, yatırım bütçesi ile bağlantısının zayıf düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Uygulamada da hem stratejik plan hem de performans programı yeterince karar destek unsuru olarak kullanılmamakta ve bütçe tavanının aşılmaması, halen en önemli amaç olarak düşünülmektedir (Karacan, 2010: 156-157).

Planlama ile programlar arasında uyumun sağlanamaması uygulamada görülen önemli hususlardan birisidir (Cura, 2006: 258). Nitekim, stratejik planlamanın bir bakanlıkta, bütçeleme başka bir bakanlıkta olması uygulamada sorunlar oluşturmaktadır. Performans programı-bütçe ilişkisinin yeterince güçlü olmadığı durumlarda da, bütçeleme sisteminin başarılı olması söz konusu olmamaktadır. Diğer taraftan, PEB'in ve stratejik planlamanın takibatının yapılması ve uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi için herhangi bir kanuni çerçeve çizilmediği görülmektedir (Kurnaz, 2010: 115).

Aynı zamanda, stratejik planların hazırlanmasında plan ve politikalar farklı bakanlıklarda olup, stratejik plan-bütçe ilişkisinin de nasıl kurulacağı net bir şekilde düzenlenmemiştir. Ayrıca, stratejik plan ve ulusal planlar arasındaki ilişkinin kurulmasındaki problem bölgesel ölçekli planlar ile büyükşehir planları arasında daha da yoğun hissedilmektedir (İpek Şahin, 2013: 311-316).

Nitekim, Türkiye'deki PEB ile ilgili yapılan bir çalışmaya göre kamudaki bazı yöneticilere sorular sorulmuş ve katılanların %90'ı performans programları ve bütçenin tek bir doküman olarak hazırlanması gerektiğini söylemektedir. Katılanların %52,8'i de stratejik planlama ve performans programı arasındaki ilişkinin açıkça belirtilmediğini düşünmektedir. Yine yönetimin %93,3'ü Maliye Bakanlığı ile Kalkınma Bakanlığı (mülga DPT) arasında zayıf bir ilişkinin olduğunu düşünmektedir. Bu çalışma sonunda yine Maliye Bakanlığı tarafından performans programının

geliştirilmesi yönünde yeterli desteğin alınmadığı yönünde olmuştur. İki idarenin performans bütçeleme ile zayıf ilişkisinin olması ve stratejik planlama ile performans programı süreci arasında yetersiz ilişkinin olduğu değerlendirilmiştir (Çatak ve Çilingir, 2010: 12-37).

Sonuç olarak, stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporunun farklı bakanlıklar tarafından yürütülmesi, bunlara ilişkin sistematik bir değerlendirme sisteminin olmaması ve sonuçların kamuoyuna açıklanmaması, idareleri plan-bütçe-raporlama aşamalarını geliştirmeleri hususunda bir motivasyonsuzluğa itebilmektedir (Karacan, 2010: 158). Stratejik plan ve PEB arasında geçişin sağlanması, kapsam ve çerçevenin belirlenmesi, koordinasyon eksikliklerinin giderilmesi ve uygulanabilirliğin sağlanması önemli hususlardır. Nitekim, planlama-bütçeleme ilişkisinin kurulması etkin bir bütçe süreci için önemli olmakta (Mutluer vd., 2011: 145) ancak, tek çatı altında olması gereken işler birden fazla bakanlık tarafından yürütülmekte ve uygulamada da tam bir koordinasyon sağlanamamaktadır.

i) 5018 sayılı Kanunun tüm kamuyu kapsamaması: 5018 sayılı Kanuna yapılan bir eleştiri de, düzenleyici ve denetleyici kurumların, Kanun kapsamına alındığı belirtildikten sonra, Kanunun bütçeleme, ödenek, harcama, gelir, taşınır/taşınmaz mal işlemleri, iç kontrol sistemi, yaptırımlar gibi hükümlerinin uygulama dışı bırakılmasının büyük bir eksiklik olduğudur (Saraç, 2005: 129). Düzenleyici ve denetleyici kurumların bütçesi de doğrudan TBMM'ye gittiği için müzakere olmadan genel kurulda onaylanmaktadır (Bülbül, 2014: 84).

Ayrıca, özel sektörde şirketler için gündeme gelmiş olan PEB sistemi, kamuda ilk olarak özel şirketler benzeri olan Kamu İktisadi Teşebbüslerinde (KİT) uygulanması gerekirken, 5018 sayılı Kanunda KİT'ler kapsama hiç dâhil edilmemiştir. Bu nedenle, tüm kamu kurumlarının tamamının (yani merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri, sosyal güvenlik kurumları, mahalli idarelerin ve KİT'lerin) istisnasız bir şekilde 5018 sayılı Kanun kapsamına niçin alınmadığı ve tüm kamunun Kanun kapsamına nasıl alınması gerektiği tartışılarak çözüm önerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

4. Sonuç

Kamu harcama yönetiminde bütçeleme sistemi kritik bir araçtır. Bütçenin modern kamu yönetiminin ihtiyaçlarının karşılanması için performansın ölçülmesi

bütçeleri daha da önemli kılmaktadır. Son yıllarda, kamuda da özel sektörde olduğu gibi, süreçlerle ilgilenen yönetimden, sonuçlarla ilgilenen yönetime kayma söz konusu olmaktadır.

Nitekim, genel olarak performansa dayalı yönetim yaklaşımını savunanlar geleneksel yaklaşımının sonuçta ters etki yaptığını, çalışanların ortaya çıkan hizmeti bir yana bırakıp kurallara harfiyen uymakla meşgul olduklarını, sorumluluk alanlarının ve sorumluların tam tespit edilemediği ve bunun da kamu yönetimini verimsiz işleyen bir yapıya soktuğu düşünülmektedir. Bu nedenle, klasik bütçe sisteminin olumsuzluklarını gidermek için dünyada ve Türkiye’de kademeli bir şekilde PEB sistemine geçilmiştir. Türkiye’de de 5018 sayılı Kanun ve daha sonra gerçekleşen ikincil düzenlemelerle kamu mali yönetiminde stratejik planlamaya dayalı PEB modeli benimsenmiş ve PEB’e ilişkin detaylar oluşturulmuştur. PEB’in yasal zeminini oluşturan 5018 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesiyle mali yönetim ve kontrol sistemine ilişkin köklü değişiklikler getirilmiştir. Bu değişikliklerle bütçenin hazırlanması, uygulanması ve kontrolü/denetimi süreçlerinin sağlıklı bir şekilde çalışması amaçlanmaktadır.

Sistem güçlendirilmeye çalışılırken ise, sosyal-kültürel hususlar Türkiye’de çok önemli olduğu için, bu durumun dikkate alınarak optimum çözümlerin bulunması gerekmektedir. Yani nitel ve nicel hususlar birlikte değerlendirilmelidir. Ancak, özel sektörde geliştirilmiş olan PEB sisteminin, kamunun yapısının farklı olması nedeniyle tam olarak uygulanıp uygulanamayacağı tartışmalı bir konu olup, sistemin uygulanmasında çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Bu nedenle, PEB sisteminin özel sektörde olduğu gibi kamuda da tam olarak uygulanıp uygulanmadığı veya niye uygulanamayacağı analiz edilmeli ve çözümler sunulmalıdır. Yani, tüm olumlu ve olumsuz taraflarına rağmen PEB sisteminin kamuda tam olarak nasıl uygulanabileceği düşünülmeli, tartışılmalı ve bazı revizeler yapılmalıdır. Bununla birlikte, kamunun yapısı gereği bazı durumlarda hiçbir şey yapılmamasının yapılmasından çeşitli sebeplerle daha önemli ve faydalı olabileceği unutulmamalıdır. Ancak, bu durumun tespitinin yapılması ve hesaplanması kolay değildir.

Diğer taraftan, kamunun özel sektörden farklı yönlerinin olduğu ve diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de çeşitli sorunların yaşandığı, bu sorunların büyük kısmının da kamuya özgü sorunlar olduğu kabul edilmelidir. Yaşanan en önemli

sorunlardan birisi, kamu kuruluşlarının halka ucuz ve kaliteli hizmet götürmenin, kâr elde edilmesinden daha önemli olmasıdır. Kârın kamu kuruluşlarında bir başarı göstergesi olarak kullanılabilmesi çoğu zaman imkansızdır. Bu nedenle, özel sektör için oluşturulmuş olan PEB sisteminin kamuda çok çeşitli nedenlerle tam olarak uygulanamayacağı kabul edilmeli ve kamuya özgü alternatif çözüm önerileri üzerinde tartışılmalıdır.

PEB sisteminin uygulanmasında önemli sorunlardan birisi de bütçe-plan ilişkisinin tam oluşturulamamasıdır. Nitekim, bütçe hazırlanırken, bütçe-plan ilişkisinin kurulması bütçe uygulama sonuçlarının başarısı açısından önemli olup, 5018 sayılı Kanun ile bütçenin her bir harcamacı birim tarafından kalkınma planları esas alınarak hazırlanacak olan stratejik plandaki amaçlara dayandırılması bütçe-plan ilişkisinin kurulmasında önemli bir adımdır. Ancak, uygulamada bütçe ile stratejik planlama ve yatırımlar farklı bakanlıklarda takip edilmekte ve çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporları üçgenin üçayağı gibidir. Bu nedenle sorunun kökten çözülmesi için birbiriyle ilişkili olan bu konuların farklı bakanlıklarda olmasının önüne geçilmelidir. En azından bunların birbiriyle iyi bir ilişki içinde olması sağlanmalıdır. Bu nedenle bunun nasıl olması gerektiği konusunda düşünülmesi, öneriler sunulması ve sunulan bu önerilerin hızlı bir şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Diğer önemli bir husus da kamu kurumlarının ilgili mevzuata tam olarak uymamasıdır. Yani ilgili mevzuatta istisnalar ve muafiyetler söz konusudur. Örneğin düzenleyici ve denetleyici kurumların neden tam olarak ilgili mevzuata tabi olmadığı, KİT'lerin ise hiç kapsamda olmaması üzerinde tartışılması gereken konulardandır. Ayrıca kamu yönetimi reformunun siyaset üstü bir alana taşarak süreklilik kazanması da önemli bir avantaj olacaktır.

Ancak, PEB sisteminin uygulanmasında çeşitli sorunlar yaşanmakta olup, tartışılması ve çözüm önerileri sunulması gereken temel konular da özetle;

- Özel sektörden farklı olarak kamu sektöründe kârlılığın çok az veya hiç düşünülmemesi,
- Özel sektörden farklı olarak kamuda personelin tam olarak çalıştırılabilmesinin çok kolay bir konu olmaması,
- Kamu sektöründe siyasi, bürokratik ve sosyo-kültürel-psikolojik hususların söz konusu olması,

- Bazı kamu kurumlarının PEB kapsamı dışında kalmasının gerekip gerekmediği,
- Plan ve bütçeleme sürecinin farklı bakanlıklarda mı yoksa aynı bakanlıkta mı olması gerektiği,
- Düzenlemeler sonrası etkin bir şekilde denetimlerin nasıl yapılması gerektiğidir.

Sonuç olarak, Türkiye’de PEB sistemi ile ilgili mevzuat hazırlanmış ve önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Ancak tüm dünyada olduğu gibi uygulamada daha etkin bir şekilde işlerin nasıl yapılabileceği değerlendirilmeli ve gerekmesi durumunda sürekli revizeler yapılmalıdır. Bunun için öncelikle sorunların ortaya konulması ve sahiplenilmesi atılacak ilk adımdır. Bu çalışmada da mevzuat ve uygulama alanında sorunlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bundan sonra ise bu sorunların nasıl giderileceği konusunda başka bir çalışma yapılarak öneriler sunulması faydalı olacaktır. Bunlar yapılırken mevzuatı çıkarmanın bir adım, uygulamasının da bir adım olduğu ve sorunları kabul ederek çözümler üretilmesi için de kesinlikle bu iki adımın koordineli bir şekilde atılması gerektiği unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

- Akçakaya, M. (2012), “Kamu Sektöründe Performans Yönetimi ve Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 32, Kış.
- Akdeniz, İ. (2010), “Kamu Mali Yönetimi Reformunda Strateji Geliştirme Birimleri”, Maliye Dergisi, Sayı: 159, Temmuz-Aralık.
- Aksaraylı, M.; Egeli, H.; Tüğen, K.; Akdeniz, A.; Özen, A. (2007), “Stratejik Planlama Dayalı Performans Esaslı Bütçeleme Sisteminin Etkinliğinin Belirleyicileri: Türkiye’deki Kamu Kurumlarının Analizi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, C: 12, C: 3.
- Aktan, C.C. (2006a), “Performans Yönetimi: Organizasyonlarda Performans Değerlendirme ve Ölçme”, Coşkun Can Aktan (ed), Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme, Ankara.
- Aktan, C.C. (2006b), “Türkiye’de Stratejik Planlamaya Dayalı Performans Esaslı Bütçeleme (SPPB) Sisteminin Uygulanabilirliği-Eleştirel Bir Perspektif-“ , Coşkun Can Aktan (ed), Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme, Ankara.

- Aktan, C.C.; Sakal, M. (2006), "Kamu Yatırım Projelerinde Karar Alma ve Fayda-Maliyet Analizi", Coşkun Can Aktan (ed), Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme, Ankara.
- Altay, A.; Kaplan, E. (2006), "Türkiye'de Performansa Dayalı Yönetim Uygulamasına Geçiş ve IMF'nin Rolü", Maliye Dergisi, Sayı: 151, Temmuz-Aralık.
- Arslan, M. (2006), "Orta Vadeli Harcama Sistemi (çok yıllık Bütçeleme) ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", Coşkun Can Aktan (ed), Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme, Ankara.
- Badem, A. Cemkut, K. Y.; Kavas, T. (2013), "Türkiye'de Uygulanan Performans Esaslı Bütçeleme Süreci: Kocaeli Üniversitesi Örneği", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26.
- Behn, R. D. (2003), "Why Measure Performance? Different Purposes Require Different Measures", Public Administration Review, September-October, Vol: 63, No: 5.
- Bilge, S.; Demirtaş, S. (2012), "Performans Esaslı Bütçeleme Uygulamasının Türk Kamu Kurumlarında Algılanması ve Sorun Alanlarının Tespiti: Eskişehir İli Örneği", Maliye Dergisi, Sayı: 162, Ocak-Haziran.
- Bilgin, K. U. (2007), "Kamuda Ölçülebilir Denetime Hazırlık "Performans Yönetimi"", Sayıştay Dergisi, Nisan-Haziran.
- Bruijn, H. (2002), "Performance Measurement in the Public Sector: Strategies to Cope With the Risks of Performance Measurement", The International Journal of Public Sector Management, Vol. 15 No. 6/7.
- Bryson, J. M.; Alston, F. K. (2005), "Creating and Implementing Your Strategic Plan, a Workbook for Public and Nonprofit Organizations", Second Edition.
- Bülbül, D. (2014), Bütçe, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Coffey, B. (2013), "Strategic Policy, Planning and Assessment for Sustainability: Insights from Victoria, Australia", Sustainability Accounting, Management and Policy Journal, Vol: 4, No: 1.
- Cura, S. (2006), "Türkiye'de Saydamlığı Sağlamaya Yönelik Bir Uygulama: Analitik Bütçe Sınıflandırılması", Coşkun Can Aktan (ed), Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme, Ankara.
- Çatak, S.; Çilingir, C. (2010), "Performance Budgeting in Turkey", OECD, Volume 2010/3.

- Çelebi, K.; Kovancılar, B. (2012), "Performans Esaslı Bütçeleme Sisteminin Teorik ve Pratik Sorunları", Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi, Cilt: 19, Sayı: 1.
- Çevik, H. H. (2012), Kamu Yönetimi, Kavramlar-Sorunlar-Tartışmalar, 2. Baskı.
- Çiçek, H. G.; İpek Şahin, E. A. (2013), "Performans Yönetiminin Amaç-Araç Uyumu Tartışması ve Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi", Maliye Dergisi, Sayı: 165, Temmuz-Aralık.
- Demirtaş, T. (2010), "Kamu Bütçeleme Sürecinde Yazılı Olmayan Kuralların Önemi ve Bütçe Reformlarına Etkisi", Bütçe Dünyası Dergisi, Sayı: 33,
- Diamond, J. (2003), "Performance Budgeting: Managing the Reform Process", IMF Working Paper, WP/03/33, February.
- DPT. (2006), Stratejik Yönetim Araştırması Özet Sonuç Raporu, Ankara.
- Edizdoğan, N.; Çetinkaya, Ö. (2014), Kamu Bütçesi, Yenilenmiş 5. Baskı.
- Efe, Ş. (2012), "Kamuda Stratejik Planlamaya Dayalı Performans Yönetimi: Türkiye Uygulaması Ve Sorunlar", Sayıştay Dergisi, Sayı: 87, Ekim-Aralık.
- Egeli, H.; Akdeniz, H. A.; Aksaraylı, M.; Tüğen, K.; Özen, A. (2007), "Stratejik Planlamaya Dayalı Performans Esaslı Bütçeleme Sisteminin Kritik Kontrol Noktaları Analizi: Türkiye'deki Kamu Kurumları Uygulaması", Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 1.
- Erüz, E. (2005), "Yeni Mali Yönetim Yapısında Performans Esaslı Bütçeleme", 20. Maliye Sempozyumu, Pamukkale Üniversitesi, İİİBF Maliye Bölümü.
- Gajda-Lüpke, O. (2009), "Performance Measurement Methods in the Public Sector", Poznan University of Economics Review, Vol: 9, Number: 1.
- Gilmour, J.B.; Lewis, D.E. (2006), "Does Performance Budgeting Work? An Examination of the Office of Management and Budget's PART Scores", Public Administration Review, 66: 5, September-October.
- Hastürk, M. (2015), "Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme", <http://www.erkankaraarslan.org/wp-content/uploads/2012/10/4.1-Stratejik-Planlama-ve-Performans-Esasli%20B1-B%20C3%BCt%20C3%A7eleme.pdf>, (17.02.2015).

- İpek Şahin, E. A. (2013), Kamu Kesiminde Performans Yönetim Aracı Olarak Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi: Büyükşehir Belediyeleri Örneği, Türkiye Belediyeler Birliği, Ocak, Ankara.
- İpek Şahin, E. A.; Sakal, M.; Çiçek, H. G. (2014), "Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi ve Diğer Bütçe Sistemlerinden Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme", Sosyoekonomi, July-December.
- Kamensky, J. M. (1996), "Role of the Reinventing Government Movement in Federal Management reform", Public Administration Review, May/June, Vol. 56, No. 3.
- Karacan, E. (2010), Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi ve Türkiye Uygulaması, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Kesik, A. (2010), "Türkiye'de Yeni Bütçeleme Süreci, Dış Denetim", Temmuz-Ağustos-Eylül.
- Kettl, D. F. (1998), Reinventing Government: A fifth Year Report Card, Center for Public Management, The Brookings Institution, USA.
- Kömürcüler, E. (2011), "5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi Ve Kontrol Kanunu'nda Küreselleşmenin İzleri", H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Der., Cilt: 29, Sayı: 1.
- Kurnaz, A. C., (2010), "Kamuda Performans Esaslı Bütçe Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi ve Bu Çerçeve de Part (Program Assessment Rating Tools) Sisteminin İncelenmesi", T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Mesleki Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Maliye Bakanlığı (2009), "Performans Programı Hazırlama Rehberi", Mayıs www.bumko.gov.tr/PEB, (14.01.2015).
- Mutluer, M. K.; Öner E.; Kesik, A. (2011), Bütçe Hukuku, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı.
- OECD (2005), "Enhancing Public Sector Performance", Modernising Government: The Way Forward.
- OECD (2007), Performance Budgeting in OECD Countries.
- Oral, E. (2005), "Bazı OECD Ülkelerinde Performans Esaslı Bütçeleme Uygulamaları, Gelişimi Ve Türk Mali Sistemi Açısından Bir Değerlendirme", T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Nisan, Ankara.
- Övgün, B. (2010), Devlet ve Planlama, Aralık, Ankara.

- Özkan, F. (2010), "Kamu Yönetiminde Performansa Dayalı Bütçe Uygulamaları: Sonuçlar ve Sorunlar", www.ipuder.org, (08.08.20014).
- Öztürk, N. K. (2005), "Kamu Sektöründe Performans Ölçümünün Amaçları Ve Yöneticilerin Konumu", Türk İdare Dergisi, Sayı: 449, Aralık.
- Pınar, A. (2009), "Yeni Bütçe Sistemi ve Maliye Politikaları", Barış Övgün (ed.), Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform, A.Ü. SBF Yayın no: 598, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No: 5, Ankara.
- Poister, T. H. (2003), "Measuring Performance in Public and Nonprofit Organizations", Jossey-Bass.
- Poister, T. H.; Streib G. (2005), "Elements of Strategic Planning and Management in Municipal Government: Status after Two Decades", Public Administration Review, Jan/Feb, Vol: 65, No: 1.
- Polat, N. (2006), "Saydamlık, Hesap Verme Sorumluluğu ve Denetim", Coşkun Can Aktan (ed), Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme, Ankara.
- Robinson, M.; Brumby, J. (2005), "Does Performance Budgeting Work? An Analytical Review of the Empirical Literature", IMF Working Paper, WP/05/210.
- Saraç, O. (2005), "Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Yapılan Düzenlemelerin Değerlendirmesi", Maliye Dergisi, Sayı: 148, Ocak-Nisan.
- Schick, A. (2003), "The Performing State: Reflection on an Idea Whose Time has Come but Whose Implementation has not", OECD Journal on budgeting, Volume: 3, No: 2.
- Shah, A.; Shen, C. (2007), "A Premier on Performance Budgeting", Budgeting and Budgetary Institutions, Edited by Anwar Shah, The World Bank.
- Söyler, İ. (2007), "Kamu Sektöründe Stratejik Yönetim Uygulanabilir mi? (Engeller/Güçlükler)", Maliye Dergisi, Sayı: 152, Ocak-Haziran.
- Taner, A. (2011), "Kamuda Hesap Verme Sorumluluğunun Aracı Olarak Performans Esaslı Bütçeleme", Sayıştay Dergisi, Sayı: 83.
- Taş, H. C. (2005) "5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi Ve Kontrol Kanunu Bağlamında Stratejik Planlama", Türk İdare Dergisi, Sayı: 449, Aralık.

- Tüğen, K.; Egeli, H.; Özen, A. (2007), "Gelişmiş Ülkelerde Performans Esaslı Bütçeleme Sistemine Yönelik Reform Arayışları ve Bütçe Uygulamaları", Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt: 44, Sayı: 509.
- Yardımcıoğlu, F. (2006), "Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", Yüksek Lisans Tezi, SAÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, E. (2011), "Yeni Kamu Mali Yönetimi Anlayışına Göre Stratejik Plan-Bütçe İlişkisi", Mali Hizmetler Uzmanlığı Araştırma Raporu, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- Yenice, E. (2006), "Kamu Kesiminde Performans Ölçümü ve Bütçe İlişkisi", Sayıştay Dergisi, Sayı: 61, Nisan-Haziran.
- Yenice, E. (2007), "Performans Ölçümünde karşılaşılan Sorunlar ve Kurumsal Karne (Balanced Scorecard)", Yaklaşımı, Bütçe Dünyası, Cilt: 2, Sayı: 25.
- Yılmaz, O. (2001), Kamu Yönetim Reformu: Genel Eğilimler ve Ülke Deneyimleri, DPT Yayını.
- Yılmaz, S. (2009), "Uluslararası Uygulamalar Kapsamında Kamu Kesiminde Performans Değerlendirmeleri Ve Harcama Gözden Geçirmeleri", Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Şubat.
- Yılmaz, S. (2007), Performans Esaslı Bütçeleme ve Türkiye'deki Pilot Uygulamalar, T.C. Maliye Bakanlığı, Nisan.

Güney Kafkasya Enerji Koridoru: Alternatif Projeler Kapsamında, "TANAP"

Mehmet Dikkaya¹, Abdülkadir Tıǧlı²

Öz | *Avrasya'nın üç sancılı bölgesi; Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu düzleminde Güney Kafkasya, son zamanlarda enerji kaynakları açısından uluslararası kamuoyunun dikkatini çeken bir coğrafya haline gelmiştir. Bölge, enerji kaynakları ve iletimi konusunda Batı'nın enerji güvenliği kaygılarını giderebilecek önemli bir potansiyele sahiptir. Alternatif projeler kapsamında somut olarak Trans Anadolu Doğalgaz Hattı Projesi (TANAP), uluslararası piyasalarda enerji tekelini zayıflatma potansiyeli taşımaktadır. Türkiye'nin, bu coğrafya üzerindeki yaklaşım ve politikaları başta Rusya olmak üzere Batılı ülkelerce dikkatle izlenmektedir. Türkiye, Doğu ile Batı arasında enerji koridoru olma noktasında Güney Kafkasya coğrafyasına önemli katkılar sağlayacaktır.*

Anahtar Kelimeler: Enerji Güvenliği, Doğalgaz İletimi, Jeopolitika, Transkafkasya Ekonomi Politigi.

The Southern Caucasus Energy Transmission Line: A Case for Alternative Projects, "TANAP"

Abstract | *Nowadays, Southern Caucasus gained importance throughout the world regarding its energy sources among three painful regions of Eurasia; Balkans, Caucasus and Middle East triangle. This region has important potential on energy sources and transport to Western countries which has anxieties about their energy security. Among alternative projects, the Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project (TANAP) will reduce monopoly power in international energy markets. Turkey's approach and policies towards this region has been followed by Western countries and especially by Russia. Turkey will provide serious contributions to Southern Caucasus along Eastern-Western energy corridor.*

Keywords: Energy Security, Natural Gas Transmission, Geo-politics, Political Economy of Transcaucasia

¹ Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-mail: mdikkaya@yahoo.com

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, e-mail: abdulkadirtigli@yahoo.com

GİRİŞ

Milletler ve diller cenneti Kafkasya, jeopolitik ve jeostratejik konumuyla tarih boyunca büyük güçlerin ilgi odağı olmuştur. Enerji kaynaklarının varlığı anlaşıldıktan sonra daha da yoğunlaşan uluslararası ilgi, yerini etnik çatışmalar, iç savaşlar, heterojen iskân politikaları sorunlarına bırakmıştır.

Hazar’daki zengin petrol ve doğalgaz rezervleri, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan hattının enerji transferinde bir koridor olması, Orta Asya’nın enerji ve ihracat pazarını Batı yanlı transit yollar ile sağlamaya çalışması; 21.Yüzyılın başından bu yana bölgenin restleşme alanı haline gelmesine neden olmuştur. Rusya, izlediği ayrıştırıcı politikalarla nüfuzunu korumaya çalışırken; ABD, büyük ve çok uluslu şirketleri vasıtasıyla bu coğrafyada yürütmeye çalıştığı pay sahibi olma politikaları ile *Transkafkasya* olarak anılan Güney Kafkasya bölgesini sürekli dünya gündeminde tutmuştur. Nitekim pek çok Batılı stratejist³, bölge coğrafyası üzerinde hâkimiyet teorileri üretmiş, özellikle bu bölgeye hâkim olmanın bütün bir Avrasya, yerine göre Afro-Avrasya⁴ (*Euroafrasia*) bölgesine hâkim olma anlamı taşıdığını dile getirmiştir.

Brzezinski’nin (2005: 175), “Avrasya’nın Balkanları”⁵ olarak tanımladığı ve Türkiye’nin de yakından ilgilendiği bu coğrafya, gerek tarihten gelen ortak değerlerin olması, gerekse bölgenin diğer pazarlara açılımı noktasında köprü vazifesi görmesi sebebiyle, Soğuk Savaş sonrası uluslararası paradigmaları değiştiren önemli ve stratejik bir bölgedir.

Sadece enerji havzası değil, aynı zamanda enerji nakil güvenliği yönüyle de, yeniden canlandırılmaya çalışılan tarihi İpek Yolu kapsamında, 2008 Küresel Krizi sonrası Asya’da yükselen ekonomiler (Çin ve Hindistan gibi) enerji tüketiminin Avrupa’ya mı yoksa Güneydoğu Asya’ya mı kayacağı konusunda küresel bir rekabete

³ Halford J. Mackinder, Nicholas J. Spykman, Milan Hauner, Karl E. Haushofer, Friedrich Ratzel, Samuel P. Huntington, Zbigniew K. Brzezinski gibi.

⁴ Afrika ve Avrasya’nın bütünü.

⁵ Avrupa’da Balkan coğrafyası; siyasi krizler, etnik ve dinsel ayrımcılık propagandaları sonucu tarih boyunca uluslararası kamuoyunun hafızasında hep sorunlu bölge olarak kalmıştır. Kafkasya coğrafyası da Avrasya’da paralel görünüm sergilediği için, yazar tarafından bu bölgeye “Avrasya’nın Balkanları” yakıştırması yapılmıştır.

(Yıldıran, 2013: 108) yol açarak, İpek Yolu ekonomilerini,⁶ Hazar enerji potansiyeli üzerinde plan ve projeler yapmaya itmiştir. Deniz ulaşımına kapalı olması sebebiyle kara ulaşımına mahkûm olan İpek Yolu ticaret bölgesinin, Batı dünyasına yapacağı enerji nakilleri noktasında güvenli olmayan Rusya-Ukrayna hattına alternatif olarak Transkafkasya ve Türkiye'yi tercih etmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Bu alternatif model, Güney Kafkasya bölgesini doğu-batı hattında stratejik bir konuma getirmektedir.

Çalışmada, ilk olarak Güney Kafkasya coğrafyasının fiziki, etnik ve demografik yapısına genel hatlarıyla kısaca değinilecek; tarihî süreçte bölge üzerinde meydana gelen çeşitli sosyo-ekonomik sorunsallar nazara verilerek, bölgenin ekonomi politiği analiz edilmeye çalışılacaktır. Daha sonra Transkafkasya üzerinde somut olarak durulacak ve bölgesel rolü ortaya konulacaktır. Akabinde, Türkiye'nin de dâhil olduğu bölge coğrafyasında enerji iletimi konusunda gerçekleştirilen alternatif projelere, başlıklar cihetinde kısaca değinilecek ve alternatif projeler kapsamında Trans Anadolu Doğalgaz Hattı Projesi'nin (TANAP) ortaya çıkışı, tarafları, projenin yürütülmesine dair teknik bilgiler ve mahiyetine ilişkin değerlendirmeler yapılacaktır.

1. GÜNEY KAFKASYA: GENEL BÖLGESEL PROFİL

Kafkasya bölgesinin güneyinde bulunan coğrafya, uluslararası ilişkiler literatüründe Güney Kafkasya (*Southern Caucasus*) ya da Transkafkasya (*Transcaucasus*) olarak geçmektedir. Kuzeyde, Karadeniz'in kuzeydoğusundan başlayarak, Azak Denizi ile Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan başkent Bakü'ye kadar olan hat boyunca, güneyinde İran, doğusunda Hazar Denizi ve batısında Türkiye bulunan coğrafyada, ülke olarak Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan müteşekkildir.

Bölgede dikkat çeken lokasyon, Hazar Denizi'dir. Hazar'ın göl olduğunu savunan İran ve Rusya'nın geçmişte kendi aralarında yaptıkları anlaşmalara dayandırdıkları savı gereği (Oruç, 2014: 92; İşcan, 2010: 68, 69, 70, 71), çevre ülkelerin Hazar'ın her noktasında müteselsil hak sahibi olduğunu öne sürmektedir. Deniz statüsü ile bölünmüş alanlara göre hak sahibi olmayı savunan Azerbaycan ve Kazakistan, Hazar kıta sahanlığında zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olduğu için ve yine ayrıca Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin ilgili

⁶ Rusya, Kazakistan, Çin, Hindistan, Güney Kore, Moğolistan, Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Ukrayna, Irak, İran, Afganistan ve Pakistan İpek Yolu ülkeleri olarak bilinmektedir.

hükümlerini⁷ (Kısım: IX, 122 ve 123. maddeler) dayanak göstermek suretiyle Hazar'ı deniz statüsünde değerlendirmektedir. Bu konuda son dönemde ortak bir görüşe doğru, bölge ülkeleri arasında uzlaşmanın ortaya çıkma eğiliminin güçlendiği görülmektedir. Yeni uzlaşma, Rusya'nın hazar kıyılarında da enerji kaynaklarının tespiti ile deniz statüsüne doğru evrilmiş görünmektedir.

Çok kültürlü ve çok lisanlı mozaik bir yapı olarak karşımıza çıkan Güney Kafkasya, fizikî açıdan bir bütünlük göstermesine (Taşdemir ve Hasanoğlu, 2003: 95) rağmen; 1991'de Sovyetler Birliği'nin hukuken dağılması ile birlikte, Rusya'nın bölgede söz sahibi olmak istemesinden kaynaklanan böl-yönet politikalarının devam etmesiyle istikrardan uzak bir siyasi profile sahiptir.

Bölgedeki ülkelere ve özerk yapılanmalara, oluşum süreçlerine, ekonomi politik potansiyellerine göre Güney Kafkasya ülkeleri için şu tanımlama son derece isabetlidir: *“Gürcistan, coğrafi konumu ile Azerbaycan, ekonomik potansiyeli, doğal zenginlikleri ve nüfusunun büyüklüğü, Ermenistan, Rusya ile kurduğu askeri işbirliği ve bölgede oynadığı 'çözülme' rolü temelinde stratejik önem arz etmektedirler”* (Şen, 2009: 9).

2. EKONOMİ-POLİTİK AÇISINDAN GÜNEY KAFKASYA

Bölgenin ekonomi politiği, sancılı bir geçişin ardından Azerbaycan'ın 1990'ların ortalarından itibaren istikrara kavuşması ve enerji kaynaklarını uluslararası alana açması, iki binlerin başından itibaren de Türkiye üzerinde kaynaklarını Batı'ya transfer etmeye başlaması ile şekillenmektedir. Bu bağlamda Gürcistan, hem Batı hem Türkiye için Hazar kaynaklarının transferinde pozitif bir katkı oynamaya başlamış, 19.Yüzyılın başlarından itibaren Rusların milliyetçilik pompalayan emperyal politikaları (Yılmaz, 2013: 73, 74) ile Karabağ problemini ulusal dış politika olarak ilan eden Ermenistan ise, sistem dışı kalmaya devam etmiştir.

2.1. Azerbaycan: Sancılı Bağımsızlık Sonrası Ekonomi-Politik Yıldızın Yeniden Parlaması

Son imparatorluk Sovyetler Birliği'nde, sosyalist sistemin fiyat denetleme mekanizması üzerinde etkisizleşmeye başlaması ve daha birçok yapısal sorunların, Gorbaçov'un çabalarına rağmen (Dikkaya, 2009: 50) 1980'lerin sonlarına yaklaştıkça; merkezî planlamayla yürütülen üretimde yaşanan arz azalışı ve talep enflasyonunun

⁷ Birleşmiş Milletler,
http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf.s.67

baş göstermesi, konjonktürel değişime ayak uyduramamanın bedelini ödemesi ve rublenin dolar karşısında aynı hızla erimesi (Cafersoy, 2011: 14), Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecini de, diğer cumhuriyetler gibi hızlandırmıştır.

Azerbaycan'ın, halen devam eden sınır sorunlarından biri Dağlık Karabağ'dır. Bölge, idari birim statüsü olmayan (Aslanlı, 2011: 163) Azerbaycan ve Ermenistan sınırında, Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölgedir. Ermeni kökenli nüfusun zamanla artırıldığı Dağlık Karabağ, Ermenistan'ın tam bağımsızlık talep ettiği ve fakat Azerbaycan'ın en yüksek düzeyde özerklik kabul edebildiği bölge olarak durmaktadır (Yılmaz, 2012: 58).

Nahcivan Özerk Cumhuriyeti ise, Azerbaycan ile karasal bir bağı bulunmadığı halde, bu ülkeye bağlı özerk bir cumhuriyet olarak kurulmuş, Ermenistan'ın güneybatısı ile Türkiye ve İran arasında küçük bir coğrafyadır⁸. Nahcivan'da göze çarpan en bariz sosyo-politik sorun, Rusya'nın alışlagelmiş iskân politikaları çerçevesinde, İran'da yaşayan bazı Ermenilerin Nahcivan'ın şimdiki coğrafyasına yerleştirilmesi olmuştur.

Ülkenin uluslararası ekonomi politiği üzerinde, iki argümanın varlığını kabul etmek isabetli olacaktır. Bunlardan birincisi, Hazar havzası zengin enerji kaynaklarının büyük bir kısmının Azerbaycan'ın Hazar kıyılarında bulunmasıdır. Ülkenin petrol üretiminin ve ihracatının $\frac{3}{4}$ 'ünün Hazar Havzasından temin ediliyor olması (Metin, 2004: 80), dünya doğalgaz rezervinin yaklaşık % 0,7'sinin Hazar kaynaklı olması, Azerbaycan'ın jeopolitik önemini artırmaktadır. İkinci argüman, Güney Kafkasya hattında Rusya'nın enerji güvenliğine yönelik takındığı tehditkâr tutumla birlikte coğrafi şartlar dikkate alındığında, kuzey-güney geçişinin risk oluşturması nedeniyle, doğu-batı geçişinin alternatif fırsat oluşturmasıdır. Azerbaycan'ın, sadece sahip olduğu hidrokarbon enerji rezervi bağlamında değil, aynı zamanda; "**Orta Asya → Hazar → Güney Kafkasya → Türkiye → Batı**" koridorunda önemli geçiş güzergâhı olması ile değerlendirilmesi gerekirse, Orta Asya'da Kazakistan'dan sonra ikinci büyük ekonomi olarak makro avantajı sağlayacağı öngörülebilir.

Bu iki argüman etrafında, hem kaynak hem de enerji koridoru kazanımının Rusya'nın tekeline terk edilemeyecek kadar önemli çapta olduğunu gözlemleyen ABD

(Erişim Tarihi: 19.11.2013)

⁸ Azerbaycan Anayasası, 134.vMadde, <http://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm>

(Erişim Tarihi: 22.01.2015)

ve Batı kökenli çok uluslu şirketler, 1990’lı yılların ortalarından itibaren enerji üretim, işletme ve iletim hatlarında pay sahibi olmaya başlamışlardır. Buna rağmen ülke, liberal politikalarla gerçekleştirmeye çalışsa da; hâlâ İran ve Rusya’nın baskılarına maruz kalmaktadır.

2.2. Gürcistan: Ayrılıkçı Sorunların Gölgesinde Yeni Fırsat Alanları

Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu dünya düzenine geçiş ve Kafkasya’da 1990’lı yıllarda başlayan etnik çatışmalar Gürcistan’ı derinden etkilemiştir. 2008 yılında zirve yapan ve 15 yıldır devam eden Rusya-Gürcistan gerginliği ve Çeçen savaşları, Rus dış politikası tarafından ileride tekrar öne sürülmek üzere, bölgede etnik temelli özerk yapıların oluşmasına imkân vermiştir (Oğan, 2011: 193). Siyasi istikrarsızlığın durulmadığı ülkede, dönemin cumhurbaşkanı Gamsakhurdia tarafından sürdürülen milliyetçi politikalar ve BDT üyeliğine karşı tutum, sonraki cumhurbaşkanı Şevardnadze’nin Rusya karşısındaki çaresizlikle BDT üyeliğini kabullenmek zorunda kalmasıyla sonuçlanmıştır (Şen, 2009: 27).

Rusya’nın ayrıştırıcı politikaları ile ülke sınırları içinde sorun alanları olarak oluş(turulmuş) özerk bölgeler; “Abhazya”, “Cevaheti”, “Acaristan” ve “Güney Osetya” olarak sıralanabilir. Yirminci Yüzyılın başından, Soğuk Savaş’ın bitimine kadar büyük rekabete yol açan, tarihi İpek Yolu projesinin enerji ve ticaret yolu üzerinde önemli bir konuma sahip olan Gürcistan; Karadeniz kıyılarındaki limanları, Hazar-Karadeniz, Hazar-Türkiye hatlarındaki kara ulaşımı bağlamında uluslararası ticaret zincirinin önemli bir unsuru olmaktadır. Bu avantajlarına rağmen, Güney Kafkasya’da, jeo-kondüksiyonel pozisyonu ile bölgenin diğer ülkelerinden üstün, fakat barındırdığı çeşitli etnik unsurlarla dezavantaja sahip olan Gürcistan, “... ülke bütünlüğüne yönelik siyasi ve ekonomik tedbirler almadığı takdirde gelecekte iyice küçülerek, sadece Tiflis’e sıkışmış bir Gürcistan haline gelebilir” (Kantarci, 2011: 234).

2.3. Ermenistan: Güney Kafkasya’da İzole Edilmiş Bir Rus Müttefiki

Ermenistan, bir taraftan özellikle askerî alanda Rus-Ermeni ittifakı, diğer tarafta Türkiye-Azeri ittifakından⁹ kaynaklanan iki kutuplu bir siyasi sıkışmışlıkla göze

⁹ Aslında yakın geçmişe kadar Türkiye-Azerbaycan arasında olması beklenen müttefiklik ilişkisi, Yılmaz’ın (2009) da tespitiyle, çoğunlukla duygusallıktan öteye gidememiştir. Örneğin Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü’nce yayımlanan “Türk Vatandaşlarının Vizesiz Gidebileceği Ülkeler” listesinde bugün itibarı ile Azerbaycan hâlâ bulunmamaktadır. <http://kdk.gov.tr/sayilarla/turk-vatandaslari-70-ulkeye-vizesiz-seyahat-ediyor/10>

çarpmaktadır. Bağımsızlık sonrası, Sovyet döneminin işgalci ve hasmane politikalarını, kendi coğrafyasında sürdürme niyeti sergileyen Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgalinden beri Azerbaycan ve Türkiye ambargosuna maruz kalması, zaten kaynakları ve üretim düzeyi düşük olan ülkeyi kapalı bir ekonomi haline getirmiştir.

Ermenistan, gerek Gürcistan'a karşı Rusya ile olan ittifakı, gerekse bu ittifak karşısında yükselen Gürcü milliyetçiliği açılarından bölgede milliyetçiliği körükleyen bir ülke olarak gündemde kalmıştır (Kasım, 2011: 58). Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı takındığı hasmane tutumun altında da yine Ermeni milliyetçiliği yükselirken, diğer yandan diaspora Ermenileri küresel bir misyon üstlenerek, güdülen amacı politize etmektedirler.

Kaynak yoksunu ve jeopolitik konumu olmayan Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye tarafından ambargoya maruz kalması, ekonomik bağlamda ülkeyi Rusya eksenine yönlendirmektedir. *"Müttefikli Rusya ile doğrudan karasal bağlantısı olmaması ise Ermenistan'ın kaderini Rusya-Gürcistan ilişkilerinin durumuna bağımlı kılmaktadır"* (Veliev, 2011: 116).

3. GÜNEY KAFKASYA-TÜRKİYE EKONOMİ POLİTİĞİ

Türkiye'nin, Doğu-Batı koridoru olmanın verdiği güçle, sınırındaki Güney Kafkasya'ya duyarsız kalması düşünülemez. Türkiye'nin bölgeye ilgisi; tarihten gelen kültürel, dini ve etnik bağlar, Türkiye'ye sağlayacağı büyük ekonomik katkılar ve uluslararası sistem açısından bölgenin cazibe merkezi olması açılarından önemlidir.

Tarihi ve kültürel bağların yanı sıra; 1990'lı yıllara kadar TL'nin sürekli değer kaybına uğraması, Türkiye'yi ihracata dayalı bir ekonomik yapılanmaya doğru itmiş ve 1990'lı yıllarda bu politika, özellikle Orta Asya ve Kafkasya üzerinde uygulanmak istenmiştir (Denizhan, 2010: 20). Çelikpala'ya göre (2010: 97) Türkiye, bugüne kadar Güney Kafkasya'da, ihracata dayalı potansiyelinin de verdiği teşvikle, aktif olmayan fakat etnik ve siyasi çatışmalar arasında arabuluculuk, müzakere davetçisi rolü ile boy göstermiştir.

Davutoğlu'nun işaret ettiği üzere (2010: 113), Ortadoğu'da petrol kaynakları, Türkiye'de Doğu Anadolu su kaynakları ve Transkafkasya-Hazar koridorunda petrol ve doğalgaz kaynakları arasında son derece önemli bir *jeoekonomik* hat olarak bulunmakla, üç kıta arasında bir "enerji havzası" pozisyonuna gelmektedir. Asya'nın,

dünya doğalgaz üretiminin % 25'ine sahip olması ve 2010 yılından 2030 yılına kadar bu üretimin %45 oranında artırılmasının öngörülmesi (World Energy Council, 2013: 3.12), Türkiye'nin bir koridor işlevi açısından önemini artırmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin, Transkafkasya'da etkin bir politika izlemesi soyut manada *politika güvenliği*, somut olarak da *ekonomi politik güvenlik* açısından önemlidir.

Burada, politika güvenliğinden kastedilebilecek bir İran¹⁰ boyutu; ekonomi politik güvenlik açısından işaret edilebilecek bir Rusya¹¹ boyutundan söz etmek mümkündür.

4. GÜNEY KAFKASYA'DA ALTERNATİF PROJELER

Soğuk Savaş sonrası, Orta Asya'nın sahip olduğu petrol ve doğalgaz, Rusya'nın duruma müdahale ederek Batı'ya karşı bir silah olarak kullanması hedefine dönüşmüştür. Petrol ve doğalgaz piyasasında kontrolü elinde tutmak isteyen Rusya ve İran'ın tekelleşmesini istemeyen NATO, ABD ve AB, muhtemel enerji krizini aşmak için alternatif koridor arayışına girmişlerdir. İşte bu noktada, ekonomi politik literatürüne “*enerji güvenliği*” terimi girmiştir. İçinde bulunduğu coğrafi konumunun Türkiye'ye, Hazar enerji kaynaklarını Avrupa'ya ulaştırmada fırsat oluşturduğu söylenebilir.

Enerji arz güvenliği açısından, bölgesel anlamda özellikle Rusya ile ilgili olarak enerji talep güvenliğinden de bahsedilmelidir. Ögütçü'nün (2010: 121) ifade ettiği gibi, AB'ye bağımlılığını azaltmak üzere Rusya'nın doğalgaz ihracatını, Asya pazarlarında geliştirmeyi amaçlaması, ihracatçı ülkeler açısından da enerji talep güvenliğini sağlama yönünde tedbirler almaya itmektedir. Enerji güvenliği kavramını, enerji arzı ve enerji talebi güvenliği şeklinde bir ayrıma tabi tutanlar da olmuştur (Gökdemir, 2009: 96).

İki binli yıllardan sonra enerji güvenliği kavramı, artık reel üretim sektörünü de ilgilendirmekte; üretim hacmi, piyasa esnekliklerine uyarlanabilme, fiyat mekanizması, arz ve talep dengesi gibi mikro karar birimlerinin gündemine girmektedir.

4.1. Asrın Anlaşması

Azerbaycan, bağımsızlığını müteakiben sahip olduğu enerji kaynaklarını işletecek ve uluslararası piyasalara sunacak imkânlarla sahip değilken, çok uluslu şirketlere açılan ihaleler vasıtasıyla bu pazardan payını alması gerekiyordu. İlk

¹⁰ İran'ın Batı dünyası ile olan politik ilişkileri.

¹¹ Rusya'nın Batı dünyası ile olan ekonomik ve hegemonik ilişkileri.

cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov'dan sonra görevi devralan Ebulfez Elçibey zamanında ihaleye açılan Azeri, Çırac ve Güneşli sahaları için pek çok Batılı şirket¹², 1993 yılındaki askeri darbenin ardından yeni cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile masaya oturmak durumunda kalmışlardır.

Aliyev zamanında Rusya'nın ortaklığa sonradan dahil olması (Aras, 2003: 121) sağlanmıştır. Bu entegrasyonla % 10'luk payın Rusya'ya verilmesi sonucu, SOCAR'ın % 30 olan payı, % 20'ye gerilemiştir.

4.2. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC)

1992'de başlayan, 1999'da Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkiye'nin hazır bulunduğu toplantıda bir konsensus sağlanarak 1076 km'si Türkiye'den geçen 1776 km'lik boru hattı projesine ilişkin çalışmalara fiilen başlanmıştır¹³. Dünya çapında günlük sevkiyatı yapılan petrolün % 2,5'ini karşılayan BTC hattı ile Azerbaycan'ın Azeri, Çırac ve Güneşli alanlarından çıkarılan ham petrol, 2006 yılından bu yana Gürcistan ve Türkiye'de Ceyhan üzerinden dünya pazarına açılmaktadır (Pamir, 2011: 357).

Hekimoğlu'ya göre (2012: 78): "... ABD, AB ve Türkiye'nin, projeye verdikleri büyük desteğin ardında kendi enerji güvenliklerine yönelik endişeleri bu tür projelerle giderme kaygısı yatmaktadır." Dünya enerji kullanımının hala en üst sırasındaki petrolü en çok tüketen ülkenin ABD¹⁴ olduğu kesindir.

4.3. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı (BTE)

Doğu-Batı enerji koridorunun ikinci bileşeni olan Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı, 3 Temmuz 2007'de faaliyete geçmiştir. Türkiye, Hazar'ın Azerbaycan kısmındaki Şahdeniz sahasının geliştirilen bölümünden çıkan doğalgazı tedarik etmektedir.¹⁵ 2000 yılında başlayan ve 2001'de sonuçlanan, Azerbaycan

¹² British Petroleum (İngiltere) % 17.127, Amoco (ABD) % 17.01, Lukoil (Rusya) % 10, Pennzoil (ABD) % 9.82, Unocal (ABD) % 9.52, Statoil (Norveç) % 8.563, McDermott International (ABD) % 2.45, Ramco (İskoçya) % 2.08, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (Türkiye) % 1.75, Delta-Nimir (Suudi Arabistan) % 1.69 (Sagheb ve Cavadi, 1994: 27).

¹³ Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi, <http://www.btc.com.tr/rakamlarlaproje.html> (Erişim Tarihi: 12.01.2015)

¹⁴ TC Enerji Bakanlığı,

http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/Dunyada_ve_Turkiyede_Enerji_Gorunumu.pdf (Erişim Tarihi: 03.01.2014)

¹⁵ TC Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa/ (Erişim Tarihi: 20.12.2013)

doğalgazının Türkiye'ye naklini öngören SOCAR ve BOTAŞ arasında imzalanan sözleşmeye göre projeyi, Gürcistan'a kadar SOCAR, Türkiye'de kalan 225 km'lik hattı ise BOTAŞ koordine etmektedir.

4.4. Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP)

Azerbaycan, Şah Deniz-II alanından ilk etapta yıllık 16 milyar m³lük doğalgazın 10 milyar m³lük kısmını TANAP ile Yunanistan, Arnavutluk, İtalya ve ileriki safhalarda diğer batı Avrupa ülkelerine taşıyacak olan TAP, rafa kaldırılan Nabucco'nun Avrupa ayağında gerçekleştirilmekte olan ve AB'nin kaygılarını giderecek olan¹⁶ önemli bir uzantıdır. TAP hattıyla TANAP'ın ilk gaz akımı aşamasında yıllık 10 milyar m³ iletilmesi öngörülmüşken, daha sonra kademeli olarak 20 milyar m³e kadar çıkarılmak suretiyle, diğer güneydoğu ve uzun vadede ise batı Avrupa'nın doğalgaz tedarikçisi olma noktasına gelecektir.

5. TRANS ANADOLU DOĞALGAZ HATTI PROJESİ (TANAP)

Azerbaycan, Şah Deniz sahasında 1999 yılında tespit edilen doğal gaz rezervinin işletilmeye başlamasının ardından, net bir doğalgaz ihracatçısı haline gelmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) istatistiklerine göre Ocak 2013 itibarı ile Azerbaycan'da tespit edilen doğal gaz rezervi 35 trilyon m³tür. 2012 yılı sonu verilerine göre Avrasya doğalgaz rezervinin % 2'sine, Dünya doğalgaz rezervinin % 0,5'ine¹⁷ sahip olan Azerbaycan'da enerji kaynakları % 66 oranında doğalgaz, % 31 oranında petrol, % 3 oranında ise diğer hidrokarbon kaynakları olarak dağılmıştır.¹⁸

Gerek şu anda aktif durumda olan BTE, gerekse bir zamanlar şaşıla bir proje olarak çokça gündeme gelen Nabucco ve gerekse TANAP projesi ile birleştirilme durumu ile karşı karşıya kalan TAP doğalgaz boru hattı projelerinde ana tedarikçi olarak Azerbaycan'ın Şah Deniz doğal gaz yatakları gösterilmektedir.

5.1. Genel Olarak TANAP

TANAP, Türkiye ile Azerbaycan arasında sadece iktisadi entegrasyon değil, diğer bağların da güçlenmesine katkı yapacak ve her iki ülke için uzun vadeli

¹⁶ <http://www.trans-adriatic-pipeline.com/tap-project/concept/>
(Erişim Tarihi: 29.12.2013)

¹⁷ http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statisticalreview/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf (Erişim Tarihi: 28.12.2013)

¹⁸ ABD Enerji Enformasyon Başkanlığı, <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=AJ>
(Erişim Tarihi: 28.12.2013)

getirisinin olması öngörülen büyük bir projedir. Söz konusu proje ile Türkiye'nin doğalgaz tedarikinde Rusya ve İran tekelinden kurtulması, aynı zamanda Azerbaycan'ın doğalgazının Batı'ya iletimi sağlanacaktır.

Azerbaycan ve Türkiye arasında iki ülke cumhurbaşkanları İlham Aliyev ve Abdullah Gül'ün katılımıyla 7 Haziran 2010 tarihinde imzalanan gaz satış ve taşıma sözleşmesinin, aynı zamanda Azerbaycan Şah Deniz II sahasından çıkarılacak gazın Avrupa pazarlarına iletimi için de bir "prensipl anlaşması" olduğu bildirilmiştir (Abbasov, 2010).

24 Aralık 2011'de ise projeye ilişkin iki ülke arasında Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Bu zapta göre, proje faaliyetlerinin Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Daha sonra 17 Ocak 2013 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 6375 Sayılı Onay Kanunu ile kabul edilmiş olan anlaşma, 26 Haziran 2012'de Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanmıştır.¹⁹

Türkiye'nin Gürcistan sınırından başlayarak Bulgaristan sınırında son bulması öngörülen hattın; Ardahan, Kars, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Sivas, Yozgat, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli ve Edine il sınırlarından geçmesi planlanmıştır²⁰.

5.2. Projenin Teknik Özellikleri ve Önemi

Kurulacak boru hattının Türkiye sınırları içerisindeki uzunluğunun yaklaşık 1900 km olarak tasarlandığı TANAP ekseninde, ilk etapta yıllık 16 milyar m³'lük geçiş öngörülen doğalgazın 6 milyar m³'ü Türkiye'de kalacaktır. Taşıma kapasitesi aşamalı olarak 2023 yılına kadar 23 milyar m³'e, 2026 yılına kadar da 31 milyar m³'e çıkarılması hedeflenmektedir.²¹

Bölgede gaz çeşitliliğinin sağlanmasını hedefleyen proje öncesinde büyük yatırımlara imza atan iki ülke arasında, BTC Boru Hattı ve BTE Doğalgaz Hattı Projeleri ile ivme kazanan stratejik işbirliği, 2008 yılında Azerbaycan Devlet Petrol

¹⁹ T. C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 20.12.2013)

²⁰ Trans Anadolu Doğalgaz Hattı Projesi (TANAP), <http://www.tanap.com/wp-content/uploads/2013/03/liflet.pdf> (Erişim Tarihi: 09.12.2013)

²¹ Trans Anadolu Doğalgaz Hattı Projesi (TANAP), <http://www.tanap.com/wp-content/uploads/2013/03/liflet.pdf> (Erişim Tarihi: 09.12.2013)

Şirketi SOCAR'ın PETKİM'i satın almasıyla daha kapsamlı hale gelmiştir (Baloğlu, 2010: 4). Projeye İran ve Rusya'nın da ilgileniyor olması dikkatlerden kaçmamaktadır (Rzayeva, 2012). Batı'nın talepleri doğrultusunda oluşmuş olan enerji politikaları üzerine inşa edilmekte olan projeye, İran ve Rusya'nın ortak olma talepleri, pazara ortak olmak istemelerinden mi yoksa başka siyasi kaygılardan mı kaynaklandığı merak konusudur.

2013 Aralık ayında, Türkiye'nin BOTAŞ-TPAO konsorsiyumunun TANAP'taki payı % 20'den 30'a çıkarılmış, böylece TANAP üzerindeki dağılım BP % 12, SOCAR % 58 ve Türkiye % 30 olmuştur.²²

Doğalgazda büyük oranda ithalata dayalı olan Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği doğalgazın fiyatı, bin m³ bazında olmak üzere, 2012 yılının başlarında 585 dolar, Rusya'dan ithal ettiği doğal gazın fiyatı ise 400 dolar iken, yine 2012 yılı planlamalarına göre TANAP'tan tedarik edilecek doğalgazın fiyatı 330 dolar olması öngörülmektedir (Rzayeva vd., 2012: 5). İthal edilen doğalgazın fiyatı 2012 sonu itibarı ile İran'dan 530 dolar, Rusya'dan 445 dolar, 2013 yılında da İran'dan 507 dolar, Rusya'dan 428 dolar olmuştur. Bu süreçte Azerbaycan doğalgazının fiyatı ise 349 dolara kadar gerilemiştir.²³

TANAP'ın yalnızca Türkiye ve Azerbaycan'ın finansal ve teknolojik imkânları kullanılarak gerçekleştiriliyor olması, bu projenin Türk-Azeri işbirliğini içeren bir girişim olması açısından önemlidir. Türkiye ve Azerbaycan'ın Avrupa ve diğer uluslararası piyasalara müşterek çıkması (Aras vd., 2013: 996), iki ülke arasındaki işbirliğinin gelişim sürecinin diğer ülkelerce dikkatle izlenmesine sebep olmuştur.

5.3. Trans Hazar-TANAP Entegrasyonu ile Projenin Genişlemesi

TANAP Projesinin realizasyonu sürecinde üzerinde durulması gereken bir diğer alternatif uzantı, doğalgaz rezervleri açısından dünyada dördüncü önemli ülke olan Türkmenistan'ın, sahip olduğu doğalgazı Hazar Denizi'nin altından yaklaşık 300km'lik bir boru hattı ile (Trans Hazar Boru Hattı Projesi) kendi kaynaklarını Batı pazarlarına ulaştırmak istemesi ve bunun için de Hazar-Türkiye ayağında TANAP

²² <http://www.cnnturk.com/ekonomi/sirketler/turkiyenin-tanaptaki-hissesi-artirildi> (Erişim Tarihi: 25.12.2013)

²³ "Türkiye Hangi Ülkeden Kaç Liraya Doğalgaz Alıyor?" <http://enerjienstitusu.com/2013/03/31/turkiye-hangi-ulkeden-kac-liraya-dogalgaz-aliyor/> (Erişim Tarihi: 04.01.2014)

Hattı'na entegre olmak istemesidir. Azerbaycan da bu girişime sıcak bakmakta fakat Hazar Denizi'nin hukuki statüsü netlik kazanmadığı için bu konuda adım atılamamaktadır (Turan, 2010: 49).

Türkmen doğalgazının Hazar üzerinden Batı'ya açılması ve bu ekseninde Türkmenistan'ın doğalgaz ihracatının artması, Azerbaycan ve Türkiye'nin de iletim hattı rolünü üstlenmesinin, bu üç ülkenin enerji iletimi konusunda uluslararası piyasalarda önemli ölçüde söz sahibi olacağına parametreleri sayılabilir. Böylece 2007 yılına kadar doğalgazda Rusya'ya bağımlı iken, 2011 ve sonrasında önemli bir doğalgaz ihracatçısı konumuna gelen Azerbaycan, kendi kaynakları açısından üretim ve ihracat kapasitesini genişletecek; Türkmen doğalgazı açısından transit ülke olma özelliği taşıyarak Batı'nın doğalgazda Rusya'ya bağımlılığının azaltılmasında önemli bir rol üstlenebilecektir.

5.4. Şah Deniz-II Anlaşması ve TANAP Üzerindeki Etkisi

Doğalgaz üretim ve iletimine ilişkin uluslararası ajandada hareketliliğin ortaya çıkmasına neden olan önemli bir olay 17 Aralık 2013 tarihinde Azerbaycan'da, Şah Deniz-II doğalgaz yataklarından gaz üretimi ve paylaşımını öngören bir anlaşma imzalanmıştır. TANAP ve TAP projelerinin akıbetini etkileme potansiyeli olan bu anlaşma, Azerbaycan merkezli olmak üzere Güney Kafkasya'nın dış pazarlara daha çok açılmasında özel bir önem taşımaktadır.

TANAP, TAP ve Şah Deniz-II anlaşması ekseninde toplam yatırım miktarının 35 milyar dolar olacağı öngörülen bu gelişme, gaz üretim tesislerinden başlayarak güzergâh üzerinde on binlerce yeni iş imkânı sağlayacak, Azerbaycan'ın ihracatını çeşitlendirmesi, Avrupa enerji güvenliğini pekiştirmesi ve güzergâhın transit ülkeleri olan Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye-Yunanistan-İtalya hattında uzanan geniş bir coğrafyada yeni bir ekonomik dinamizm ortaya çıkarabilecek olması yönüyle önemlidir.

BP (%25), Statoil (%10), SOCAR (%10) ve TPAO (%9) gibi dev şirketler tarafından imzalanan anlaşma çerçevesinde üretilecek yıllık 16 milyar m³ doğal gaz, 3500 km mesafe kat ederek İtalya'ya kadar gönderilecektir. Böylece Şahdeniz-I'den halen üretilen 9 milyar m³ doğal gaz 2018 yılına kadar 16 milyar m³'e çıkarılacaktır. Bu miktarın 6 milyar m³'ü Türkiye'nin, kalanı da Avrupa için bir sonraki yıl kullanılmaya başlanacaktır (Dikkaya, 2014).

Oldukça uzun vadeli (25 yıl) bir gaz üretim anlaşmasının imzalandığı bu yeni kaynaktan elde edilecek gazın müşterileri hazır. Üç Avrupa ülkesinden (İtalya, Yunanistan ve Bulgaristan) 9 şirketin bu gazı satın alabileceğini deklare etmesi ve Avrupa’dan gelen bu gaz kaynağına yönelik yüksek ilgi, Azerbaycan’ın tahmin edilen gaz rezerv miktarını (yaklaşık 3 trilyon m³) yeniden hesaplamayı gerektirecek kadar (iki katına çıkması beklenene şekilde) bölge açısından önemlidir. Türkiye, BTE hattı ekseninde hali hazırda yıllık 6 milyar m³ doğalgaz alımı yapmakta, Şahdeniz II gazının üretilmeye başlamasının ardından bir o kadar daha satın alım taahhüdünde bulunmaktadır. İç talebin yıllık 50 milyar m³ civarında olduğu Türkiye ve bölge için bu anlaşmanın sonuçları oldukça önemlidir (Dikkaya, 2014).

SONUÇ

Yakın tarihte, gerek sahip olduğu enerji kaynakları, gerekse Orta Asya enerji kaynaklarının Batı’ya iletimi konusunda koridor görevi üstlenen Güney Kafkasya, artan bir ivmeyle uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmeye devam etmektedir. Bunun iki ayağı olduğunu görmek mümkündür. Bunlardan ilki, sanayileşen ekonomilerin artan enerji ihtiyacı karşısında, enerji güvenliğinin sağlanmasıdır. İkincisi ise, Orta Asya ve Hazar enerji kaynaklarının üretim, işletim ve iletim sektörlerinden pay alma yarışına giren çok uluslu şirketlerin varlığı ile ilgilidir.

Sanayi üretiminin artması ile dikkat çeken Doğu ve Güney Asya ülkelerinin, yüksek büyüme rakamlarına paralel olarak artan enerji ihtiyacı; Batı dünyasını enerji güvenliği konusunda kaygılandırmaktadır. Enerji güvenliğinde şu an itibarı ile esas üzerinde durulan faktör Rusya’dır. Zira doğalgaz sevkiyatında ilk sırada yer alan Rusya’nın güdümünde kalmak, zaman zaman yaşanan siyasi ve askeri krizler karşısında Rusya’nın, bu potansiyeli Batı’ya karşı bir tehdit unsuru olarak kullanmasına sebep olmaktadır.

Batı’nın enerji güvenliğine endekslediği enerji ihtiyacı, ithalatçı ülkeleri diğer Orta Asya ülkelerine yönlendirmiştir. Avrasya doğalgaz rezervi bakımından Rusya’dan sonra gelen Türkmenistan ve Kazakistan’dan elde edilen doğalgazın AB ülkeleri ve diğer ülkelere güvenli bir şekilde sevk edilmesi gündeme gelince, hem kaynak bakımından Hazar bölgesi, Türkmenistan ve Kazakistan, hem de iletim hattı bakımından Güney Kafkasya coğrafyası ve Türkiye ön plana çıkmıştır.

Güney Kafkasya ülkelerinden Azerbaycan, iletim hattı üzerinde olmasının yanı sıra Hazar Denizi'ne kıyısı olması ve zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmasıyla da Güney Kafkasya coğrafyasının en önemli aktörü konumundadır. Azeri gazının Batı'ya iletimi, hem Transkafkasya'yı hem de Türkiye'yi güvenli bir enerji koridoru haline getirmiştir. Batı hattında gelişen iki rakip proje Nabucco ve TAP'ın, Azeri gazına erişimini sağlamak için oluşturulan TANAP Projesi ise, bu minvalde önemli bir konuma yerleşmiştir. TAP ile girdiği rekabet sonucu fazla destek göremeyen Nabucco ise, yakın zamanda çekilerek TANAP'ın Avrupa'ya iletim işlevini TAP'a bırakmıştır.

TANAP ile Türkiye de bugüne kadar Rusya ve İran'dan yüksek maliyetli fiyatlarla ithal ettiği gazın yerine daha ucuz gaz elde edecek, aynı zamanda Avrupa'ya iletilecek gazın fiyatı da ucuzlayacaktır. Bu, kısa vadeli bir kazanım iken, orta ve uzun vadede Hazar Denizi'nin hukuki statüsü üzerinde sağlanabilecek uluslararası konsensus ile Türkmen gazının Hazar üzerinden TANAP'a bağlanması, enerji güvenliği açısından İran ve Rusya faktörü karşısında Avrupa ve Türkiye'nin elini rahatlatacaktır.

TANAP'ın belki de bahsedilmesi gereken en önemli yanı, Azerbaycan ve Türkiye'nin, üçüncü bir ülke veya şirketin gözetimi ya da finansmanına ihtiyaç duymadan ortak bir projeyi hayata geçirmeye çalışmalarında gizlidir. Kafkasya'da bölgesel özgüveni gösteren ilk uluslararası proje olarak gösterilen Kars-Tiflis-Bakü demiryolu projesinin ardından TANAP'ın devreye girecek olması, hem bölgesel ekonomik dinamizmin bir sonucu hem de Bakü-Tiflis-Ankara düzleminde Kafkasya'da oluşacak bölgesel entegrasyon düşüncesinin somut bir göstergesi olacaktır.

KAYNAKLAR

- Abbasov, S. (2010), "Turkey, Azerbaijan Gas Agreement Reached, but Talks to Continue". <http://www.eurasianet.org/node/61234> (Erişim Tarihi: 02.12.2014)
- Aras, O. N. (2003), Azerbaycan Ekonomisi - Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz. Bakü: Kafkasya Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Aras, O. N.; Suleymanov, E.; Hasanov F. (2013), "Economic and Strategic Expectations of Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline Project", Munich Personal Repec Archive, 52187, 991-998.
http://mpra.ub.uni-muenchen.de/52187/1/MPRA_paper_52187.pdf
(Erişim Tarihi: 06.01.2014)

- Aslanlı, A. (2011), "Kafkasya'da Güvenlik ve İstikrara En Büyük Tehdit: Karabağ Sorunu", Cavid Veliev ve Araz Aslanlı (der.), Güney Kafkasya; Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Müdahaleler ve Enerji içinde, 153-192. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Baloğlu, M. (2010), "Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) Yatırımlarının Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Değerlendirilmesi",
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2257961
(Erişim Tarihi: 19.12.2013)
- Brzezinski, Z. (2005), Büyük Satranç Tahtası. Yelda Türedi (çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Cafersoy, N. (2011), "Bağımsızlığının 20.Yılında Azerbaycan", Cavid Veliev ve Araz Aslanlı (der.), Güney Kafkasya; Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Müdahaleler ve Enerji içinde, 13-56. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Çelikpala, M. (2010), "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi, 7:25, 93-126
<http://ataum.gazi.edu.tr/posts/view/title/turkiye%E2%80%99nin-orta-asya-ve-kafkasya%E2%80%99daki-bolgesel-politikasinda-enerji-guvenligi-47389>
(Erişim Tarihi: 05.12.2013)
- Davutoğlu, A. (2010), Stratejik Derinlik, İstanbul: Küre Yayınları.
- Denizhan, E. (2010), "Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA", Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2:1, 17-23
http://www.sobiad.org/ejournals/dergi_SBD/arsiv/2010_1/03emrah_denizhan.pdf (Erişim Tarihi: 11.12.2013)
- Dikkaya, M. (2009), Orta Asya ve Kafkasya: Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Dikkaya, M. (2014). "Şah Deniz-II Anlaşmasının (17 Aralık 2013) Bölgesel Gaz Denklemi Açısından Önemi"
<http://www.usgam.com/tr/index.php?l=800&cid=2179&konu=16&bolge=0> (Erişim Tarihi: 11.02.2014)
- Gökdemir, B. (2009), "Türkiye'de Doğalgaz Sektörünün Yeniden Yapılandırılması: Sekiz Yıllık Deneyimin Arz Güvenliği ve Rekabet Politikası Perspektifinden

- Değerlendirilmesi", Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Yayınları, 43, <http://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/158>, (Erişim Tarihi: 15.12.2013)
- Hekimoğlu, M. M. (2012), "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesinin Hukuki Boyutları", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 63, 77-92
http://yayinlar.yesevi.edu.tr/index.php?action=show_article&bilig_id=52&article_id=756 (Erişim Tarihi: 03.12.2013)
- İşcan, İ. H. (2010), "Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'ni Paylaşım Sorunu". Sosyoekonomi Dergisi, Özel Sayı (10EN04).
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sosyoekonomi/article/view/5000080574/5000074614> (Erişim Tarihi: 22.04.2015)
- Kantarcı, H. (2006), "Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya'da ABD ve Rusya'nın Güç Mücadeleleri ve Bu Mücadelelerin Türkiye'ye Etkileri", Suleyman Demirel University Research Repository, Masters Thesis.
<http://eprints.sdu.edu.tr/358/1/TS00519.pdf> (Erişim Tarihi: 11.11.2013)
- Kantarcı, Ş. (2011), "Kafkasya'da Etnik Çatışmalar Ekseninde "Güney Osetya" Sorunu", Cavid Veliev ve Araz Aslanlı (der.), Güney Kafkasya; Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Müdahaleler ve Enerji içinde, 229-288 Ankara: Berikan Yayınevi
- Kasım, K. (2011), Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya. Ankara: USAK Yayınları.
- Metin, M. (2004), Politik ve Bölgesel Güç Hazar, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Oğan, S. (2011), "Kafkasya'da Etnik Çatışmalar Ekseninde Abhazya Sorunu", Cavid Veliev ve Araz Aslanlı (der.), Güney Kafkasya; Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Müdahaleler ve Enerji içinde, 193-228 Ankara: Berikan Yayınevi.
- Oruç, T. Ç. (2014), "Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu". Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.
http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-267-2014062515asya_bol3.pdf (Erişim Tarihi: 22.04.2015)
- Öğütçü, M. (2010), "Küreselden Yerele Enerjide Gelecek ve Seçeneklerimiz", Durmuş DüNDAR, Müge İşeri ve Necdet Pamir (ed.) Enerji Güvenliği Dünya ve Türkiye Paneli içinde, 109-130 İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.

- Pamir N. (2011), “Güney Kafkasya ve Enerji”, Cavid Veliev ve Araz Aslanlı (der.), Güney Kafkasya; Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Müdahaleler ve Enerji içinde, 345-394 Ankara: Berikan Yayınevi.
- Rzayeve, G. (2012), “TANAP: Hazar Gazını Avrupa’ya Taşıyacak Atılım Projesi”, http://www.hazar.org/content/yayinlar/tanap_hazar_gazini_avrupa_ya_tasiyan_atilim_projesi_247.aspx (Erişim Tarihi: 30.11.2013)
- Rzayeve, G.; Punsmann, B. G. ve Göknel, M. M. (2012), “Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı TANAP Raporu”, Hazar Strateji Enstitüsü. http://www.hazar.org/UserFiles/yayinlar/raporlar/2012_09_19_tanap_raporu/TANAPRaporu_121107.pdf (Erişim Tarihi: 29.11.2013)
- Sagheb, N. ve Cavadi, M. (1994), "Azerbaijan's 'Contract of The Century' Finally Signed With Western Oil Consorsium". Azerbaijan International Magazine, 2(4), 26-28. http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/24_folder/24_articles/24_aioc.html (Erişim Tarihi: 26.04.2015)
- Şen, L. (2009), Türkiye ve Güney Kafkasya Gerçeği-Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası, Ankara: Ürün Yayınları.
- Taşdemir, H. ve Hasanoğlu, M. (2003), Kafkasya’nın Etnik Yapısı ve Etnik Çatışma, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1, 93-110 http://dokuman.tsadergisi.org/dergiler_pdf/2003/2003-nisan/11.pdf (Erişim Tarihi: 05.12.2013)
- Turan, A. P. (2010), “Hazar Havzası’nda Enerji Diplomasisi”. <http://www.bilgesam.org/tr/images/stories/makaleler/Hazar%20Havzasinda%20Enerji%20Diplomasisi.pdf> (Erişim Tarihi: 30.11.2013)
- Veliev, C. (2011), “Bağımsızlığının 20.Yılında Ermeni Dış Politikası”, Cavid Veliev ve Araz Aslanlı (der.), Güney Kafkasya; Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Müdahaleler ve Enerji içinde, 105-152 Ankara: Berikan Yayınevi.
- World Energy Council (2013), "World Energy Resources: Natural Gas". http://www.worldenergy.org/wp-content/uploads/2013/10/WER_2013_3_Natural_Gas.pdf (Erişim Tarihi: 11.01.2014)
- Yıldıran, M. (2013), “İpekyolu Çerçevesinde Enerji Ekonomilerinin Yükselişi ve Enerji Üzerindeki Rekabet: Potansiyel, Stratejiler ve Yeni Büyük Oyun”, Avrasya

- Etüdüleri, 43(1), 105-138. <http://store.tika.gov.tr/yayinlar/akademik-arastirmalar/avrasya-etudleri/2013/etud43.pdf> (Erişim Tarihi: 14.11.2013)
- Yılmaz, R. (2009). "Azerbaycan'ı ve Azerbaycanlıyı Anlayabilmek". Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu.
http://www.usak.org.tr/analiz_det.php?id=17&cat=365366301#.VUUZVTqJlU (Erişim Tarihi: 21.04.2015)
- Yılmaz, R. (2012), Azerbaycan Dış Politikası ve Türkiye. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Avrasya Araştırmaları Serisi-2.
- Yılmaz, R. (2013), "Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu". Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 2(1), 71-90. http://www.arastirmax.com/system/files/dergiler/169983/makaleler/2/1/arastirmx_169983_2_pp_71-90.pdf (Erişim Tarihi: 25.04.2015)

**Çalışma Sermayesi Unsurlarının Firma Karlılığına Etkisi:
Borsa İstanbul Şirketleri Üzerine Bir Uygulama***

Müge Sağlam¹, Süleyman Serdar Karaca²

Öz Bu çalışmada firmaların çalışma sermayesi unsurlarının, firmaların kârlılıklarına etkileri incelenmiştir. Bu amaçla, Borsa İstanbul'da 2000-2012 yılları arasında kesintisiz olarak işlem görmüş ve eksiksiz verilerine ulaşılabilen tekstil sektörüne ait 17 firmanın verileri, panel veri analizi ile incelenmiştir. Çalışmada, bağımlı değişkenler olarak Öz sermaye kârlılığı, aktif kârlılık, piyasa değeri değişkenleri kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise aktif devir hızı, alacak devir hızı, cari oran, stok devir hızı, net işletme sermayesi, işletme sermayesi devir hızı, toplam borç oranı, asit test, nakit oran ve kısa vadeli borç oranlarıdır. Sonuç olarak, kısa vadeli borç oranı ve toplam borç oranının firma kârlılığını negatif etkilediği, cari oranın kârlılık üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca aktif devir hızı, alacak devir hızı, stok devir hızı, net işletme sermayesi, işletme sermayesi devir hızı, asit test oranı ve nakit oran değişkenlerinin ise kârlılığı pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Sermayesi, Karlılık, Panel Veri Analizi.

Jel Kodları: C33, G17, G30

**The Effect on Firm Profitability of Component of Working Capital:
An Application Over Borsa Istanbul Firm**

Abstract In this study, we have examined that the factor of working capital affects on firm's profitability. For this purpose, in BIST between 2000-2012 years, 17 firm's datas which can be reached complete data in textile sector. These datas which uninterruptedly processed have been examined via panel data analysis. In the study it was used that return on equity, return on assets, market valueas dependent variables. Dependent variables are the asset turn over, receivable sturno verratio, currentratio, inventory turnover, networking capital, working capital turn over ratio, total debt ratio, acid test cash ratio,the ratio of short-term debt. Finally, It was confirm that short-term debt and total debt ratio have the negative effect on firm profitability, current ratio does not have a meaning on profitibility. And also asset

* Bu makale aynı isimle Doç.Dr. Süleyman Serdar KARACA'nın danışmanlığında, Arş.Gör. Müge SAĞLAM tarafından hazırlanmış olan yüksek lisans tezinin özetlenmiş halidir.

¹Arş.Gör. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü.

²Doç.Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü.

| Çalışma Sermayesi Unsurlarının Firma Karlılığına Etkisi: Borsa İstanbul Şirketleri Üzerine Bir Uygulama

turnover, receivables turn over, inventory turn over, networking capital, working capital turn over ratio, acid test ratio that has been shown to positively affect profitability.

Keywords: WorkingCapital, Profitability, Panal Data Analysis.

Jel Codes: C33, G17, G30

1.GİRİŞ

Globalleşmenin gittikçe arttığı günümüzde, birçok finans uzmanının da dediği gibi dünya bir köy halini almıştır. Ülkelerin, piyasaların, işletmelerin bu denli entegre olduğu bir ortamda hiç kuşkusuz başarılı olmak da gittikçe zorlaşmaktadır. Rekabetin yoğun olarak yaşandığı bu ortamda işletmeler başarılı olmak için etkin bir yönetime ihtiyaç duymaktadırlar. Çalışma sermayesi de önceleri kendi içerisinde çalışılan unsurlardan oluşmaktayken günümüz şartlarında işletmelerin tüm varlıklarını etkilemektedir. Özellikle faaliyet alanları çok geniş olan işletmelerin etkin çalışma sermayesi yönetimine dikkat etmesi gerekmektedir.

Üretimin başlatılabilmesi için gereken ve gider gruplarına bağlanan para ve krediye çalışma sermayesi denir. "WorkingCapital" olarak da isimlendirilen çalışma sermayesi kavramı işletmenin dönen varlıklarını ifade etmek için kullanılmaktadır (Usta, 2002:126). Çalışma sermayesi kavramına literatürde işletme sermayesi olarak da rastlamaktayız.

Örneğin; Fitzgerald işletme sermayesini, stoklar ve ticari alacaklara yapılan yatırımdan ticari borçların çıkarılmasıyla elde edilen sermaye olarak tanımlamıştır.(Fitzgerald, 2002: 199).

İşletme sermayesi yönetimi ve kontrolü, firma açısından yaşamsal önem taşıdığı gibi, finans yöneticisinin özel dikkat ve özenini gerektirmekte ve iş yükünün büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. İşletme sermayesi, firmanın tam kapasite ile çalışabilmesi, üretimi kesintisiz sürdürebilmesi, iş hacmini genişletebilmesi, yükümlülüklerini karşılayamama riskini azaltması, kredi değerliliğini artırması, olağanüstü durumlarda mali yönden zor durumlara düşmemesi, faaliyetlerini karlı ve verimli şekilde yürütebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Akgüç, 1998: 201).

Bu çalışmada çalışma sermayesi yönetiminin firma karlılığı üzerine ne denli bir etki yaptığı sorusu cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada ilk olarak konu ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalara değinilmiştir. Daha sonra Borsa İstanbul'da 2000-

2012 yılları arasında kesintisiz olarak işlem görmüş ve eksiksiz verilerine ulaşılabilen tekstil sektörlerine ait 17 firmanın verileri panel veri analizi ile incelenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Gulia (2014), 2009-2013 yılları arasında Delhi’de faaliyet göstermiş 6 ilaç firmasının verileri üzerinde çoklu regresyon analizi kullanmış ve çalışma sermayesinin firma kârlılığına doğrudan etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Deloof’un (2003), Belçika Firmalarının 1992-1996 yılları arasındaki verilerini regresyon yöntemi ile test ettiği çalışmada, alacakların tahsil süresinin, stok tutma süresinin ve ödemeleri erteleme süresinin uzamasının kârlılığı olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Ukaebgu (2014), çalışma sermayesi ve kârlılık arasındaki ilişkiyi, özellikle de farklı endüstrilerin farklı ülkelerdeki önemini açıklamak için Orbis veri tabanından elde ettiği 2005-2009 yılları arasına ait verileri çoklu regresyon analizi ile test etmiştir. Mısır, Kenya, Nijerya ve Güney Afrika şirketlerinin verilerinin kullanıldığı bu çalışmada; çalışma sermayesi ve kârlılık arasında sert bir ilişki bulunmuştur. Brüt faaliyet kârı, alacak tahsil süresi, likidite oranı değişkenlerinin kullanıldığı çalışmada Ukaebgu; alacak tahsil süresinin uzamasının firma kârlılığını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Bei ve Wijewardana (2012), Kolombo Borsasında faaliyet gösteren 155 firmanın 2002-2006 yılları arasındaki verilerini, çoklu regresyon analizini kullanarak incelemiş ve bu firmaların çalışma sermayelerinin firmanın likiditesi, kârı, etkinliği ve de kapasite kullanımı ile doğrudan ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Jose, Lancaster ve Stevens (1996), alacakların tahsil süresi, stok tutma süresi, borçların ortalama vadesi, öz sermaye kârlılığı ve aktif kârlılığı değişkenlerini kullanarak, Compustat 1974-1993 yılları arasındaki verilerini regresyon analizi ile test etmişler fakat değişkenler arasında herhangi anlamlı bir ilişki bulamamışlardır.

Lazaridis ve Tryfonidis (2006), Atina Borsasında faaliyet gösteren 131 firmanın 2001-2004 yılları arasındaki verilerini öz sermaye kârlılık oranı, alacak tahsil süresi, stok tutma süresi, borçların vadesi, kaldıraç oranı değişkenlerini kullanarak regresyon analizi yöntemiyle ile test etmiş ve nakde dönüm süresinin uzamasının kârlılığı olumsuz yönde etkilediğini bulmuşlardır. Truel ve Solano(2007), İspanya Borsasındaki 8872 firmanın 1996-2002 yılları arasındaki verilerini, öz sermaye kârlılığı, alacakların tahsil süresi, stok devir süresi, borçların ortalama vadesi, kaldıraç oranı değişkenlerini

| Çalışma Sermayesi Unsurlarının Firma Karlılığına Etkisi: Borsa İstanbul Şirketleri Üzerine Bir Uygulama

regresyon metoduyla test etmiş, kaldıraç oranını, aktif kârlılığın ve büyümenin çalışma sermayesi gereksinimini anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Nobanee ve Alhajjar (2009), çalışma sermayesi yönetimi ve kârlılık arasındaki ilişkiyi anlamayı amaçladıkları çalışmalarında, 2123 adet Japon firmasının 1990-2004 yılları arasındaki verilerini incelemişlerdir. Yatırımların kârlılığı, alacakların tahsil süresi, stok devir süresi, borçların ortalama vadesi değişkenlerinin regresyon yöntemi ile test edildiği bu çalışmada; alacak devir hızı ve stok devir hızını artırılması ve borçların ortalama vadesinin uzamasının firma kârlılığını artıracığı sonucuna ulaşmışlardır.

Çoşkun ve Kök (2011), firmaların çalışma sermayesi politikalarının kârlılık üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada İMKB’de faaliyet gösteren 74 firmanın 1991-2005 dönemi arası verilerine panel veri uygulaması yapılmıştır. Nakit dönüş süresi, alacak tahsil süresi, borç ödeme süresi, stok devir süresi ve aktif kârlılığı değişkenleri kullanılmış ve sonuç olarak nakit dönüş süresi, alacak tahsil süresi ve stok devir süresi ile kârlılık arasında negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmaya göre; borç ödeme süresinin arttırılması suretiyle firmalar kârlılıklarını arttırabilmektedirler.

Çakır ve Küçük Kaplan’ın (2012), çalışma sermayesi unsurlarının kârlılığa etkisini incelemek için İMKB’de işlem gören 122 adet üretim firmasının 2000-2009 yılları arasındaki verilerine panel veri analizi yöntemi uygulamışlardır. Likidite oranları, alacak devir hızı, stok devir hızı, aktif devir hızı, kaldıraç oranı, aktif kârlılığı, öz sermaye kârlılığı, pd/dd değişkenlerini kullanan Çakır ve Küçük Kaplan; asit test oranı, stok devir hızı ve aktif devir hızının kârlılığa pozitif etkisi olduğunu, öz sermaye kârlılığı ve piyasa değeri arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Öz ve Güngör (2007), İMKB’de faaliyet gösteren 68 adet firmanın 1992-2005 yılları arasındaki verilerine regresyon analizi yapmışlardır. Çalışmada, brüt satış kârı, alacak devir hızı, stok devir hızı, ticari borçların devir süresi, net ticaret süresi değişkenleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda net ticaret süresi ile firma kârlılığı arasında negatif ilişki bulunmuştur. Saldanlı (2012), likidite ve kârlılık arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında İMKB’de 2001-2011 yılları arasında sürekli faaliyette bulunan 54 firmayı çalışmaya dâhil etmiştir. Çalışmada, SPSS 15.0 programı ve brüt kâr marjı, aktif kârlılığı, ticari alacak devir hızı, stok devir hızı, net ticaret süresi, aktif

devir hızı, cari oran ve nakit oran değişkenleri kullanılmıştır. Sonuç olarak cari oran ve nakit oran haricinde kullanılan diğer değişkenlerin kârlılık arasında herhangi bir ilişkisi bulunamamıştır.Şen ve Oruç (2009), 1993 ve 2007 yılları arasında İMKB’de faaliyet gösteren 49 üretim firmasının 3 aylık verileri üzerinde panel veri analizi yöntemini uygulamıştır. Nihayetinde; firma satışları ve nakit dönüşüm süresinin düşmesiyle firma kârlılığının etkilendiğini bulmuşlardır.

3. VERİ SETİ VE UYGULAMA

Çalışmada, Borsa İstanbul kapsamında yer alan ve 2000-2012 yılları arasında faaliyetlerine kesintisiz olarak devam etmiş, tekstil sektörlerine ait toplam 17 firmanın çalışma sermayeleri unsurlarının kârlılık üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir.Söz konusu firmalara ilişkin veriler Borsa İstanbul resmi internet sitesinden ve Finnet Mali Analiz teknik programı ile elde edilmiştir. Elde edilen verileri analiz etmek için Eviews7.1 istatistik programı kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo.1. Çalışmada Kullanılan Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	Asit-test Oranı (Likidite)	AT	$\frac{\text{dönenvarlık} - \text{stolar}}{\text{kıyak}}$
	Alacak devir hızı oranı	ALDH	$\frac{\text{netkredilitsatışlar}}{\text{ortalamaattıcartalacaklar}}$
	Stok devir hızı	SDH	$\frac{\text{satışlarınmaliyeti}}{\text{ortalamastok}}$
	Cari oran	CO	$\frac{\text{dönenvarlık}}{\text{kıyak}}$
	Nakit oran	NO	$\frac{\text{kasa} + \text{bankalar} + \text{menkuldeğerler}}{\text{kıyak}}$
	Aktif devir hızı	AKDH	$\frac{\text{net satışlar}}{\text{toplam aktif}}$
	Kısa vadeli borç oranı	KBO	$\frac{\text{kvb}}{\text{toplamaktif}}$
	Net işletme sermayesi oranı	NIS	$\frac{\text{dönen varlık} - \text{kıyak}}{\text{satışlar}}$

| Çalışma Sermayesi Unsurlarının Firma Karlılığına Etkisi: Borsa İstanbul Şirketleri Üzerine Bir Uygulama

	İşletme sermayesi devir hızı	ISDH	$\frac{\text{Net Satış Tutarı}}{\text{Ortalama Net İşletme Sermayesi}}$
	Kısa vadeli borç /toplam borç oranı	KVBTB	$\frac{\text{kıyık}}{\text{toplam borç}}$
	Toplam Borç Oranı	TBO	$(KVYK + UVYK) / \text{Toplam Aktif}$
BAĞIMLI DEĞİŞKENLER	Aktif Kârlılık	AKK	$\frac{\text{dümenet karı}}{\text{toplam aktif}}$
	Öz sermaye kârlılığı	OZK	$\frac{\text{net kar}}{\text{öz sermaye}}$
	Piyasa Değeri	PD/DD	$\frac{\text{piyasa değeri}}{\text{defter değeri}}$

Çalışmamızda analizlere geçilmeden önce serilere durağanlık testi yapılmıştır. Bilindiği üzere zaman serileri, periyodik zaman aralıklarında yapılmış gözlemlerin bir dizisidir. Zaman serilerinde en önemli konulardan biri durağanlıktır. Hemen hemen bütün istatistikî sonuç çıkarımlar serinin durağanlığı varsayımı altında yapılır. Eğer seri durağan değil ise, sonuç çıkarımlara geçmeden önce seri herhangi bir şekilde durağanlaştırılmalıdır. Pratikte durağanlık denildiğinde zayıf durağanlıktan bahsedilmektedir (Akdi, 2010: 20).

Panel birim kök testleri ile çalışma yapan bilim adamları iki gruba ayrılmaktadır ve türettikleri testler de birinci kuşak ve ikinci kuşak testler olarak bilinmektedir. Birinci kuşak testler, birimler arasında korelasyon olmadığını varsaymaktadır. Korelasyon varsa bu testlerin gücü zayıftır, bunların en çok bilinenleri; Levin, Lin, Chu, Harris ve Tzavalis, Breitung, Hadri, Im, Pesaran, Shin ve Fisher ADF'dir. İkinci kuşak birim kök testlerinin temel özelliği ise, birimlere ait seriler arasında korelasyon olduğunu varsaymasıdır. Bu testlerden en çok kullanılanı; Pesaran, Bai ve Ng, Philip ve Sul, Moon ve Perron'dur (Tatoğlu, 2012: 199).

ADF testlerinde, veri setinin dengeli panel olma şartı yoktur ve bireysel seriler boşluklara sahip olabilmektedir. Bu özellik diğer testlere göre esneklik sağlamaktadır. Çoklu regresyon öncesi modelde değişen varyans problemi olup

olmadığını test etmek için White Heteroskedasticity testi yapılmıştır. White testi; yardımcı regresyon modelinin tahminini gerektirir ve uygulanması için model tahmin edilerek artıklar belirlenir. Belirlenen artıkların kareleri bağımlı değişken olarak alınarak bağımsız değişkenlerin modelin bağımsız değişkenleri, bağımsız değişkenlerin kareleri ve bağımsız değişkenlerin birbirleri ile çarpımlarının bağımsız değişken olduğu yardımcı regresyon modeli tahmin edilir (Gürışvd, 2011: 258).

Panel veri regresyon tahminlerinde, tahminlerin hangi tahmin yöntemi (sabit veya tesadüfî etkili) kullanılarak yapılacağı konusunda Hausman testinden faydalanılmıştır. Hausman testi, sabit etkili ve rassal etkili modeller arasında bir seçim yapılması gerektiği zaman, hangi modelin tercih edilmesi gerektiğine karar verilmesinde kullanılan bir testtir (Green, 2003: 301) Bu testte, sabit etkili tahmincinin tutarlı ve yansız olduğu varsayımından hareket edilmektedir. Bu testte kullanılan hipotezler;

H_0 :Rassal Etkili Model [$E(\alpha_i/x_i) = 0$]

H_1 : Sabit Etkili Model [$E(\alpha_i/x_i) \neq 0$] şeklindedir (Baltagi, 2005, s:66)

Hausman testi analizlerinden sonra modeller için panel veri tahmininde uygun yöntem kullanılmıştır. Regresyon analizinde en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi ise 0,05 olarak kabul edilmiştir.

Çalışmada kullanılan aktif devir hızı, alacak devir hızı, cari oran, stok devir hızı, öz sermaye kârlılığı, aktif kârlılık, piyasa değeri, net işletme sermayesi, işletme sermayesi devir hızı, toplam borç oranı, asit test, kısa vadeli borç, nakit oran değişkenlerinin *tekstil sektörü için* verilerinin durağanlık sonuçları aşağıdaki tablo 2' de olduğu gibidir:

Tablo.2.Birim Kök Testi Sonuçları

Unitroot test series: AKDH, AKK, ALDH, AT, CO, ISDH, KBO, KVBTB, NIS, NO, OZK, PDDD, SDH, TBO				
Method		Statistic		Prob.
ADF - FisherChi-square		339.079		0.0000
ADF - Choi Z-stat		-16.2799		0.0000
Series	Prob.	Lag	MaxLag	Obs
AKDH	0.0000	6	32	1400
AKK	0.0001	6	32	1400
ALDH	0.0000	6	32	1400
AT	0.0000	6	32	1400
CO	0.0000	6	32	1400

| Çalışma Sermayesi Unsurlarının Firma Karlılığına Etkisi: Borsa İstanbul Şirketleri Üzerine Bir Uygulama

ISDH	0.0000	6	32	1400
KBO	0.0000	6	32	1400
KVBTB	0.0000	6	32	1400
NIS	0.0000	6	32	1400
NO	0.0000	6	32	1400
OZK	0.0000	6	32	1400
PD/DD	0.0000	6	32	1400
SDH	0.0004	6	32	1400
TBO	0.0000	6	32	1400

H_0 : Seriler durağandır.

H_1 : Seriler durağan değildir.

Çalışmada yer alan değişkenlerin durağanlığını araştırmak üzere yapılan birim kök testleri, değişkenlerin tümünün seviye değerinde durağan olduklarını göstermektedir. Değişkenlerin p değeri sonuçlarından hareketle, serilerin durağan olduğu sonucuna varılmış ve H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Çalışmada, serilerin durağanlığına bağlı olarak yapılan panel veri regresyon tahminlerinde, tahminlerin hangi tahmin yöntemi (sabit veya tesadüfi etkili) kullanılarak yapılacağı konusunda Hausman testinden faydalanılmıştır. Sabit veya tesadüfi etkili model seçimi için yapılan Hausman testi sonuçları tablo 3'teki gibidir:

Toblo.3. Hausman Testi Sonuçları

	Aktif Kârlılık	Özsermaye Kârlılık	PD/DD
Hausman	16.24	12.76	7.42
P Değeri	0.0020	0.0001	0.0403

H_0 : Tesadüfi etkili model (randomeffect) daha uygundur.

H_1 : Sabit etkili (fixedeffects) model uygundur.

Tesadüfi etkili model sabit etkili modelden daha etkindir şeklindeki H_0 hipotezi reddedilmektedir. Hausman testi sonuçlarından hareketle, söz konusu modeller için panel veri tahmininde sabit etkiler yöntemi kullanılmıştır. Regresyon modeli söz konusu 3 değişken için şöyle oluşturulmuştur; $Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{nit}X_{nit} + e_{it}$ dir.

Tablo. 4. Aktif Karlılık Değişkeni Sonuçları

Dependent Variable: AK				
Method: Panel Least Squares				
White diagonal standart error & covariance (d.f. corrected)				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
AKDH	0.000371	0.027162	2.092637	0.0000
ALDH	0.082501	2.036606	0.644067	0.0007
AT	0.251816	0.008909	2.094274	0.0002
CO	0.213571	0.022075	1.798679	0.0300
ISDH	0.000691	0.023508	1.984567	0.0099
KBO	0.801520	0.002088	1.039972	0.0000
KVBTB	-0.000780	0.021136	-1.116516	0.0325
NIS	0.087205	0.003420	2.715419	0.0002
NO	0.851020	0.194381	1.553454	0.0107
SDH	0.044223	0.052120	3.451807	0.0000
TBO	-0.042530	0.021453	-1.515719	0.0461
C	5.347112	0.720322	11.71158	0.0000
R-squared		0.8254872	Meandep. var	290.5278
Adj R-sq.		0.8243264	S.D. dep. var	43.280676
S.E. of regr.		75.15262	Akaikecri.	7.775125
Sum. Sq. resid		2421.147	Schwarzcri.	8.790682
Loglikelihood		-17.36985	F-statistic	119.6294
D.-W. stat		0.811778	Prob(Fstatistic)	0.000000

Aktif kârlılık bağımlı değişkeni ile yapılan panel veri analizi sonucunda, R² değeri %82 çıkmıştır. Tüm bağımsız değişkenlerin p değerleri 0,05 anlamlılık düzeyine göre anlamlıdır. F değeri anlamlı çıkmıştır ve tüm değişkenler modeli açıklamak için uygundur. Kısa vadeli borç ve toplam borç oranı değişkenleri işletmelerin aktif kârlılığını negatif etkilemektedir. Bu oranlar dışında kalan diğer değişkenler ise aktif kârlılık üzerinde pozitif ve de anlamlıdır. Dellof (2003) ve Ukaebgu (2014) de yaptıkları çalışmalarında bu değişkenlerin aktif kârlılığı etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmamızın sonucu bu çalışmalar ile aynı sonucu vermiştir. Çoklu regresyon denklemi aşağıdaki gibi elde edilmiştir:

| Çalışma Sermayesi Unsurlarının Firma Karlılığına Etkisi: Borsa İstanbul Şirketleri Üzerine Bir Uygulama

AktifKarlılık=5.347112+0.0003719*AKDH+0.082501*ALDH+0.251816*AT+0.213571*CO+0.000691*ISDH+0.801520*KBO - 0.000780*KVBTB+0.087205*NIS
+0.851020*NO+0.044223*SDH-0.042530*TBO

Tablo. 5.Öz Sermaye Kârılığ ı Değ işkeni Sonuçları

DependentVariable: OZK				
Method: Panel LeastSquares				
White diagonal standart error&covariance (d.f. corrected)				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
AKDH	3.521235	0.012548	0.338462	0.0350
ALDH	0.104569	0.078996	2.234582	0.0123
AT	4.789654	2.789654	1.789654	0.0043
CO	0.945632	0.632541	2.023546	0.3322
ISDH	0.012548	0.004872	1.212478	0.0000
KBO	1.458923	0.342871	3.799654	0.0020
KVBTB	-0.785412	0.234898	-1.789654	0.0039
NIS	0.078965	0.125874	0.123658	0.0071
NO	2.456987	1.325459	2.789654	0.0000
SDH	0.358792	0.587421	2.456897	0.0009
TBO	-0.785412	0.890312	-1.556321	0.0014
C	9.789654	4.040158	2.397836	0.0069
R-squared		0.720021	Meandep. var	110.3893
Adj R-sq.		0.7200507	S.D. dep. var	43.27721
S.E.ofregr.		13.23076	Akaikecri.	4.416894
Sum. Sq. resid		2121.0008	Schwarzcri.	4.23137
Loglikelihood		-64.008480	F-statistic	222.8693
D.-W. stat		1.047456	Prob(Fstatistic)	0.000000

Öz sermaye kârılığ ı panel veri analizi sonucu R² değ eri 0,72 çıkmış ve bağımsız değ işkenlerin bağımlı değ işkeni açıklama oranının %72 olduğu görülmüştür. Cari oran p değ eri (0,33) %5 anlamlılık düzeyine göre modeliaçıklamak için uygun değ ildir. F istatistiğ i anlamlıdır. Model, bağımsız değ işkenlerin bağımlı değ işkeni açıklamaları için uygundur. Kısa vadeli borç ve toplam borç oranlarındaki artışın öz sermaye kârılığ ını düşüreceğ inin görüldüğü analiz sonunda aktif devir hız ı, alacak devir hız ı, asit test oran ı, cari oran, işletme sermayesi devir hız ı, net işletme sermayesi, nakit oran ve stok devir hız ı oranları öz sermaye kârılığ ı üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Lazaridis (2006), BeiveVijevardana (2012), Truel ve Solono (2007) de yaptıkları

çalışmalarında değişkenlerin öz sermaye karlılığı üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ancak Josevd (1996) çalışmalarında çalışma sermayesi unsurları ve karlılık arasında herhangi anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Çoklu regresyon denklemi aşağıdaki gibi elde edilmiştir:

$$\begin{aligned} \text{Özsermaye Karlılığı} = & 9.789654 + 3.521235 * \text{AKDH} + 0.104569 * \text{ALDH} + 4.789654 * \text{AT} + 0.012548 \\ & * \text{ISDH} + 1.458923 * \text{KBO} - 0.785412 * \text{KVBTB} + 0.078965 * \text{NIS} \\ & + 2.456987 * \text{NO} + 0.358792 * \text{SDH} + \text{CO} * 0.3322 - 0.785412 * \text{TBO} \end{aligned}$$

Tablo.6. PD/DD Değişkeni Sonuçları

Dependent Variable: PD/DD				
Method: Panel Least Squares				
White diagonal standart error & covariance (d.f. corrected)				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
AKDH	0.000117	0.000117	1.001377	0.0100
ALDH	0.001482	0.001382	1.072480	0.0025
AT	3.246893	3.117598	1.041472	0.0777
CO	0.693666	0.633831	1.094403	0.7132
ISDH	0.004011	0.004404	0.910908	0.0000
KBO	0.672024	0.624872	1.075459	0.0602
KVBTB	-0.172684	0.153446	-1.125371	0.0001
NIS	0.014333	0.014836	0.966084	0.0042
NO	1.608096	1.213877	1.324760	0.0025
SDH	0.082742	0.075446	1.096715	0.0020
TBO	-0.041187	0.042270	-0.974377	0.0009
C	4.372336	4.191362	1.043178	0.0050
R-squared	0.621275	Meandep. var	117.5464	
Adj R-sq.	0.600689	S.D. dep. var	44.0989	
S.E. of regr.	14.032211	Akaikecri.	3.12368	
Sum. Sq.	2821.89954	Schwarzcri.	3.89651	
resid	-45.12548	F-statistic	228.1278	
Loglikelihood	0.896541	Prob(Fstatistic	0.000000	
D.-W. stat				

| Çalışma Sermayesi Unsurlarının Firma Karlılığına Etkisi: Borsa İstanbul Şirketleri Üzerine Bir Uygulama

R2 değeri 0,62 çıkmış olup model bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini açıklamak için uygundur. F değeri de anlamlı olan analiz sonucunda, cari oran, asit test oranı değişkenlerinin p değeri, 0,05 anlamlılık düzeyine göre anlamlı bulunmamıştır. Kısa vadeli borç ve toplam borç oranı değişkenlerindeki artışın firmaların piyasa değerlerini olumsuz yönde etkileyeceği görülmüştür. Coşkun ve Kök (2011), Çakır ve Küçük Kaplan (2012) analizleri sonucunda, değişkenlerin piyasa değeri üzerinde anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşırlarken, Saldanlı (2012) değişkenlerin piyasa değeri üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Çoklu regresyon denklemi aşağıdaki gibi elde edilmiştir:

$$\begin{aligned} PD/DD = & 4.372336 + 0.000117 * AKDH + 0.001482 * ALDH + 0.004011 * SDH - \\ & 0.172684 * KVBTB + 0.014333 * NIS + 1.608096 * NO + 0.082742 * SDH + 3.2468 * AT \\ & + CO * 0.6936 + KBO * 0.67202 - 0.041187 * TBO \end{aligned}$$

4. SONUÇ

Firmaların bilanço kalemleri incelendiğinde, çalışma sermayesi unsurları ile firma kârlılığı arasındaki ilişki azımsanamayacak derecede yüksektir. Likidite ve kârlılık arasındaki ikilemi aşmak için firmalar etkin bir çalışma sermayesi yönetimine ihtiyaç duyarlar. Bu çalışmada etkin bir çalışma sermayesinin firma kârlılığına ne derece etki yaptığı incelenmiştir. Çeyrek dönem verileri üzerinde yapılan panel veri analizine geçmeden önce değişkenlerin durağanlık sınaması ADF birim kök testi ile yapılmıştır. Aktif devir hızı, alacak devir hızı, cari oran, stok devir hızı, öz sermaye kârlılığı, aktif kârlılık, piyasa değeri, net işletme sermayesi, işletme sermayesi devir hızı, toplam borç oranı, asit test, kısa vadeli borç, nakit oran değişkenlerinin analiz edildiği çalışmada tüm değişkenlerin durağan oldukları görülmüştür. Durağanlık sınaması sonrasında modellerin sabit ya da tesadüfi etkili olarak tahmin edilmesi konusunda Hausman testi uygulanarak tüm modellerin sabit etkili şekilde tahmin edilmesine karar verilmiştir. Tekstil firmalarının; aktif kârlılığının tüm değişkenlerden etkilendiği görülmüştür. Kısa vadeli borç ve toplam borç oranları aktif kârlılık, öz sermaye kârlılığı ve piyasa değeri oranlarını ters yönde etkilemiştir. Bu negatif ilişki dikkate alındığında firmaların aşırı borçlanmasının kârlılıklarını olumsuz yönde etkileyeceğini söylemek mümkündür.

Öz sermaye kârlılığı ve piyasa değeri oranları da net işletme sermayesi ve işletme sermayesi devir hızından pozitif ve anlamlı yönde etkilenmiştir ki bu da bize çalışma sermayesi unsurlarının etkin yönetiminin firmaların kârlılıkları üzerinde ne denli etkili olabileceğini tekrar göstermiştir.

Sektör için oranlara ve kârlılık üzerinde ifade ettikleri anlama bakacak olursak, çalışma sermayesi unsurlarının firma kârı üzerindeki etkisi son derece önemlidir. Bir firmanın kârlılığında nakit yönetimi ve dolayısıyla likidite durumu son derece önemlidir. Stoklarını etkin ve hızlı bir şekilde eriten firmalar hiçkuşkusuz etkin faaliyet gösteren firmalardır. Buna bağlı olarak alacaklarını çabuk tahsil eden firmaların şüpheli alacak oranlarındaki düşme firmaların alacak tahsilinde etkin yönetim becerisine sahip olduğunun göstergesidir. Artan rekabet ortamı ve sürekli değişen piyasa koşullarında kârlılıklarını arttırmak isteyen firmaların çalışma sermayesinde etkin bir yönetim izlemesi gerektiği son derece açıktır. Borçların yönetimine ve vadesine dikkat eden firmaların daha etkin çalışma sermayesine sahip olacağı ve dolayısıyla kârlılıklarını artıracaklarını söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- Akdi, Y. (2010), Zaman Serileri Analizi, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akgüç, Ö. (1998), Finansal Yönetim, İstanbul: Avcıol Basımevi
- Baltagi, B.H. (2005), Econometric Analysis of Panel Data, Third Edition, John Wiley&SonsInc, England.
- Bei, Z.; Wijewardana, W.P. (2012), "Workingcapital policypractice: Evidence from Sri Lankan companies", The 2012 International (spring) Conference on Asia Pacific Business Innovation&Technology Management, Issue 40, pp. 695-700.
- Coşkun, E.; Kök, D. (2011), "Çalışma Sermayesi Politikalarının Kârlılık Üzerine Etkisi: Dinamik Panel Uygulaması", Ege Akademik Bakış, Sayı 11,ss. 75-85.
- Çakır, H.M.; Küçükkaplan İ. (2012), "İşletme Sermayesi Unsurlarının Firma Değeri ve Kârlılığı Üzerindeki Etkisinin İMKB'de İşlem Gören Üretim Firmalarında 2000-2009 Dönemi İçin Analizi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı Ocakss. 69-86.
- Deloof, M. (2003), "Does WorkingCapital Management Affect Profitability of Belgian Firms?", Journal Business Finance and Accounting, Issue 12, pp. 573-587.
- Fitzgerald, R. (2002), Business Finance for Managers: An Essential Guide to Planning, Control and Decision Making, London: Kogan Page Limited.

- Green, W.H. (2003), *Econometric Analysis*, Fifth Edition, PrenticeHall, New Jersey.
- Gulia, R. (2014), "Effects of WorkingCapital Management on Firms Profits-Evidence from the Pharmaceutical Sector", *International Journal of Management and Social Sciences Research (IJMSSR)*, Issue 3, pp. 103-107.
- Güriş, S.; Çağlayan, E.; Güriş, B. (2011), *Eviews ile Temel Ekonometri*, İstanbul: Der Yayınları.
- Jose, M.L.; Stevens J.L. (1996), "Corporate Returnsand Cash Conversions Cycles", *Journal of Economicsand Finance*, Issue 20,pp. 33-46.
- Lazaridis, I.; Tryfonidis D. (2006), "Relationship between WorkingCapital Management and Profitability of Listed Companies in the Athens Stock Exchange" *Journal of Finance Management and Analysis*,Issue 16 (2)pp. 26-45.
- Nobanee, H.; AlHajjar, M. (2009), "A Note on WorkingCapital Management and Corporate Profitability of Japanese Firms", *Working Paper, SSRN Network*, <http://ssrn.com/abstract=1433243> (Erişim tarihi: 04/02/2013)
- Öz, Y.; Güngör, B. (2007), "Çalışma Sermayesi Yönetiminin Firma Kârlılığı Üzerine Etkisi: İmalat Sektörüne Yönelik Panel Veri Analizi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10 (2), ss. 319-332.
- Saldanlı, A. (2012), "Likidite ve Kârlılık Arasındaki İlişki-İMKB 100 İmalat Sektörü Üzerine Ampirik Bir Çalışma", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, ss. 167-176.
- Şen, M.; Oruç, E. (2009), "Relationship between Efficiency Level of WorkingCapital Management and Return on Total Assets in İse", *International Journal of Business and Management*, Issue 4, pp. 109-114.
- Tatoğlu, Y.F. (2012), *İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Truel, P.G.; Martinez, S.P. (2007), "Effects of WorkingCapital Mnagement on SME Profitability", *International Journal of Managerial Finance*, Issue 3 (2),pp. 164-177.
- Ukaebgu, B. (2014), "The significance of workingcapital management in determining firm profitability: Evidence from developing economies in Africa", *Research in International Business and Finance*,Vol 31,pp. 1-16.
- Usta, Ö. (2012), *İşletme Finansı ve Finansal Yönetim*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Amasya Gümüşhacıköy’de Kaybolmakta Olan Bir Eser: Irgat Mescidi

Neslihan Korkmaz¹

Öz Gümüş, Amasya’nın oldukça köklü bir geçmişe sahip önemli yerleşimlerinden biridir. Günümüzde Gümüşhacıköy’e bağlı bir mahalle konumunda olan Gümüş, 1891 yılına kadar ilçe merkezi, Hacıköy ise bucak durumundadır. Hacıköy 1890 yılında belediye, 1892 yılında ilçe merkezi olmuş ve Gümüş’ü de bünyesine alarak Gümüşhacıköy olarak anılmaya başlanmıştır. Gümüş’te Selçuklu ve Osmanlı döneminden kalma birçok eser bulunmaktadır. Irgat Mescidi bu eserler arasında korunamamış bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmeyen yapının 1812 yılında onarıldığına dair bilgi mevcuttur. Dolayısıyla mescidin kesinlikle XIX. yüzyıldan önce inşa edildiğini söylemek mümkün olmuştur. Kirişlemeli ahşap tavana sahip, harim mekânının ortasında tek bir desteği bulunan, oldukça sade bir düzende inşa edilen yapının alçı mihrabı dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mescid, Gümüş, kirişleme, alçı.

A Work That is Being Lost in Amasya Gümüşhacıköy: Irgat Mesjid

Abstract Gümüş is one of Amasya quite important settlement with a long history. Today, Gümüş is located in a neighborhood connected to Gümüşhacıköy. Gümüş has been the county seat until 1891. Hacıköy municipality in 1890, has been the county seat in 1892. And Hacıköy has also become known as Gümüşhacıköy taking Gümüş. Gümüş has many buildings of dating from the Seljuk and Ottoman period. Irgat Masjid is not protected as a building emerges from these works. It is not known exactly when the structure was built. There is an information that has been repaired in 1812. Therefore, the masjid was built before XIX. century certainly been able to say that. The masjid was built in a simple layout. It has one wooden column in the middle of harim, with joisting wooden ceiling.

Keywords: masjid, Gümüş, beamed, plaster.

¹ Arş. Gör. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, e-mail: neslihan.korkmaz@gop.edu.tr

GİRİŞ

Gümüş, geçmişi oldukça eskiye dayanan tarihiyle ve eserleriyle Amasya’nın önemli yerleşimlerinden biri olmuştur. Günümüzde Gümüşhacıköy’e bağlı bir mahalle konumunda olan Gümüş, ilçe merkezi olma özelliğini 1891 yılına kadar korumuştur. Bu zamana kadar Hacıköy ise bucak durumundadır. Hacıköy 1892 yılında ilçe merkezi olmuş ve Gümüş’ü de bünyesine alarak Gümüşhacıköy olarak anılmaya başlanmıştır. Gümüş nahiyesinde Osmanlı devrinden kalma Ahiler Tekkesi (1367, Bayram, 1994: 64-67), Tekke Hamamı (1367?, Bayram: 1994: 69-72), Uyuşuk Tekkesi (yapım tarihi belli değil, Bayram, 1994: 67), Haliliye Medresesi (1413-1415),² Darphane Camiî (XIV.-XV. yüzyıllar),³ Yörgüç Rüstem Paşa Camiî (1560),⁴ Bülbüllüce Camiî (1650-1670),⁵ Çilingir Sokak Mescidi (1836, Bayram, 1994: 47-49), Tepecik (Demircioğlu) Mescidi,⁶ Hacı Habib Köprüsü (1839, Bayram, 1994: 72-73), Taş Köprü (1890-1900)⁷, çeşmeler gibi çok sayıda dini ve sivil mimari örnekleri bulunmaktadır. Bu eserlerden de anlaşıldığı üzere Osmanlı’nın erken devirlerinden itibaren Gümüş nahiyesi yoğun bir imar faaliyetine tabi tutulmuştur.

Bu çalışmada Gümüş nahiyesinde bulunan ve Osmanlı’nın geç devrinde inşa edilmiş, küçük ölçekli bir mahalle mescidi olan Irgat Mescidi tanıtılmaya çalışılmıştır. Eser bakımsız ve harap durumdadır. Yıkılıp yok olmaya terkedildiği anlaşılan eserin plan ve fotoğraflarıyla detaylı bir şekilde ele alındığı bu çalışma ile Mimarlık Tarihi ve Sanat Tarihi açısından bir değer kaydı tutulmuş olacaktır.

Yapının Tanıtımı

² Bkz. A. Ankaralı ve diğerleri. *Dünden Bugüne Gümüşhacıköy*. s. 86-89.

³ Bkz. C. Nemlioğlu (1987). Amasya’da Gümüş Nahiyesi ve Darphane Camiî. *Türkiyemiz Dergisi*. İstanbul: Ak Yayınları, (53), s. 23-28. Bkz. C. Nemlioğlu (1989). *XV. XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Kalem İşleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s. 40-42.

⁴ Ulu Cami ya da Çinili Cami olarak da bilinen yapı ile ilgili olarak bkz. Bayram, 1994: 36-42.

⁵ Bkz. Ankaralı vd. s. 95.

⁶ Yapının kimin tarafından ve ne zaman yaptırıldığı ile ilgili bir bilgi veya belge bulunmamaktadır, bkz. Bayram, 1994: 52.

⁷ Ankaralı vd. s. 94-95.

Irgat (Eski) Mescit,⁸ Gümüşhacıköy ilçesinin Gümüş nahiyesinde⁹ Irgat Mahallesi¹⁰ Kaba Dere sokakta 12 pafta 3584 numaralı parselde bulunmaktadır (Özdemir vd., 2007: 377).

Yapıda herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak var olan yapının Müftü Şeyh Osman Efendi Zade Ebubekir Efendi tarafından 1812 yılında onartıldığı ve bir vakıf tanzim ettiği belirtilmektedir (Hüsameddin, 2007:211).

Günümüzde harap ve kullanılamaz durumda bulunan yapının son cemaat yeri yarı yıkık, çatısının batı kısmı çökmüş vaziyettedir (Fot.1). Son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesi yıkık durumdadır. Burada bulunan serbest daire kesitli destek yerinden çıkmış yıkılmak üzeredir. Pencere çerçeveleri ve camları kırıktır.

Yapı batıdan doğuya doğru alçalan meyilli bir arazi üzerinde, dıştan dışa 9.47x9.47 m ölçülerinde kare biçimli bir alana oturmaktadır (Çizim:1). Yapı dışa taşkın saçaklı, alaturka tipi kiremit kaplı kırma bir çatı ile örtülüdür.

Son cemaat yeri toprak zeminden yüksek tutulmuş, moloz taşlarla yapılmış bir subasman üzerine oturmaktadır (Fot.2). Yapının minaresi bulunmamaktadır.

Yapının doğu cephesinin önüne, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen biçimli son cemaat yeri dayanmaktadır. Son cemaat yerinin doğu sınırını belirleyen kuzey-güney hattına düzensiz aralıklı, üçü kare, ikisi daire kesitli beş ahşap destek yerleştirilmiştir (Fot.3). Güneyi kapalı olan son cemaat yerinin, güneydoğu köşesindeki kare kesitli ahşap destek duvara sabit haldeyken; diğer destekler serbest haldedir. Kuzeyi açık olan son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesindeki daire kesitli iki

⁸ Yapının adı bazı kaynaklarda, bulunduğu mahalle ismi ile ilgili olarak Irgat(Eski) Mescidi şeklinde geçmektedir, bkz. Bayram (1994), s. 49. Yapı kültür envanterinde sadece 'Mescit' adıyla yer almakta bunun dışında ismiyle ilgili olarak herhangi bir açıklama yer almamaktadır bkz. C. Özdemir vd. (2007). *Amasya Kültür Envanteri*. Amasya: Amasya Valiliği Yayınları, s. 377.

⁹ Gümüş, Gümüşhacıköy'e bağlı bir belde iken 2009 yılında mahalleye dönüştürülmüştür. Gümüş, ismini mahallenin dağ eteklerinde bulunan gümüş madeninden almıştır. Gümüş, Selçuklular devrinde, Selçuklu emirlerinden Emir Gümüşlü' olarak anılan Eminüddin Yunus el Kumsi sayesinde gelişme göstermiştir. H.768/M.1366/1367 yılında Ahi İbrahim Basri Gümüş'te bir tekke inşa ettirmiş; oğlu Ahi Barak Baba vakıf tanzim etmiştir, bkz. Abdizade Hüseyin Hüsameddin (2007). *Amasya Tarihi*. Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1, s. 210.

¹⁰ Osmanlı devrinde maden emini olarak görev yapan Armağan Çelebi'nin ismine ithafen, Çelebinin 1356 yılına kadar oturduğu mahalleye 'Armağan mahallesi' denmiştir. Ancak maden işçilerinin ve ırgatlarının bu mahallede oturmasından dolayı mahallenin adı 'Irgat Mahallesi'ne çevrilmiştir, bkz. Abdizade Hüseyin Hüsameddin, 2007: 211.

destekten, güneydeki kuzey duvarına bitişik konumdadır. Sadece bu destek daire şeklinde taştan bir kaideye oturmaktadır. Diğer desteklerin hiçbirinde kaide bulunmamaktadır. Desteklerin zemininden yaklaşık 1 m kadar yükseklikte, desteklere dik olarak çakılmış ince ahşap çıtalarla yapılmış bir korkuluk bulunmaktadır. Desteklerin üzerlerine kuzey-güney doğrultulu bir giriş atılmıştır. Ortadaki daire kesitli desteğin üst kısmı diğerlerinden daha alçak tutularak bu mesafe harimdeki ana girişten gelen uzantıyla kapatılmıştır. Doğu-batı doğrultulu daha kısa boyutlu girişler saçak kısmını da oluşturmak üzere son cemaat yerinin doğu sınırını belirleyen ana girişten yaklaşık 0.50 m daha dışa taşırılmıştır. Son cemaat yeri girişlemesi üstten kaplamalı tavan ile örtülüdür. Oldukça harap durumda bulunan son cemaat yerinin tabanı kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiş ahşap çıtalarla oluşmaktadır.

Yapının kuzey (Fot.4) ve batı cepheleri (Fot.5) sağır tutulmuştur. Doğu duvarının kuzey köşesine yakın açılmış, dikdörtgen biçimli bir kapı açıklığından yapıya girilmektedir (Fot.6). Giriş kapısının güneyinde ahşap dikdörtgen çerçeveli, lokma parmaklıklı dört pencere bulunmaktadır (Fot.7). Güney cephede, saçak hattına yakın açılmış iki mazgal pencere açıklığı yer almaktadır. Bu cepheden bakıldığında zemindeki kot farkı belirgin bir biçimde görülmektedir.

Harime son cemaat yerinden geçilerek, doğu cephe duvarında bulunan çift kanatlı ahşap kapıyla girilmektedir. Harimde, kuzey duvarına biraz daha yaklaştırılmış, mekânı yaklaşık olarak ortlayan daire kesitli kalınca bir destek bulunmaktadır (Fot.8). Destek altta daha kalın, üstte ise oyularak daraltılmış durumdadır. Daraltılmaya başladığı kısımda desteğin çevresini dolanan zikzaklı basit bir bezeme yer almaktadır. Desteğin üzerine doğu-batı doğrultusunda uzanan profilli bir yastık yerleştirilmiştir (Fot.9). Bu yastık üzerine ayrıca yine doğu-batı doğrultulu, uçlarından doğu ve batı duvarlarına saplanan kalın ana giriş atılmıştır. Ortadaki desteğin taşıdığı bu ana giriş üzerine atılan hepsi aynı kotta bulunan girişlerin harimin saf düzenini belirleyici bir özelliği bulunmamaktadır. Dikdörtgen tabanlı, orta destekli harim mekanı, girişlemesi üstten kaplamalı tavan ile örtülmüştür (Fot.10).

Harimin güney duvar ekseninde yarım daire kesitli mihrap nişi bulunmaktadır (Fot.11). Mihrabın batısında minber yer almaktadır (Fot.12). Minber orijinal değildir.

Beden duvarlarının alt kısmında moloz taş, üst kısmında kerpiç ve ahşap malzeme kullanılan yapının dışı, doğu cephesi hariç sıvasızdır. Son cemaat yerinin

zemin ve tavanında, son cemaat yerinin çatısını taşıyan desteklerde; pencere sövelerinde ve parmaklıklarında; harime girişi sağlayan kapıda; harimi örten tavanda, tavanı taşıyan ana destekte, minberde ahşap malzeme kullanılmıştır. Mihrap alçı malzemelidir.

Yapının süslemeleri yalnızca mihrapta toplanmıştır. Mihrap kalıplama tekniği kullanılarak bezenmiştir. Mihrap nişini üç yönden dışa taşkın içi bezemeli bordür çevrelemektedir. Bordür iki farklı bezemenin sıralı olarak tekrar edilmesiyle oluşmuştur. Bezemelerden birinde vazodan çıkan tek bir saptan en altta sağlı sollu birer tane, beş taç yapraklı çiçek motifi bulunmaktadır (Fot.13). Bunların üzerindeki saplarda tomurcuklara yer verilmiştir. Bu çiçeklerin üstünde yer alan tek bir çiçek motifleriyle bezeme sonlanır. Bu bezemeyi alttan ve üstten yarım daire, sağda ve solda ise dairelerin kenarlarına hafif dışa çıkıntı yapacak şekilde birleştirilmiş ince bir çerçeve çevrelemektedir. Çerçevenin dışında kalan köşelerde simetrik olarak hilâl ve yıldız motifi yer almaktadır (Fot.14). Aynı çerçeve bir diğer bezeme için de kullanılmıştır. Diğer bezemede ise vazodan çıkan üç adet sap vardır. Yanlardaki iki sap daha kısa ve yapraklarla hareketlendirilmiştir. Ortadaki sap biraz daha yukarıya uzatılmış ve ortada dışa taşkın küçük bir yarım küreyle birleştirilmiştir. Bu kürenin de ortasından, sağından ve solundan sapsız çıkarılmış, yanlarda yapraklarla tomurcuklara yer verilmiş; ortada ise lüle motifi ile bezeme tamamlanmıştır. Bordürün sol ve sağ üst köşelerinde genişçe bir vazodan çıkan ve giderek yanlara doğru genişleyen, beş taç yapraklı çiçek motifleri ve tomurcukları görülmektedir. Köşelere denk gelen bu bezemeler yarım olarak tasvir edilmiştir. Kesişen kısımda çerçevenin üst bölümü yarım daire olarak değil çapraz bir çizgi şeklinde belirtilmiştir. Yarım daire kesitli, mihrap, istiridye kabuğu biçimli kavsarayla nihayetlenir. Mihrap nişinin iki yan köşesinde kavsaranın yaklaşık 25 cm altında nihayetlenen, üzerleri adeta konik birer külâhla biten silindirik sütunceler bulunmaktadır. Sütuncelerin üst kısmında başlık gibi duran bu konik külâhlar, sütuncelerin altında ters çevrilerek kaide gibi kullanılmıştır. Sütuncelerin başlangıç ve bitişlerinde bulunan, bu bölümlerin sivri tepeleri birer alemle sonuçlanmakta, gövdeleri, aşağıdan yukarıya doğru daralan ve tepe noktasında birleşen 4 iç bükey dilime ayrılmış bulunmaktadır (Fot.15).

Minber düz ahşap çıtaların birleştirilmesinden oluşturulmuş basit bir düzendedir. Herhangi bir süslemesi bulunmamaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Gümüş nahiyesinde bulunan Irgat mescidi, küçük ölçekli bir mahalle mescididir. Unutulmaya yüz tutmuş, korunamamış bir eser olarak, günümüze kadar gelebilmiş orta destekli bu mescit, kirişlemesi üstten kaplamalı ahşap tavanla örtülüdür. Ahşap tavanlı, orta destekli benzer plan tipine sahip örnekler arasında Konya Beyşehir Demirli Mescit (1314, Çizim:2),¹¹ Niğde Burhan Mescidi (1473, Çizim:3),¹² Niğde Fesleğen (Bakkal Ali Ağa) Camiî (XVII. yüzyıl, Çizim:4),¹³ sayılabilir.

Irgat Mescidi’nin süslemeli tek bölümünü alçı mihrabı oluşturmaktadır. Alçı mihrap uygulaması, Artukluların Harput Ulu Camiî (XII. yüzyıl), Anadolu Selçukluların Ankara Aslanhane Camiî (1289-1290), Konya Sakahane Mescidi (XIII. yüzyıl, ikinci yarısı) ve Konya İç Karaaslan Mescidi’nde (XIII. yüzyıl başı) görülmektedir (Karaçağ, 2006: 497). Konya Sahib Ata Hanikâhı (1278-1280) mihrabının kenar bordürlerinde ve Eski Malatya Ulu Camiî’nde yapılan kazılarda bulunan mihrap parçalarında da alçı malzemeye rastlanmıştır (Öney, 1992: 84). Selçuklu’da çok az sayıda örnekle temsil edilen alçı mihraplar, Osmanlı’da yaygınlaşmıştır. Erken Osmanlı devrinin Ankara cami ve mescitlerinde alçı mihrap uygulamasının çok yoğun olduğu görülmektedir:¹⁴ Ahi Yakup Camiî (1392), Ahi Elvan Camiî (1413), Karacabey Camiî(1427-1440), Gecik Mescidi (1443), Ahi Tura Mescidi (XIV. yüzyıl sonları), Örtmeli Mescid (XIV. yüzyıl sonu-XV. yüzyıl başı), Geneği Mescidi (XV. yüzyıl), Poyracı Mescidi (XV. yüzyıl), Hacı İvaz Mescidi (XV. yüzyıl) örnekler arasındadır. Ankara dışında Behramkale Hüdavendigâr Camiî (XIV. yüzyıl), Bergama Ulu Camiî (1399), Edirne Gazi Mihâl Bey Camiî (1422), Edirne Şah Melek Paşa Camiî (1429),

¹¹ Yapı kirişlemesi üstten kaplamalı, orta desteklidir, bkz.H. Karpuz (2009). *Türk Kültür Varlıkları Ewvanteri Konya* 42. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2, s. 1396-1398.

¹² Yapı kirişlemesi üstten kaplamalı, orta destekli bir yapıdır. Ancak taşıyıcıların kâgir olması sebebiyle Irgat mescidinden ayrılmaktadır, bkz. H. Çal (2000). *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 20-27.

¹³ Yapı kirişlemesi alttan kaplamalı, orta destekli bir yapıdır, bkz. Çal, 2000: 104-108.

Taşıyıcının kâgir, kirişlemenin alttan kaplamalı olması sebebiyle Irgat Mescidi’nden ayrılmaktadır. Ancak yapının birçok sefer tamir görmüş olması sebebiyle şu an kontrplakla kapatılmış olan tavanın, orijinalinde kirişlemesi üstten kaplamalı, desteğin de ahşap olması mümkündür.

¹⁴ Ankara’daki yapıların mihraplarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. B. Eskici (2001) *Ankara Mihrapları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. Ayrıca bkz. G. Öney (1971). *Ankara’da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Merzifon Sultan II.Murad Camiî (1426), Osmancık Koca Mehmet Paşa Camiî (1430-1431) mihrapları sayılabilir (Karaçağ, 2006: 498). Karamanoğlu Beyliği dönemine ait Ermenek Ulu Camiî (1303), Kazım Karabekir Ulu Camiî (XIV. yüzyıl ilk yarısı), Yollarbaşı Ulu Camiî (XIV. yüzyıl ikinci yarısı) mihraplarında alçı ve çini bir arada kullanılmış; Akçaşehir Ulu Cami'inde alçı tek malzeme olarak kullanılmıştır (Karaçağ, 2006: 498). Candaroğlu Beyliği dönemine ait alçı mihraplar arasında Kastamonu Kemah Köyü Halil Bey Camiî (1363-1364), Kasabaköyü Mahmut Bey Camiî (1367), Hamza Ağa Camiî (1446), Honsalar Camiî (XV.yüzyıl ilk yarısı) bulunmaktadır (Karaçağ, 2006: 498).

Irgat Mescidi'nin mihrabında uygulanan vazo içinden çıkan çiçek demetleri tasviri, Osmanlı'nın erken devrinden itibaren sevilerek uygulanan bir motif olmuştur. Erken Osmanlı'da Bursa Yeşil Türbe'nin (1421) çini mihrabında, Bursa Cem Sultan Türbesi'nin (XV. yüzyıl) duvarlarında, Edirne Üç Şerefeli Cami'nin revak kubbelерinde görülmektedir (Akar, 1969: 268). XVI. yüzyılda bu uygulama yaygınlaşmıştır. Topkapı Sarayı Harem Dairesi XVII. yüzyılın dikkat çekici örneklerindedir (Ünver, 1971: 322). XVIII. yüzyıl bu uygulamanın en zengin örneklerinin yer aldığı dönem olmuştur.

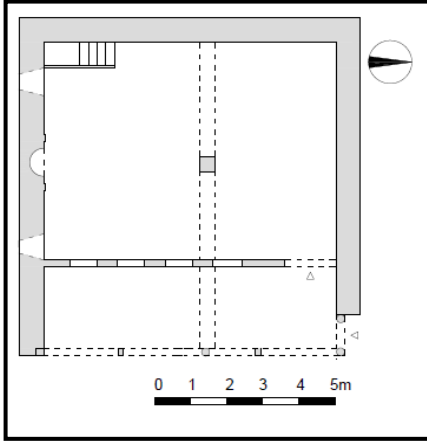
Sonuç olarak, Irgat Mescidi'nin Gümüş kasabasında yoğun imar faaliyetlerinin devam ettiği bir süreçte inşa edilmiş küçük ölçekli bir mescit olarak, Gümüş'te bulunan diğer mescitlere (Tepecik Mescidi, Çilingir Sokak Mescidi) oranla biraz daha işçilikli olduğu söylenebilir. Bu durum Mescit için vakıf tanzim edilmiş olmasına ve mescit cemaatinin fazla olmasına bağlanabilir. Ancak yapı zaman içinde yıkılmaya terk edilerek unutulmuştur. Harap durumda olan yapının, tamamen yıkılmaktan kurtulabilmesi ciddi bir onarımı gerektirmektedir.

KAYNAKLAR

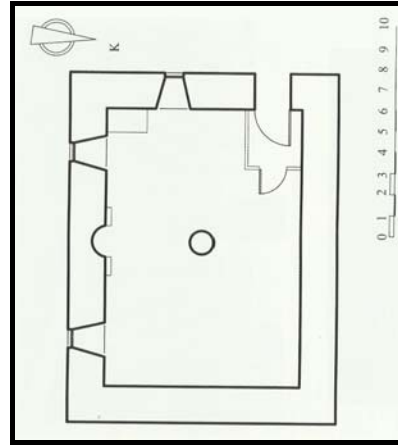
- Abdizade Hüseyin Hüsameddin (2007), Amasya Tarihi. 1, Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Akar, A. (1969), "Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri", Vakıflar Dergisi, VIII, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 267-271.
- Akıncı, S.H. (2009), Türk Çini Sanatında Çiçekli Vazo Tasvirli Panolar. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Ankaralı, A. ve diğerleri. Düünden Bugüne Gümüşhacıköy.

- Bayram, F. (1994), Amasya’nın Gümüşhacıköy İlçesi ve Gümüş Nahiyesindeki Türk Devri Mimarlık Eserleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Çal, H. (2000), Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eskici, B. (2001), Ankara Mihrapları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karaçağ, A. (2006), "Alçı Sanatı", Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 493-505.
- Karpuz, H. (2009), Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42, 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nemlioğlu, C. (1987), "Amasya’da Gümüş Nahiyesi ve Darphane Camii", Türkiyemiz Dergisi, 53, İstanbul: Ak Yayınları, 23-28.
- Nemlioğlu, C. (1989), XV. XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Kalem İşleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Öney, G. (1971), Ankara’da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Öney, G. (1992), Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özdemir, C. vd. (2007), Amasya Kültür Envanteri. Amasya: Amasya Valiliği Yayınları.
- Ünver, G. (1971), "Osmanlı Sanatında Vazolu ve Vazosuz Çiçek Demetleri", Vakıflar Dergisi, X, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

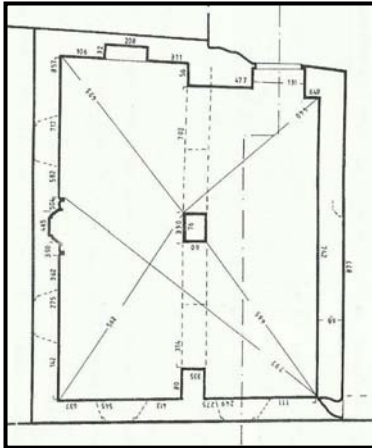
EKLER:

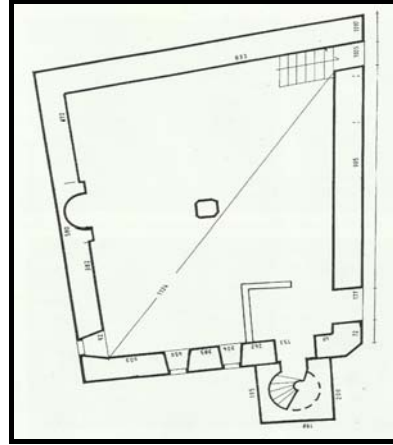
Çizim: 1 Irgat Mescidi planı (N. Korkmaz)

Çizim: 2 Konya Beyşehir Demirli Mescidi planı (Karpuz, 2009: 1398)

Çizim: 3 Niğde Burhan Mescidi planı
Camiî

Çizim: 4 Niğde Fesleğen (Bakkal Ali Ağa)
(Çal, 2000: 105)

| Amasya Gümüşhacıköy’de Kaybolmakta Olan Bir Eser: Irgat Mescidi

(Çal, 2000: 22)

Fot.1 Mescidin batı cephesinden çökmüş çatının görünümü

Fot.2 Mescidin son cemaat yerinin zeminindeki moloz taşlı subasman

Fot. 3 Son cemaat yerini taşıyan desteklerden görünüm

Fot. 4 Mescidin kuzey cephesinden genel görünüm

Fot. 5 Mescidin güney ve batı cephelerinden genel görünüm

Fot. 6 Harime girişi sağlayan kapıdan görünüm

Fot. 7 Mescidin doğu duvarındaki lokma parmaklıklılı pencere açıklıkları

Fot. 8 Harim tavanını taşıyan ahşap direk

Fot. 9 Ahşap direk üzerinde yer alan yastık

Fot. 10 Harimin kirişlemesi üstten kaplamalı tavanından görünüm

Fot. 11 Mihraptan genel görünüm

Fot. 12 Minberden genel görünüm

Fot. 13 Alçı mihrap bezemesinden detay görünüm

Foto 14. Mihrabın bezemelerinden görünüm

Fot. 15 Mihrap sütuncesinden detay

**Kırsal Kadınların Girişimcilik Özellikleri ve Girişimciliği Etkileyen Faktörlerin
Logit Analizi İle Değerlendirilmesi (Hatay İli Araştırması)**

Nuray Kızılaslan¹, Miyase Karaömer²

Öz

Bu araştırmada; Hatay İli kırsalındaki kadınların girişimcilik özellikleri ve girişimcilik rollerini etkileyen faktörler araştırılmıştır. Araştırma Hatay İli Merkez ve İlçelerine bağlı toplam 21 köyde ve belediyelerde yaşayan 120 kırsal kadını kapsamaktadır. Araştırmada kullanılan veriler anket tekniği ile elde edilmiştir. Analiz aşamasında ise Lojistik Regresyon kullanılmıştır. Araştırmaya katılan kadınların girişimciliğini etkileyen faktörleri bulmak amacıyla yapılan Lojistik Regresyon analizinde kadınların girişimcilik eğilimi gösterip göstermemeleri bağımlı değişken olarak alınmıştır. Söz konusu bağımlı değişkeni etkileyen bağımsız değişkenler ise medeni durum, sosyal güvence türü, daha önce bir işte çalışma durumu ve şimdiki iş durumudur. Bu bağımsız değişkenlerin kadınların girişimcilik eğilimi gösterme olasılığını artırdığı saptanmıştır. Kadınlar, girişimcilik özelliklerini; risk alabilme, karar verme yeteneği, çalışkanlık ve insanlarla iyi iletişim kurabilme olarak ifade etmişlerdir. Kadınları girişim yapmaları konusunda desteklemek ve bunu hayatın her alanına cinsiyet eşitliği olarak yaymak gerekmektedir. Kadın girişimciliği, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda gelişimi ve dönüşümü sağlayacak önemli noktalardan biridir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Kırsal Kadın, Girişimcilik Eğilimi, Binary Logit Analizi, Hatay.

**Rural Women's Entrepreneurship Characteristics and Evaluation of Factors
Affecting Entrepreneurship with Logit Analysis (Hatay Province Research)**

Abstract

In this research, factors affecting the entrepreneurial characteristics and entrepreneurial roles of women were investigated in rural areas of Hatay Province. The survey included 120 rural women living in 21 villages of Central District and some other districts of Hatay Province. The data were obtained via questionnaires. For the analysis of the data Logistic Regression were used. The women's entrepreneurship tendency was taken as the dependent variable in the Logistic Regression Analysis to find the factors affecting the entrepreneurship of the

¹ Prof.Dr. Gaziosmanpaşa Üni. Ziraat Fak. Tarım Ekonomisi Böl. Tokat. Sorumlu Yazar, e-mail: nuray.kizilaslan@gop.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi. Gaziosmanpaşa Üni. Ziraat Fak. Tarım Ekonomisi Böl. Tokat

women who participated in the study. The independent variables were marital status, type of social security, any previous job status and present job status. It was determined that these independent variables increase the possibility of women's showing entrepreneurship tendency. The women stated that entrepreneurial characteristics to take risks, the ability to make decision, diligence and effective communication skills with people. Women should be encouraged to attempt and spread as gender equality in all areas of life. Women entrepreneurship is one of the key points that will provide development and transformation in the political, social, economic and cultural lifes.

Keywords: Entrepreneurship, Rural Women, Tendency Entrepreneurship, Binary Logit Analysis, Hatay.

1.GİRİŞ

Girişimcilik sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında önemli araçlardan birisidir. Girişimcilik eksik istihdam, işsizlik, gelir dağılımdaki adaletsizlik, sosyal refahın arttırılması gibi önemli konularda ülkelerin ekonomik büyümelerine katkı sağlamaktadır. Bu konular ekonomik krizlerle anlaşılmaya başlamış piyasaların serbestleşmesi ile birlikte özel girişimcilik faaliyetleri artmıştır.

Girişimcilik her şeyden önce bir zihniyettir. Bir kişinin bağımsız olarak ya da bir organizasyon içinde, bir fırsatı saptama ve yeni değer yaratmak ya da ekonomik başarı elde etmek için bu fırsatın üzerine gitme motivasyonunu ve kapasitesini tanımlar (Hyrsky, 2001). Girişimci, risk alarak yenilik veya geliştirme yapan kişidir. Diğer bir deyişle, girişimci fırsatları gözleyen ve onları bulduğunda her tür riski alarak fikrini gerçekleştirmeye çalışandır (Schramm, 2005).

Kadın girişimci ise, piyasa ekonomisi içinde kendi işinin sahibi olan, tek başına çalışan ya da yanında işçi çalıştıran, mal veya hizmet üretip satan, kredi kaynaklarını araştıran, işle ilgili acil problemlerin üstesinden gelebilen, yeni koşullara adapte olabilen ve alanında deneyim sahibi olmaya çalışan kadın olarak tanımlamıştır (Dhillon, 1993).

Geçmişten bugüne erkeğin yanında kadının da emeğinin kullanıldığını toplumların kalkınmasında çoğu zaman görünmez emekçiler olarak yerlerini aldıkları görülmektedir. Kadın girişimciliğinin desteklenmesiyle kadınlar toplumda ekonomik aktörler olarak yerlerini almakta görünür emekçiler olarak statü değiştirmektedirler.

Girişimcilerin temel özelliklerinin belirlenmesi konusunda değişik yazarlar tarafından yazılan özellikler Çizelge 1'de derlenmiştir (Arıkan, 2002).

Çizelge 1. Girişimcilerin Temel Özellikleri

Tarih	Yazar	Özellikler
1848	Mill	Risk alma
1917	Weber	Biçimsel otoritenin kaynağı olma
1934	Schumpeter	Yenilik, önyak olma
1954	Sutton	Sorumluluğa istek duyma
1959	Hartman	Biçimsel otoritenin kaynağı olma
1961	McClelland	Risk alma, başarı güdüsü
1963	Davids	Hırslı olma, başarı isteği, sorumluluk
1964	Pickle	İnsan ilişkileri, iletişim becerisi, teknik bilgi
1964	Litzinger	Riski tercih etme, bağımsızlık, tanınma, liderlik
1965	Schrage	Doğru algılama,güç
1971	Palmer Risk ölçme	Risk ölçme
1971	Homadey	Başarı güdüsü, özerklik, saldırganlık, güç, tanınma
1973	Winter	Güç ihtiyacı
1974	Borland	İçsel güç odağı
1974	Liles	Başarı ihtiyacı
1977	Gasse	Kişisel değerlere dönüklük
1978	Timmons	Güdü, özgüven, amaca dönüklük, orta düzeyde risk alma, kontrol odağı, yaratıcılık
1980	Brockhaus Risk üstlenme eğilimi	Risk üstlenme eğilimi
1980	Sexton Enerjik olma,hırs	Enerjik olma,hırs
1981	Mescon Montanari	Başarı, hakimiyet, özerklik, dayanma gücü, kontrol
1982	Dunkelbeoungrg,Cooper Welsh Young	Büyümeye dönüklük,bağımsızlığa dönüklük, zanaatkarlığa dönüklük, kontrol kaynağı, öz güven, yenilikçilik.

Kaynak: (Arıkan, 2002).

Çizelge 1’de de görüldüğü gibi tüm yazarların ortak olarak üzerinde durduğu; pazarda var olan mevcut fırsatları yakalayarak değerlendirebilme ve bir iş fikrine

dönüştürebilme, risk alma, yenilikçi ve yaratıcı olma, başarı güdüsü gibi özellikler temel oluşturmaktadır.

Kadın girişimcilerin özellikleri bir çalışmada şu şekilde sıralanmıştır (Jalbert, 1999).

- Cesurluk eğilimi
- Yüksek enerji seviyesi
- Kişisel güdüler
- Evli ve ilk çocuk olma
- Sosyal beceriklilik
- Finansal rekabet
- Kişisel ve genel yönetim becerileri

Türkiye’de yürütülen bir çalışmada (Gülçubuk ve ark., 2011), girişimciliğin en temel özelliği cesur olmak, iş takibi ve risk almak olarak sıralanmıştır.

Türk toplumunda kadınlar çoğunlukla ailesiyle yaşayan ve yine tüm gücünü, potansiyelini ailesi için kullanan bireylerdir. Girişimci kadın “güçlü ve güçlendirilmiş” özelliklerinin farkına vardırılması ve ortaya çıkarılmasıyla ekonomik aktörler içerisinde yerini alacaktır. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığının ve diğer sosyal sorunların çözümünde kadınların ekonomik yaşamda yer almaları gerekmektedir.

Kadınların girişimcilik özellikleri ve toplumsal yapıları dikkate alınarak kırsal alanda yaşayan kadınların girişimcilik rolleri, özellikleri ve düşüncelerinin belirlenmesinin önemli olduğu yargısına ulaşılarak araştırma konusu seçilmiştir. Seçilen çalışmada; kırsalda yaşayan kadınların girişimcilik özelliklerinin neler olduğu ve girişimcilik eğilimlerinin hangi faktörler tarafından etkilendiği araştırılmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

Bu araştırmanın ana materyalini Hatay ili köylerinde ve beldelerde yaşayan kadınlarla yapılan anket çalışmalarıdır.

Hatay’da toplamda 426 köy ve belediye bulunmaktadır. Bu köylerin yüzde beşi olan 21 köyle 120 adet anket çalışması yapılmıştır. Söz konusu bu 120 anket sayısı, gayeli olarak belirlenmiştir. Bu rakamlar, TÜİK 2000 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerinden yararlanılarak belirlenmiş ve İki Aşamalı Tabakalı Rastgele Örneklem Yöntemi kullanılarak her köyden veya belediyeden anket yapılacak kişi sayısı belirlenmiştir (Düzgüneş ve Ark., 1983, Çıngı 1990). Ayrıca seçilen bu köyler Hatay ili

ilçelerine homojen şekilde dağıtılmıştır. Seçilen köylerin ait olduğu ilçeler Hatay ilinin coğrafi farklılıkları göz önüne alınarak seçilmiştir. Elde edilen veriler çizelge haline getirilmiştir. Verilerin analizinde Binary Lojistik Regresyon Analizi yapılmıştır (Gujarati, 2008). Bu analiz, kadınların girişimcilik eğilimlerine etkili olan faktörleri belirlemek amacı ile yapılmıştır.

3. Araştırma Bulguları

3.1. Kırsal Kadınlara Göre Girişimcide Olması Gereken Özellikler

Bu araştırmada herhangi bir ürün satan ve satış işlemini yaparken kendi adlarına veya ortak olarak bir işyerleri bulunmasa da kendi paralarını kazanan kadınların girişimcilik eğilimi gösterdikleri kabul edilmiştir. İşletme kurarak para kazanan kadınlar ise büyük sermayelerle kurulmuş işletmeleri olmamasına karşılık belediye izinli pazar yerleri veya belediye ruhsatlı işletmeleri olması durumunda, kendi adlarına iş yeri sahibi oldukları için ve bu işletmelerin bütün sorumluluklarını üstlendikleri ve kendi paralarını kazandıkları için girişimci kabul edilmişlerdir. Söz konusu bu araştırmada herhangi bir ürün satarak para kazanma eğilimde olan veya kendi iş yeri olan kadın sayısı 62'dir. Bunların içinde kendi adına iş yeri olan kadın sayısı ise 7'dir. Hiçbir şekilde kendi parasını kazanma eğilimi olmayan kadınların sayısı ise 58'dir. Bu kadınlar girişimcilik eğilimi göstermemiş kabul edilmektedir. Bu araştırmada kendi paralarını kazanma çabası içinde olan kadınlar görüşülen kadınların %51,67'sini oluşturmuştur.

Kadınlara girişimci olarak nitelendirilen bir kişinin ne gibi özelliklere sahip olması gerektiği sorulmuş ve bazı faktörler Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2. Girişimcide Olması Gereken Bazı Özellikler

Girişimci özellikleri	Girişimcilik eğilimi gösteren kadınlar (%)						Girişimcilik eğilimi göstermeyen kadınlar (%)						
	Çok az	Az	Z	Kararsız	Fazla	Çok fazla	Toplam Skor	Çok az	Az	Z	Kararsız	Fazla	Çok fazla
Eğitilmiş olmak	17,75	1,61	0,0	37,10	43,54	387,07	12,09	5,17	3,44	17,25	62,05	412,00	
Karar verme	0,00	0,00	0,00	48,38	51,62	451,62	0,00	1,73	6,90	50,00	41,37	431,01	

**| Kırsal Kadınların Girişimcilik Özellikleri ve Girişimciliği Etkileyen Faktörlerin Logit Analizi
İle Değerlendirilmesi (Hatay İli Araştırması)**

yeteneği												
Lider özelliği taşımak	1,61	1,61	8,06	46,78	41,94	425,83	3,44	3,44	8,62	32,77	51,73	425,91
Çalışkan olmak	0,00	0,00	3,22	40,33	56,45	453,23	0,00	3,44	3,44	29,32	63,80	453,48
Risk alabilen birey	0,00	9,68	12,09	25,80	51,62	419,36	0,00	5,17	6,96	39,66	48,27	431,03
İyi iletişim kurabilmek	3,22	8,06	11,29	27,43	50,00	412,93	0,00	1,73	5,17	39,66	53,44	444,81
Deneyimli olmak	14,54	11,29	11,29	29,01	33,87	356,38	17,25	17,25	8,62	22,42	34,47	339,64
Teknik bilgiye sahip olmak	9,68	6,45	1,61	37,10	45,16	401,61	13,79	12,09	8,62	34,47	31,03	356,86

Girişimcilik eğilimi gösteren ve göstermeyen kadınların girişimcide olması gereken özelliklerden en önemli buldukları özellik çalışkan olmaktır.

Girişimcilik eğilimi gösteren kadınlarda çalışkan olma özelliğini sırasıyla, karar verme yeteneği, lider özelliği taşıma ve risk alabilme takip etmektedir. Girişimcilik eğilimi göstermeyen kadınlarda ise, çalışkan olmak özelliğini; iyi iletişim kurabilmek, risk alabilme ve karar verme yeteneği takip etmektedir.

Bu araştırmada genel anlamda kadınların girişimcide olması gereken özelliklere verilen cevaplar incelendiğinde ön plana çıkan özellikler; çalışkan olma, kendi karar verebilir olması, risk alabilmedir.

Bir çalışmada kadın girişimci özellikleri; organizasyon becerisi, akıl ve mantığın yanı sıra sezgilerini kullanma, bağımsız çalışma, gelişmiş iletişim beceresi, empati kurma, yorgunluğa dayanıklılık, mali disipline önem verme, akıl alma konusunda çekingen olmama, yeniliklere açık olma, yönetebileceği kadar risk alma, sabırlı olma, azimli ve inatçı olma, işine kendi için değil, ailesi için sahip çıkma, görüş birliğine dayalı karar ve katılımcılık, çatışma yönetimi, bilgi ve beceriyi paylaşma şeklinde belirtilmiştir (Çivici, 2007).

Yetim (2008) bir çalışmada kadınların mücadelecisi, hırslı, evine iş götüren ve kendileri için erişilmesi zor hedefler belirleyen yapıda oldukları bulgularına ulaşmıştır. Kadın girişimcilerin kişisel özellikleri üç kapsamda ele alınmıştır. Bu özelliklerden ilki olan girişimci olmaktan kaynaklanan kişisel özellikler; kendine güven, yaratıcılık, yenilikçilik, risk alma, akılcılık, bağımsızlık ve rekabetçilik olarak sıralanmıştır. Diğer taraftan sosyo kültürel değerlerle ilgili girişimcilik özellikleri ise; çevresinde saygın biri, çevresindeki kaynakları ve ilişkileri iyi değerlendirebilen, koruyan-gözetken, işbirliğine yönelik, akrabalarının ve yakın çevresinin desteğini kazanmış olarak sıralanabilmektedir. Kadın girişimcilerin kişisel özelliklerini ortaya koyma çerçevesinde ele alınan diğer özellikler bütünü ise onların cinsiyet rollerinden kaynaklanan özellikler olarak bilinmektedir. Bunlar ise, iyi iletişim kuran, problemleri kolaylıkla çözebilen, hoşgörülü, özverili ve duygusal olarak sıralanabilmekte olduğunu belirtmiştir.

3.2. İş Yeri Olan Kadınların İşletmeleri İle İlgili Düşünceleri

Araştırmaya katılan kadınların % 5,83'ünün kendine ait bir veya ortak olunan bir işletmesi vardır. İşyeri olan kadınların çoğu iş yerlerini kendi sermayeleriyle kurmuştur, ortak edinmemişlerdir. Sadece biri işletmesini ailesi ile birlikte yürütmektedir. Ancak % 28,57'si bu sermayeyi kişilere borçlanarak elde etmiştir. Kadınlardan ikisinin bijuterisi bulunmaktadır ve diğer beşinin sahip olduğu iş yeri ise mağaza, terzi, şarküteri, fırın ve tuhafiyedir. Çizelge 3'de işletmesi olan kadınların, işyerlerini kurarken karşılaştıkları bazı sorunlar yer almaktadır.

Çizelge 3. İşletme Kurarken Karşılaşılmış Sorunlar

Sorunlar	Verilen Cevaplar (%)					Cevapların puan değeri
	Çok	Az	Kararsız	Fazl	Çok	

**| Kırsal Kadınların Girişimcilik Özellikleri ve Girişimciliği Etkileyen Faktörlerin Logit Analizi
İle Değerlendirilmesi (Hatay İli Araştırması)**

	az		z	a	fazla	
İş kurmak için gerekli hukuki düzenlemeler hakkında bilgi eksikliği	71,42	0,00	0,00	0,00	28,58	2,14
Sermaye yetersizliği veya kaynak yokluğu	0,00	28,58	0,00	42,86	28,58	3,71
Hangi alanda iş kurmanın karlı olacağıyla ilgili bilgi ve bilgi kaynağı ihtiyacı	28,58	14,28	14,28	28,58	14,28	2,71
Devletin iş kurmakla ilgili teşviklerinden, eğitiminden desteklerinden faydalanabilmek	0,00	0,00	0,00	14,28	85,71	4,85
Devletin iş kurmakla ilgili teşviklerinden, eğitim ve desteklerinden haberdar olmamak	0,00	0,00	0,00	42,86	57,14	4,57
Nitelikli personel bulmak	71,42	14,28	0,00	14,28	0,00	1,57
Uygun bir mekân bulmak	42,86	14,28	14,28	14,28	14,28	2,42
Toplumun kadınlar hakkındaki geleneksel düşüncesi	42,86	0,00	0,00	42,86	14,28	2,85
Kurulacak olan işletmenin alanı veya piyasası ile ilgili bilgi edine bilme	28,58	0,00	42,86	28,58	0,00	2,71
Resmi işlemlerin çok olması	14,28	14,28	0,00	0,00	71,48	4,00

Kadınlar işletmelerini kurma aşamasında, devletin iş kurmakla ilgili teşviklerinden, eğitiminden desteklerinden faydalanabilmede en fazla sorunu yaşamışlardır. Yine devletin iş kurmakla ilgili teşviklerinden, eğitim ve desteklerinden haberdar olmamak da kadınlar için çok fazla sorun olmuştur. Kadınların en az sorun yaşadıkları durum ise nitelikli personel bulmaktır. Kadınların çok fazla olmasa da, fazla sorun olmuş durumlar ise sermaye bulmak ve resmi işlemlerin çok olmasıdır.

İşletmesi olan kadınların sahip oldukları işletmelerini açmalarına sebep olacağı düşünülen bazı durumları ne ölçüde önemli buldukları Çizelge 4’de yer almaktadır.

Çizelge 4. İşletme Kurma Nedenleri

Nedenler	Verilen cevaplar (%)					Cevapların puan değeri
	Çok az	Az	Kararsız	Fazla	Çok fazla	
Ekonomik özgürlük	0,00	0,00	0,00	28,58	71,42	4,71
Kazanç sağlamak	0,00	0,00	14,28	14,28	71,42	4,57
Sosyal statüyü yükseltmek	14,28	0,00	0,00	28,58	57,14	4,14
Aile içinde daha saygın bir birey olmak	28,58	0,00	14,28	14,28	42,86	3,42
Başkasının emri altında çalışmayı istememek	0,00	0,00	0,00	57,14	42,86	4,42
Aileye gelecekte iş imkanı sağlamak	0,00	0,00	14,28	42,86	42,86	4,00
Bir kadının başarısını kanıtlama	0,00	0,00	28,58	28,58	42,86	4,71
Yeni bir çevre edinmek	28,58	14,28	14,28	28,58	14,28	2,71
İşletmenin ilgi alanına uyması	28,58	0,00	42,86	28,58	0,00	2,71
Kurulan işletmenin karlı bir iş türü olması	14,28	0,00	14,28	28,58	42,86	3,85
Kurulan işletmenin bulunan yerde ilk olması	42,86	14,28	0,00	14,28	28,58	2,71
Alınan eğitimin seviyesinin yeterli olması	42,86	0,00	14,28	28,58	14,28	3,28
Alınan eğitim alanına uygun olmaması	42,86	0,00	0,00	14,28	42,86	3,14
Kurulan işletmenin iflas riskinin az olması	14,28	14,28	14,28	14,28	42,86	3,57

| Kırsal Kadınların Girişimcilik Özellikleri ve Girişimciliği Etkileyen Faktörlerin Logit Analizi
İle Değerlendirilmesi (Hatay İli Araştırması)

Çizelge 4'e bakıldığında işyeri olan kadınlar için, iş kurma nedenleri arasında çok fazla etkili olan unsurlar, ekonomik özgürlük, bir bayanın başarılı olacağını başkalarına kanıtlamak ve kazanç sağlamadır. Fazla etkili olan unsurlar ise toplum içinde saygınlığı arttırmak, sosyal statüyü yükseltmek, başkasının emri altında çalışmayı istememek, kurdukları işletmenin karlı bir iş türü olduğu düşüncesi ve iflas riskinin az olacağı düşüncesi, aileye gelecekte var olması düşünülen bir iş imkanı bırakmak olarak sıralanabilir. Kadınların sahip oldukları işi kurmalarına en az etkili olan neden ise, yeni çevre edinmek, işletmenin ilgi alanına uyması, kurulan işletmenin bulunan yerde ilk olmasıdır.

Çizelge 5'de ise işletmesi olan kadınların kendilerini iş kurmaya iten özellikler arasında olacağı düşünülen bazı unsurlar ve bu unsurların kadınlar için ne derece önemli olduğu verilmiştir.

Çizelge 5. İş Kurmaya İten Kişisel Özellikler

Özellikler	Verilen cevaplar (%)					Cevapların puan değeri
	Çok az	Az	Karasız	Fazla	Çok fazla	
Eğitilmiş olmak	85,71	14,28	0,00	0,00	0,00	1,14
Karar verebilen bir birey olmak	0,00	0,00	0,00	28,58	71,42	4,71
Lider özelliği taşımak	0,00	0,00	0,00	28,58	71,42	4,71
Risk alabilen bir birey olmak	0,00	42,86	0,00	28,58	28,58	3,42
Çalışkan olmak	0,00	0,00	0,00	42,86	57,14	4,71
İnsanlarla iyi iletişim kurabilme	14,28	0,00	0,00	57,14	28,58	3,85
Kurulmuş iş alanında deneyimli olmak	14,28	0,00	14,28	14,28	57,14	4,00
İş alanının piyasası ile ilgili teknik bilgiye sahip olmak	28,58	0,00	28,58	28,58	14,28	3,00

Çizelge 5'deki verilere göre, kadınların, kendi işine sahip olmayı istemelerindeki kişisel özelliklerinden en fazla etkili olan unsurlar, çalışkan olmak, liderlik özelliği taşıyabilmek ve kendi kararlarını alan bir birey olmaktır. En az etkili bulunan özellik ise eğitilmiş olmaktır. Ayrıca kadınlar insanlarla iyi iletişim kuran bir birey olmayı, kurdukları iş ile ilgili deneyimli olmayı da fazla önemli bir özellik olarak görmektedir, denilebilir.

İşyeri olan kadınlara işyerlerini kurduktan sonra karşılaşmış olabilecekleri sorunların ne ölçüde sorun olduğu incelendiğinde, kadınlar işlerini kurduktan sonra en az sorunu iş ile ilgili olan kişilerden (müşteri ve ticari ilişkisi olan kişi veya kurumlar) farklı davranışlar görmede yaşamıştır. En fazla sorun ise başarısız olma korkusu ve toplumun kalıplaşmış düşüncelerinde yaşamıştır. Kadınlar, hem işletmeleri ile ilgili hem de evdeki sorumluluklarını yerine getirebilmede ve iş konusunda tecrübelerinin olmayışında fazla sorun yaşamıştır. İşletmenin sürekliliğini koruyabilme kaygısı ise kadınlar için bir sorun olmaya devam etmektedir.

Ayrıca anket çalışması yapılan kadınlara kollektif, komandit, limitet şirket kavramlarını bilip bilmedikleri de sorulmuştur. Kadınların 106'sı bu şirket isimlerini hiç duymamışken 14'ü duyduklarını söylemiştir. Ne olduğunu bildiklerini söyleyen kadınlardan bu şirketleri tanımlamaları istendiğinde, ayrı ayrı tanımlayamasalar da genel olarak bu şirketlerin 'ortaklarla kurulmuş şirketler' veya 'büyük şirketler' olduklarını söylemektedirler. Kadınların bu şirketleri tam tanımlayamasalar da ne oldukları hakkındaki fikirleri yanlış denilemez niteliktedir.

Son olarak kadınlara gerekli imkanlara sahip (sermaye, eğitim, tecrübe) olan ve bir iş kurmak isteyen bayanlara tavsiye(ler)iniz nelerdir sorusu yöneltilmiştir. Cevap olarak toplumun eleştirilerini önemsemeyip, kendine güvenip düşündüğü işi yapmalıdır sözlerine benzer cümleler kurmaktadır. Buradan da kadınların toplumsal eleştirilerin her iş kuracak kadına yöneltilebileceği düşüncesinde oldukları ancak bu kaygıdan uzaklaşmaları gerektiği konusunda öneriler sunmuşlardır.

Ayrıca eğer bir bayan iş kurmak için fırsat ve imkanlara sahip değilse, ona bulunabileceğiniz tavsiye(ler)iniz nelerdir sorusu da sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplar ise, vazgeçmesin, denesin veya eğitim alsın şekillerinde olmaktadır.

3.3. Kırsal Kadınların Girişimciliklerini Etkileyen Faktörlere Yönelik Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Söz konusu bu analiz Hatay ili kırsalındaki kadınların girişimciliği etkileyen faktörleri ortaya koyma amacıyla yapılmıştır. Tahmin edilen modelde girişimcilik eğilimi gösteren kadınlara 1 göstermeyen kadınlara 0 kodu verilmiş ve kadınların girişimcilik eğilimi gösterme durumu bağımlı değişken olarak alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise, yaş eğitim seviyesi, medeni durum, şimdiki çalışma durumu, daha önce çalışma durumu ve sahip olunan sosyal güvence türüdür. Söz konusu bağımsız değişkenler analiz için şu şekilde kodlanmıştır:

Çizelge 6. Lojistik Regresyon Yapılan Değişkenler

Değişkenler	Kodlar
Yaş (YAS)	16-25 Yaş aralığı: 1, 26-40 yaş aralığı:2, 41 ve daha fazla olan yaş:3
Eğitim seviyesi (ES)	Okuryazar olmayan: 1, okuryazar: 2, ilkokul mezunu: 3, ortaokul mezunu:4, lise mezunu: 5, üniversite mezunu:6
Medeni durum (MD)	Evli:1, bekar: 0
Sosyal güvence türü (SGT)	SSK:1, BAĞ-KUR:2, Emekli Sandığı:3, Yeşil Kart uygulaması:4
Daha önce bir işte çalışma durumu (DOCD)	Daha önce çalışma:1, çalışmama:0
Şimdiki iş durumu (SCD)	Bir işte çalışıyor:1, çalışmıyor:0

Söz konusu bağımsız değişkenlere uygulanan Lojistik Regresyon analizinin sonuçları Çizelge 7'de verilmiştir.

Çizelge 7. Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

	Katsayılar (B)	Standart hata	Z	P	Odds oranı
Yaş	,063	,325	,037	,847	1,065
Eğitim seviyesi	,234	,268	,762	,383	1,263
Medeni	1,818	,773	5,537	,019	6,162

durum					
Sosyal güvence türü	1,029	,225	20,911	,000	2,800
Daha önce bir işte çalışma durumu	1,017	,560	3,291	,070	2,764
Şimdiki çalışma durumu	-,119	,068	3,032	,082	,888
Sabit sayı	-3,927	1,814	4,687	0,30	0,20
LOG likelihood = 113,130		R square = 0,477		Cox & Snell R Square= 0,358	

Bu lojistik regresyon analizinde tahmin edilen model şu şekildedir:

$$Y = \beta_0 + \beta_{1MD} + \beta_{2SGT} + \beta_{3DOCD} + \beta_{4SCD}$$

Kadınların girişimcilik rollerini belirleme olasılığı konusunda yapılan Lojistik regresyon analizi sonuçları Çizelge 8’de görülmektedir. Bu modeldeki bağımsız değişkenlerden, yaş (YAS) ve eğitim seviyesi (ES) istatistiki olarak önemsiz bulunmuştur. Yani bu faktörlerin kadınların girişimcilik rollerini belirlemede herhangi bir ihtimali yoktur.

Öte yandan medeni durum (MD) değişkeninin katsayısı (P= 0,019) ile sosyal güvence türü (SGT) değişkeninin katsayısı (0,000) 0,05 önem seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Daha önce bir işte çalışma durumu değişkeninin katsayısı (DOCD) (P= 0,070) ve şimdiki çalışma durumu (SCD) değişkeninin katsayısı ise (P= 0,082) 0,10 anlam düzeyinde anlamlı bulunmuştur. B sütunundaki değerler ilişkinin yönünü göstermektedir. Buna göre girişimcilik eğilimi gösterip göstermeme ile görüşülen kişinin medeni durumu, sahip olunan sosyal güvence türü, daha önce bir işte çalışma durumu bakımından pozitif yönlü bir ilişki bulunurken, görüşülen kişinin şimdiki çalışma durumu bakımından negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

0, 10 anlam düzeyinde anlamlı bulunan şimdiki çalışma durumunun girişimcilik eğilimi gösterme katsayısı negatif olduğu için odds oranı 1’den küçüktür.

Yorum yapabilmek için odds oranını 1/odds oranı olarak düzeltmek gereklidir. Diğer değişkenler sabitken şu an herhangi bir işte çalışmayan kadınların çalışan kadınlardan girişimcilik eğilimi gösterme olasılığının 1,12 kat daha fazla olması beklenir. Çalışmaya katılan evli olan kadınların girişimcilik eğilimi gösterme olasılığı 6,16 kat artmaktadır. Buna göre evliler bekarlara göre daha fazla girişimcilik eğilimi göstermektedir denilebilir. Bir diğer bağımsız değişken olan sahip olunan sosyal güvence türünde değişme, araştırmaya katılan kadınların girişimcilik eğilimi gösterme olasılıklarını 2,80 kat artırmaktadır denilebilir. Yine daha önce bir işte çalışma durumunda değişme, kadınların girişimcilik gösterme olasılığını 2,76 kat artırmaktadır denilebilir. Buna göre daha önce herhangi bir işte daha önce çalışmış olan kadınların girişimcilik eğilimi gösterme olasılığı, daha önce bir işte çalışmamış kadınlardan daha fazladır.

Minniti and Arenius, (2003) tarafından, 37 ülkede yapılmış olan araştırmada, kadınların girişimciliğini etkileyen faktörler sırasıyla; demografik çevre ve aile yapısı, okur-yazarlık ve eğitim, sosyoekonomik çevre, işgücü istihdam, cinsiyet ve örgütsel biçimler ve sektörel istihdam ve ekonomik gelişme olarak belirlenmiştir.

İplik (2012), kadınların başka bir gelire sahip olup olmamalarının girişimci olma kararlarını etkileyen en önemli değişken olduğu, kadının çalışması durumunda aile birliğinin zayıflayacağını, kocasıyla daha az ilgileceğini, çocuklarına daha az vakit ayıracağını, ailenin sosyal ilişkilerinin zayıflayacağını ve kadının gereğinden fazla yorulacağı ve yıpranacağını düşünenlerin daha az girişimci olma eğiliminde oldukları, dağ köylerinde yaşayan kadınların ova köylerinde yaşayan kadınlara göre daha fazla sorunla karşılaştıkları ve dağ köylerindeki bu kadınların uygun materyal temini ve pazarın durgun olması gibi problemlerle daha çok karşılaştıkları tespit edildiğini belirtmiştir.

Araştırmaya katılan kadınların girişimciliklerini etkileyen faktörler göz önüne alındığında, ekonomik düşünce ve işgücü piyasasında yer almanın önemli olduğu görülmektedir. Kadın girişimciliğinin artırılması için kadınlara verilecek eğitimlerde uygulamalı çalışma alanlarının yaratılması büyük yarar sağlayabilecektir.

4.Sonuç ve Öneriler

Toplumların sosyal değişimine bağlı olarak kadınların da yeni fikirlere açık, bilgi ve yeteneklerini ekonomik kazanca dönüştürmeye eğilimli bir yapı kazanmaya doğru ilerledikleri görülmektedir. Toplumsal yaşamdaki bu ilerleme kadınların

ekonomik hayatta yer almalarını ve ekonomik kalkınmayı arttırıcı rol üstlenmelerini sağlamaktadır.

Bu araştırmada kırsal kadınların girişimcilik özellikleri ortaya konulmuştur. Araştırmada kadınların bir iş kurmak istediklerinde önem verdikleri konu, kazanç sağlama şeklinde bulunmuştur. Bir iş yerine sahip olamamada en fazla etkili neden ve sorun olabilecek faktör, sermaye bulmaktır.

Girişimciliği kendi işinin sahibi olan kişi olarak tanımlayan kadınlar için, girişimci bir bireyde en fazla bulunması gereken özellik çalışkan olmak ve kendi kararlarını verebilen bir birey olmaktır. Bunun yanı sıra insanlarla iyi iletişim kurmak, eğitilmiş olmak, lider özelliği taşımak, risk alabilen bir birey olmak, iş alanı ile ilgili teknik bilgiye sahip olmak kadınlar için bir girişimcide olması gereken önemli özelliklerdendir. Bu sonuçlar kadınların girişimcilik rollerini benimsediğini göstermektedir.

Bu kadınların işletmelerini kurma aşamasında karşılaşmış olabilecekleri düşünülen bazı sorunlardan, en çok devletin iş kurma ile ilgili teşvik ve eğitimlerden haberdar olma ve faydalanma konusunda sorun yaşamışlardır. En az sorunu ise gerekli niteliklere sahip personel bulmakta yaşamışlardır. İşletmelerini kurduktan sonra ise en fazla sorunu başarısız olma korkusu ve toplumun kalıplaşmış düşüncelerinde yaşamışlardır. Bu konudaki eğitim çalışmalarının daha etkin hale getirilmesi gerekir. İşletme kurma nedenleri arasında ekonomik özgürlük ve bir kadının başarısını kanıtlayıcı duygusu ön planda gelmektedir.

Kadınların girişimciliğinin belirlenmesinde etkili olan faktörleri belirlemek için yapılan Logistik Regresyon analizinde ise; medeni durum, sosyal güvence türü, daha önce bir işte çalışma durumu, şimdiki çalışma durumunun etkili olduğu belirlenmiştir.

Siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda gelişimi ve dönüşümü sağlayacak önemli noktalardan biri kadınları girişim yapmalarını konusunda desteklemek ve bunu hayatın her alanına cinsiyet eşitliği olarak yaymaktır. Kırsal alandaki kadınların girişimcilikle ilgili yaygın eğitimleri kapsamında bilgilendirilmesi ve motive edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Arıkan, S. (2002), Girişimcilik Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular, Siyasal Kitabevi, Ankara.

- Çıngı, H. (1990), Örneklem Kuramı. Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Yayınları
Ders Kitapları Dizisi: 20. H.Ü. Fen Fakültesi Basımevi. Ankara.
- Çivici, Ş. (2007), Türkiye’de Kadın Girişimci. Durum Raporu, Ticaret Odası. Kayseri.
http://www.kayserito.org.tr/web2/media/kadingirisimci_tr.doc.
Erişim Tarihi: (29.03.2014).
- Dhillon, P.K. (1993), Women Entrepreneurs, Blaze Publishers and Distributors PVT
Ltd., Hirsrich and Brush, Researchers on Entrepreneurship:A Review.
- Düzgüneş, O.; Kesici, T.; Gürbüz, F. (1983), İstatistik Metotları 1.Ankara Üniversitesi
Ziraat Fakültesi Yayınları:861, Ders Kitabı:229, Ankara.
- Gujarati, D. (çev. Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen), (2008), Temel Ekonometri,
Literatür Yayınları, [ISBN 975-7860-99-9](https://doi.org/10.1501/9789757860999).
- Gülçubuk, B.; Savcı, İ.; Özer, D.; Demiryürek, K. (2011), Türkiye’de Kırsal Alanda
Kadın Girişimciliğini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Kadınların Bu
Konuda Güçlendirilmesine Yönelik Politika Önerilerinin Geliştirilmesi,
TÜBİTAK Projesi No: 108K523, Ankara.
- Hyrsky, K. (2001), “Relations on The Advent of a More Enterprising Culture In
Finland: An Explotary Study”, Jyvaskyla Studies, Business and Economics.
- İplik, E. (2012), Osmaniye İli Kırsalındaki Kadın Girişimciliği, Doktora Tezi, Çukurova
Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Adana.
- Jalbert S. (1999), The Global Growth of Women Entrepreneurs, Economic Reform
Today, CIPE.
- Minniti, M. and Arenius, P. (2003), “ Women in Entrepreneurship”, The
Entrepreneurial Advantage Of Nations:First Annual Global Entrepreneurship
Symposium, United Nations Headquarters.
- Schramm, C. (2005), The Entrepreneurial Society of Tomorrow, University of Rochester
Commencement, Kauffmann Foundation Missouri.
- Yetim, N. (2008), “Sosyal Sermaye Olarak Kadın Girişimciler: Mersin Örneği”, Mersin
Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Mersin.

**Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Televizyon Reklamlarında Geleneksel Kadın
Tiplemesi: Deterjan Reklamlarında Kadının Temsili**

Ömer Büstan¹

Öz

Medya giderek artan bir yoğunlukta, gündelik hayatın vazgeçilmez parçası haline gelmeye başlamıştır. Özellikle televizyon hemen her ailenin evinde bulunan ve sürekli kullanılan bir araç olarak oldukça önem kazanmıştır. Bunun sonucu olarak da televizyon yayıncılığı anlayışı içerisinde yer alan ürün ve hizmetlere olan ilginin arttırılmasına yönelik televizyon reklamlarının sayısı gün geçtikçe artmıştır. Bu amaçla, reklam yayınları yapılmaktadır. İzleyicinin dikkatini çekmek için de reklamlarda genellikle kadınlara rol verilmektedir. Bu çalışmada toplumsal cinsiyet bağlamında kadının medyadaki (reklamlarda) temsili ele alınmış ve geleneksel kadın temsili örnek deterjan reklamları üzerinden irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, toplumsal rol, reklamda kadın temsilleri

**Traditional Woman Character (typing) in Tv Commercial in the Context of Gender.
Representation of Women in Detergent Advertisements (ads)**

Abstract

There is an increasing density in media. It has started to be an indispensable part of daily life. Especially television has gained importance as a tool used continually and found in almost every family homes. As a result, one of the importance functions of television in the television broadcasting concept is to provide an interest in the services and products available on the market. For this purpose, ads broadcast is made. Women are generally used in ads in order to attract television viewers' attention. In this study, the representation of woman in media has been dealt with in the context of social gender and also the representation of traditional woman has been studied to examine via sample detergent ads.

Keywords: Social gender, social role, the representation of women in ads

GİRİŞ

Medya giderek artan bir yoğunlukta, gündelik hayatın vazgeçilmez parçası haline gelmeye başlamıştır. Özellikle televizyon hemen her ailenin evinde bulunan ve sürekli kullanılan bir araç olarak oldukça önem kazanmıştır. Bu nedenle, televizyon

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sağlık Kurumları İşletmeciliği ve Yönetim Anabilim Dalı, e-mail: omerbustan@hotmail.com

| Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Televizyon Reklamlarında Geleneksel Kadın Tiplemesi: Deterjan Reklamlarında Kadının Temsili

popüler kültürü oluşturma konusunda diğer geleneksel iletişim araçlarına göre daha etkin bir araçtır (Yılmaz, 2007: 1). Bu bağlamda kitle iletişim araçlarında özellikle televizyonda, geniş kitlelere verilmek istenen mesajlar en kısa zamanda ve etkin bir biçimde ulaştırılmaya çalışılır. Kitle iletişim araçları kişilerin duygu, düşünce, davranış ve inanç kalıpları üzerinde çok büyük bir güce sahiptir. Dolayısıyla bir ürünün tanıtımında dikkat çekici ve akılda kalıcı unsurlar kullanılmaktadır (Türkoğlu ve Alayoğlu, 2009: 511). Televizyonda reklamlar; mal ve hizmet tanıtımının yanı sıra bireysel ve toplumsal cinsiyet rollerinin kurulmasında etkin olan yeni eğilimleri de yansıtır (İmançer ve İmançer, 2006: 121).

Pazarlama faaliyetinin en önemli unsuru olarak değerlendirilen reklamlar, insanların sahip oldukları şeylerden daha fazlasını ve yenisini istemeyi sağlamak ve ekonomik, maddi olanakları ne olursa olsun, onları daha fazlasını istemeye özendirilmektedir. Bunu yaparken de tanıttığı ürün ya da hizmete anlam yüklemesi kaçınılmazdır. Bu noktada reklamın bir imaj yaratması önem kazanmaktadır. Günümüzde kitle iletişim araçları bu imajı kadına ve erkeğe nasıl kadın ve erkek olması gerektiğine ilişkin rol modellerini sunarak göstermektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet rolleri içinde kadının nasıl ve hangi alanlarla ilgilenmesi gerektiği de reklamlar aracılığı ile içselleştirilmektedir (Karaca ve Papatya, 2011: 480).

Kadının reklamda gösteriliş biçimi göz önüne alındığında kadına bazı roller yüklenmiştir. Bu roller: geleneksel rollerdeki kadınlar, dekoratif kadınlar, geleneksel olmayan rollerdeki kadınlar, süper kadın rolünde olan kadınlar (Türkoğlu ve Alayoğlu, 2009: 515). Bu roller içinde ise kadın reklamda; Anne/Ev Kadını/Eş, Meslek Sahibi, Seks Objesi, Güzel ve Bakımlı, Doğal Kadın olarak temsil edilmektedir (Çolakoğlu, 2011: 77).

Bu çalışmada toplumsal cinsiyet rollerine değinildikten sonra reklamlarda kadına yüklenen roller ve kadının temsil ediliş biçimleri ele alınmıştır. Bu çerçevede kadının 'geleneksel kadın' olarak kullanıldığı deterjan reklamı örneklerine yer verilmiştir. İncelen reklamlarda eleştirel söylem analizi kullanılmıştır.

I. TOPLUMSAL CİNSİYET KAVRAMI VE ROLLERİ

Toplumsal cinsiyet, toplum tarafından dayatılan ve beklenen, erkeklik ve kadınlıkla ilişkilendirilmiş sosyal ve kültürel normları içerir. Sosyalleşmeden ve sosyal bağlamdan çıkarılan kavramın toplumdaki yansımaları kadına ve erkeğe atfedilen rollerden oluşur.

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin, içinde yaşanılan toplumun gelenek ve görenekleri çerçevesinde belirlenmiş sosyal rol ve sorumluluklarını ifade etmektedir. Buradaki cinsiyet kavramı, yalnızca kadınla erkeğe atfedilen cinsiyet kalplarına ve toplumun onlardan beklediği davranışlara işaret etmektedir (Mera, 2008: 19).

Toplumsal cinsiyet rollerinin oluşturulmasında etkili olan kimi süreçler bulunmaktadır. Biyolojik, sosyal ve tarihsel süreçler kişinin kadın ve erkek olarak içinde doğduğu topluma uyumlanması ve kendini olduğu kadar çevresini de anlamlandırmasını sağlar. Biyolojik süreç, anatomik yapıların farklılığına, hormonal dönüşümlerin ayrışmasına dayanır. Bu farklılıklara bağlı olarak kişi bedenini kadın ve erkek olarak tanımlar. Sosyal süreç, çevrenin belirlediği kadın ve erkek davranışları, duygu, değer ve düşünce beklentileri ile ilişkilidir. Kadın ve erkek olarak sosyalleşir, çevrenin kadın ve erkek rol beklentilerine göre koşullanır. Tarihsel süreç ise kültürün ve aile tarihinin taşıyıp yinelediği kadın ve erkek olma davranış biçimleri ile ilintilidir (Yüksel, 2006: 116).

Ayrıca İmançer'e göre toplumsal cinsiyet rollerinin oluşmasında iki farklı yaklaşım söz konusudur. Birincisi 'biyolojik yaklaşım' ikincisi ise 'kültürel yaklaşımdır'. Biyolojik yaklaşım; kadın ve erkek arasındaki biyolojik özelliklerden kaynaklanan kapasite ve yetenek farklarının toplum içindeki çeşitli rolleri yerine getirmesindeki temel karakteristiklerdir. Kültürel yaklaşım ise, kadın ve erkek rollerinin toplumsal olarak belirlenmesidir (2006: 3-7).

Her iki cinse yüklenen anlamlar kültürden ve toplumsal değişimlerden etkilenmektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyetin kadın ve erkeğe yüklediği roller toplumdan topluma ve dönemden döneme değişiklik göstermektedir. Toplumsal cinsiyet kadın ve erkeğin toplum içerisindeki konumlarını belirler ve sınırlarını çizer. Giyinme biçimleri, sahip olunan mal ve eşyaların biçimi ve rengi gibi özellikler toplumsal cinsiyeti ve konumu ortaya koymaktadır. Toplum içerisinde kabul gören davranış kalıpları ve cinslere atfedilen karakter özellikleri de toplumsal cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Kadının itaatkâr, yumuşak başlı, sabırlı, becerikli ve anaç olması beklenirken; erkeklerin öz güvenli, sözünü dinleten ve iyi para kazanan biri olması beklenmektedir (Mera, 2008: 19).

II. TOPLUMSAL CİNSİYET VE REKLAM İLİŞKİSİ

| Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Televizyon Reklamlarında Geleneksel Kadın Tiplemesi: Deterjan Reklamlarında Kadının Temsili

Toplumsal cinsiyet, bir kadın ya da erkek olarak davranmayı öğrenmekten daha fazla bir şeyi ifade etmektedir. Gün boyu, binlerce önemsiz eylemde cinsiyet, toplumsal olarak yeniden üretilmekte ve yeniden oluşturulmaktadır. Toplumsal cinsiyet farklılığı, sosyal yapılandırmanın bir sonucudur ve değiştirilebilmektedir. Zaman içerisinde değişen cinsiyet rolleri bunun bir göstergesidir. Toplumsal cinsiyet yaşamımızı şekillendirmekte ve nasıl davranmamız gerektiğini öğretmektedir. Sosyal çevre içerisinde öğrenilen roller tekrarlanan reklâmlar tarafından da pekiştirilmektedir. İzleyiciler reklâmdaki sembolik sunum alanını çözümlenmekte ve farkında olmadan benimsemektedirler (Çolakoğlu ve Doğaner, 2008: 336).

Toplumsal cinsiyet rolleri; aile, arkadaş, iş ya da okul çevreleri içerisinde öğrenilmektedir. Bu noktada reklam iletişimi bu sosyal çevrelerde öğrenilen kalıp davranışları pekiştirir. Hem günlük yaşama ait değerleri, bilgi ve inanışları, tutum ve kanaatleri kodlar hem de ürünü satmaya çalışırken kültürel ve toplumsal değerlere de başvurur. Aile ve toplum içerisinde nasıl yemek yeneceği, uyunacağı, kadın ve erkeğin evde ve ev dışındaki davranış biçimleri reklam vasıtasıyla mevcut ya da olması istenen toplumsal cinsiyet modellerine uygun biçimde sunulmaktadır. Reklamlar, bireylerin içinde bulunduğu toplumsal yapının değer yargılarını, kalıplaşmış davranış biçimlerini ve cinsiyet rollerini sürekli farklı senaryolar kullanarak aktarmaktadırlar. Kadın cinsi için analık, hamaratlık, itaat; erkek cinsi içinse babalık, reislik, otorite gibi toplumun biçtiği ve beklediği kalıp davranış biçimleri reklam yoluyla sürekli olarak yeniden üretilir ve pekiştirilir (Meral, 2008: 20).

Kitle iletişim araçlarında, özellikle de televizyon reklamlarında, kadın ve erkek kimliklerinin nasıl olması gerektiği yolundaki mesajlar (yeniden) üretilmektedir. Kitle iletişim araçları, toplumsal idealleri yansıtan kurumlar olduklarından, bu araçların sosyal temsiller aracılığı ile yansıttıkları kadınla erkek tanımlamaları toplumsal gerçeklikle birebir örtüşmese de toplumun ulaşmak istediği idealleri ortaya koymaktadır. "İletişim endüstrisi belli kalıp yargılara dayalı olarak ürettiği imgelerle genel izleyici kitlesini ekran başına çekip kâr ederken, aynı zamanda bu izleyici kitlesinin toplumsal değer beklentisine de yanıt vermiş olmaktadır." Kitle iletişim araçları gerçekliği sunarken, onu olduğu gibi yansıtmamakta yeniden kurgulamaktadır. Ancak, kurgulama yapılırken seçilen imgeler gerçek dünyadan alındığından izleyicide birebir gerçekliği yansıtmıyormuş gibi bir izlenim yaratılmaktadır (Demir, 2006: 290).

Reklamlar, toplum içinde oluşan imgeleri yansıttıkları gibi, aynı zamanda biçimlendirmektedir. Televizyon bir iletişim aracı olarak, hem cinsiyet değerlerini hem de insanların hayat görüşünü etkilemektedir. “Örneğin; televizyon reklamlarında kadının seks objesi olarak gösterilmesi, toplumun bireyleri üzerindeki değerde kadını bu biçimde görmeye, ya da böyle düşünmeye iter. Kadın devamlı ev işlerinde ve mutfakta gösterilirse, toplumdaki düşünce bu defa kadını bu gözle düşünür. Ancak bu imajı değiştirip, kadın büyük bir ofiste toplantı salonunda kalabalık üyeler içinde başkanlık yaparken, erkek de önünde önlük, mutfakta ya da çocuğun altını değiştirirken daha sık biçimde izlenirse toplumun yargıları bundan böyle değişebilir.” Bu bağlamda televizyon reklamlarının kitleyi ne denli etkilediği görülebilmektedir (Demir, 2006: 293).

III. REKLAMLARDA KADINA YÜKLENEN ROLLER VE KADININ TEMSİL EDİLİŞ BİÇİMLERİ

Reklamlar, kadın kimliğini, erkek egemen bakış temelinden sürekli yeniden üreten, toplumsal kontrolün bir aracı olarak işlemektedir. Reklamlarda genellikle iyi ev kadınları, mutlu anneler, fiziği düzgün genç kadınlar, bakımlı, güzel olarak sunulan ideal kadın imgelerine rastlanmaktadır. Ayrıca bağımsız, güvenli, çalışkan, heyecanlı, başarılı ve macera arayan yeni kadın imgeleri de reklamlara yansımaya başlamıştır. Ancak, bu yeni kadın imgeleri de egemen bakışın etkisinden ve beğeniye sunulan bir arzu nesnesine dönüşme halinden uzak sunulmamakta, sunulduğunda ise erkeksiştirilerek ya da kimliksizleştirilerek sunulmaktadır (Karaca ve Papatya, 2011: 482).

Televizyon reklamlarında kadının anneliği, çocuklarına bakması, iyi bir ev kadını olması, başarılı bir iş yaşamının yanı sıra kusursuz bir eş, kadınlığı, çekici bir vücuda sahip olması, cinsellik açısından özellikle vurgulanan bacakları, bakımlı saçları, elleri, yüzü, teni, belli bir mal ya da hizmeti satmak için reklamcılar tarafından yoğun olarak kullanılmaktadır (Özgür, 1996: 238).

Kadınlar reklamlarda çoğunlukla fiziksel yönden çekici ve bakımlı olarak izleyiciye sunulmaktadır. Gazete, dergi ya da televizyon reklamlarında kadınların cinsel objeler olarak sunulmaları, bir bakıma onları erkek cinsel arzusunun objesi haline getirmektedir. Reklam stratejileri kadınların iyi bir eş ve anne rolüne uygun olarak oluşturulmaktadır. Günümüzde kadınların çalışma hayatlarında daha yoğun

**| Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Televizyon Reklamlarında Geleneksel Kadın Tiplemesi:
Deterjan Reklamlarında Kadının Temsili**

olarak yer almasıyla birlikte reklamlarda yer verilen kadın olgusu da değişime uğramıştır. Reklamların yeni kadın tipi iyi bir eş ve anne olmanın yanı sıra iş yaşamında başarılı kariyer sahibi bir kadındır (Büyükbaykal, 2011: 25). Tüm bu söylenenler ışığında reklamlarda kadına çeşitli roller verilmektedir.

A. DEKORATİF NESNE ROLÜNDEKİ KADINLAR (SEKSİ/BAKIMLI/FORMDA KADIN)

Reklamlarda dekor öznesi olarak kullanılan kadın iki şekilde gösterilir. Birincisi fiziksel çekiciliği olan kadınlar ki bunlar, gençlik, güzellik ve fiziksel çekiciliğin peşinde olan kadınlardır. İkinci ise cinsel obje olarak gösterilen ve ürün tanıtımında bedeni sergilenen kadınlardır. Bu tür reklamlarda kadınlar genellikle cinsel çekicilik, seksi gösterimler ve seksüel ifadeler kullanılarak gösterilir. Reklamcılar, kadınları sıklıkla bu kategoride kullanır ve bir cinsel obje olarak gösterirler. Tanıtımı yapılan ürünün pazarlanması, satılması veya hedef kitleye daha iyi bir şekilde sunulması için kadınlar, bir askı, bir paket veya raf görevi görürler (Türkoğlu ve Alayoğlu, 2009: 516-517).

Kadını erkekten ayıran en önemli özelliği dişiliğidir. Reklamcılar kadının bu özelliğini, mal ya da hizmetlerin satışlarını artırmak amacıyla reklam filmlerinde kullanarak değerlendirmişlerdir. Reklamlarda öncelik tüketicinin dikkatini ve izlenmeyi sağlamak olunca kadın cinselliği reklamlar için vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir (Şimşek, 2006: 84).

Reklamlarda temizlik ve vücut bakım ürünlerini kullananlar genellikle kadınlardır. Bunun arkasında genellikle iki neden bulunmaktadır: reklamcıların hedef tüketici kitlesi genellikle alışveriş işinden sorumlu görülen kadınlardır. Bundan ötürü reklamlardaki karakterler kadındır. Böylece medyada üretici olarak ev işi dışındaki ücretli işlerde çalıştığı pek görülmeyen kadınların tüketici konumu iyice pekiştirilmektedir. Reklamlarda bu ürünleri kullananların kadın olarak sunulması aynı zamanda yine kadın bedeninin sergilenmesine neden olmaktadır. Böylece kadın bedeni erkek bakışına sunulurken bir yandan da kadınlar kendilerine ideal kadın (canlı, sağlıklı, formda, doğal) nitelikleri kazandıracak ürünü seçmeye yönelir (Binark ve Bek, 2010: 163-164).

B. BAĞIMSIZ ROLDEKİ KADINLAR (SÜPER/ZEKİ/KENDİNE YETEN KADIN)

Bu rolde gösterilen kadın, eğitilmiş, modern, kentli, zeki, özgür, özgüveni yüksek, güzel, başarılı, hem ev hem de iş yerindeki işleri yapan iyi bir eş ve anne rolünü sergileyen bağımsız ve kendine güveni tam olarak karşımıza çıkmakta ve günlük hayatta bütün problemleri çözebilen her şeyin üstesinden gelen ne istediğini bilen kadınlardır. Kısacası bu tür reklamlarda kadın kendi başına yaşayabilen ve kendine yeten kadın olarak gösterilmektedir. Ayrıca bu rol şeklinde kadınlar, erkeğin yerini alabilir ve erkeğe hiçbir konuda ihtiyaç duymazlar.

Reklamcılar tarafından kadınlar öncelikle reklamın hedef kitlesi olmalarından dolayı daha sonra da başkalarını etkilemek ve ikna etmek için kullanılmaktadır. Her iki durumda da kadınlar yönetici, ev hanımı, çalışan kadın eş, anne veya annanne olarak görüntülenmektedir. Günümüzde kadınlar toplum içindeki statülerindeki değişiklik nedeniyle yalnızca ev hanımı olarak değil, sorumluluk sahibi çalışarak evine bakan; bir bankacı, yönetici, diş doktoru, hemşire, mühendis, gibi konumlarda da görüntülenmektedir. Reklamlarda boy gösteren meslek kadınları tipleri daha çok sevgi ve şefkat göstermeyi gerektiren mesleklerde gösterilmektedir. Anlaşılacağı üzere kadın, hem dişiliği hem de sevgi ve şefkat özellikleriyle reklamcıların kullandığı bir metadır (Şimşek, 2006: 85).

C. GELENEKSEL ROLLERDEKİ KADINLAR (ANNE/EŞ/EV KADINI)

Bu kategorideki kadınlar, erkeğin korumasına ihtiyacı olan, önemli olmayan kararlar veren, güvence ihtiyacı hisseden rollerde genellikle de anne ve ev kadını olarak gösterilmektedir. Ev kadını olarak gösterilen kadın, erkeklere güvenir ve erkeklerde kadınları başlıca cinsel obje olarak görür. Kadın, erkeği memnun etmek için elinden gelen her şeyi yapmalı imajı verilir. Kadının ev kadını rollerinden dolayı reklamlarda aileye ilişkin ürünlerin tanıtımında kadınlar kullanılmaktadır. Bu tür ürünlerin (gıda, temizlik, giyim vb.) reklamlarında gösterilen kadının, ev içindeki görevlerini kolay, hızlı ve en iyi şekilde yaptığı gösterilmektedir. Böylece hedef kitle olan tüketiciler de reklamlardaki kadın imajına özenerek ürünü satın almaktadırlar (Türkoğlu ve Alayoğlu, 2009: 516).

Kadın, reklamlarda çocuklarının ve erkeğin üstüne titreyip yemek hazırlarken, servis yaparken görüntülenir ve böylece kadının toplumsal rolü pekiştirilir. Genelde reklamlardaki ev hanımları temizlik takıntılıdırlar. Kendi kendilerine temizlik ürünleri hakkında konuşur, iyi yıkanmamış bir gömlekten dolayı üzüntü çekerler, çünkü daha

| Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Televizyon Reklamlarında Geleneksel Kadın Tiplemesi: Deterjan Reklamlarında Kadının Temsili

iyi bir anne, daha iyi bir eş olabilmenin peşindedirler. Medyada kadının anne ve eş olarak rolü üç biçimde karsımıza çıkmaktadır. Bunlar; temizlik, yemek ve çocuk bakımındır. Anne ve eş olarak yer alan kadınlar güzel, bakımlı, saçları yapılı, sağlıklı ve formdadır. Giysileri genellikle beyaz renkte ve şıktır. Bu kadınların yerleştirildiği mekânlar çoğunlukla mutfak, banyo ve alışveriş merkezidir. Kadınlar ev isi yapmaktan dolayı memnun, huzurlu ve tatminkârdırlar (Çolakoğlu, 2011: 77-78).

Özellikle televizyon reklamlarında iyi bir eş ve anne rolünde izleyiciye sunulan kadın imgesi ile kadınların 'ev hanımı' rolü vurgulanmaktadır. Reklamların toplumsal yapıdaki değişimle birlikte değişime uğradığı bir gerçektir. Yani değişen değerler, beklentiler ve yaşam tarzları reklamların yeniden kurgulanmasına yol açmaktadır. Reklamlar toplumsal gerçekliğin temsil edilmesinde son derece önemli bir role sahiptir. Bir bakıma toplumsal gerçekliğin reklamlarda sunulduğunu söylemek mümkündür.

Reklamlarda kadınların rolleri de bir anlamda toplumsal gerçekliğe bağlı olarak sunulmaktadır. Son yıllarda kadınların daha fazla iş yaşamında kendilerini göstermeleriyle birlikte çalışan kadının da yer aldığı reklamlara medyada yer verilmektedir. Kadın iş yaşamında ne derecede yer alırsa alsın anne ve eş rolleri de reklamlarda vurgulanmaktadır (Büyükbaykal, 2011: 25).

Reklamlarda kullanılan kadınlar, ister dekor malzemesi olarak, ister anne ve eş olarak kullanılsın, hep güzel, çekici, genç ve bakımlı görünmektedirler. Bu yolla reklamlar, kadınların hiçbir zaman ulaşamayacakları "ideal ben" egolarına seslenmekte ve kadınlarda güvensizlikler oluşturmaya çalışmaktadır (Demir, 2006: 294).

IV. DETERJAN REKLAMLARINDA GELENEKSEL KADIN TİPLEMESİ

Televizyon reklamlarının bireylere ulaşması diğer iletişim araçlarına nazaran daha yaygındır. Örneğin dergi, gazete bugün her haneye giremezken televizyon basılı medyanın başaramadığını başarmıştır. Televizyon reklamları da bu nedenle önemli bir pazarlama aracı olmuştur. Markaların, firmaların bir ürünü reklamlar aracılığıyla halka sunması ve beraberinde gelen reklam ürünlerinin çeşitlilik kazanması ile pazarlanmaya çalışılan ürünün sunumunda o ürüne cinsiyet kazandırma çabası vardır.

Bir deterjan reklamında sadece kadınların yer alması toplum üzerinde güçlü bir etki bırakmaktadır. Burada kazandırılmak istenen düşünce ise sadece kadınların çamaşır yıkayabileceği ya da çamaşır yıkamanın kadınların yapacağı bir iş

olmasıdır. Temizlik ürünü reklamlarındaki kadın genellikle anne ve eş olarak güzel, bakımlı, saçlar yapılı, sağlıklı ve formda olarak geleneksel rollerde sunulmaktadır. Kadınlar bu reklamlarda genellikle beyaz kıyafetler giyinmektedir ve mutfak, banyo ve tuvalette temizlik yaparken görüntülenerek temizliğin sadece kadın işi olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Bu bağlamda çalışmamızda, farklı markalarda deterjan reklamlarına yer verilmiş ve kadının bu reklamlarda sunum biçimi ele alınmıştır.

A. Ace Çamaşır Suyu Reklamı

a) Anlatı

Reklam, bir kızın odasında dolapta elbise aramasıyla başlar ve kız annesine seslenir, 'anne, akşam okulda 80'ler kıyafet balosu var'. Anne, ise bu arada gelen arkadaşına salonda çay sunmakta ve aynı zamanda kızının bu sözüne karşılık "eee" demektedir. Kızı ise annesine, 'giyecek bir şey bulamıyorum der. Tam bu sırada annenin arkadaşı; 'benimkinin de derdi aynı ama benim eskilerim hep yıpranmış der' ve bu arada kız salona girerek elindeki elbiseyi annesine gösterip 'bu yeterince 80'ler mi diye sorar'. Anne yerinden kalkarak 'dur bakalım ben sana gerçek 80'leri göstereyim der' ve bir elbise çıkarıp kızına verir. Kız elbiseyi alıp odasına giderken

| Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Televizyon Reklamlarında Geleneksel Kadın Tiplemesi:
Deterjan Reklamlarında Kadının Temsili

annenin arkadaşı şöyle der; ' bu bizim mezuniyet balomuzda giydiğin elbise değil mi? Nasıl sakladın.' Kızın annesi işe şu cevabı verir;' 20 yıldır ACE var' diyerek Ace Çamaşır Suyunu gösterir. Bu sırada kız annesinin elbisesini giymiş ve çok neşeli bir halde salona gelir. Ardından reklamda kullanılan *dış ses* 'Ace Çamaşır Suyu ile beyazlarınız yıllara meydan okur' der ve reklam biter.

b) Cinsiyetçi İçerik

Bu reklam metninde, ürünün tanıtımı geleneksel aile imgesi kullanılarak yapılmaktadır. Reklamın hedef kitlesi ev hanımlarıdır. Öyle ki geçmişte aynı okulda arkadaş olan iki kadın artık birer ev hanımı, anne olarak gösterilmiştir. Geleneksel aile yapısını yansıtan reklamda kadınlar oturmuş çay içerken görüntüleniyor. Kendi elbisesini yıllarca saklayan sorumluluk sahibi titiz bir anne rolünü canlandırmıştır.

Bu reklamlarda, ürünün güven duyularak kullanılabileceği ve diğer ürünlerden farklı olduğunun tüketiciye kabul ettirilebilmesi için *dış ses* olarak erkek kullanılmıştır. Çünkü 'erkek güven vericidir, kadın ise erkeğe muhtaçtır' düşüncesi vurgulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca misafir olarak gelen arkadaşının '*nasıl sakladın*' sorusuna cevaben verilen 20 yıl sözü, kadının 20 yıldır aynı çamaşır suyunu kullandığını ve çamaşır yıkama işini kendisinin yaptığını göstermekte ve kullanılan deterjanı arkadaşına tavsiye edecek kadar memnun kaldığına vurgu yapılmaktadır.

B. ABC Yumuşatıcı Reklamı

a) Anlatı

Reklam, kadının elinde bir tabak pastayla salona girmesi ve kanepeye oturmasıyla başlar ve ardından kadın şöyle der; ' Bizde misafir çok önemlidir. Pastasıydı, böreğiymiş tüm hünerler sergilenir. Misafir banyoya giderken de arkasında seslenilir, canım bak orda havlu var sana çıkardım. Misafir havlusudur o. Emek çoktur o havluda. Bursa'dan alınır, dantel çekilir, yumuşatıcının en hasıyla yıkanır, sırf şunu duymak için; kızzz bu havluları nasıl böyle yumuşacık yaptın, mis gibi parfüm kokuyor hala. Ve şöyle devam eder. 'Sizi bilmem ama hanımlar ben bu sözü sık sık duyuyorum. Çünkü yumuşatmanın abc'sini biliyorum'. Ardından dış ses 'ABC Yumuşatıcı, günlerce mis gibi parfüm kokan yumuşacık çamaşırlar'. der ve reklam biter.

b) Cinsiyetçi İçerik

Reklamda yine geleneksel kadın imgesi kullanılmıştır. Elinde pastayla salona giren kadın havlularını hangi yumuşatıcı kullanarak yumuşattığını vurgulamakta ve misafirlerden aldığı olumlu tepkilerden de oldukça memnun olduğunu dile getirmektedir. Reklamda hem mutfak işlerinin hem çamaşır yıkama işlerinin hem de diğer ev işlerinin kadınların işi olduğu izlenimi verilmekle beraber kullanılan dış sesin yine erkek olması erkek egemen bir toplumun göstergesi şeklindedir.

Ayrıca dış ses olarak erkeğin kullanılması tanıtımı yapılan ürünün erkek onayından geçtiğini göstermekte, eğer erkeğin beğenisinden geçtiyse güvenilir bir üründür imajı verilmektedir. Başka bir ifadeyle erkek egemen söylemde kadının iyi bir ev hanımı olması şeklinde kullanılan dış ses kadını bu şekilde onaylamaktadır.

C. Kosla Vanish Tül Reklamı

| **Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Televizyon Reklamlarında Geleneksel Kadın Tiplemesi:
Deterjan Reklamlarında Kadının Temsili**

a) Anlatı

Reklam farklı kadınların ellerinde kirlenmiş perdeler ve bu kadınların perdelerle bakarak duydukları hoşnutsuzluğu 'aaa' 'bıktım' diye dile getirmeleriyle başlar. Ardından fotoğrafta görünen sağdaki kadın şöyle der; ' üst katlar iki kat daha fazla kirleniyor'. Sonrasında ise soldaki kadın devreye girerek, 'yeni iki kat beyazlatıcı Vanish Kosla Tül kullanın, tepeden tırnağa gerçek beyazlıkla tanışın. Deterjanınız tüllerinizi beyazlatmaya yetmez oysa yeni Vanish tülün geliştirilmiş iki kat beyazlatıcı formülü perdelerinizi daha da beyaz yapar. Üst kısımlarını bile' der. Sonrasında perdelerini belirtilen marka deterjanla yıkayan kadının rahat bir şekilde kahvesini içtiği görüntülenir ve böylece reklam biter.

b) Cinsiyetçi İçerik

Ev kadınlarının kullanıldığı reklamda kadınlar perdelerinin kirlenmesinden dert yanmaktadır. Reklamda işlenen ev kadını figürü, kadının toplumsal rolünü tanımlamakta ve ev işlerinin salt kadının görevleri arasında yer aldığı mesajını kitlelere iletmektedir. Reklamda kadınların çamaşır makinesinden çıkan perdeleri görünce üzülerek 'bıktım' demesi ise çamaşır yıkamanın yalnızca kadın işi olduğunu göstermekte ve toplumsal cinsiyet eşitliği bu manada etkisiz kalmaktadır. Başka bir ifadeyle reklamda, perdelerin kirlenmesinin yalnızca kadınları rahatsız ettiği erkeklerin bu gibi işlerle hiç ilgisinin olmadığı anlatılarak geleneksel aile yapısındaki kadının sunumu hedef kitleye veya topluma yansıtılmak istenmiştir.

D. Persil ColdZyme Reklamı

a) Anlatı

Reklam Pınar Altuğ'un komşusu rolündeki bir kadının yine Pınar Altuğ'un kapı zilini çalması ve toz deterjanım bitti demesiyle başlar. Sonrasında Pınar Altuğ 'toz mu boş ver tozu yeni Persil Jeli denesene' der ve diğer kadın ise 'zor lekeleri de çıkarıyor mu' der ardından Pınar Altuğ çocuğunun gömleğinde lekeyi göstererek 'bizimkinin çikolata lekesi gibi mi' demesiyle devam eder. Diğer kadın ise 'benim toz deterjanım bile çıkaramaz bunu' der. Pınar Altuğ ise 'yeni Persil Jel çıkarır. ColdZyme formülünün enzimleri soğuk suda aktifleşir ve lekeleri sıradan toz deterjanlardan daha iyi çıkarır. Düşük ısıda bile'. Diğer kadın ise eline aldığı Persil Jeli göstererek 'bundan böyle sadece Persil Jel' der. Son olarak Pınar Altuğ ise Persil: 'biz titiz hanımların tercihi' demesiyle reklam biter.

b) Cinsiyetçi İçerik

Reklamda, diğer reklamlarda olduğu gibi yine kadınlar kullanılmıştır. Çünkü ürünün hitap ettiği kesim olarak kadınlar görülmektedir. Özellikle reklamda toplumun hemen hemen her kesimi tarafından tanınan bir kadının kullanılması da tanıtımı yapılan ürünün daha iyi pazarlanması amacı gütmektedir. Reklam incelendiği zaman kadının 'toz deterjanım' bitti demesi kadınıla deterjanı özdeşleştirmektedir. Diğer bir ifadeyle bu söz, deterjan kullanmanın sadece kadınlara özgü bir nitelik olduğunu belirtmekte ve her fırsatta toplumsal cinsiyetten bahseden medyanın bu ve bunun gibi reklamlar aracılığıyla aslında cinsiyet eşitsizliğine neden olduğu görülmektedir. Reklamda göze çarpan diğer bir unsur ise reklamın sonunda kullanılan 'Persil; biz titiz hanımların tercihi' sözüdür. Temizliğin, titizliğin yine aynı şekilde kadına atfedilmesi kadına yüklenen; temizlik yapma, çamaşır ve bulaşık yıkama gibi görevlerin toplum tarafından onaylanmasına neden olmaktadır.

E. Cillit Bang Reklamı

| **Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Televizyon Reklamlarında Geleneksel Kadın Tiplemesi:
Deterjan Reklamlarında Kadının Temsili**

a) Anlatı

Reklam, kadının ocağın üstünde kalıntı haline gelmiş yağ lekelerini ovalamasının görüntülenmesiyle başlar. Ardından kadın 'ovalıyorum ovalıyorum çıkmıyor demeye başlar ve kadın bu sözü defalarca tekrar eder sonunda ise of' diyerek elindeki süngerini fırlatır. Ardından dış ses (dış ses yine erkektir) devreye girerek 'oflamaya da ovalamaya da stop, sonunda Türkiye ovalamada parlatacak, yağ çözücü yeşil Cillit Bang'le yanmış yağları ve kirleri ovalamaya stop. Sizde Cillit Bang'i deneyin, ovalamaya stop deyin' der ve reklam biter.

b) Cinsiyetçi İçerik

Reklamda yine temizlik işlerinden sorumlu olarak görülen kadın kullanılmıştır. Öyle ki kadın mutfakta o kadar temizlik yapmış ki artık bıktığını ifade eden bir üslupla 'of' demekte ve elinde bulunan bulaşık süngerini fırlatmaktadır. Bu reklamda da diğer reklamlarda olduğu gibi kadın ev hanımı rolünde görüntülenmekte; kadının yeri evidir ve evinde de temizlik işlerinden sorumludur imajı yansıtılmak istenmiştir. Yine aynı şekilde reklamda dış ses olarak erkeğin kullanılması ve kadının temizlik yaparken görüntülenmesi temizliğin sadece kadınları rahatsız ettiği, erkeklerin ise ancak ürün tavsiyesinde bulunacağı gibi bir düşünce topluma yansıtılmaya çalışılmıştır.

F. Pril Gold Reklamı

a) Anlatı

Dört kadının sofrada yemek yerken görüntülenmesiyle başlayan reklam, kadınlardan birinin ev sahibi rolündeki kadına, 'fırında makarnan harika demesiyle' devam eder. Fotoğrafta görünen ve ev sahibi rolünde olan kadın ise, 'afiyetler olsun' der ve sofrayı toplamaya başlar. Kadınlardan biri ise ev sahibine yardımcı olur ve 'yemeklerine bayıldık' der ve devam eder; 'Ne kadar lezzetliyse yıkaması da o kadar

zor, bu kirler için ön yıkama şart'. Ev sahibi rolünde kadın ise ' Yeni Pril Goldla değil' der. Ardından diğer kadın da 'ön yıkama etkili mi?' diye sorar. Sonrasında ev sahibi olan kadın: 'evet bulaşık makinesine öylesine koyuyorum. Pril Gold mükemmel temizlik için kirlere derinlemesine işler ve kolayca temizler' der ve diğer kadın ise 'Pril bir harika, aynı yemeklerin gibi' demesiyle devam eder. Son olarak ev sahibi rolündeki kadın, 'hamarat hanımlar Prille ışıldar' der ve reklam biter.

b) Cinsiyetçi İçerik

Reklamda kadınlar yemek yerken görüntülenmekte ve sıra bulaşık yıkamaya geldiğinde diğer bir kadının bulaşık yıkamanın kadınlara özgü bir iş olduğunu, 'yemekler ne kadar lezzetliyse bulaşıkları yıkamanın da o kadar zor olduğunu' dile getirmesi aslında bütün durumu özetler niteliktedir. Kadının bu sözü toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kadına yüklenen rollerin neler olduğu göstermekte ve bu durum da reklam aracılığıyla hedef kitle olana kadınlara yansıtılmak istenmiştir. Kaldı ki yine reklam ana karakterinin 'hamarat kadınlar Prille ışıldar' demesi hem yemek yapmanın hem de yine aynı şekilde bulaşık yıkamanın kadın işi olduğunu, kadın tarafından onaylatmakta ve topluma 'kadın imajı'nın nasıl olması gerektiği mesajını vermektedir. Reklamda göze çarpan diğer bir cinsiyetçi söylem ise bir kadının 'yemeklerin bir harika' demesi. Başka bir ifadeyle yemek yapmanın bir kadın görevi olduğu ve bu görevi de hakkıyla yerine getirdiği bu sözle anlatılmak istenmiştir.

G:Omo Ailesi Reklamı

| **Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Televizyon Reklamlarında Geleneksel Kadın Tiplemesi:
Deterjan Reklamlarında Kadının Temsili**

a) Anlatı

Reklam fotoğrafta görünen kadının 'merhaba hanımlar' demesiyle başlar. Ardından devam eder. 'Omo ailesi her türlü yıkama programında ve sıcaklıkta tüm çamaşırlarınız için üstün temizlik ve beyazlık sağlarken sizlere farklı koku seçenekleri de sunar'. Soldaki toz deterjanları göstererek 'toz deterjanlarımızın yanı sıra omo sizlere yepyeni ultra konsantre sıvı deterjan serisi de sunuyor. Omo sıvı deterjan aynı miktardaki toz deterjanlara göre 4 kat daha fazla çamaşır yıkamanızı sağlar. Omo aktif ferahlatıcı parfümü ile sizlere benzersiz beyazlık ve temizlik sunar. Omo aktif fresh sizlere çiçek esanslarının birleşiminden olan eşsiz bir ferahlık sağlar. Son olarak omo color ise renkli çamaşırlarınıza özel olarak solmalarına engel olan formülü ile güçlü bir temizlik elde etmenize yardımcı olur'. der ve reklamı bitirir.

b) Cinsiyetçi İçerik

Reklamda ürünün tanıtımı görevi yine bir kadın tarafından verilmekle beraber daha reklamın ilk başında 'merhaba hanımlar' demesi cinsiyetçi söylemin ilk işareti olarak karşımıza çıkıyor. Ayrıca yapılan bu vurgu reklamın hedef kitlesinin cinsiyetini de ortaya koymaktadır. Tanıtımı yapılan üründe kadın, mekân olarak banyoda gösterilmekte aslında yine topluma bazı mesajlar verilmektedir. Başka bir ifadeyle banyoda gösterilen kadın, gerek kendi cinsine gerekse karşı cinsi olan erkeklere kendi yerini ve duruşunu göstermekte ve yukarıdaki reklam örneklerinde de üstünde durduğumuz cinsiyet eşitsizliğinin toplumdaki yansımaları gözler önüne sermektedir. Ayrıca reklamda dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta ise ürün tanıtımını yapan kadının bir ev kadını imajı verilerek gösterilmesi ve bu sayede erkek egemen toplum yapısının bir bakıma onaylanmasıdır. Göze çarpan diğer bir cinsiyetçi söylem ise kadının sürekli 'çamaşırlarınız' diyerek kadınla çamaşır yıkamayla özdeşleştirilmesidir. Diğer yandan arka planda gayet temiz bir banyo, her şeyin yerli yerinde olduğu dolaplar da aslında kadının toplumsal rolleri bağlamında değerlendirilirse temizliğin, düzenliliğin ve titizliğin sadece kadın işi olduğunu vurgular niteliktedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Reklamların tüketiciye verdiği mesaj, ürünün tam onların istediği gibi bir ürün olduğunu hissetmelerini sağlamaktır. Öyle ki bazen tüketiciler reklamların etkisine öyle kapılmaktadırlar ki ihtiyaçları olmasa bile birçok ürünü reklamlarından etkilendikleri için satın alabilmektedirler.

Reklamın asıl hedefinin ürünü sattırmak olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle dijital olanakların böylesine zenginleşip çeşitlendiği bir ortamda reklamcıların, kadının çekiciliğinden yararlanarak mal ve hizmetle birlikte kadını da bir "emtia" gibi kullanmaktan hiçbir zaman vazgeçmeyecekleri de söylenebilir (Nakilcioğlu,2015). ABD'li ünlü bir görsel sanatçı (White, 2000), "Nerede cinsellik ve teknoloji varsa orada satış vardır." diyor.

Reklamcılar, kadının güzelliği ve cinselliğini gerekli gereksiz hatta dekor malzemesi olarak kullanırken, farkında olmadan veya bilerek kadının toplumdaki ikincil rolünü pekiştirmektedirler. Genellikle genç ve güzel kadınlar kullanarak kadınların bilinçaltındaki korku ve güvensizliklerini arttırmakta, ayrıca hep anne, eş, ev kadını gibi göstererek kadınlara ev içi alanda kalarak doğrusunu yaptıkları mesajını vermektedirler. Çalışan kadınları ise daha az göstererek, onlara; çalışarak evlerini, çocuklarını, eşlerini ihmal ettiklerini hatırlatarak bütün kadınların onlar gibi olmadığını (ev kadınlığını kabul ettiğini) vurgulamaktadırlar. TV reklamlarının, kadınları güzel, çekici, ama fazla zeki olmayan, erkeklerin kendini beğenmesi, lekeleri çıkarmak, iyi temizlik yapmak gibi konularda kaygılanan bireyler olarak göstermesi, erkek ve kız çocuklarını, cinsel rol modelleri konusunda yanlış bilinçlendirmektedir.

Reklamcılar yaratıcı zekâlarını kullanırken, insanları en zayıf yönlerinden vurmaya çalışmaktadırlar. Reklamcılar, kadının güzelliği ve cinselliğini gerekli gereksiz hatta dekor malzemesi olarak kullanırken, farkında olmadan veya bilerek kadının toplumdaki ikincil rolünü pekiştirmektedirler (Kula Demir 2006). Özellikle deterjan ve gıda reklamlarında kadının sadece ev alışverişinden ve evin temizliğinden sorumlu olduğu vurgusu yapılarak günümüz medyasında en çok tartışılan konulardan biri olan kadın-erkek eşitliği medyanın içine düştüğü çelişkiyi gözler önüne sermektedir.

Reklam metinlerinde kadının güzel, çekici görünümünden, cinsel kimliği ve rolünden önce; düşünen, üreten bir insan olarak ele alınması gerekmektedir. Kadın sorunları ve kadın hakları gibi spesifik problemler ihmal edilmektedir. Reklamlarda kadın unsurunun gerçek ve modern yaşamın gerisinde değil, önünde kullanılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Binark, M.; Bek, M.G. (2010), Eleştirel Medya Okuryazarlığı: Kuramsal Yaklaşımlar ve Uygulamalar. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Büyükbaykal, I.C. (2011), "Medyada Kadın Olgusu" [Elektronik Sürüm]. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi.(28).
- Çolakoğlu, B.E. (2011), Reklamlarda Sosyal Temsil Alanı Olarak Yaşlı Kuşağın Sunumu. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çolakoğlu, B.E.; Doğaner, M. (2008), "Televizyon reklamlarına toplumsal cinsiyetin yansımaları: Erkek analizi". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(2), 333-342.
- Demir, N. K. (2006), "Kültürel Değişimlerin Reklamlarda Kadın Ve Erkek Rol-Modellerine Yansımaları", [Elektronik Versiyon]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 16(1), 285-304.
- İmançer, D; İmançer, A. (2006), "Medya ve Kadın". Dilek İmançer (Ed.). Televizyon Reklamlarında Kadın Sunumuna Özgü Klişeler (ss. 121-144). Ankara: Ebabel Yayıncılık.
- Karaca, Y; Papatya, N. (2011), "Reklamlardaki Kadın İmgesi: Ulusal Televizyon Reklamlarına İlişkin Bir Değerlendirme". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16 (3), 479-500.
- Meral S. P. (2008), "Reklam, toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ve iktidar". Civilacademy, 6(3), 17-29.
- Şimşek, S. (2006), Reklam ve Geleneksel İmgeler. İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları.
- Türkoğlu, N.; Alayoğlu, S.T. (2009), Medya ve Kültür. İstanbul: Urban Kitap
- Yılmaz, N. (2007), Televizyonda Yayımlanan Gıda Reklamlarında Kadın İmgesinin İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüksel, N.A. (2006), "Otomobil reklamlarında yerleşik toplumsal cinsiyet kalıpları: Türkiye'de yayınlanan televizyon reklamları üzerine bir çalışma". Selçuk İletişim, 4(2), 115-124.

İmalat Firmalarının Etkinlik Analizi: 2005-2013 Dönemi

Pelin Özek¹

Öz

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da işlem gören imalat firmalarının etkinliklerinin analiz edilmesidir. 2005-2013 yıllarını kapsayan araştırma döneminde 105 firmaya ait toplam aktifler, özsermaye, net satışlar ve net kâr verileri kullanılmıştır. Örneklem firmalarının etkinlikleri hem imalat sektörü hem de imalat alt sektörü düzeyinde veri zarflama analizi kullanılarak ölçülmüştür. Girdi yönlü CCR ve BCC modellerine dayalı olarak hesaplanan skorlar sektörler ve yıllar itibarıyla karşılaştırılmıştır. Araştırma bulguları imalat sektöründe çok sayıda firmanın etkin olmadığını ve 2011'den sonra etkinliğin azaldığını göstermektedir. Çalışmada son olarak firma değeri ile etkinlik düzeyi arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İmalat sektörü, Veri zarflama analizi (VZA), Firma değeri.

Efficiency Analysis of Manufacturing Firms: 2005-2013 Period

Abstract

The purpose of this study is to investigate the efficiency of manufacturing firms listed on Borsa İstanbul. Total assets, equity, net sales and net income data of 105 firms are used in the research period covering the years 2005 to 2013. Efficiencies of sampling firms are measured both at manufacturing sector level and manufacturing sub-sector level using data envelopment analysis. Efficiency scores which are computed based on input-oriented CCR and BCC models are compared on sectoral and yearly bases. Research findings show that a large number of firms are inefficient and that the efficiency decreased after 2011 in manufacturing sector. Finally, the relationship between firm value and efficiency level is investigated in the study.

Keywords: Manufacturing sector, Data envelopment analysis (DEA), Firm value.

I. GİRİŞ

Ekonomik gelişmişlik bakımından ülkeler arasındaki farklılıkların en temel belirleyicilerinden biri verimlilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Verimlilik ve dolayısıyla refah düzeyindeki artışa yönelik kabul gören bir açıklama ekonomideki rekabet gücüne dayanmaktadır. Buna göre rekabet arttıkça verimli olmayan firmalar piyasadan ayrılmak zorunda kalarak yerini daha verimli firmalara bırakmaktadır

¹ Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, e-mail: pelin.ozek@gop.edu.tr

(TÜSİAD, 2014: 11). Diğer taraftan iktisat biliminde rekabet gücüne yönelik çalışmalarda değerlendirilen etkenlerin genel ekonomi düzeyinde değil firma düzeyinde veya sektörel düzeyde ele alınması gerektiği fikri ön plana çıkmaktadır. Buna göre uluslararası piyasalarda rekabet edenler aslında ülkeler değil firmalardır. Diğer bir ifade ile, firmaları rekabetçi olmayan bir ekonominin rekabetçi olması söz konusu değildir (Bedir, 2012: 181). Dolayısıyla ekonominin değerlendirilmesi açısından makro düzeyde yapılan verimlilik artışı çalışmalarının yanı sıra, firma veya sektör düzeyinde yapılan verimlilik çalışmalarının da önemli olduğu söylenebilir.

Firmaların ve sektörlerin verimlilikleri iktisat literatüründe olduğu kadar finans literatüründe de önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle büyük borsa çöküşlerinin yaşanmasıyla birlikte etkin piyasalar hipotezine olan güven azalmış ve firmaların piyasa performansını açıklayabilecek firma temelli göstergeler tekrar gündeme gelerek akademik araştırmaların arttığı bir alan olmaya başlamıştır (Feroz, Kim ve Raab, 2003: 48). Bu kapsamda yaygın olarak izlenen bir yaklaşım finansal tablo verilerinin veya finansal veriler arasındaki oranlar yardımıyla belirlenen ilişkilerin incelenmesine dayanmaktadır. Bununla birlikte veri zarflama analizinin (VZA) geliştirilmesiyle birlikte birçok alanda olduğu gibi finans alanında da yöntemin uygulanmasına yönelik kapsamlı bir literatür oluşmuştur (Seyrek ve Ata, 2010: 69). Bu çalışma imalat sektöründeki firmaların performansını veri zarflama analizi ile değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Veri zarflama analizi, karar birimlerinin performansını etkinlik kavramına dayalı olarak değerleyen bir yöntemdir. Bu nedenle izleyen bölümlerde performans yerine etkinlik kavramı kullanılmaktadır. Bu aşamada performans, etkinlik ve verimlilik kavramları arasındaki ayrımı belirtmek faydalı olabilir. Performans firmaların amaçlarına veya hedeflerine ulaşma düzeyini ifade etmektedir. Performans düzeyinin ölçülmesinde kârlılık, katma değer, verimlilik, etkinlik gibi finansal göstergelerden veya ürün kalitesi, müşteri memnuniyeti gibi finansal olmayan göstergelerden yararlanılabilir. Bu çerçevede etkinlik ve verimliliğin finansal performansın göstergeleri olduğu söylenebilir (Karapınar ve Ayıkoğlu Zaif, 2013: 54). Etkinlik derecesinin tespitinde gerçekleşen sonuçla hedeflenen sonuç karşılaştırılır. Verimlilik kavramı daha sınırlı bir biçimde girdi ve çıktının birbirine oranlanmasıyla ifade edilebilir. Sonuç olarak verimli olan etkin olmayabilir (Karapınar ve Ayıkoğlu Zaif, 2013: 54-55). Diğer taraftan veri zarflama analizinde etkinlik göreceli bir nitelik

taşımaktadır. En yüksek performansı gösteren birimler etkin kabul edilip diğer birimlerin performansı etkin birimlerin performansı ile karşılaştırılarak değerlendirilmektedir (Ramanathan, 2003: 26). Dolayısıyla firmaların etkinliği kavramı ile ifade edilmek istenen aslında göreceli etkinlik olmaktadır.

Çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören 105 firmanın 2005-2013 yılları arasındaki verileri kullanılarak imalat sektörü ve imalat alt sektörleri düzeyinde etkinlik skorları hesaplanmıştır. Ardından sektörlerin ortalama etkinlik düzeyleri belirlenerek sektörler ve yıllar itibarıyla karşılaştırmalar yapılmıştır. Son olarak etkinlik düzeyi ile firma değeri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışma literatüre iki şekilde katkı sağlamaktadır. İlk olarak imalat sektörünün etkinliğine ilişkin geçmiş araştırmaların bulguları son yıllardaki verilerle birlikte değerlendirilmektedir. İkinci olarak etkinlik ve firma değeri arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Çalışma ayrıca finansal piyasalarla ve ekonomik gelişmelerle ilgilenen uzmanlara Borsa İstanbul imalat sektörünün ve sektördeki firmaların performansına ilişkin bilgiler sunarak katkı sağlamaktadır. Çalışmanın organizasyonu şu şekildedir. İkinci bölümde imalat sektörünün etkinliğini analiz eden geçmiş çalışmaların bulguları incelenmiştir. Üçüncü bölümde veri zarflama analizi tanıtılarak araştırmada kullanılan veri ve metodolojiye yönelik bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde analizler sonucunda elde edilen bulgular özetlenerek tartışılmıştır. Son bölümde ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak önerilerde bulunulmuştur.

II. LİTERATÜR TARAMASI

Firmaların finansal performansını değerlendirmek üzere yapılan çalışmalar kullanılan değişkenler, incelenen sektörler ve uygulanan teknikler bakımından farklılaşmaktadır. Bu çeşitlilik karşısında mevcut çalışmayla doğrudan ilişkili literatürün değerlendirilmesi faydalı olabilir. Diğer bir ifade ile, bu bölümde yalnız imalat sektörünü veya imalat alt sektörlerini inceleyen ve veri zarflama analizini uygulayan çalışmalar ele alınmaktadır.

Türkiye'de imalat sektörü firmalarının etkinliğine yönelik çalışmalardan önemli bir kısmı etkin firmaların belirlenmesine yöneliktir. Ulucan (2002) ISO500'de yer alan 103 firma, Kayalidere ve Kargın (2004) çimento ve tekstil sektöründeki 42 firma, Çetin (2006) tekstil sektöründeki 22 firma, Düzakın ve Düzakın (2007) ISO500'de yer alan 480 firma, Yıldız (2007) imalat sektöründeki 113 firma, Kayalı (2009) tekstil sektöründeki 29 firma, Kaya, Öztürk ve Özer (2010) metal eşya ve makine sektöründeki 25 firma, Yayar

ve Çoban (2012) tekstil sektöründeki 25 firma, Tosunoğlu ve Uysal (2012) İMKB imalat sektöründeki yabancı sermaye payına sahip 29 firma, Senger, Tazegül ve Kaygın (2013) taş ve toprağa dayalı imalat sanayiindeki 26 firma, Bakırcı, Shiraz ve Sattary (2014) demir, çelik ve metal ana sanayiindeki 14 firma, Akyüz, Yıldırım ve Balaban (2015) kağıt sektöründeki 16 firma verilerine dayalı olarak etkinlik analizi yapmışlardır. Söz konusu çalışmalarda genel olarak etkin ve etkin olmayan firmaların belirlendiği ve etkin olmayan firmalara yönelik iyileştirme çözüm ve önerileri sunulduğu söylenebilir.

Etkinlik analizine yönelik diğer çalışmalarda ise, etkinlik düzeylerinde yıllar itibarıyla meydana gelen değişimler incelenmekte ve etkinlik düzeyleri ile ilişkili olabilecek faktörler araştırılmaktadır. Ata ve Yakut (2009) 1996-2006 döneminde imalat sektörü ve 14 alt sektör verilerine dayalı olarak etkinlik düzeylerini karşılaştırmışlardır. Çalışmada etkinlik düzeylerinin yıllar itibarıyla farklılaştığı, 2001 kriziyle birlikte azalan etkinliğin 2002 sonrasında iyileşme gösterdiği belirlenmiştir. Avcı (2010) İMKB ulusal pazarda işlem gören 137 firmanın etkinliğini 2005-2009 yıllarını kapsayan bir dönemde analiz etmiştir. Çalışma sonucunda hem imalat sektörü hem de imalat alt sektörü düzeyinde firmaların etkin olmadıkları belirlenmiştir. Ayrıca etkinlik düzeyleri ile hisse senedi performansı arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Orçun, Çimen ve Şahin (2014) ise İMKB-100 endeksinde yer alan 25 firmanın, 2008 krizi öncesi ve sonrası olmak üzere, toplam 4 yıl için etkinlik düzeylerini analiz etmişlerdir. Bulgulara göre yalnız 3 firma her iki dönemde de etkin kalmayı başarmış, 3 firma ise kriz sürecinde etkin kalmayı başaramamıştır.

İmalat sektörü etkinliğinin karşılaştırılmasına yönelik çalışmalar farklı ülke verileriyle birlikte gelişen bir literatür oluşturmaktadır. Din, Ghani ve Mahmood (2007), 1995-96 ve 2000-01 dönemlerinde Pakistan'da 63 imalat sektörünün etkinliğini analiz etmişlerdir. Çalışmada büyük ölçekli imalat sektörünün etkinliğinde iyileşme olmasına karşın söz konusu iyileşmenin yeterli düzeyde olmadığı belirlenmiştir. Alt sektörler bakımından ise sonuçların karmaşık olduğu, birçok sektörde iyileşme olmasına karşın bazı sektörlerin etkinliğinin azaldığı gözlenmiştir. Elshamy (2012) 2000-2012 döneminde Mısır'daki 17 imalat sektörüne ait verilerle yaptığı karşılaştırma sonucunda etkinliğin olumlu bir gelişme gösterdiğini belirtmektedir. Bulgulara göre özel sektördeki etkinlik düzeyleri kamu sektörüne nispeten daha yüksektir. Yıllık ortalama büyüme oranlarına göre bütün sektörü etkinliği en yüksek olan sektördür. Bununla birlikte bazı sektörlerin etkinlik düzeylerinde azalma olduğunu belirleyen

yazar, iyileştirmenin gerekliliğine işaret etmektedir. Floros, Voulgaris ve Lemonakis (2014) 2003-2011 yıllarını kapsayan dokuz yıllık bir dönemde Yunanistan'da 13 bölgede faaliyet gösteren 3.600 imalat firmasının etkinliğini karşılaştırmışlardır. Bulgulara göre 2008 krizi imalat sektörlerinin etkinliğini 2010'dan 2011'e kadar olan dönemde etkilemiştir. Sektörlerin tamamının etkinliğinin en yüksek olduğu yıl Yunanistan'daki olimpiyat oyunlarından önceki 2003 yılı olup, 2004'ten sonra etkinliğin hızlı bir biçimde azaldığı belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca etkinlik skorları ile ihracat arasında negatif, firma büyüklüğü arasında pozitif bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada ise imalat sektöründeki 105 firmanın etkinlik düzeyleri 2005-2013 yıllarını kapsayan 9 yıllık bir dönemde analiz edilmektedir. Çalışmanın hem kriz öncesi ve sonrası dönemleri daha kapsamlı bir biçimde incelemesi hem de alt sektörler itibarıyla karşılaştırma yapması bakımından literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

III. METODOLOJİ

3.1. Veri ve Değişkenler

Çalışmanın örneklemini 2005-2013 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören imalat sektörü firmalarından oluşmaktadır. 2005 yılında finansal raporlama standartlarına geçilmesi nedeniyle finansal tablo kalemlerinde oluşan farklılıkların analizleri etkilememesi için önceki dönemler dikkate alınmamıştır. Ayrıca ulusal pazar dışında işlem gören firmalar örnekleme dahil edilmemiştir. Firmaların yıllık finansal tablo ve piyasa değeri verilerine Finnet veritabanından ulaşılmıştır. Firma verilerinin incelenmesi ile birlikte negatif özsermaye değerleri tespit edilen 4 firma örneklem dışı bırakılmıştır. Sonuç olarak araştırma verileri 2005-2013 yılları arasındaki finansal tablolarına ulaşılan 105 imalat sektörü firmasına ait 840 firma-yıl düzeyinde gözlemden oluşmaktadır. İncelenen firmaların sayısı ve alt sektörlerle ilişkin bilgiler Tablo I'de gösterilmektedir. Alt sektörlerde yapılan analizlerde iki sektör (Orman Ürünleri ve Mobilya ve Diğer İmalat Sanayii) firma sayısının yetersiz olması nedeniyle dikkate alınmamıştır.

Tablo I. Alt Sektörler ve Firma Sayıları

<u>Sektör Kodu</u>	<u>Sektör Adı</u>	<u>Firma Sayısı</u>
S1	Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri	9
S2	Gıda, İçki ve Tütün	15
S3	Kağıt ve Kağıt Ürünleri, Basım ve	8

	Yayın	
S4	Kimya, Petrol Kauçuk ve Plastik Ürünler	19
S5	Metal Ana Sanayi	11
S6	Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım	19
S7	Taş ve Toprağa Dayalı	22
STÜM	İMALAT	105

3.2. Veri Zarflama Analizi

Veri zarflama analizi (VZA), karar birimleri olarak adlandırılan benzer özelliklere sahip organizasyonların performansının çeşitli ölçü veya göstergelerle tanımlanarak değerlendirilmesinde kullanılan veri odaklı bir yaklaşımdır (Gregoriou ve Zhu, 2005: 5). Karar birimlerinin performans ölçüleri girdiler ve çıktılar olarak belirlenmektedir. VZA ile hesaplanan etkinlikler göreceli olup en yüksek performansı gösteren karar birimlerine göre kıyaslama yapılmaktadır. Performansı en yüksek olan karar biriminin etkinlik skoru %100 olarak belirlenmekte ve diğer karar birimlerinin göreceli performansı %0 ile %100 arasında değişmektedir (Ramanathan, 2003: 26). VZA, etkin olmayan bir karar biriminin etkin sınıra ulaşması için girdiyi azaltma ve çıktıyı artırma seçeneklerinden birini kullanmaktadır. Etkin sınırı girdi azaltmanın veya çıktı arttırmanın gerekli olmadığı karar birimleri oluşturmaktadır. Sonuç olarak VZA modeli, çıktıların mevcut düzeyleri korunarak girdilerin optimize edildiği (azaltıldığı) girdiye yönelik model ve girdilerin mevcut düzeylerinin korunarak çıktıların optimize edildiği (arttırıldığı) çıktıya yönelik model olmak üzere iki şekilde oluşturulabilmektedir (Gregoriou ve Zhu, 2005: 7).

Veri zarflama analizinin başarılı bir biçimde uygulanabilmesi çok sayıda faktörün dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bu faktörlerden ilki karar birimlerinin seçimi ile ilgilidir. Karar birimlerinin seçiminde önem verilmesi gereken iki temel nokta birimlerin homojenliği ve sayısıdır. Homojenlik benzer faaliyetlerde bulunan ve benzer hedeflere ulaşmayı amaçlayan karar birimlerinin seçilmesi ile sağlanabilir. Karar birimlerinin sayısına yönelik bir yaklaşım girdi ve çıktı sayılarının toplamının en az 2 veya 3 katı olması gerektiği şeklindedir (Ramanathan, 2003: 174). Bu çalışmada kullanılan karar birimi Borsa İstanbul'da işlem gören imalat sektörü firmaları olup sayı bakımından VZA gerekliliklerini karşılayacak düzeyde olduğu söylenebilir.

PELİN ÖZEK

Veri zarflama analizinin sonuçlarını etkileyen ikinci faktör karar birimlerinin performansını tanımlayan girdi ve çıktıların seçilmesine ilişkindir. Genel kural olarak girdiler kullanılan kaynakların düzeyini ya da minimize edilmesi gereken bir faktörü yansıtacak şekilde seçilmelidir. Çıktılar ise ekonomik değişken faktörünün düzeyini ve ekonomik değişkenin firmanın genel gücüne ya da etkinliğine sağladığı katkının derecesini yansıtmalıdır (Malhotra, Malhotra ve Lermack: 2009: 120).

Tablo II’de imalat sektöründe yapılan analizlerde kullanılan girdi ve çıktılara ilişkin bazı örnekler sunulmaktadır. İlgili literatürün detaylı olarak incelenmesinden sonra girdi değişkenleri toplam aktifler ve özsermaye, çıktı değişkenleri ise net satışlar ve net kâr olarak tespit edilmiştir.

Tablo II. İmalat Sektöründe Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri

Yazar (Yıl)	Değişkenler	Çıktı Değişkenleri
Floros vd. (2014)	Girdi	Kaldıraç/Özsermaye/Duran Varlıklar
	Çıktı	Toplam Satışlar/Net Kâr
Halkos ve Tzemeris (2012)	Girdi	Toplam Varlıklar/Özsermaye/Faaliyet Giderleri
	Çıktı	Net Kâr Marjı/ROE/ROA
Yayar ve Çoban (2012)	Girdi	Net Aktif Toplamı/Özsermaye/Çalışan Sayısı
	Çıktı	Net Satışlar/İhracat/Brüt Katma Değer
Avcı (2010)	Girdi	Toplam Varlıklar/Özsermaye
	Çıktı	Net Satışlar/Net Kâr
Sueyoshi ve Goto (2010)	Girdi	Toplam Varlıklar/Çalışan Sayısı/Faaliyet Giderleri
	Çıktı	Toplam Satışlar
Kayalı (2009)	Girdi	Çalışan Sayısı/Öz Sermaye/Aktif Toplamı
	Çıktı	Net Satışlar/Net Kâr
Düzakın ve Düzakın (2007)	Girdi	Net Varlıklar/Ort. Çalışan Sayısı/Brüt Katma Değer
	Çıktı	Vergi Öncesi Kâr/İhracat Gelirleri
Çetin (2006)	Girdi	Cari Oran/Likidite Oranı/Nakit Oranı/NİS/Aktifler
	Çıktı	Özsermaye Karlılığı/Aktif Karlılığı/Net Kâr Marjı
Kayalıdere ve Kargın (2004)	Girdi	Personel Sayısı/Aktif Toplamı (Maddi Duran Varlık)
	Çıktı	Net Satışlar/Net Kâr

Diğer taraftan veri zarflama analizinin uygulanabilmesi için değişkenlerin pozitif olması gerekmektedir. Firmaların net kâr kalemlerinin negatif değerler alabilmesi nedeniyle, söz konusu değişkenin dönüştürülmesi geçmiş çalışmalara dayalı olarak aşağıdaki formülle gerçekleştirilmiştir (Cooper vd. 2000: akt. Yıldız, 2007):

$$\frac{X_{rj} - X_{jmin}}{X_{jmax} - X_{jmin}} \quad (1)$$

Formülde X_{rj} , j karar birimine ait r çıktı değerini; X_{jmin} , en küçük r değerini ve X_{jmax} , en büyük r değerini göstermektedir.

Veri zarflama analizinde karar verilmesi gereken üçüncü faktör kullanılacak modelin seçimine ilişkindir. VZA uygulamasında esnek olmayan ya da tamamen kontrol edilemeyen girdiler kullanılması durumunda çıktıya yönelik modellerin kullanılması gerekir. Bunun tersine uygulamada kullanılan çıktılar yönetsel hedeflerin bir sonucu ise girdiye yönelik modellerin kullanılması daha uygun olacaktır (Malhotra, Malhotra ve Lermack, 2009: 120). Bu çalışmada, kullanılan çıktıların (net satışlar ve net kâr) yönetsel hedeflerin bir sonucu olduğu varsayımına dayalı olarak girdiye yönelik modeller seçilmiştir. Ayrıca Yıldız (2007: 97) negatif net dönem kârlarının normalize edilmesi sonucunda orijinal değerlerini kaybetmeleri nedeniyle performans gelişiminin çıktıya yönelik modellerle yorumlanmasının anlamlı olmayacağını belirtmektedir.

Model seçiminde karar verilmesi gereken diğer bir konu ölçeğe göre sabit getiri (CRS) veya ölçeğe göre değişen getiri (VRS) varsayımlarının seçimidir. Günümüzdeki şekliyle veri zarflama analizinin temeli Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) tarafından geliştirilen modele (CCR modeli) dayanmaktadır. Söz konusu VZA modeli karar birimlerinin etkinlik skorlarını ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında hesaplamaktadır. Banker, Charnes ve Cooper (1984) tarafından geliştirilen model (BCC modeli) ise ölçeğe göre değişen getiri varsayımına dayanmaktadır.

CCR modelinde karar birimlerinin toplam etkinlik skorları hesaplanmaktadır. Toplam etkinlik skoru ise teknik etkinlik ve ölçek etkinliği değerlerinin çarpımıdır. BCC modeli ise karar birimlerinin teknik etkinlik skorlarını elde etmek üzere geliştirilmiştir. Toplam etkinlik skorunun (CCR) teknik etkinlik skoruna (BCC) bölünmesi ile ölçek etkinliği elde edilmektedir (Ulucan, 2002: 190). Bu çalışmada firmaların etkinlik düzeylerinin sektörel düzeyde karşılaştırılması amaçlandığı için analizler hem BCC modeli hem de CCR modeli ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ölçek etkinliği düzeyleri de hesaplanarak değerlendirilmiştir.

IV. BULGULAR

Firmaların etkinlik skorları hem imalat sektörü düzeyinde hem de imalat alt sektörleri düzeyinde ayrı olarak hesaplanmıştır. 2005-2013 yıllarını kapsayan dokuz yıllık dönemde firmaların etkinlik skorlarının ortalaması alınarak sektörlerin etkinlik düzeyleri belirlenmiştir. Analizlerde girdiye yönelik veri zarflama modelleri

PELİN ÖZEK

kullanılmıştır. Ayrıca analizler hem ölçeğe göre sabit getiri (CCR) hem de ölçeğe göre değişen getiri (BCC) varsayımına dayanan modeller ile gerçekleştirilmiş, bu iki modelin oranlanması ile ölçek etkinliği (Ölçek) elde edilmiştir. Bulgular Tablo III'te özetlenmiştir.

Tablo III. Sektörel Düzeyde VZA Etkinlik Skorları

Sektör Kodu		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
STÜM	CCR	0,37	0,46	0,46	0,41	0,46	0,46	0,46	0,38	0,41
	BCC	0,48	0,53	0,53	0,47	0,51	0,51	0,50	0,43	0,45
	Ölçek	0,80	0,89	0,88	0,89	0,91	0,93	0,92	0,88	0,91
S1	CCR	0,44	0,46	0,52	0,64	0,64	0,60	0,69	0,65	0,56
	BCC	0,79	0,83	0,83	0,77	0,78	0,77	0,79	0,76	0,73
	Ölçek	0,55	0,55	0,63	0,82	0,81	0,77	0,86	0,85	0,77
S2	CCR	0,61	0,76	0,68	0,66	0,64	0,62	0,56	0,62	0,63
	BCC	0,83	0,90	0,85	0,82	0,80	0,79	0,74	0,80	0,84
	Ölçek	0,74	0,84	0,82	0,80	0,81	0,77	0,76	0,76	0,73
S3	CCR	0,85	0,79	0,73	0,80	0,67	0,68	0,78	0,84	0,84
	BCC	0,89	0,88	0,88	0,93	0,96	0,88	0,92	0,89	0,93
	Ölçek	0,96	0,90	0,84	0,87	0,71	0,79	0,85	0,95	0,90
S4	CCR	0,47	0,52	0,59	0,42	0,54	0,62	0,57	0,64	0,58
	BCC	0,57	0,63	0,79	0,66	0,76	0,81	0,78	0,78	0,74
	Ölçek	0,84	0,83	0,75	0,67	0,73	0,77	0,74	0,84	0,79
S5	CCR	0,71	0,69	0,71	0,57	0,54	0,65	0,68	0,57	0,57
	BCC	0,88	0,88	0,87	0,78	0,76	0,72	0,81	0,71	0,66
	Ölçek	0,82	0,80	0,82	0,78	0,78	0,91	0,84	0,84	0,87
S6	CCR	0,70	0,69	0,66	0,53	0,59	0,63	0,69	0,61	0,68
	BCC	0,78	0,80	0,72	0,66	0,71	0,74	0,73	0,70	0,74
	Ölçek	0,90	0,87	0,91	0,81	0,82	0,85	0,94	0,88	0,91
S7	CCR	0,68	0,63 ^a	0,60	0,59	0,57	0,57	0,51	0,57	0,66
	BCC	0,84	0,87 ^a	0,79	0,79	0,76	0,72	0,74	0,72	0,79
	Ölçek	0,82	0,75 ^a	0,78	0,77	0,78	0,81	0,71	0,81	0,85

^a 2006 yılında F75 kodlu firma analizlere dahil edilmemiştir.

İmalat sektörü ve imalat alt sektörlerinin yıllara göre etkinlik düzeylerini özetleyen Tablo III incelendiğinde sektörel ortalamaların, etkinlik skoru olan 1'in altında olması dikkat çekmektedir. Özellikle imalat sektörünün geneli (STÜM) için

hesaplanan skorların hem ölçeğe göre sabit getiri (CCR) hem de ölçeğe göre değişen getiri (BCC) varsayımı altında %50'nin altında seyrettiği gözlenmektedir. Bu bulgu imalat sektörünün 2005-2009 döneminde etkin olmadığını belirten Avcı'yı (2010) desteklemekte ve sektördeki etkinsizliğin izleyen dört yıllık dönemde de devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca 2009-2011 döneminde benzer düzeylerde olan imalat sektörü etkinliğinin (CCR-%46 ve BCC-yaklaşık %51) 2012 ve 2013 yıllarında gerilediği görülmektedir. CCR modeline göre 2012 yılında imalat sektörünün etkinlik skorları %38 ve 2013 yılında %41 olarak hesaplanmıştır. Söz konusu etkinlik skorlarının ekonomik krizin yaşandığı 2008 yılındaki %41 düzeyine gerilemesinin önemli olduğu söylenebilir. Aynı değerlendirme BCC modelinde de geçerli olmaktadır.

Tablo III'ün izleyen satırlarında imalat alt sektörlerinin analiz sonuçları yer almaktadır. 2013 yılında en yüksek etkinlik düzeyine sahip alt sektör S3-Kağıt ve Kağıt Ürünleri, Basım ve Yayın sektörü olup etkinlik skorları CCR ve BCC varsayımları altında sırasıyla %84 ve %93'tür. S2-Gıda, İçki ve Tütün sektörü BCC yaklaşımı altında ikinci (%84), CCR yaklaşımı altında dördüncü (%63) en yüksek etkinlik düzeyindedir. Bunun tersine S6-Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım sektörü CCR yaklaşımı altında ikinci (%68), BCC yaklaşımı altında dördüncü (%64) en yüksek etkinlik düzeyindedir. S7-Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi ise her iki yaklaşım altında da üçüncü yüksek etkinlik skorlarına (%66 ve %79) sahiptir. Diğer üç alt sektörün etkinliklerinin (S1, S4 ve S5) benzer düzeylerde olduğu görülmektedir. İmalat alt sektörlerindeki etkinlik düzeylerinin, ana sektör ortalamalarına kıyasla yüksek olmalarına karşın, etkinlik skoru olan %100'ün altında oldukları söylenebilir. İmalat alt sektörleri için de Avcı'nın (2010) benzer nitelikteki bulgularının 2009 yılından sonraki dönemleri de kapsayacak şekilde desteklendiği belirtilebilir.

Tablo IV ölçeğe göre sabit getiri (CCR) ve ölçeğe göre değişen getiri (BBC) varsayımlarına dayanan veri zarflama modelleri ile tespit edilen etkin firma sayılarını sektörler ve yıllar itibarıyla özetlemektedir. İmalat sektöründeki etkin firma sayıları incelendiğinde 2011'den sonraki yıllarda azalma görülmektedir. 2008-2011 döneminde yaklaşık 5 olan etkin firma sayısı 2012'de 3 ve 2013'te 2'ye gerilemiştir. Benzer bir gerileme 2010 yılını da kapsayacak şekilde BCC modeli sonuçlarında da gözlenmektedir. Genel olarak tüm sektörlerde ölçeğe göre değişen getiri varsayımına dayalı etkin firma sayıları ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayalı etkin firma sayılarına oranla daha fazladır. Bu durum imalat sektöründe ölçek etkinsizliğinin

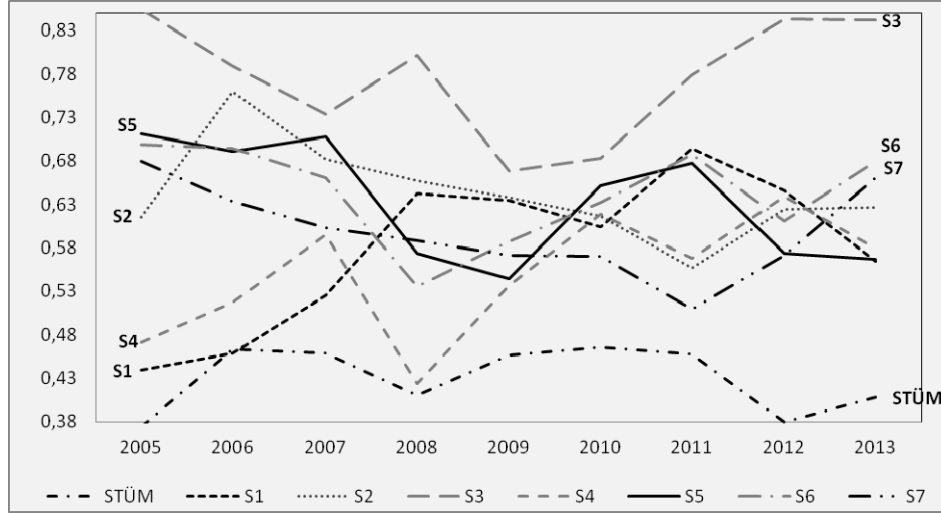
PELİN ÖZEK

bulunduğu şekilde değerlendirilebilir. Bu bulgu da Avcı'yı (2010) destekleyici niteliktedir.

Tablo IV. Sektörel Düzeyde Etkin Firma Sayıları

Sektör Kodu	Firma Sayısı	Model	Etkin Firmaların Sayısı								
			2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
S1	9	CCR	1	1	1	2	2	2	3	2	2
		BCC	4	5	4	4	4	4	4	4	4
S2	15	CCR	2	4	2	3	4	2	2	2	2
		BCC	5	8	7	8	7	7	6	6	6
S3	8	CCR	3	2	2	3	2	2	3	1	4
		BCC	4	5	5	4	7	5	6	3	6
S4	19	CCR	2	3	2	2	2	3	3	4	4
		BCC	4	4	5	5	6	8	8	6	6
S5	11	CCR	3	4	3	2	2	3	4	2	2
		BCC	7	7	7	5	6	4	6	5	4
S6	19	CCR	3	3	4	3	2	4	4	2	2
		BCC	6	6	6	5	8	6	5	6	6
S7	22	CCR	3	2	2	2	3	3	3	4	4
		BCC	11	12	10	10	9	8	10	9	9
STÜM	105	CCR	3	3	3	4	5	5	5	3	2
		BCC	13	11	8	10	10	10	7	6	7

İmalat sektörünün ve imalat alt sektörlerinin etkinlik düzeylerinde meydana gelen değişimler Grafik I'de gösterilmektedir. Tablo III'te yer alan CCR modeli sonuçlarına dayalı olarak oluşturulan grafikte, imalat sektörünün (STÜM) 2012 ve 2013 yıllarındaki etkinlik düzeylerinin 2008 yılındaki düzeyin altına düştüğü daha açık görülmektedir. Grafik incelendiğinde özellikle 2011-2012 döneminde sektörün etkinlik düzeyinde önemli bir gerileme, 2012-2013 döneminde ise bir miktar toparlanma yaşandığı söylenebilir. S1-Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri ve S5-Metal Ana Sanayi'deki değişimler etkinlik azalmasının başlıca kaynakları olarak değerlendirilebilir. S6-Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım sektörü etkinlik düzeyinin 2012 yılında, S4-Kimya, Petrol Kauçuk ve Plastik Ürünler sektörü etkinlik düzeyinin ise 2013 yılında azalarak bu duruma katkı sağladığı söylenebilir. Grafikte ayrıca 2008 kriz yılının imalat sektörünün etkinlik düzeyindeki azalışla ilişkisi görülmektedir. 2007-2008 döneminde tüm alt sektörlerin etkinlik düzeyleri azalırken S1 ve S3 sektörlerinin etkinliği sonraki dönemde azalma göstermiştir.

Grafik I. Yıllara Göre CCR Modeline Dayalı Sektörel Etkinlikler

Çalışmada son olarak etkinlik düzeyi ile firma değeri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Firma değeri Amess ve Girma'ya (2009) dayalı olarak özsermayenin piyasa değeri ve uzun vadeli borçların toplanması ile hesaplanmıştır. Ardından her yıl için etkinlik skorları ve firma değeri arasındaki korelasyonlar belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo V imalat sektörü için parametrik (Pearson) korelasyon katsayılarını, imalat alt sektörleri için ise parametrik olmayan (Spearman) korelasyon katsayılarını göstermektedir.

İmalat sektörü ve alt sektörü düzeyinde etkinlik skorları ve firma değerleri arasında yapılan korelasyon analizi sonuçlarını özetleyen Tablo V incelendiğinde S1-Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri, S5-Metal Ana Sanayi, S6-Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım ve S7-Taş ve Toprağa Dayalı imalat alt sektörlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmektedir. S3-Kağıt ve Kağıt Ürünleri, Basım ve Yayın sektöründe yalnız 2009 yılında anlamlı bir korelasyon bulunmakla birlikte (%83) katsayının negatif olması dikkat çekmektedir. S2-Gıda, İçki ve Tütün sektörü 2005 (%57) yılına ek olarak 2012 (%61) ve 2013 (%66) yıllarında anlamlı ve pozitif korelasyon katsayılarına sahiptir. S4-Kimya, Petrol Kauçuk ve Plastik Ürünler sektörü ise 2007 yılında ve 2010-2013 döneminde %50'ye yakın düzeylerde pozitif ve anlamlı katsayılara sahiptir. İmalat sektörünün geneli (STÜM) için hesaplanan katsayılar ise

PELİN ÖZEK

sadece son iki yıl olan 2012 ve 2013 yıllarında anlamlıdır. Her iki yılda da katsayı pozitif ve %24 düzeyindedir.

Tablo V. Etkinlik Skoru ile Firma Değeri Arasındaki Korelasyonlar

<u>Sektör Kodu</u>	<u>Firma Sayısı</u>	<u>2005^a</u>	<u>2006</u>	<u>2007</u>	<u>2008</u>	<u>2009</u>	<u>2010</u>	<u>2011</u>	<u>2012</u>	<u>2013</u>
STÜM	105	0,17	0,13	0,16	0,08	0,13	0,19	0,19	0,24*	0,24*
S1	9	-0,55	-0,30	-0,13	0,03	-0,31	-0,23	0,12	-0,26	-0,48
S2	15	0,57*	0,29	-0,22	0,32	-0,03	0,03	0,26	0,61*	0,66**
S3	8	0,10	-0,53	-0,25	-0,22	-0,83*	-0,65	-0,34	0,29	0,05
S4	19	-0,01	0,22	0,50*	0,32	0,37	0,47*	0,48*	0,51*	0,47*
S5	11	-0,01	0,34	0,46	0,24	-0,18	0,21	0,41	0,25	0,37
S6	19	0,41	0,35	0,31	0,33	0,35	0,44	0,31	0,31	0,24
S7	22	-0,25	-0,28	-0,19	-0,11	0,04	-0,10	-0,14	-0,10	-0,03

** , %1 ve * , %5 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

^a F30 kodlu firma 2005 yılı analizlerine dahil edilmemiştir.

Tablo V genel olarak değerlendirildiğinde, imalat sektöründeki firmaların etkinlik düzeyleri ile firma değerleri arasında anlamlı bir ilişki olduğuna yönelik yeterli kanıt bulunmadığı söylenebilir. Bununla birlikte özellikle son iki yılda etkinlik ile firma değeri arasındaki ilişkide bir artış eğilimi görülmektedir. Bulgular söz konusu artış eğiliminin S2-Gıda, İçki ve Tütün ile S4-Kimya, Petrol Kauçuk ve Plastik Ürünler alt sektörlerindeki eğilimlerle ilişkili olabileceği izlenimi vermektedir.

V. SONUÇ

Veri zarflama analizi göreceli etkinliğin tespit edilmesi amacıyla hastane, okul, yardım kuruluşları, askeri birimler gibi kamu kuruluşlarıyla birlikte firmalar, bankalar, yatırım fonları gibi özel kuruluşlarda yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Malhotra, Malhotra ve Lermack, 2009: 116). Bu çalışmada yöntem, Borsa İstanbul imalat firmalarının etkinliğinin analiz edilmesi amacıyla kullanılmıştır. Bu amaçla 2005-2013 yılları arasında 105 firmanın toplam aktifler ve özsermayeden oluşan girdileri, net satışlar ve net kârdan oluşan çıktılarına dayalı olarak girdi yönlü CCR ve BCC modelleri ile etkinlik skorları hesaplanmış, ölçek etkinlikleri belirlenmiştir. Ardından imalat sektörü ve imalat alt sektörlerinin ortalama etkinlik düzeyleri belirlenerek sektörler ve yıllar itibarıyla karşılaştırmalar yapılmıştır.

Analizler sonucunda 2009-2013 döneminde hem imalat sektörü hem de imalat alt sektörü düzeyinde çok sayıda firmanın etkin olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca tüm sektörlerin etkinlik düzeyinin %100'ün altında gerçekleştiği gözlenmiştir. Diğer taraftan bulgular imalat sektörlerinde ölçek etkinsizliğinin bulunduğu şekilde değerlendirilebilir Söz konusu sonuçlar, Avcı'nın (2010) 2005-2009 dönemine ilişkin bulgu ve değerlendirmelerinin 2005-2013 dönemi için de desteklendiğini göstermektedir. Bununla birlikte Avcı'nın CCR ve BCC modellerini çıktı yönlü uyguladığını ve net kâr dönüştürmesinde farklı bir yöntem izlediğini belirtmek faydalı olacaktır.

Bulgulara göre imalat sektörü ortalamalarının 2012 ve 2013 yıllarında 2008 yılındaki düzeylere gerilemiş olması dikkat çekmektedir. Bu gerilemede Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri ve Metal Ana Sanayinin başlıca rolü oynadığı söylenebilir. Diğer taraftan 2008 krizinin sektörlerin etkinlik düzeylerine etkisi ile ilgili olarak, 2007-2008 döneminde imalat sektörünün etkinlik düzeyinin azaldığı; fakat 2008-2009 döneminde hızla iyileşerek 2007 düzeyine ulaştığı söylenebilir. Çalışmada son olarak etkinlik düzeyi ile firma değeri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizler sonucunda etkinlik düzeyi ile firma değeri arasında anlamlı bir ilişki olduğuna yönelik yeterli kanıt elde edilememiştir.

Analizlerle ilgili en önemli kısıtın veri zarflama modellerinin spesifikasyonu ile ilgili olduğu söylenebilir. Diğer bir ifade ile, girdi ve çıktı değişkenlerinin belirlenmesi, negatif değişkenlerin normalizasyonu ve model seçiminde farklı yaklaşımlar izlenebilir. İzleyen çalışmalarda veri zarflama analizinin farkı girdi ve çıktılarla, veri zarflama modellerindeki gelişmeleri de dikkate alarak gerçekleştirilmesi önerilebilir. Bununla birlikte çalışmanın finansal piyasalarla ve ekonomik gelişmelerle ilgilenen uzmanlara Borsa İstanbul imalat sektörünün ve sektördeki firmaların performansına ilişkin kapsamlı bir analiz sunarak katkı sağladığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Akyüz, K. C.; Yıldırım, İ.; Balaban, Y. (2015), "Kâğıt Sektöründe Yer Alan Firmaların Veri Zarflama Analizi Yardımıyla Etkinliklerinin Ölçümü", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7:14, 23-38.
- Amess, K.; Girma, S. (2009), "Do Stock Markets Value Efficiency", *Scottish Journal of Political Economy*, 56:3, 321-331.

PELİN ÖZEK

- Ata, H. A.; Yakut, E. (2009), "Finansal Performansa Dayalı Etkinlik Ölçümü: İmalat Sektörü Uygulaması", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 80-100.
- Avcı, E. (2010), "İmalat Sanayi İşletmelerinde Teknik Etkinlik Derecesi ve Hisse Senedi Performansı Üzerine Bir Analiz", 14. Ulusal Finans Sempozyumu, 3-6 Kasım 2010, Konya, 193-206.
- Bakırcı, F.; Eslamian Shiraz, S.; Sattary, A. (2014), "BIST'da Demir, Çelik Metal Ana Sanayii Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performans Analizi: VZA Süper Etkinlik ve TOPSIS Uygulaması", *Ege Akademik Bakış*, 14:1, 9-19.
- Banker, R. D.; Charnes, A.; Cooper, W. W. (1984), "Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis", *Management Science*, 30:9, 1078-1092.
- Bedir, A. (2012), "Uluslararası Rekabet Gücü Kavramsal Çerçevesinde Türkiye İmalat Sanayii Sektörlerinin Rekabet Etme Biçimleri ve Uygun Politika Önerisi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14:1, 171-212.
- Charnes, A.; Cooper, W. W.; Rhodes, E. (1978), "Measuring the Efficiency of Decision Making Units", *European Journal of Operational Research*, 2, 429-444.
- Çetin, A. C. (2006), "Türk Tekstil Sektörü ve Türk Tekstil Firmalarının Etkinlik Düzeylerinin Belirlenmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 8:2, 255-278.
- Din, M.; Ghani, E.; Mahmood, T. (2007), "Technical Efficiency of Pakistan's Manufacturing Sector: A Stochastic Frontier and Data Envelopment Analysis", *The Pakistan Development Review*, 46:1, 1-18.
- Düzakın, E.; Düzakın, H. (2007), "Measuring the Performance of Manufacturing Firms with Super Slacks Based Model of Data Envelopment Analysis: An Application of 500 Major Industrial Enterprises in Turkey", *European Journal of Operational Research*, 182, 1412-1432.
- Elshamy, H. (2007), "Utilizing Data Envelopment Analysis (DEA) for Analyzing Technical Efficiency of Selected Egyptian Manufacturing Industries", *International Journal of Business and Economics Perspectives*, 8:2, 44-52.
- Feroz, E. H.; Kim, S.; Raab, R. L. (2003), "Financial Statement Analysis: A Data Envelopment Analysis Approach", *The Journal of the Operational Research Society*, 54:1, 48-58.

- Floros, C.; Voulgaris, Z.; Lemonakis, C. (2014), "Regional Firm Performance: The Case of Greece", *Procedia Economics and Finance*, 14, 210-219.
- Gregoriou, G. N.; Zhu, J. (2005), *Evaluating Hedge Fund and CTA Performance: Data Envelopment Analysis Approach*, Hoboken, N.J.: John Wiley & Sons, Inc., EBSCOhost Veritabanı (Erişim Tarihi: 24.01.2015).
- Halkos, G. E.; Tzemeris, N. G. (2012), "Industry Performance Evaluation with the Use of Financial Ratios: An Application of Bootstrapped DEA", *Expert Systems with Applications*, 39, 5872-5880.
- Kayalı, C. A. (2009), "2007 Yılı Tekstil İşletmelerinin Finansal Karlılık Açısından Etkinliklerinin Değerlendirmesi", *Tekstil ve Konfeksiyon Dergisi*, 19:1, 3-8.
- Karapınar, A.; Ayıkoğlu Zaif, F. (2013), *Finansal Analiz (UFRS ile Uyumlu)*, 3. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kaya, A.; Öztürk, M.; Özer, A. (2010), "Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım Sektördeki İşletmelerin Veri Zarflama Analizi ile Etkinlik Ölçümü", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24:1, 129-147.
- Kayalidere, K.; Kargın, S. (2004), "Çimento ve Tekstil Sektörlerinde Etkinlik Çalışması ve Veri Zarflama Analizi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6:1, 196-219.
- Malhotra, R.; Malhotra, D. K.; Lermack, H. (2009), "Using Data Envelopment Analysis to Analyze the Performance of North American Class I Freight Railroads", in Kenneth D. Lawrence, Gary Kleinman (ed.) *Financial Modeling Applications and Data Envelopment Applications (Applications of Management Science, Volume 13)* Emerald Group Publishing Limited, 113-131.
- Orçun, Ç.; Çimen, A.; Şahin, A. (2014), "Şirket Etkinlikleri: İMKB 100 İmalat Sanayi Şirketleri Uygulaması", *Dumlupınar Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 21-33.
- Ramanathan, R. (2003), *An Introduction to Data Envelopment Analysis: A Tool for Performance Measurement*, 1. Baskı, New Delhi: Sage Publications, EBSCOhost Veritabanı (Erişim Tarihi: 24.01.2015).
- Senger, Ö.; Tazegül, A.; Yerdelen Kaygın, C. (2013), "Evaluation of Relative Efficiency of Businesses by Using Data Envelopment Analysis: An Application to Manufacturing Industry", *International Journal of Social Science*, 6:8, 527-550.

PELİN ÖZEK

- Seyrek, İ. H.; Ata, H. A. (2010), "Veri Zarflama Analizi ve Veri Madenciliği ile Mevduat Bankalarında Etkinlik Ölçümü", BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, 4:2, 67-84.
- Sueyoshi, T.; Goto, M. (2010), "Measurement of a Linkage among Environmental, Operational, and Financial Performance in Japanese Manufacturing Firms: A Use of Data Envelopment Analysis with Strong Complementary Slackness Condition", European Journal of Operational Research, 207, 1742-1753.
- Tosunoğlu, B.; Uysal, M. (2012), "İSO 500'de Yer Alan İmalat Sektöründeki Yabancı Sermaye Payına Sahip Şirketlerin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26:3-4, 333-344.
- TÜSİAD, "İmalat Sanayi Sektörleri Rekabet Göstergeleri Raporu", Mayıs, 2014, http://www.tusiad.org.tr/_rsc/shared/file/ImalatSanayiSEktorleriRekabetRaporu.pdf (Erişim Tarihi: 24.01.2015).
- Ulucan, A. (2002), "İS0500 Şirketlerinin Etkinliklerinin Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi Yaklaşımı: Farklı Girdi Çıktı Bileşenleri ve Ölçeğe Göre Getiri Yaklaşımları ile Değerlendirmeler", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 57:2, 185-202.
- Yayar, R.; Çoban, M. N. (2012), "İSO 500 Firmalarının Etkinliklerinin Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi Yaklaşımı: Dokuma ve Giyim Eşya Sanayi", Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 5:2, 165-180.
- Yıldız, A. (2007), "İmalat Sanayi Şirketlerinin Etkinliklerinin Ölçülmesi", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9:2, 91-103.
- www.kap.gov.tr
www.finnet.com

Tokat İş Geliştirme Merkezi İhtiyaç Analizi Araştırması*

Rüştü Yayar¹, İzzet Çevik², Selim Çakar³

Öz

Bu çalışmanın amacı, Tokat ilinde kurulan iş geliştirme merkezinin, iş modelinin geliştirilmesi çalışmalarında değerlendirilmek üzere yeni ve mevcut girişimcilerin taleplerinden yararlanmaktır. Çalışmada kullanılan veriler meslek kuruluşları ve işletmelerden anket, yarı yapılandırılmış görüşme ve odak grup toplantılarıyla elde edilmiştir. Nitel veriler için içerik analizi, nicel veriler için frekans analizi yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre yeni girişimcilerin ve bölgede faaliyet gösteren mevcut işletmelerin eğitim, danışmanlık, etkinlik/organizasyon ve finansman kolaylığı gibi konularda ihtiyaçlarının olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Geliştirme Merkezi, İş Modeli, İhtiyaç Analizi, Girişimci, Tokat.

The Research of Business Development Center Needs Analysis in Tokat

Abstract

The aim of this study is to benefit the demands of new and existing entrepreneur that the development of business models for business development center established in Tokat. The data used in this study were obtained with questionnaires, semi-structured interviews and focus group meetings from professional organizations and the business. Content analysis was performed for qualitative data and frequency analysis was performed for quantitative data. As a result of this study, needs of education, consulting, activity/organization and easy financing for the new entrepreneurs and existing establishments have been determined.

Keywords: Business development center, Business model, Needs analysis, Entrepreneurs, Tokat

*Bu araştırma, Avrupa Birliği-Türkiye Cumhuriyeti eş finansmanıyla yürütülmüş olup ihale makamı Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'dır. Çalışmanın içeriği sadece yazarların görüşlerini yansıtmakta ve hiçbir şekilde AB veya Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nı bağlamamaktadır.

¹ Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üni., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, rustu.yayar@gop.edu.tr

² EDUSER Eğitim, Danışmanlık ve Uzmanlık Hizmetleri Ltd. Şti, Ankara. izzet@isgemprojesi.eu

³ Öğr. Gör. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat Sosyal Bilimler MYO, Tokat.

selim.cakar@gop.edu.tr

GİRİŞ

İyi bir iş fikri tek başına bir şey ifade etmemektedir. Önemli olan onun iyi bir iş planı ile somut hale getirilmesidir. İş planı iş kurma sürecinde "hangi hedefler için" "nelerin" "nasıl" ve " ne zaman" yapılacağını belirler. İş planı girişimcinin amaçlarını, işin temel niteliklerini, yasal yapısını, ortaklarını, hedeflediği piyasanın özelliklerini, satış ve pazarlama çalışmalarını, ürün veya hizmetleri üretmek için uygulanacak süreçleri, kuracağı işletmenin teknik sistemlerini, işletmenin tahmini üretim ve satış planlarını, işletmenin finansal hareketlerini ve işletmenin karlılık durumunu gösteren bir dosyadır (Akpınar, 2009: 143-145).

İş modeli ise bir girişimin veya kuruluşun (kar motivasyonu olan yâda olmayan) "değeri" nasıl yaratıp, nasıl dağıttığını ve finansal sürekliliğini kazandığını tanımlayan mantık modelidir. Bu tanımlama, müşteri, değer önerisi, kanallar, müşteri ilişkileri, gelir akışı, temel kaynaklar, temel faaliyetler, temel ortaklıklar ve maliyet yapısı gibi dokuz yapıtaşından oluşur (Osterwalder ve Pigneur, 2010).

Tokat Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği ile Birliğe bağlı 4 meslek odasının iştirakiyle kurulmuş olan Tokat İş Geliştirme ve Girişim Hizmetleri Sanayi ve Ticaret Limitet Şirketi (TİŞGEM), Tokat Organize Sanayi Bölgesi içerisinde mülkiyeti KOSGEB'e ait olan İş Geliştirme Merkezi (İŞGEM) binasını amacına uygun şekilde işletmek üzere devralmıştır. Taraflar arasında imzalanan protokole göre TİŞGEM kâr amacı gütmeyen faaliyet gösterecektir. Bu bağlamda TİŞGEM'in sosyal girişimcilik yaklaşımıyla yönetilmesi gerekmektedir.

Kâr amaçsız faaliyet gösterecek olsa da, sürekliliğini sağlayabilmek için her işletme gibi TİŞGEM'in de bir iş modeline ihtiyacı vardır. İş modeli oluşturmanın ilk adımı kurumun yürütebileceği faaliyetler bağlamında ihtiyaç analizinin yapılarak hedef kitlenin ve hedef kitlenin ihtiyaçlarının tanımlanmasıdır. İkinci aşama ise bu hedef kitleye sunulacak hizmetlerin belirlenmesidir. Bu araştırma iş modeli geliştirilmesinin sözü edilen ilk iki adımını kapsamaktadır.

Bu çalışmada Tokat ili merkez ilçede değişik sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin, Tokat Ticaret ve Sanayi Odasının, meslek kuruluşlarının, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansının, Tokat İş Geliştirme Merkezi'nin (TİŞGEM) iş modelinin geliştirilmesi çalışmalarına ilişkin yeni girişimcilerin- faaliyetine devam eden mevcut işletmelerin ihtiyaçlarını belirleyerek, bu doğrultuda TİŞGEM'in hangi faaliyetlerde

bulunması gerektiği amaçlanmıştır. Kısaca bu araştırmada TİŞGEM'in hangi müşterilere ne tür hizmetler sunabileceği sorusuna cevap aranmaktadır.

1. İş Geliştirme Merkezleri ve Önemi

İş geliştirme merkezlerinin önemini açıklamak aynı zamanda çalışmanın önemini de ortaya koyabilecektir. İş geliştirme merkezleri (İŞGEM), yeni girişimcileri en zayıf durumda oldukları kuruluş aşamasında destekleyerek, bu dönemi sağlıklı bir şekilde geçirmelerine yardımcı olmak amacıyla oluşturulmuş yapılar olarak tanımlanabilir. İŞGEM'ler yeni girişimcilerin iş kurmasını ve geliştirmesini destekleyen, dolayısıyla hayatta kalma ve büyüme fırsatlarını artıran ortamlardır.

Yeni kurulan işletmelerin %80'lerle ifade edilen çok önemli bölümünün birkaç yıl içerisinde kapandığı, İŞGEM'lerde ise bu oranın %10'un altına düştüğü dikkate alındığında, bu yapıların iş hayatındaki önemi daha iyi anlaşılmaktadır (KOSGEB, 2008).

"İşletme Kuluçkaları" veya "KOBİ Fidanlığı" olarak da adlandırılan İŞGEM'ler, bünyelerinde barındırdıkları yeni işletmelere; yönetim danışmanlığı desteği, finans kaynaklarına erişim fırsatları, uygun koşullarda işyeri, ortak ofis donanımı kullanma imkânları ve ofis hizmetleri sunarak onları adeta beslemekte ve en zayıf oldukları iş kurma aşamasını sağlıklı biçimde tamamlamalarına yardımcı olmaktadır.

İŞGEM'lerin üç önemli evrim geçirdiği söylenebilir:

1980'li yılların İŞGEM'leri yeni girişimcilere ucuz kirayla işyeri temin etme işlevini yerine getirmişlerdir. İşletmelerin hayatta kalma oranlarını yükseltmek için bu firmalara eğitim ve danışmanlık hizmetleri de verilmeye başlandı. Günümüzde ise İŞGEM'ler özellikle buldukları yörenin gelişmesinde "hızlandırıcı" rolü üstlenen kurumlara dönüşmektedir. Artık İŞGEM'ler sadece bünyelerine aldıkları işletmelere değil, bölgedeki tüm işletmelere hizmet sunan yapılara dönüşmektedir. Şüphesiz, bir İŞGEM'in hangi hizmetleri sunacağı, kurulduğu bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerine bağlıdır. Önemli olan İŞGEM'in ideal bir yapıda oluşturulması değil, bölgenin gelişmesine en yüksek katkıda bulunacak işlevleri üstlenecek biçimde yapılandırılmasıdır. Bu bağlamda "Kadın İŞGEM'leri", "Sektörel İŞGEM'ler", "Geleneksel El Sanatları İŞGEM'leri" "Teknolojik İŞGEM'ler" gibi farklı İŞGEM modelleri ortaya çıkmıştır (KOSGEB, 2008).

Bölgesel kalkınma temelinde düşünüldüğünde, İŞGEM'lerin bünyelerine aldıkları işletmelere diğer işletmelere göre haksız rekabet sağlayacak ölçekte destek

vermelerinin faydadan çok zarar vereceği düşünülebilir. Ancak önemli olan sadece İŞGEM bünyesindeki işletmelerin değil, tüm işletmelerin katma değerlerinin yükseltilmesidir ve bunun için serbest rekabet koşullarının zedelenmemesi gerekir. Bu bağlamda İŞGEM’de faaliyet gösteren işletmelere diğer işletmelerden çok farklı destekler sunulmaması ve İŞGEM hizmetlerinin diğer işletmelere de açık hale getirilmesi önem taşımaktadır.

İŞGEM’ler işletmelerin sürekli kalacağı yerler değil, kuluçka dönemini geçirecekleri yerlerdir. Önemli olan işletmelerin kuluçka dönemlerinden sonra piyasa koşullarında varlıklarını devam ettirebilmeleridir. Bu sebeple İŞGEM’ler bünyelerine aldıkları işletmelere verdikleri destekleri yıldıan yıla azaltarak piyasaya koşullarına uyumlu bir geçiş yapmalarına yardımcı olurlar. Kuluçka dönemi genelde üç yıldır. Üç yılın sonunda gerek kira gerekse diğer hizmetler kuluçkadaki işletmelere piyasa koşullarındaki ücretlerle sunulmaya başlar. Zorunlu hallerde kuluçka dönemi beş yıla kadar uzatılabilir (CEYGEM, 2012).

Türkiye’de İŞGEM ismini kullanım hakkı KOSGEB’e aittir. KOSGEB isim hakkı kullanımını vermek için çeşitli standartlar geliştirmiştir. Bu standartları en önemlisi İŞGEM’i işletecek kuruluşun kamu hizmeti sunan kurum ve kuruluşlardan oluşmasıdır. KOSGEB’in isim hakkı verirken aradığı önemli şartlardan biri de İŞGEM işletici kuruluşunun (şirket) hiçbir şekilde kârını doğrudan veya dolaylı yollarla ortaklarına aktaramayacak olmalarıdır. Bu bağlamda İŞGEM’ler “*kâr etmeyen kuruluşlar*” değil, “*kâr amacı gütmeyen kuruluşlar*” olarak tanımlanabilir (KOSGEB, 2008).

Kâr amacı gütmeyen kuruluşların yönetimi ve finansmanı sosyal girişimcilik yaklaşımıyla açıklanabilir. Bu tür işletmeler ticari faaliyetlerinden elde ettikleri kârları, toplumun faydasına gördükleri, ancak henüz yeterince talep olmayan veya faydalanıcıların bedelini tam olarak ödemeye hazır olmadıkları faaliyetleri gerçekleştirmek için kullanırlar (CEYGEM, 2012).

İŞGEM’ler için sürdürülebilir yapı oluşturmada kullanılacak araçlardan biri de fon oluşturmaktır. Özellikle kendi imkânlarından daha ileri hedeflere daha kısa sürede ulaşılabilmesinde özel veya kamu sektörünün katkılarıyla oluşturulacak fonların önemli rolü vardır.

2. VERİ VE YÖNTEM

Veri toplamının hazırlık aşamasında, paydaşlar dâhil, birey ve kurumların, İŞGEM'lerin ne tür hizmetler sunabileceği konusunda bilgi sahibi olmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple odak grup toplantıları ve derinlemesine görüşmelerin 10-20 dakikalık ilk bölümünün katılımcıları İŞGEM'ler ve İŞGEM'lerde sunulabilecek hizmetler konusunda bilgilendirmeye ayrılmıştır.

2.1. Örneklem

Veri toplamada örneklem yapılmıştır. Tokat'ta meslek kuruluşları ile farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler arasından firma büyüklükleri de dikkate alınarak örneklem seçilmiştir. Gerek nicel gerekse nitel çalışma için örneklem gayeli olarak belirlenmiştir. Nitel araştırmaların doğası gereği derinlemesine ve odak görüşme yaparak bilgi toplamada katılımcıların bilgi-zengin olması ve çalışmada cevap aranan soruların amacına uygun seçilmesi ilkesine uyulmuştur (Patton, 1990). Örneklem seçiminde;

- Meslek kuruluşlarının kendilerine bağlı işletmelerin tümünü genel hatlarıyla temsil edeceği,
- İşletme yetkililerinin kendi işletmeleri yanında faaliyet gösterdiği sektör hakkında da bilgi vereceği varsayılmıştır.

Bu bağlamda seçilen örneklemin özellikleri ve bilgi toplama yöntemi Tablo 1 de gösterilmiştir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi örneklem, meslek kuruluşları, işletmeler ve kamu kuruluşları olmak üzere üç ana gruptan oluşmaktadır. Katılımcı profili detaylı bir şekilde araştırma bulguları bölümünde açıklanmıştır.

Tablo 1: Katılımcılar ve Bilgi Toplama Yöntemleri

Katılımcılar	Temsili	Bilgi Toplama Yöntemi
Tokat Esnaf ve Sanatkârları Odaları Birliği Yönetim Kurulu Tokat Ticaret ve Sanayi Odası Meclisi	Meslek kuruluşları	Odak grup toplantısı+ Anket
HAS-ÖZGEN	Büyük ölçekli işletme	Derinlemesine görüşme+ Anket
Grand Ballica Otel ve Şener Pano	Orta ölçekli işletmeler	Derinlemesine görüşme+ Anket

Küçük ölçekli işletmeler	Farklı sektörlerden 5 işletme	Derinlemesine görüşme+ Anket
KOSGEB, OKA, OSB ve İŞKUR	Fon sağlayan kamu kuruluşları	Derinlemesine görüşme+ Anket

2.2. Veri Toplama Araçlarının Hazırlanması

Araştırma için gerekli verilerin anket, yarı yapılandırılmış görüşme ve odak grup toplantılarıyla toplanması kararlaştırılmıştır. Toplantının sonunda katılımcıların ihtiyaçlarını öncelik sırasına göre sıralamaları için İŞGEM tarafından yerine getirilebilecek 23 faaliyetten oluşan bir liste hazırlanmıştır. Başlangıç sunusunda listede yer alan faaliyetlerin açıklanmasına özel önem verilmiştir. Odak grup toplantıları ve derinlemesine görüşmeler iki ana bölümde gerçekleştirilmiştir. Birinci bölümde; İŞGEM'in faaliyetleri konusunda görüşler alınmaya çalışılmış, İkinci bölümde; işletmelerin sorunlarının irdelenmesi ön plana çıkartılmıştır. Söz konusu soru formların oluşturulmasında araştırmada cevap aranan bilgi, tutum ve davranışa uygun olmasına dikkat edilmiştir.

Görüşmenin birinci bölümü için oluşturulan format aşağıdadır (Kırım, 2012):

1. Yeni girişimcilere uygun şartlarda işyeri temini
2. Girişimci adaylarına teknik destek sağlama
3. İş fikirlerinin geliştirilmesine katkı sağlama
4. KOBİ'lere çözüm ortağı olma
 - a. Danışmanlık
 - b. Eğitim
 - c. Teknik destek
 - d. Finansmana erişim
5. İşgücü yetiştirme
6. İş fikirlerini projelendirme
7. Ağ oluşturma
 - a. İş ağları
 - b. Bilgi paylaşım ağları
 - c. Pazarlama ağları
8. İş ortaklıkları

Görüşmenin ikinci bölümü için işletmenin temel fonksiyonları esas alınarak oluşturulan format aşağıdadır (Kırım, 2012):

1. Üretim yönetimi
 - a. Teknoloji
 - b. Ham madde temini
 - c. İşlemler
 - d. Lojistik
2. İnsan kaynakları
 - a. Personel yeterlilikleri
 - b. Personel bulma
 - c. Personel geliştirme
3. Finansman
 - a. Öz kaynaklar
 - b. Yabancı kaynaklar
 - c. Teşvikler/destekler
 - d. Yabancı kaynaklara erişim
4. Pazarlama
 - a. Hedef Pazar
 - b. Dağıtım kanalları
 - c. Reklam
 - d. Tutundurma çalışmaları
5. İşletme Yönetimi
 - a. Planlama
 - b. Örgütlenme
 - c. Kaynakların düzenlenmesi
 - d. Uygulama
 - e. Değerlendirme

2.3. Araştırma Verileri

Araştırma verileri meslek kuruluşu temsilcileri, büyük işletmeler, KOBİ'ler ve yeni girişimciler ile kamu kuruluşu temsilcilerinden odak grup görüşmesi veya derinlemesine görüşmelerle toplanmıştır. Bunlar araştırmanın nitel verilerini teşkil etmektedir. Ayrıca katılımcıların doldurduğu önceliklendirilmiş ihtiyaçlar listesi de araştırmanın nicel verilerini oluşturmaktadır.

Odak grup görüşmeleri, belirli bir konu hakkında katılımcıların tutum ve görüşlerini araştırmak ve katılımcılar arasında etkileşime de olanak sağlayarak daha detaylı ve birbiriyle ilişkisel bilgi kümelerini ortaya çıkarabilmede etkili olmaktadır (Altun, vd., 2007). Bu sebeple meslek kuruluşu temsilcileriyle odak grup görüşmeleri yapılmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın planlanması ve yürütülmesinde TESOB ve KOSGEB yetkilileriyle işbirliği içinde çalışılmış, ayrıca konuyla ilgili akademisyen ve sivil toplum kuruluşu temsilcileriyle bilgi alış verişinde bulunulmuştur. Her görüşmede yazarlardan en az ikisi hazır bulunmuş, biri moderatörlük yaparken diğeri gözleme görevini yerine getirmiştir. Araştırmada nitel ve nicel veriler birlikte toplanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Katılımcılardan izin almak suretiyle görüşmelerin ses kaydı yapılmış, bu kayıtlar defalarca dinlenerek faydalı bilgiler araştırma konuları bağlamında gruplandırılmıştır. Nitel veriler için içerik analizi yapılarak araştırma sorularına cevap aranmış, sık tekrar edilen kavram ve sözcükler belirlenmiştir. Analiz sonuçları tablolar ve grafiklerle rapor haline getirilmiştir.

Anket formunda katılımcıların İŞGEM’den beledikleri işlevleri öncelik sırasına göre listelemeleri talep edilmiştir. Ancak, bazı katılımcıların sadece listeyi işaretleyip öncelikleri dikkate almayacağı da düşünülmüştür. Bu durumda belirtilen taleplerin ağırlıklı ortalamalarını alacak yöntem geliştirilmiştir.

Katılımcılara verilen formda İŞGEM’ler tarafından sunulabilecek 22 farklı hizmet seçeneği bulunmaktadır. Katılımcıların belirttikleri öncelik sırasına göre puanlama yapılmıştır. Puanların hesaplanmasında aşağıdaki formül uygulanmıştır:

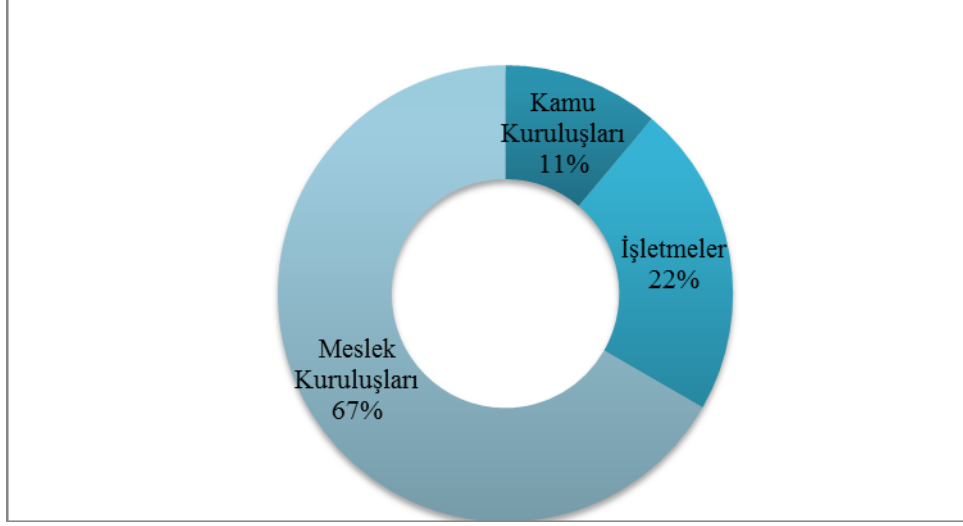
$$\text{Puan} = 23 - \text{tercih sırası}$$

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde katılımcı profili açıklandıktan sonra nicel verilerin genel bir yorumu yapılmış, bulgular İŞGEM’ler tarafından yapılabilecek ana faaliyetler biçiminde sunulmuştur.

3.1. Katılımcı Profili

Araştırma kapsamında 36 kişiden nitel ve nicel veriler toplanmıştır. Örneklemin %67’si meslek kuruluşu temsilcisi, %22’si işletme yönetici-sahipleri ve %11’i ise kamu kuruluşu temsilcileridir (Şekil 1).

Şekil 1: Araştırmaya Katılanların Dağılımı (%)

Örneklemin 2/3'ünün meydana getiren meslek kuruluşu temsilcilerinin aynı zamanda faaliyet gösterdikleri sektörlerdeki ihtiyaçları da belirtecekleri varsayımından hareket edilmiştir.

Araştırmada meslek kuruluşlarını temsilen veri toplananlar, Tokat Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği (TESOB) yöneticileri ile Tokat Ticaret ve Sanayi Odası (TTSO) meclis üyeleridir. Bu kuruluşlarından odak grup toplantısı ve anket yoluyla veri toplanmıştır.

Farklı sektörleri temsil etme özelliği dikkate alınarak TTSO Meclisi üyelerinin örneklemdaki oranı yükseltilmiştir. Bu bağlamda meslek kuruluşu temsilcilerinin %67'si TTSO Meclis üyesi ve %33 ise TESOB yöneticileridir (Şekil 2).

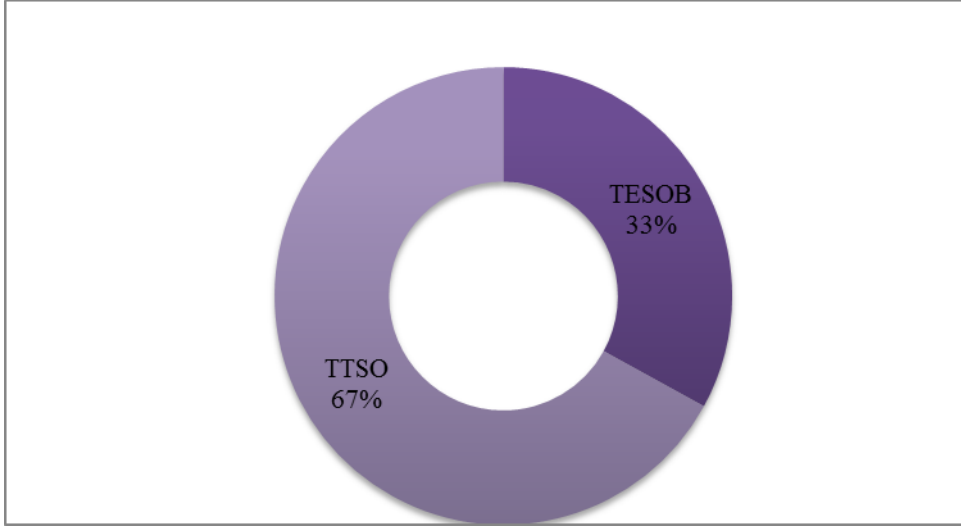
Araştırmada biri büyük, ikisi orta ve beşi küçük olmak üzere toplam sekiz işletmeden derinlemesine görüşme ve anket yoluyla veri toplanmıştır.

Araştırmada veri toplanan kamu kuruluşları ise KOSGEB, OKA, OSB ve İŞKUR'dur. Kamu kuruluşlarından da derinlemesine görüşme ve anket yoluyla veri toplanmıştır.

Anket formunda katılımcılardan listede yer almayıp İŞGEM tarafından verilmesini istedikleri hizmetleri de belirtmeleri istenmiştir. Bu bölüm iki katılımcı tarafından doldurulmuş ve aşağıdaki talepler belirtilmiştir.

- Firma yönetici ve sahiplerinin eğitimi

- Engellileri topluma kazandırma
- Mahkûmları topluma kazandırma
- Orta yaş üzerinde eşinden ayrılmış çocuk sahibi bay ve bayan Ek taleplerin eğitimle ilgili olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir.

Şekil 2: Meslek Kuruluşu Temsilcilerinin Dağılımı (%)

3.2. Nicel Verilere Genel Bakış

Ankete katılanların işaretledikleri faaliyet sayıları Tablo 2 de verilmiştir.

Ankete katılan işletmelerin tamamı “*çalışanların eğitimi (çalışma becerileri)*” ile “*çeşitli destek ve teşviklerden faydalandırmak için proje hazırlama*” faaliyetlerini ihtiyaç olarak belirtmişlerdir.

“*KOBİ danışmanlığı*” faaliyetine olan ihtiyacın yüksek sayıda katılımcı (23 katılımcı) tarafından belirtilmesine karşın “*KOBİ’lerde seviye yükseltme programı uygulama*” faaliyetinin az katılımcı (11 katılımcı) tarafından ihtiyaç olarak belirtildiği görülmektedir. Bu durum KOBİ’lerde seviye yükseltme programı ile KOBİ danışmanlığı hizmetlerinin aynı anlamda algılanmış olabileceği şeklinde açıklanabilir.

Tablo 2: Katılımcıların İşaretledikleri Faaliyet Sayılarının Faaliyetlere Göre Dağılımı

Faaliyet Konuları	TESOB (8 Kişi)	TTSO (16 Kişi)	MK* (24 Kişi)	İşletme (8 Kişi)	MK+I** (32 Kişi)	Kamu (4 Kişi)	Toplam (36 Kişi)
Özellikle yeni girişimcilere uygun şartlarda işyeri sağlama	4	4	8	3	11	0	11
Girişimci adaylarına teknik destek verme	5	9	13	4	17	0	17
Girişimcilik kültürünün geliştirilmesi	6	7	13	1	14	0	14
İş fikirlerinin geliştirilmesine katkı sağlama	5	11	16	3	19	3	22
İş fikirlerini projelendirme	5	9	14	3	17	2	19
Çeşitli destek ve teşviklerden faydalandırmak için proje hazırlama	7	9	16	8	24	0	24
KOBİ danışmanlığı	7	8	15	6	21	2	23
KOBİ'lerde seviye yükseltme programı uygulama	4	5	9	2	11	0	11
İşgücü yetiştirme (işsizler-işini değiştirmek isteyenler için)	5	5	10	3	13	1	14
Çalışanların eğitimi (Teknik beceriler)	4	12	16	6	22	1	23
Çalışanların eğitimi (Çalışma becerileri)	6	11	17	8	25	1	26
Çalışanların eğitimi (Kişisel gelişim)	5	9	14	7	21	1	22
İşletme yönetimi	6	10	16	3	19	2	21
Finansman	4	3	7	4	11	2	13
Pazarlama	7	6	13	3	16	1	17
Ürün geliştirme	6	9	15	6	21	3	24
Firmaları çeşitli desteklerden/teşviklerden haberdar etme	4	8	12	5	17	1	18
Firmaları iş fırsatlarından haberdar etme	4	7	11	2	13	0	13
Firmalara ortak olma	5	1	6	1	7	1	8
Yeni iş ortaklıkları oluşturma	5	3	8	2	10	2	12
Ortak pazarlama ağları oluşturma	3	5	8	3	11	1	12

Firmaları iş ve bilgi paylaşım ağlarına dâhil etme	3	7	10	3	13	0	13
Firmalara finansal destek sağlama	6	3	9	5	15	1	15
Ortalama seçilen sayısı	8,5	5,9	6,8	7,3	6,9	4,3	6,6

*MK: Meslek kuruluşu

**MK+İ: Meslek kuruluşu ve işletmelerin toplamı

Katılımcıların belirttikleri ihtiyaçların öncelik sıraları puanlanarak kolay kıyaslayabilmek için oransal hale dönüştürülmüştür. Bu bağlamda her grup ve soru için hesaplanan yüzdeler Tablo 3 de gösterilmiştir.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi katılımcıların toplamda birinci derecede önemli olarak belirttikleri ihtiyaç, istihdam edilmiş kişilere çalışma becerilerinin kazandırılmasıdır. Toplamda bu faaliyete verilen ağırlık %6,42 iken bu oranın işletmelerde %10,28'e yükselmesi dikkat çekmektedir.

Tablo 3: Grupların Öncelikli İhtiyaçları (%)

Faaliyet Konuları	TESOB	TTSO	MK*	İşletme	MK+İ**	Kamu	Ortalama
Özellikle yeni girişimcilere uygun şartlarda işyeri sağlama	3,57	2,61	2,95	3,17	3,01	0,00	2,91
Girişimci adaylarına teknik destek verme	4,72	5,90	5,47	3,52	5,00	0,00	4,98
Girişimcilik kültürünün geliştirilmesi	6,47	4,70	5,34	0,34	4,14	0,00	4,34
İş fikirlerinin geliştirilmesine katkı sağlama	5,99	7,34	6,85	2,34	5,77	13,76	6,28
İş fikirlerini projelendirme	4,54	5,97	5,45	3,45	4,97	9,03	5,21
Çeşitli destek ve teşviklerden faydalandırmak için proje hazırlama	6,47	5,66	5,95	8,90	6,66	0,00	6,28
KOBİ danışmanlığı	6,23	4,90	5,38	6,69	5,70	9,03	5,71
KOBİ'lerde seviye yükseltme programı uygulama	1,94	3,09	2,67	1,45	2,38	0,00	2,39
İşgücü yetiştirme (işsizler veya işini değiştirmek isteyenler için)	4,17	3,19	3,55	3,59	3,56	3,49	3,55
Çalışanların eğitimi (Teknik beceriler)	2,60	7,34	5,62	7,72	6,13	3,70	5,93

Çalışanların eğitimi (Çalışma becerileri)	3,99	6,65	5,69	10,28	6,80	3,90	6,42
Çalışanların eğitimi (Kişisel gelişim)	4,05	5,45	4,95	9,31	6,00	4,31	5,67
İşletme yönetimi	4,05	6,41	5,56	3,59	5,08	9,03	5,32
Finansman	4,05	2,09	2,80	6,69	3,74	3,90	3,49
Pazarlama	6,47	3,53	4,60	3,72	4,39	4,11	4,43
Ürün geliştirme	5,57	5,25	5,36	7,31	5,83	12,73	5,90
Firmaları çeşitli desteklerden/ teşviklerden haberdar etme	2,60	4,80	4,01	5,52	4,37	4,11	4,26
Firmaları iş fırsatlarından haberdar etme	4,05	4,01	4,03	1,79	3,49	0,00	3,53
Firmalara ortak olma	4,11	0,58	1,86	0,21	1,46	3,49	1,63
Yeni iş ortaklıkları oluşturma	4,72	1,65	2,76	1,59	2,48	7,39	2,69
Ortak pazarlama ağları oluşturma	1,88	2,95	2,56	1,38	2,28	4,11	2,40
Firmaları iş ve bilgi paylaşım ağlarına dâhil etme	1,75	4,29	3,37	1,45	2,91	0,00	2,95
Firmalara finansal destek sağlama	5,99	1,65	3,22	6,00	3,89	3,90	3,71
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100

*Meslek kuruluşları ortalaması

**Meslek kuruluşları ve işletmelerin ortalaması

Gruplara göre değerlendirildiğinde, meslek kuruluşları ve kamu kuruluşlarının “İş fikirlerinin geliştirilmesine katkı sağlama” ya birinci önceliği verdikleri görülmektedir. TESOB ve TTSO’nun birinci öncelikleri arasındaki fark da dikkat çekmektedir. TESOB birinci önceliği “Çeşitli destek ve teşviklerden faydalanmak için proje hazırlama” ya verirken TTSO’un önceliği çalışanlara teknik beceriler kazandırılmasıdır (Tablo 3).

Katılımcıların toplamda en az önemli gördükleri konu ise Tokat İŞGEM’in kurulacak firmalara ortak olmak suretiyle finansman sağlamasıdır. Bu konuya olumlu yaklaşanlar TESOB üyeleri ile kamu kurumu temsilcileridir. TTSO’nun ise bu konuyu hiç önemsemediği söylenebilir.

İŞGEM’lerin temel işlevleri arasında yer alan yeni girişimcilere uygun şartlarda işyeri temin etmenin en az ihtiyaç duyulan faaliyetler içerisinde bulunduğu görülmektedir.

3.3. Faaliyet Alanları ve Ağırlıkları

Anket formunda yer alan faaliyetlerin farklı biçimlerde gruplandırılması mümkündür. Bu çalışmada bireylerin beklentileri dikkate alınarak faaliyet alanları oluşturulmuştur. Bazı faaliyetler birden fazla alanı ilgilendirmektedir. Bu gibi durumlarda faaliyetin içeriği dikkate alınmış, iki alanı da yakından ilgilendiren faaliyetler her iki alanda da gösterilmiştir. Alanlara göre oranlar verilirken iki alanda yer alan faaliyetlerin oranları iki alana eşit olarak dağıtılmıştır.

A. Eğitim faaliyetleri

- İşgücü yetiştirme (işsizler veya işini değiştirmek isteyenler için)
- Girişimcilik kültürünün geliştirilmesi
- Çalışanların eğitimi (Teknik beceriler)
- Çalışanların eğitimi (Çalışma becerileri)
- Çalışanların eğitimi (Kişisel gelişim)
 - i. İşletme yönetimi
 - ii. Finansman
 - iii. Pazarlama
 - iv. Ürün geliştirme

B. Danışmanlık

- Girişimci adaylarına teknik destek verme
- İş fikirlerinin geliştirilmesine katkı sağlama
- İş fikirlerini projelendirme
- KOBİ danışmanlığı
- KOBİ'lerde seviye yükseltme programı uygulama
 - i. İşletme yönetimi
 - ii. Finansman
 - iii. Pazarlama
 - iv. Ürün geliştirme

C. Etkinlik-Organizasyon

- İş fikirlerinin geliştirilmesine katkı sağlama (Girişim panelleri)
- Girişimcilik kültürünün geliştirilmesi (Yarışmalar, vb)
- Firmaları çeşitli desteklerden/teşviklerden haberdar etme
- Firmaları iş fırsatlarından haberdar etme
- Firmaları iş ve bilgi paylaşım ağlarına dâhil etme

D. Finansman kolaylığı

- Özellikle yeni girişimcilere uygun şartlarda işyeri sağlama
- Çeşitli destek ve teşviklerden faydalandırmak için proje hazırlama
- Firmalara ortak olma
- Yeni iş ortaklıkları oluşturma
- Ortak pazarlama ağları oluşturma
- Firmalara finansal destek sağlama

Katılımcıların bildirdikleri ihtiyaçların faaliyet gruplarına göre dağılımı Tablo 4 de verilmiştir.

Tablo 4: Grupların Belirttiği İhtiyaçların Faaliyet Gruplarına Göre Dağılımı (%)

Faaliyet Grubu	Katılımcı Grupları				
	TESOB	TTSO	İşletme	Kamu	Toplam
Eğitim	28,13	33,62	41,72	30,29	33,31
Danışmanlık	30,49	32,17	26,93	39,84	31,01
Etkinlik/Organizasyon	14,64	19,12	10,10	10,99	16,06
Finansman kolaylığı	26,74	15,09	21,24	18,89	19,62
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi katılımcılar için en önemli ihtiyaç eğitim ve danışmanlık hizmetleridir. Kamu kesimi danışmanlık hizmetlerine eğitimden daha fazla önem verirken, diğer kesimler birinci önceliği eğitime vermektedir. İşletme beyanlarında eğitim ihtiyacının %40'ın üzerine çıkması dikkat çekmektedir. Finansman kolaylığında ise en yüksek ve en düşük ihtiyacın iki meslek kuruluşundan geldiği görülmektedir.

3.4. Eğitim İhtiyacı

Anket formunda eğitim ihtiyacı;

- İşsizlerin eğitim ihtiyacı ve
- Çalışanların eğitim ihtiyacı

olmak üzere iki ana grupta toplanmıştır. Ayrıca, girişimciliğin geliştirilmesi, işletme yönetimi, finansman vb. konu bazında da seçenekler de sunulmuştur. Eğitim ihtiyaçlarının katılımcı gruplarına göre dağılımı Tablo 5 de verilmiştir.

Tablo 5: Katılımcı Gruplarının Beyan Ettikleri Eğitim İhtiyaçlarının Konulara Göre Dağılımı (%)

Eğitimler	Katılımcı Grupları						
	TESOB	TTSO	MK	İşletme	MK+İ	Kamu	TOPLAM
Girişimcilik kültürünün geliştirilmesi	11,51	6,99	8,44	0,41	6,07	0,00	6,52
İşgücü yetiştirme (işsizler veya işini değiştirmek isteyenler için)	14,84	9,49	11,21	8,60	10,44	11,52	10,66
Çalışanların eğitimi (Teknik beceriler)	9,25	21,83	17,78	18,51	17,99	12,20	17,79
Çalışanların eğitimi (Çalışma becerileri)	14,19	19,79	17,99	24,63	19,94	12,88	19,27
Çalışanların eğitimi (Kişisel gelişim)	14,41	16,22	15,63	22,32	17,60	14,24	17,02
İşletme yönetimi	7,20	9,54	8,79	4,30	7,46	14,91	7,99
Finansman	7,20	3,11	4,43	8,02	5,49	6,44	5,24
Pazarlama	11,51	5,25	7,26	4,46	6,44	6,78	6,66
Ürün geliştirme	9,89	7,80	8,47	8,76	8,56	21,02	8,86
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

3.4.1. Girişimcilik Kültürünün Geliştirilmesi

Katılımcıların öncelik sıralamasında girişimcilik kültürünün geliştirilmesi toplam 23 faaliyet içerisinde 12'inci sırada yer almaktadır. TESOB üyesi olan katılımcılar girişimcilik kültürünün geliştirilmesine 1'inci sırada yer verirken TTSO üyeleri ise 12'inci sırada yer vermişlerdir (Tablo 4). Odak grup toplantısında "Girişimci olmadan olmaz", "Girişimciliği öğretmeliyiz", "Her işyeri açan girişimci değil", "Herkes iş bekliyor, iş kurmaya cesaretleri yok" ifadeleri kullanılmıştır. Üzerinde durulan önemli bir husus ta girişimciliğin iş bulamayanların iş olmadığına ilişkin yapılan vurgulardır.

TESOB odak grup toplantısına katılan üyelerin çoğunluğu Tokat İŞGEM Şirketinin ortaklarıdır. Bu konuları itibarıyla odak grup toplantısında katılımcıların daha ziyade İŞGEM'in işletilebilmesi hususundaki endişelerinin yoğun olduğu

gözlenmiştir. Ancak, girişimciliğin geliştirilmesi yoluyla yeni iş fırsatlarının açılması konusunun katılımcıları heyecanlandırdığı gözlemlenmiştir. Söz konusu toplantıda bir oda başkanı kalfaları ve çıraqlarıyla birlikte bir şirket oluşumuna gittiğini, ancak sonuç alamadığını anlattıktan sonra şu ifadeyi kullanmıştır:

“Şimdi bunu ben bir iki cesaretli kişiyle bir oda başkanı olarak başarsaydım, o insanlar buraya da güvenir birikirlerdi... Oda başkanı olarak bir şeyler yapmamız gerekirmiş.”

Bu ifadeler girişimciliğin gelişmesinde meslek odalarının kendi faaliyet alanlarında örnek girişim model oluşturma ve öncülük etme rolünü yerine getirebileceğine işaret etmektedir.

Girişimcilik kültürünün gelişmesine işletmelerin ilgi duymamaları dikkat çekmektedir (Tablo 5). İşletmeler içerisinde sadece bir firma girişimcilik kültürü geliştirilmesi faaliyetini beşinci sırada önemli görmüştür. Bu firmanın küçükten başlayarak büyüyen, kendisini yenileyen ve büyük olma yolunda ilerleyen orta ölçekli bir imalat firması olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Nicel verilere yansıyan bu durum girişimciliğin iş kurmayla eş anlamlı kullanılmasının bir sonucu olarak yorumlanabilir. İş ve ürün geliştirmenin öncelikli ihtiyaçlar arasında yer almasına karşın girişimcilik kültürünün geliştirilmesi konusunda düşük ihtiyaç bildirilmesi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda iç girişimcilik, iş geliştirme vb. kavramların daha iyi anlaşılması halinde bu konudaki talebin yükseleceği sonucuna varılabilir. Girişimcilik kültürünün geliştirilmesi eğitim yanında çeşitli etkinliklerle birlikte yürütülecek bir faaliyet türü olduğuna da dikkat çekmek gerekmektedir.

3.4.2. İşgücü Yetiştirme

Katılımcıların öncelik sıralamasında işgücü yetiştirme toplam 23 faaliyet içerisinde 15'inci sırada yer almıştır. Bu ihtiyacı en yüksek oranda belirten kurum TESOB'dur. Bu konuda işletmelerin en düşük düzeyde ihtiyaç belirtmesi dikkat çekmektedir. İşletmelerin bu konuyu öncelikleri arasında görmemesi “çaresizlik” olarak değerlendirilmekte ve nitel veriler bu değerlendirmeyi desteklemektedir.

Aşağıdaki cümleler işgücü yetiştirmeyi etkileyen kısır döngüye vurgu yapmaktadır. İnsanlar meslek kazandıkları takdirde daha iyi ücret alabileceklerine inanmadıklarından kurslara devam etmiyorlar, firmalar da herhangi bir vasıf aramaksızın elaman istihdam etmek zorunda kalıyorlar. Bu kısır döngü işgücünün kalitesizleşmesi ve verim düşüklüğü sonuçlarını doğuruyor.

İŞKUR'un asgari ücretle en fazla 6 ay süreli toplum yararına çalışma programına dâhil olmak için yapılan başvuruların çokluğuna karşın, işletmeler vasıfsız işçi dahi bulamamaktan şikâyet etmektedirler. Bu durum işgücünün düzenli ücret alamama endişesinin ciddi olduğuna işaret etmektedir. Bir katılımcı bu durumumla ilgili aşağıdaki ifadelerde bulunmuştur.

"Biz eğitilmeleri bıraktık, eğitimsizleri alıyoruz. Nitelikli eleman ihtiyacı, gerçi vasıfsız eleman da bulamıyorlar. Vasıfsız işçi bile bulamıyorlar, tekstil sektörü kim gelirse alıyor. Ücret politikası da kötü, ama insanlarda da hata var. Kalifiye veya vasıfsız işgücüne ihtiyacımız var. Firmalar düzenli ücret ödemiyorlar, ödeseler sıkıntı yok. İnsanlar asgari ücrete razı Özel idareye 200 kişi aldık, 938 müracaat var (Toplum yararına çalışma programı). Paramızı düzgün alamayız diye kursa dahi gelmiyorlar (istihdam garantili meslek kursları için)Tokat'ta bakkalın dahi personele ihtiyacı var, bakkal dahi çalıştıracak adam bulamıyor."

Vasıfsız işgücü istihdam eden firmalar bu insanları kendileri yetiştirmek zorunda kalıyor. Ancak, bu da çare olmuyor. *Eleman çalma çok*, *"50 lira fazla ücret için iş değiştiriyorlar"* cümleleri bu yöntemin de geçerli olmadığını ortaya koyuyor. İşgücünü işbaşında yetiştirmenin maliyetine katlanan işveren, bu yatırımından sağlayacağı faydayı rakibine kaptırma riski altında kalıyor. Bu durumu bir katılımcı aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir.

"Tokat'taki temel eksiklik kalifiye eleman, yetişme eğilimli insan arıyoruz, yani yetişme arzusunda olan insan arıyoruz... Tam öğrettiniz, hocam ben KPSS'ye girmek istiyorum. Gir, benim için problem değil. Ama bakıyorsunuz ki tam meyyoesini toplayacağınız aşamada elinize sağlık... bir daha, bir daha... Bu kısır döngü bizi daraltıyor... Yetiştir, güle güle; yetiştir, güle güle..."

Açıklanan nicel ve nitel verilerden, işgücü niteliği ile ücret arasındaki dengenin oluşmasına yönelik çabaların meslek kurslarına olan talebi yükselteceği sonucuna varılabilir.

3.4.3. Çalışanların Eğitimi

Katılımcılara çalışanların eğitimine ilişkin üç ana faaliyet sunulmuştur. Katılımcıların yarısı (18 katılımcı) her üç faaliyeti farklı önceliklerle seçmiştir. Ayrıca 6 katılımcı 2, 5 katılımcı 1 faaliyeti işaretlemiştir. Katılımcıların 7 tanesi ise bu faaliyetlerden hiçbirini işaretlememiştir.

Ağırlıklı değerlendirmede çalışanların eğitiminin katılımcılar tarafından en önemli ihtiyaç olarak belirtildiği, bunlar içerisinde çalışma becerilerin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Ancak katılımcı grupların öncelik sıralaması arasındaki farklılıklar dikkat çekmektedir. Katılımcı grupların çalışanların eğitim ihtiyacına ilişkin faaliyetlerdeki öncelik sıralamaları Tablo 6 da verilmiştir.

Tablo 6: Bazı Katılımcı Grupların Çalışanların Eğitim İhtiyacına İlişkin Faaliyetlerdeki Öncelik Sıralamaları

	TESOB	TTSO	İşletmeler	Genel Ortalama
Çalışanların eğitimi (Teknik beceriler)	19	1	4	4
Çalışanların eğitimi (Çalışma becerileri)	17	3	1	1
Çalışanların eğitimi (Kişisel gelişim)	13	7	2	6

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi çalışanlara teknik beceriler kazandırılmasına TTSO üyeleri birinci sırada yer verirken, TESOB üyeleri 19'uncu sırada yer vermiştir. Çalışma becerilerine işletmeler 1'inci, TTSO üyeleri 3'üncü sırada yer verirken, TESOB üyeleri 17'inci sırada yer vermiştir. Bu verilerden çalışanların eğitimine ilişkin faaliyetlerin ağırlıklı olarak TTSO üyelerine yönelik olarak yürütülmesi gereğine işaret etmektedir.

Nitel verilerde teknik beceriler ve kişisel gelişim konusunda kayda değer bilgi bulunmamaktadır. Ancak, çalışma becerilerine ilişkin çarpıcı ifadeler vardır.

"Şehirde nasıl çalışılacağını bilmiyorlar. Çalışmak istemiyorlar, devlet nasıl olsa yardım ediyor diyorlar. Önce eğitim. Eğitim deyince bu adam sonuçta çalışıp ekmeğini kazanması gerektiğini bilecek. Büyük şehirlere giden kriz dönemlerinde gidip gelen arkadaşlar daha başarılı. Ankara İstanbul'a gitmiş, orada çalışmayı görmüş, daha başarılı, daha disiplinliler. Tokat tarım şehri. Dedesi, babası köyde çalışıyor, gençlerimiz şehirde yiyor. İstanbul'da 2.000 TL verip 100 işçiyle yaptırdığım işi Tokat'ta 1.000 TL verip 300 kişiyle yaptırabiliyorum."

Çalışma becerileri yanında, mesleki becerilerin de değişim programlarıyla geliştirilmesi önerileri getirilmiştir. Bu bağlamda bir katılımcının aşağıdaki ifadeleri dikkat çekmiştir:

“Ben mesela ... Otelde iken bir aşçım şeye yolladım... orda balıkçılar var biliyorsunuz Samsun’da 10 günde adam balıkçı olup geldi... Oranın ustası gelecek buraya Tokat Kebabını öğrenecek, benimki gidecek orada ünlü olan neyse onları öğrenecek.”

Yukarıdaki ifade iş içinde eğitimin farklı bir yöntemine işaret etmektedir. Bu tür yöntemlerin daha etkili olacağı ve çalışanların, eğitim talebini yükselteceği söylenebilir. Faydasını kısa sürede görecekları için işverenlerin de eğitime daha fazla kaynak aktarması sonucunu doğurabilir.

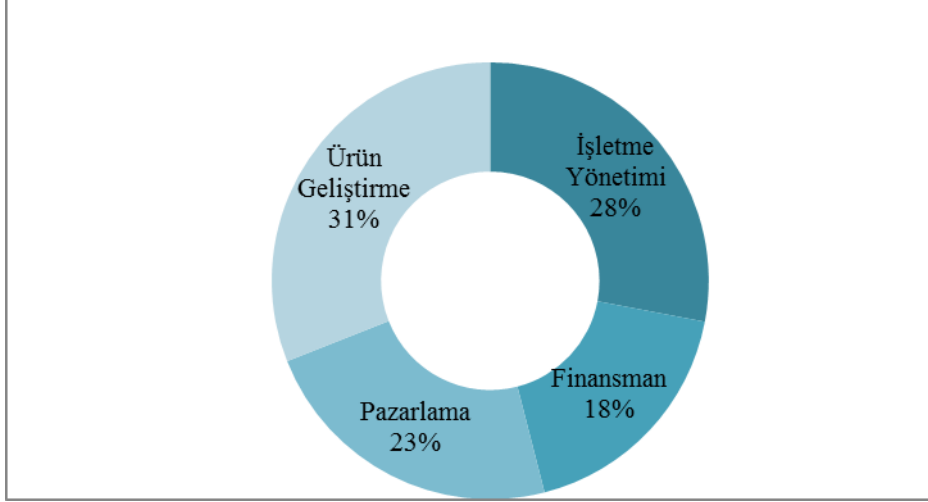
Çalışanların teknik (mesleki) becerilerinin yetersizliği konusu da katılımcılar tarafından gündeme getirilmiştir: *“Benim buraya geliyor adam bıçak tutmasını bilmiyor, iki ay çalışıyor, çıkıyor başka yere usta oluyor.”* Bu ifade sadece çalışanların mesleki yetersizliğine değil, aynı zamanda gerekli niteliklere haiz olmaya işgücüne talebin yüksekliğine de vurgu yapmaktadır. Özellikle hizmet sektörünün hızlı büyümesi sonucu oluşan söz konusu işgücü arz-talep dengesi, sunulan hizmetin niteliğini de olumsuz yönde etkilemektedir.

Büyük işletmelerin personelinin mesleki becerilerini geliştirmek için kaynak ayırmaya hazır oldukları söylenebilir, ancak talep edilen işletmeye özgü nitelikli eğitimidir. Birçok konuda Tokat’ta eğitim verecek kişi bulamadıklarını ifade etmişlerdir.

3.4.4. İşletme Yöneticilerinin Eğitim İhtiyacı

Katılımcıların, işletmelerin sahipleri ve yönetim kademesindeki çalışanları için verilebilecek eğitimler hakkındaki görüşleri 4 ana konu başlığı altında alınmıştır.

Şekil 3 de görüldüğü gibi işletme yöneticilerinin eğitim ihtiyacı duyduğu konularda ilk sırada ürün geliştirme (%31), ikinci sırada işletme yönetimi (%28), üçüncü sırada pazarlama (%23) ve son sırada finansman (18) eğitimleri gelmektedir.

Şekil 3: İşletme Yöneticilerine Yönelik Eğitim İhtiyacının Dağılımı (%)

Tablo 7 de görüldüğü gibi katılımcı gruplardan; işletmeler ürün geliştirmeye, TESOB üyeleri pazarlamaya, TTSO üyeleri ise işletme yönetimine birinci derecede öncelik vermişlerdir. İşletmelerin “İşletme Yönetimi” eğitim ihtiyacına en düşük değeri vermesi dikkat çekmektedir. Bu durum işletme yöneticileri için düzenlenecek eğitimle katılım sağlamada güçlükler yaşanacağına işaret etmektedir.

Tablo 7: İşletme Yöneticilerinin Eğitim İhtiyaçlarının Dağılımı (%)

Eğitim Konuları	TESOB	TTSO	İşletmeler	Genel Ortalama
İşletme yönetimi	20,11	37,09	16,85	27,80
Finansman	20,11	12,09	31,39	18,23
Pazarlama	32,13	20,43	17,46	23,15
Ürün geliştirme	27,66	30,38	34,30	30,83
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00

Nitel verilerde işletme yöneticilerinin eğitim ihtiyacı konusunda aşağıdaki ifadeler tespit edilmiştir.

İşletme Yönetimi

"İş takip edemedik, bilinçsiz açılma. İlk başta yönetim becerisine sahip değiller, bunu zaman içerisinde öğrenirlerse öğreniyorlar, yoksa batıyorlar. Patron gelir,

talimat verir, oğlu takibini yapar. Yirmi seneyi geçkin işçi var bende. Ben kötüysen bu adam kalmaması lazım. Ama 20 senelik işçinin bana oynadığı oyunun 20 yıl sonra farkına vardım... İşini yapmıyor demiyorum, hal hatır soruyor. Hem sektördeki para kazanması engelliyor, hem kendisi de batmış oluyor. Kara düzen işletmelerin hiç biri kendinin kara düzen işletmeci olduğunu kabul etmiyor."

Ürün Geliştirme

"Tokat gibi üretmeyen tüketim şehri haline gelmiş bir şehirde bence izleyeceğimiz yol haritası ürün, ürün geliştirme... İş geliştirmesi, Tokat'ta bakıyoruz organize sanayimiz var, ama ürün çeşitliliğine bakacak olursanız herkes birbirinin yaptığını işe yakın çeşitler yapıyor. Yeniliğe karşı zaten direnen bir şehirde yaşıyoruz. ARGE-inovasyon burada yapılabilir şeyler değil."

Pazarlama

"Pazarlama ihtiyacı var, ufak kalıyorlar."

Finansman

"Hem battık, hem ev aldık. Sermayesiz girdim. Pazarlama konusunda (eleman temini) çok ciddi sıkıntı var."

Özellikle küçük işletmeler pek ihtiyaç belirtmeseler de, bölgedeki tüm işletme sahipleri ve yöneticilerinin bu konuda eğitime ihtiyacı olduğu gözlenmektedir. Bir katılımcının kullandığı "Kara düzen işletmelerin hiç biri kendinin kara düzen işletmeci olduğunu kabul etmiyor." İfadesi de bu gözlemi güçlendirmektedir. Bu konuda bir katılımcının aşağıdaki ifadeleri de dikkat çekmiştir:

"Verimlilik temel sorun... Aynı ortamda aynı makineyle, atıyorum, 1000 adet çıkartıyorsan İstanbul'da, burada 500 tane çıkartıyorsun. Bu kişinin verimliliğiyle alakalı, sistemin işlemesiyle alakalı, üretim tarzıyla alakalı... İyi bir işbölümü yapmanız lazım, düzgün bir sistematik yapın olması lazım ve sistemi kontrol edilebilen mekanizmalar kurman lazım. Hangi işi yaparsan yap. Limon da satsan bu sistematik yapın olman gerekiyor... Bu sistemin olursa, sistemin performansı... Olmazsa kişiye bağımlılığın %90 olur. Burada yönetim sistematiksizliği var, her işletmede var..."

Bir katılımcı işletme yönetimi açısından Tokat'taki firmaların durumunu şu şekilde özetlemiştir:

“Kimler başarılı biliyor musunuz burda?...merkezi ...olan yatırımcıların kurumsal yapıları güçlü... onu ...'dan çok güzel yönetiyorlar... Ama buradaki yerel çekirdekten yetişmiş firmalarda, bazıları istisna, çok böyle güçlü” yönetim yapısı yok.“Yönetim kadroları yok çünkü. Adam her şeyi kendisi yapmaya çalışıyor.”

Finansmanın yönetimi konusunda hemen bütün firmaların iyi durumda olmadığı açık biçimde ifade eden katılımcılar, muhasebecilerin yetersizliğinden yakınmışlardır. Finansmana ilişkin çok basit evrakların dahi hazırlanmasında aksamalar olduğunu örnekleriyle açıklamışlardır. Finansman konusundaki eğitim talebinin işletme büyüklüğüne paralel biçimde yükseldiği söylenebilir. Kayıt dışılığın firmanın büyümesini engellediğinin farkında olan işletmelerin varlığı dikkat çekmiştir. Bunlar genelde muhasebecilerin kendilerini yanlış yönlendirdiğini, bir noktada finansman işlerini muhasebeciye bırakmanın bedelini ödediklerini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda hemen her firma sahibinin ve yöneticisinin finansman okur-yazarlığı konusunda eğitime ihtiyacı olduğu söylenebilir.

İşletmeler, günümüzde pazarlamanın önemin farkındadır. Ancak, pazarlamanın genelde satış ile karıştırıldığı ve pazarlama adına pek bir şey yapılmadığı söylenebilir. Ürün geliştirme faaliyetlerinin hızlanması ve üretim ölçeğinin büyümesine paralel olarak pazarlama eğitimine olan ihtiyacın artması beklenmektedir.

Ürün geliştirme işletmelerin üzerinde en çok durduğu, ancak pek bir şey yapmadıkları bir konudur. Bir katılımcının Tokat'ı yeniliğe karşı direnen bir şehir olarak tanımlaması dikkat çekmiştir. İnsanları ARGE inovasyon gibi faaliyetlerin Tokat'ta yapılamayacağı kanaatinin yaygınlığına dikkat çekilmiştir. Aslında insanların yaptıkları bazı çalışmaların inovasyon olduğunun dahi farkında olmadıkları ifade edilmiştir. Özetle yenilikçilik kültürünün geliştirilmesinin önemine vurgu yapılmıştır. Buna karşın piyasadaki ihtiyaca göre ürün değişikliğine giden firmaların da olduğu, bunların büyümeği başardığı da ifade edilmiştir.

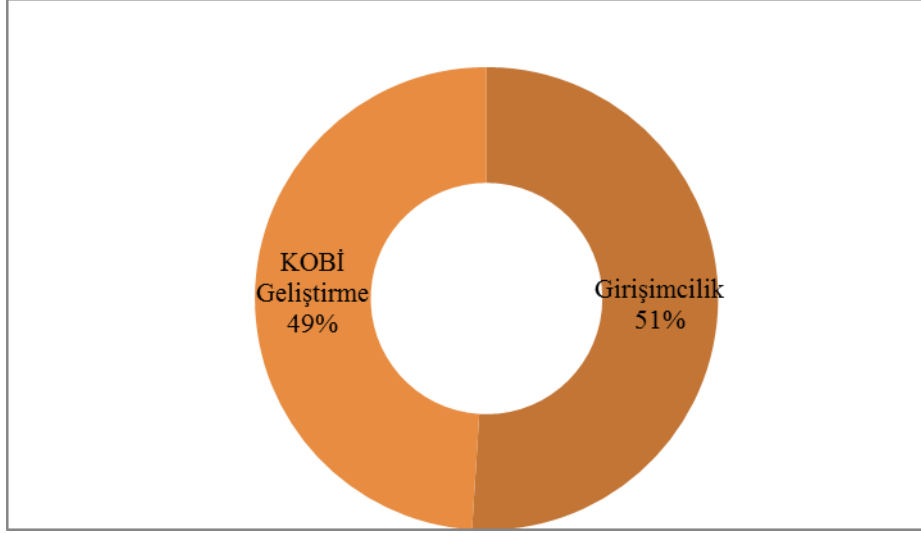
Yenilikçilik kültürünün yaygınlaştırılması ile ürün geliştirmenin yöntemleri ve uygulamaları konusunda gerekli eğitim hizmetlerinin işletmelere yeni ufuklar açacağı söylenebilir.

3.5. Danışmanlık İhtiyacı

Anket formunda danışmanlık ihtiyacı;

- Girişimcilik ve
- KOBİ'lerin geliştirilmesi

olmak üzere iki ana grupta toplanmıştır. Danışmanlık ihtiyacının ana gruplara göre dağılımı Şekil 4 de verilmiştir.

Şekil 4: Danışmanlık İhtiyacının Ana Faaliyet Gruplarına Göre Dağılımı (%)

Şekil 4 de görüldüğü gibi girişimcilik ve KOBİ danışmanlığı birbirine çok yakın değerlere sahiptir.

Danışmanlık ihtiyaçlarının katılımcı gruplarına göre dağılımı Tablo 8 da verilmiştir.

Tablo 8: Katılımcı Grupların Beyan Ettikleri Danışmanlık İhtiyacının Konulara Göre Dağılımı (%)

Danışmanlık	Katılımcı Grupları				Toplam
	TESOB	TTSO	İşletme	Kamu	
Girişimci adaylarına teknik destek verme	18,55	21,19	16,29	0,00	18,99
İş fikirlerinin geliştirilmesine katkı sağlama	11,75	13,18	5,41	21,24	11,98
İş fikirlerini projelendirme	17,84	21,44	15,96	27,88	19,87
KOBİ danışmanlığı	24,48	17,60	30,96	27,88	21,78
KOBİ'lerde seviye yükseltme programı uygulama	7,62	11,10	6,71	0,00	9,12

İşletme yönetimi	3,97	5,75	4,16	6,98	5,07
Finansman	3,97	1,87	7,73	3,03	3,32
Pazarlama	6,37	3,16	4,30	3,18	4,23
Ürün geliştirme	5,46	4,71	8,47	9,82	5,64
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kamu kesimi ve TTSO, KOBİ danışmanlığı yanında iş fikirlerini geliştirilmesine de önem vermektedir.

3.5.1. Girişimci Danışmanlığı

Girişimci danışmanlığı bağlamındaki hizmetler;

- Girişimci adaylarına teknik destek verme
- İş fikirlerinin geliştirilmesine katkı sağlama ve
- İş fikirlerini projelendirme

olmak üzere üç faaliyetten oluşmaktadır. Bunlardan birincisi yeni girişimcilere, diğer ikisi mevcut KOBİ'lere sunulacak hizmetlerdir.

Girişimci adaylarına teknik destek vermek İŞGEM'lerin ana işlevlerinden biridir. Bu konuda açıklığa kavuşturulması gereken husus, İŞGEM'in söz konusu hizmeti bünyesine alacağı işletmelerle sınırlı tutup tutmayacağıdır.

Meslek kuruluşlarının, belediyelerin ve istisnalar dışındaki üniversitelerin yeni girişimcilere yol gösterme ve teknik destek sağlama gibi hizmetlerinin olmaması ciddi bir sorundur. Bu konuda destek alınabilecek tek kurum KOSGEB'dir.

Girişimci adayları KOSGEB'in kontrolünde yürütülen Uygulamalı Girişimcilik Eğitimini tamamladıktan sonra işyerlerini açmakta ve destek almak için iş planını hazırlayarak KOSGEB'e sunmaktadır. Girişimci adaylarının asıl teknik destek ihtiyacı işyerini açmadan önceki dönemdedir. Genelde yeni girişimciler işyerini açıp daha sonra iş planı hazırlamaya/hazırlatmaya başladıklarından, iş planları KOSGEB'den destek alma dışında bir işleve sahip olmamakta, dolayısıyla beklenen faydayı sağlayamamaktadır. Bu ihtiyacı bir katılımcı şu sözlerle ifade etmiştir:

"Yeni girişimcilere şu hizmetin kesin verilmesi lazım... Öncelikle girişimcilik fikrinin gerçekten iyi bir fikir olup olmadığını, fikrini oluştururken temel işletme değerleri üzerinden değerlendirildiğinde aslında işletmesinin (iş fikrinin) hiç bir işe yaramadığının ya da yarayabildiğinin ortaya çıkması lazım..."

KOSGEB yetkilileri kendilerine getirilen iş planlarının kalitesinden memnun olmadıklarını açıkça ifade etmişlerdir. Bu durumu sadece iş planı hazırlayan danışman firmaların işlerini iyi yapmamasıyla izah etmek doğru olmaz. Yeni girişimlerin sürdürülebilirliğini yükseltmek için girişim fikrinin ortaya çıkmasından başlayıp kurulacak işletmenin ilk üç yılını da kapsayacak biçimde sistematik bir hizmet modeline ihtiyaç bulunmaktadır. Bu husus İŞGEM'lerin ilk başvurudan işletmeleri bünyelerine almasına kadarki süreci çok iyi yönetmeleri gerektiğine işaret etmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde, sadece İŞGEM'de yer alacak girişimci adaylarının değil, Tokat'taki tüm girişimci adaylarının faydalanabileceği sistematik bir girişimci adaylarına teknik destek verme modülüne ihtiyaç bulunmaktadır.

KOBİ'lerin iç girişimcilik kapasitesini geliştirme olarak özetlenebilecek “İş fikirlerinin geliştirilmesine katkı sağlama” ve “İş fikirlerini projelendirme” danışmanlıklarına olan ihtiyacı en yüksek düzeyde kamu kesimi ile TTSO üyeleri bildirmişlerdir. Bir katılımcı aşağıdaki ifadeyi kullanmıştır:

“İş geliştirmesi, Tokat'ta bakıyoruz organize sanayimiz var, ama ürün çeşitliliğine bakacak olursanız herkes birbirinin yaptığını işe yakın çeşitler yapıyor.”

3.5.2. KOBİ Danışmanlığı

KOBİ'lerin geliştirilmesi bağlamındaki hizmetler; kurumsal ve konu bazlı olmak üzere iki alt grupta incelenebilir. Kurumsal KOBİ danışmanlığı hizmetleri; “KOBİ danışmanlığı” ve “KOBİ'lerde seviye yükseltme programı uygulama” danışmanlıklarını kapsamaktadır. Konu bazlı danışmanlık ise “İşletme yönetimi”, “Pazarlama”, “Finansman” ve “Ürün geliştirme” den oluşmaktadır.

KOBİ'lerin gelişmesine yönelik danışmanlık hizmetlerinin önemi hemen herkes tarafından kabul edilmekle beraber, odak grup toplantılarında bu hizmeti sunmanın kolay olmayacağı da anlaşılmıştır. Nitekim bir katılımcı şunları söylemiştir:

“İŞGEM'in ... Danışmanlık hizmetlerini alabilmesi için kendi kendini ispat etmesi lazım. İspat ettikten sonra oradaki insanların tecrübelerinden yararlanır.”

KOBİ danışmanlığında en önemli husus karşılıklı güvenidir. İŞGEM'in kendi kendine yeter bir kurum haline gelmesi, bu güvenin oluşmasının gerek şartıdır. Henüz kendi giderlerini karşılamakta bile zorlanan bir kuruma iş adamları güven duymaz. Yukarıdaki cümlede bu husus açıkça ifade edilmektedir. Aynı konuşmacının

“danışmanlık” ile “akıl alma” kavramlarını arka arkaya ve eş anlamlı olarak kullanması da dikkat çekmiştir. Bu algılama biçimi de oldukça yaygındır.

Bir katılımcının aşağıdaki ifadeleri, bölgedeki niteliksiz danışmanlık hizmetlerinin bu hizmete olan talebi azalttığını ortaya koymaktadır:

“Burada bir aslında şöyle bir paradoks var... Danışman diye bu işleri bildiğini sanan insanlar da danışmanlık adı altında adama bir şeyler anlatmaya çalışıyor. Geliyor işletmesine verimlilikten bahsediyor. Verimlilik nedir, sorusunun cevabını kendisi bilmiyor... Bu birbirini besliyor. Bu sefer adam “bunu boşu boşuna almışım diyor” haklı oluyor... Adam büyük işletmelerde iş yapmış adama (küçük işletmelere) öneride bulunuyor...”

Bu paradoks aşılardan bölgede danışmanlık hizmetlerine yeterli talep beklenmemelidir. Söz konusu ifade aynı zamanda danışmanlıktaki ölçüğe de dikkat çekmektedir. İşletmelerle ilgili yayınların hemen hepsi büyük işletmelere yöneliktir. Uzmanların da büyük işletmeleri örnek alarak KOBİ'lere hizmet sunmaya çalıştığı söylenebilir. Kısaca mevcut danışmanlık ortamı KOBİ'lere, özellikle mikro ve küçük işletmelere hitap etmemektedir. Bu bağlamda küçük işletme (KOBİ) danışmanlığının geliştirilmesine ihtiyaç olduğu, bu hizmetlerin o danışmanlar tarafından verilmesi gerektiği söylenebilir.

Bu bağlamda sektör bazında danışmanlık ekiplerinin oluşturulması, bu ekiplerin sektörler tarafından kurulması ve KOSGEB'in nitelikli personel desteğinden de yararlanılması önerisi getirilmiştir. Bu öneri danışmanlık firmalarının belli konularda ihtisaslaşmasının önemine işaret etmektedir. Ancak, Tokat'taki danışmanlık firmaların bu ihtiyacın tam aksine portföylerine daha çeşitli işleri alma eğiliminde olduğu hususu ifade edilmiştir.

3.6. Etkinlik/Organizasyon İhtiyacı

Anket formunda Etkinlik/Organizasyon ihtiyacı;

- Girişimcilik kültürü ve iş fikirlerinin geliştirilmesi ve
- Firmaları çeşitli destek ve fırsatlardan haberdar etme

olmak üzere iki ana grupta toplanmıştır. Etkinlik/Organizasyon ihtiyacının ana gruplara göre dağılımı Tablo 9 da verilmiştir.

Tablo 9: Katılımcı Grupların Beyan Ettikleri Etkinlik ve Organizasyon İhtiyacının Konulara Göre Dağılımı (%)

Etkinlik/Organizasyon	Katılımcı Grupları				Toplam
	TESOB	TTSO	İşletme	Kamu	
Girişimcilik kültürünün geliştirilmesi	22,11	12,29	1,71	0,00	13,52
İş fikirlerinin geliştirilmesine katkı sağlama	20,45	19,19	11,60	62,62	19,56
Firmaları çeşitli destek/teşviklerden haberdar etme	17,77	25,11	54,61	37,38	26,56
Firmaları iş fırsatlarından haberdar etme	27,69	20,99	17,75	0,00	22,00
Firmaları iş ve bilgi paylaşım ağlarına dâhil etme	11,98	22,42	14,33	0,00	18,36
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kamu kesimi sadece İş fikirlerinin geliştirilmesine katkı sağlama ve firmaları çeşitli desteklerden/teşviklerden haberdar etme konularında ihtiyaç bildirmiş diğer seçenekleri ihtiyaç olarak belirtmemiştir.

3.6.1. Girişimcilik kültürü ve iş fikirlerinin geliştirilmesi

Girişimcilik kültürü ve iş fikirlerinin geliştirilmesi bağlamındaki hizmetler;

- Girişimcilik kültürünün geliştirilmesi ve
- İş fikirlerinin geliştirilmesine katkı sağlama

olmak üzere iki faaliyetten oluşmaktadır. Tablo 9 incelendiğinde TESOB yönetiminin bu iki faaliyet konusunda daha çok talepte bulunduğu görülmektedir. İşletmelerin “Girişimcilik kültürünün geliştirilmesi” ihtiyacına en düşük değeri (%1,71) vermesi dikkat çekmektedir. Kamu katılımcıların bu ihtiyaç konusunda talepte bulunmamasına rağmen “İş fikirlerinin geliştirilmesine katkı sağlama” ihtiyacına en yüksek değeri (%62,62) vermesi dikkat çekicidir. TESOB yöneticileri bu iki ihtiyaç konusuna yüksek oranda öncelik vermişlerdir. Bu iki faaliyet alanında TESOB ve TTSO ile birlikte çalışılabileceği görülmektedir.

Nitel verilerde girişimcilik kültürü ve iş fikirlerinin geliştirilmesi konusunda aşağıdaki ifadeler tespit edilmiştir.

"Girişimcilik kültürünün geliştirilmesi demişsiniz, çok önemli Şöyle istiyorlar

"Devlet bana parayı versin, nereye harcadığımı sorması" istiyorlar.

Girişimcilik olmazsa olmaz."

Bazı katılımcılar Tokat'ta gerçek girişimci potansiyelinin bulunduğunu ancak, bu potansiyelin harekete geçirilmesi için ciddi ve sistematik desteklere ihtiyaç olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda bir katılımcı: *"Sektörlerdeki açıklığı tespit etme konusunda İŞGEM'in olağanüstü katkı sağlayacağı kanaatindeyim"* derken, başka bir katılımcı bu fikri desteklercesine üretilecek mal veya hizmetin türü yanında işyeri seçiminde de yardımcı olunmasını ihtiyacını belirtmiş, bu ihtiyacın karşılanmasıyla, yan yana aynı işi aynı biçimde yapan işletmelerin oluşmasının önüne geçilebileceğini vurgulamış, ayrıca İŞGEM bünyesinde yatırım ofisi kurulmasını önermiştir.

Girişimcilik kültürünün geliştirilmesi eğitimin yanında kapsamlı etkinliklerin de düzenlenmesini gerektiren bir faaliyettir. Bu bağlamda İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve Üniversite ile işbirliği içerisinde çalışılıp, bireylerin küçük yaşlardan itibaren girişimciliği bir yaşam tarzı olarak benimsemelerine yardımcı olunmasını önemini vurgulamak gerekmektedir.

3.6.2. Firmaları çeşitli destek ve fırsatlardan haberdar etme

Firmaları çeşitli destek ve fırsatlardan haberdar etme bağlamındaki hizmetler

- Firmaları çeşitli desteklerden/teşviklerden haberdar etme
- Firmaları iş fırsatlarından haberdar etme
- Firmaları iş ve bilgi paylaşım ağlarına dâhil etme

olmak üzere üç faaliyetten oluşmaktadır. İşletmeler (%54,61) ve TTSO (%25,11) en yüksek oranda "Firmaları çeşitli desteklerden/teşviklerden haberdar etme" ye öncelik vermişlerdir. TESOB ve işletmelerin "Firmaları iş ve bilgi paylaşım ağlarına dâhil etme" hizmeti konusunda TTSO 'ya göre daha az istekli oldukları görülmektedir.

3.6.3. Finansman Kolaylığı İhtiyacı

Anket formunda Etkinlik/Organizasyon ihtiyacı;

- Yeni girişimcilere uygun şartlarda işyeri sağlama
- Finansal ve proje hazırlama desteği
- Ortaklık kültürü

olmak üzere üç ana grupta toplanmıştır. Finansman kolaylığı ihtiyacı ihtiyacının ana gruplara göre dağılımı Tablo 10 da verilmiştir.

Tablo 10: Katılımcı Grupların Beyan Ettikleri Finansman Kolaylığı İhtiyacının Konulara Göre Dağılımı (%)

Finansman	Katılımcı Grupları				Toplam
	TESOB	TTSO	İşletme	Kamu	
Özellikle yeni girişimcilere uygun şartlarda işyeri sağlama	13,35	17,27	14,94	0,00	14,82
Çeşitli destek ve teşviklerden faydalandırmak için proje hazırlama	24,21	37,50	41,88	0,00	32,02
Firmalara ortak olma	15,38	3,86	0,97	18,48	8,29
Yeni iş ortaklıkları oluşturma	17,65	10,91	7,47	39,13	13,71
Ortak pazarlama ağları oluşturma	7,01	19,55	6,49	21,74	12,25
Firmalara finansal destek sağlama	22,40	10,91	28,25	20,65	18,90
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

3.6.4. Yeni Girişimcilere Uygun Şartlarda İşyeri Sağlama

Tablo 12 de görüldüğü gibi firmaları yeni girişimcilere uygun şartlarda işyeri sağlama mevcut işletmeler ve kamu tarafından önemli bir ihtiyaç olarak belirtilmemesine rağmen TTSO ve TESOB tarafından kısmen talep edilmiştir. TTSO (%17,27) en fazla yeni iş yeri talep eden katılımcı olurken, bunu TESOB (%13,35) takip etmektedir. Bu verilere göre uygun şartlarda sağlanacak işyeri ihtiyacının halen bölgede mevcut olduğu söylenebilir.

Finansal ve proje hazırlama desteği

- Çeşitli destek ve teşviklerden faydalandırmak için proje hazırlama ve
- Firmalara finansal destek sağlama

olmak üzere iki faaliyetten oluşmaktadır. Çeşitli destek ve teşviklerden faydalandırmak için proje hazırlama faaliyeti (%32,02) toplamda en fazla seçilen faaliyet olmuştur. Söz konusu faaliyete işletmeler (%41,88) ve TTSO (%37,50) en yüksek oranda öncelik vermişlerdir. TESOB ve işletmelerin “Firmaları iş ve bilgi paylaşım ağlarına dâhil etme” hizmeti konusunda TTSO ‘ya göre daha az istekli oldukları görülmektedir. Firmalara finansal destek sağlama faaliyetine en yüksek (%28,25) oranda işletmeler öncelik vermiştir.

Çeşitli kurumlardan finansman sağlamak amacıyla hazırlanan projelerin niteliğinin düşüklüğü katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. KOBİ'lerin "ciddi danışmanlığa ihtiyaç var..." Çorum'daki, Samsun'daki, Amasya'daki adam "kendisine eli yüzü düzgün proje yazdırabileceği, ama ajansa proje yazdırabileceği birini bulabiliyor... Ama Tokat'ta..." bu konuda ciddi sıkıntılar var. Tokat'ın Kalkınma Ajansı desteklerinden düşük pay aldığına ilişkin veriler, bu görüşü desteklemektedir.

Ortaklık kültürü faaliyeti

- Firmalara ortak olma
- Ortak pazarlama ağları oluşturma
- Yeni iş ortaklıkları oluşturma

olmak üzere üç faaliyetten oluşmaktadır. Firmalara ortak olma faaliyeti toplamda en az oranda öncelik verilen faaliyet olarak dikkat çekicidir (%8,29). İşletmeler "firmalara ortak olma" faaliyeti %0,97, "Yeni iş ortaklıkları oluşturma" faaliyetini %7,47 ve "Ortak pazarlama ağları oluşturma" faaliyetini %6,49 oranlarında seçmişlerdir. Bu veriler bölgede faaliyet gösteren işletmelerde ortaklık kültürünün gelişmediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Nitel verilerde ortaklık kültürü konusunda aşağıdaki ifadeler tespit edilmiştir.

"Ortaklık dersiniz, çok büyük örnekleri var. Çok büyük parası olup ta birkaç kişi ortaya gelip memleketin en güzel yerlerini almayan ortaklarımız var. Niye? Ortaklık bilgisi, becerisi yok., bir araya gelemediler... tabi, şimdi herkes pişman. Bu örnekler var, herkes biliyor zaten. Konya'da 10 tane kötü örneği varsa 10 tanede iyi örneği var... Ama Tokat'ta bir iyi örneği yok Ben mesleğim dolayısıyla kalfalarımınla çıraklarımınla topladım. Bunu ben bir oda başkanı olarak topladım, gel atölye kuralım. Şimdi bunu ben bir iki cesaretli kişiyle bir oda başkanı olarak başarsaydım, o insanlar buraya da güvenir birikirlerdi. Tokat'ta kötü örnekler var, ortaklaşma babındabirçok öyküler dinlemiştik. Bunları ortadan kaldırmak için neler yapılabilir? Var olan işletmeler neden kapanmış, nasıl etkileri olmuş Tokat'a sosyal yapıda, onları araştırmamız, onları çözmemiz gerekiyor. Bizim beş tane ilçe, hepsi ben iddiasında."

Tokat'ta ortaklık kültürünün gelişmediği genel kabul gören bir söylemdir. Ancak bu söylem ortaklık kültürüne ihtiyaç olmadığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Ortaklığa isteklilik olmadığı söylenebilir, ancak ihtiyaç olmadığı söylenemez. Nitekim

bir katılımcının aşağıdaki ifadeleri bölgede ortaklık kültürünün geliştirilmesine olan ihtiyacı açık biçimde ortaya koymaktadır:

“Bu sektörler ölçeği yakalayacak şekilde ortaklaşma yapmak zorundadırlar, bir an önce. Yaparlarsa ayakta kalacaklar, yoksa tasfiye kaçınılmaz.”

Nitekim bazı katılımcılar şimdiye kadar yaşanan acı tecrübelerin incelenerek onlardan ders almak suretiyle yeni ortaklıkların kurulmasına ortam hazırlanmasına vurgu yapmışlardır.

3.7. Diğer Fırsatlar

TİŞGEM'e tahsisli 63 dönümlük arsanın 10 dönümüne tesis kurulmuştur. Geriye kalan 53 dönümlük arsanın TİŞGEM'e gelir sağlayacak biçimde değerlendirilmesi faydalı olacaktır. Derinlemesine görüşmelerde şehir içerisinde sıkışmış bazı işletmelerin 200, 300 m²'lik yerlere taşınıp büyümek istediklerini ancak kiranın altından kalkamadıkları ifade edilmiştir. TİŞGEM arsasında orta büyüklükte işyerleri yapılması halinde onların buraları tercih edip etmeyecekleri sorusuna ise *“başlangıçta uygun fiyatlarla sunulursa”* gelirler cevabı alınmıştır. TİŞGEM arsasının kuruma sürekli gelir sağlayacak tesislerle değerlendirilmesi önemli görülmektedir.

Tokat OSB, henüz gelişmemiş durumda olmakla beraber, yetkililerin burayı canlandırmak için büyük bir gayret içerisinde olduğu görülmüştür. OSB'lerin canlandırılmasında işyerleri kadar sosyal tesislerin de önemli olduğu bilinmektedir. Sergi alanı, konferans salonu ve diğer özellikleriyle TİŞGEM tesisinin OSB'nin tümüne hizmet verecek şekilde düzenlenmesi kullanıma hazır hale getirilmesinin önemli bir ihtiyaç olduğu kanaatine varılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

TİŞGEM'in yürütebileceği faaliyetler konularında Tokat'ta ciddi bir ihtiyaç bulunduğu, ancak bu ihtiyacın henüz yeterince farkında olunmadığı söylenebilir. Farkındalık düzeyinin işletme ölçeğine paralel olarak yükseldiğini de belirtmek gerekmektedir. Farkındalık düzeyinin düşüklüğü yanında, bu konularda şimdiye kadar sunulan hizmetlerin nitelik açısından yetersizliğinden kaynaklanan olumsuz algıların mevcudiyeti de fark edilmiştir.

Bu bağlamda ihtiyaçların talebe dönüştürülebilmesi için farkındalık düzeyinin yükseltilmesi yanında sözü edilen olumsuz algıların giderilmesine yönelik stratejilerin geliştirilip uygulanması gerekmektedir.

Araştırma bulgularından hareketle TİŞGEM için geliştirilen öneriler aşağıya çıkartılmıştır.

Eğitim

Tokat'ta yetişkinlerin ortalama eğitim düzeyinin düşüklüğü eğitim konusundaki talebin düşüklüğü sonucunu doğurmaktadır. Özellikle Tokat dışındaki firmaların Tokat'ta açtığı işletmeler, bu konudaki talebin yükselmesinde önemli rol oynayabileceği kanaatine varılmıştır.

Bölgedeki işgücünün eğitimi önemli bir ihtiyaçtır, ancak bu ihtiyacın talebe dönüştürülmesi için ciddi çalışmalara gerek duyulduğu da unutulmamalıdır. Bu bağlamda sunulacak eğitim hizmetinin yanında bu eğitimin işletme stratejileriyle ilişkilendirilip firmaya kısa sürede somut fayda sağlamasının da önemine dikkat çekmek gerekmektedir. Bu konuda çalışanların eğitimi öncelikli görülmektedir.

TİŞGEM'in eğitim konusunda yapabileceği çalışmalara ilişkin öneriler aşağıda sunulmuştur:

- Firmaların eğitim ihtiyaç analizi ve eğitim planlaması yapmasına destek sağlayacak faaliyetler
- Firmalara işbaşında eğitim hizmetlerin sunulması
- Çalışma becerileri kurslarının düzenlenmesi
- Çalışanlar için meslek kurslarının düzenlenmesi
- Kişisel gelişim kurslarının verilmesi
- Eğitim amaçlı personel değişimi programları
- Firma yöneticileri ve sahipleri için "işletme yönetimi", "finansal okuryazarlık", "ARGE-İnovasyon", vb. eğitimler
- Uygulamalı girişimcilik eğitimi yanında Girişimcilik kültürünün geliştirmeye yönelik kurslar
- Muhasebecilerin eğitimi
- İşgücü eğitimi

Danışmanlık

Bölgede danışmanlık talebinin oluşturulması, zaman alacak bir çalışma gibi görülmektedir. Bu kapsamdaki faaliyetlerin uzun bir zaman perspektifi içerisinde planlanması gerekmektedir. Özellikle danışman ihtiyacına ilişkin olumsuz algıların ortadan kaldırılması için kısa sürede kâra odaklanan çalışmaların zarar getireceği göz

önünde tutulmalıdır. Bu hizmetin farklı bir konsepte sunulması gereğine de dikkat çekmek gerekmektedir.

TİŞGEM'in danışmanlık konusunda yapabileceği çalışmalara ilişkin öneriler aşağıda sunulmuştur:

- İş geliştirme danışmanlığı
- Firmalara insan kaynakları danışmanlığı
- İşletmelere kurumsal danışmanlık
- Yönetim danışmanlığı
- Yatırım ofisi

Etkinlik/Organizasyon

TİŞGEM'in aşağıda belirtilen etkinlikler/organizasyonları yapabileceği düşünülmektedir:

- Firmaları çeşitli konularda bilgilendirme ağı oluşturma
- Girişimcilik kültürünün geliştirilmesine yönelik toplantılar, yarışmalar düzenleme
- Fuar, sergi vb. organizasyonlar

Finansman Kolaylığı

TİŞGEM'in finansman kolaylığı sağlama konusunda yapabileceği çalışmalara ilişkin öneriler aşağıda sunulmuştur:

- Firmaların finansmana erişimini kolaylaştıracak projeler hazırlama ve uygulamalara rehberlik etme

Diğer Fırsatlar

TİŞGEM'in sürdürülebilirliğine finansal kaynak sağlayabilmek amacıyla aşağıdaki faaliyetler önerilmektedir.

- TİŞGEM arazisinin kuruma sürekli gelir sağlayacak biçimde değerlendirilmesine ilişkin bir fizibilite çalışmasının yapılması
- TİŞGEM tesisinin OSB yönetimi ve işletmeleri tarafından toplantı, sergi, vb. faaliyetler için kullanılacak biçimde yapılandırılması

Yukarıda sayılan ihtiyaçları dikkate alarak TİŞGEM'in yapılanması için KOSGEB ve diğer kuruluşların gerekli çalışmaları yaparak bir an önce söz konusu kuruluşu faaliyete geçirmeleri Tokat halkının yararına olabilecektir.

KAYNAKLAR

- Akpınar, S. (2009), Girişimciliğin Temel Bilgileri, 1. Basım, Umuttepe Yayınları No: 11, İşletme-Muhasebe Dizisi: 4, ISBN: 978-605-5936-12-9, Kocaeli.
- Altun, A.; Küçükturan, G.; Akbaba Altun, S.; Avcı , S.; Tekmen, B.; Yiğitcan, Ö. ve Temiz, N. (2009), Okul Öncesi Eğitimde Bilgi, Tutum ve Uygulama Araştırması, UNICEF Yayınları, ISBN: 978-92-806-4470-8, Ankara.
- CEYGEM, (2012), Ceyhan İş Geliştirme Merkezi Broşürü, Adana.
- Kırım, A. (2012), Bana Bir Akıl Ver Hocam, Rekabette Öne Geçmek İçin Nasıl Fark Yaratırız, İkinci Baskı, Sistem Yayıncılık: 702, ISBN: 978-975-322-602-8, Bağcılar-İstanbul.
- KOSGEB, (2008), Kadın Girişimcilere Destek Projesi, İş Geliştirme Merkezi Yönetim El Kitabı (Basılmamış).
- Osterwalder, A. & Pigneur, Y. (2010), Business Model Generation: A Handbook for Visionaries, Game Changers, and Challengers, Wiley: 2010 ISBN: 978-0-470-87641-1.
- Patton, Q. M. (1990), Qualitative Evaluation Methods, Second Edition, SAGE Publications, Inc., ISBN: 0-8039-3779-2, USA.

1929 Büyük Bunalımı ve 2008 Küresel Krizinde Uygulanan Politikaların Karşılaştırılması

Salih Barışık¹, Abdullah Barış²

Öz 1929 Büyük Bunalımı'nın dünyanın gördüğü en büyük ekonomik kriz olduğu konusunda birçok iktisatçı hemfikirdir. Ekonomik krizle mücadelede tecrübe eksikliğiyle uygulanan ekonomi politikaları, Büyük Bunalımın derinleşmesi ve süresinin uzamasına neden olmuştur. 2008 yılında finansal piyasalarda başlayan küresel kriz pek çok açıdan 1929 Büyük Bunalımı'na benzetilmektedir. Ancak dünya genelinde krize karşı alınan tedbirlerin etkinliği ve krizin derinleşip süresi uzamadan kontrol altına alınması önceki krizlerden ders alındığını göstermektedir. Bu çalışmada 1929 Büyük Bunalımı ile 2008 küresel krizlerinin nedenleri, etkileri ve krizden çıkış için uygulanan politikaların karşılaştırılması yapılmıştır. Bu bağlamda bu iki krizin birbiriyle karşılaştırılması gelecek dönemlerde ortaya çıkabilecek olası krizlerin önlenmesi, etkilerinin azaltılması ve krizden çıkışın hızlanmasına bilgi desteği sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Küresel Kriz, 1929 Büyük Bunalımı, Krize Karşı Uygulanan Politikalar

The Comparision of Policies Implemented Against the Great Crisis of 1929 and 2008 Global Crisis

Abstract Many economists agree that 1929 Depression is the biggest economic crisis the world has ever seen. In this period, economic policies implemented to struggle with the economic crisis is seen to lead the Depression to deepen and crisis period to extend. The global crisis began in the financial markets in 2008 resembles the 1929 Depression in many respects. However, 2008 crisis differs according to the efficiency of actions taken to prevent and to control the crisis. The aim of this paper is to compare the economic crises occurred in 1929 and 2008 according to their causes effects and also policies implemented to overcome the crises. In this context, the comparison with each of these two crisis, preventing and mitigating the effects of the potential crises that may arise in the future and provide information support to accelerate the exit from the crisis.

Keywords: Global Crisis, 1929 Depression, Policies Implemented Against the Crisis

¹ Prof.Dr. Gaziosmanpaşa Üni. İ.İ.B.F. İktisat Bölümü. e-mail: salih.barisik@gop.edu.tr

² Arş.Gör. Gaziosmanpaşa Üni. İ.İ.B.F. Maliye Bölümü. e-mail: abduallah.baris@gop.edu.tr

GİRİŞ

2007 ortalarında ABD’de finans piyasalarında başlayan kriz, kısa bir sürede reel sektöre ve tüm Amerikan ekonomisine hatta tüm dünyaya yayılmış küresel bir finansal krize dönüşmüştür. Krizin etkileri 2008’de çok daha derinden hissedilmeye başlanmış Eylül 2008’de Amerika’nın en köklü kuruluşlarından Lehman Brother’sın iflasını açıklamasıyla, krizin geçici bir dalgalanma olmadığı görülmüş, krizin etkileri ve yayılma hızı artmıştır.

Dönemin FED Başkanı Ben Bernanke yaşanan krizle ilgili olarak "ADB ve dünyanın geri kalanında finansal sistemler, özellikle para ve kredi piyasaları olağanüstü stres altındadır. Birçok banka ve banka dışı finansal kuruluşlar büyük kayıplar vermiştir." (Bernanke, 2008) tespitinde bulunmuştur. Bernanke 2009’da gelinen durumu ise "ABD ve diğer ülkelerde kredi patlamasının çöküşü ve konut piyasalarındaki ilgili sorunlar, varlık değerleri ve kredi koşullarının kötüleşmesine yol açmış ve iş ve tüketici güvenini ağır bir şekilde zedelemiştir." (Bernanke, 2009) şeklinde değerlendirmiştir. Gerçekten, 2009 yılında dünya ticareti %10’un zerinde daralırken, ABD ekonomisi % 2.6, Euro Bölgesinde % 4.1, Türkiye ekonomisi ise %4.7 küçülmüştür.

2008 Küresel Krizi, 1929 Büyük Bunalımı gibi ABD’de finansal piyasalarda başlamış ve kısa sürede tüm dünyada etkilerini hissettirmiştir. Finansal sektörle karşılıklı bağımlılığının bir sonucu olarak reel sektöre de yansımıştır. Her iki krizin nedenleri ve etkileri birbirine benzerlik göstermektedir. Ancak, uygulanan politikalar açısından önemli farklılıklar söz konusudur.

Bu çalışmada, 1929 Büyük Bunalımı ile 2008 Finansal Krizi nedenleri, etkileri ve krize karşı uygulanan politikalar karşılaştırılmıştır. Çalışmada önce 1929 Büyük Bunalımı’nın nedenleri ve dünya ekonomisini etkileyen sonuçları ile Büyük Bunalımdan çıkış için uygulanan politikalar incelenmiştir. Daha sonra 2008 Finansal krizi aynı kapsamda ele alınmıştır. Son olarak bu iki kriz başlangıç ve etkileri ile krize karşı uygulanan ekonomi politikaları açısından karşılaştırma yapılmıştır.

1. 1929 BÜYÜK BÜYÜK BUNALIMI

Kindleberger (2007)’in belirttiği gibi, iktisat literatüründe krizlerden daha geleneksel bir konu hemen hemen yoktur (Kindleberger, 2007: 5). Kapitalizmin doğası gereği krizler kaçınılmaz olarak yaşanacak dönemlerdir. 1929 Büyük Bunalımı’nın

dünya tarihinde yaşanan en derin ve etkili ekonomik kriz olduğu konusunda çoğu iktisatçı hemfikirdir.

1.1 1929 Büyük Bunalımının Nedenleri

Dünya Ekonomisinde tüm ülkelerde aynı düzeyde olmasa da Birinci Dünya Savaşından sonraki yıllar önemli gelişmelere sahne olmuştur. Savaş sonrası ilk yıllarda, ülkelerin savaş sırasında eksilmiş veya yok olmuş dayanıklı tüketim malları ve sermaye stoklarını karşılayabilen bir gelişmeyle, genellikle hızlı bir iktisadi büyüme yaşanmıştır. 1921 yılına kadar devam eden bu büyüme, stokların karşılanması ve talebin azalmasıyla kısa bir süre yavaşlamıştır (Tekeli ve İlkin, 2009: 3). Bu açıdan, 1929 Büyük Bunalımının yaşanmasında Birinci Dünya Savaşı sonrası meydana gelen gelişmeler önemli bir role sahiptir.

ABD'de üretimin hızlı bir şekilde arttığı savaş sonrası dönemde Avrupa'ya ekonomik toparlanma için birkaç yıl gerekli olsa da denizaşırı ülkeler sanayisini geliştirmeye devam etmiş hatta bu gelişmeyi gümrük duvarlarıyla korumaksızın sürdürmüşlerdir. Avrupa'nın yeniden kuruluşu tamamlandığında dünya genelinde üretim fazlası ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu aşırı üretim sonucunda fiyatlarda ciddi çalkantılar meydana gelmiştir (Nere, 1980: 45-46). 1919 ve 1920'li yıllarda yaşanan kısa ve etkili aşırı büyümenin (Boom) başlıca sebebi savaş yıllarında tükenen malların yerine konmak üzere yapılan büyük alımlardır. Bu aşırı büyüme, banka kredileri ve spekülasyonların artırdığı taleple beslenen bir büyüme olmuştur (Gürsoy, 1998: 41-42). Bu dönemde ABD savaş sonrasında ekonomilerini yapılandırmak isteyen her ülkenin başvurduğu merkez olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ABD'yi dünyanın en büyük gücü haline getirmekle kalmamış, aynı zamanda tüm dünyanın en alacaklı ülkesi konumuna da getirmiştir (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 86-87).

1922-1929 arası büyüme, özellikle ABD'nin sanayisini teşvik ettiği kadar, finansal araçlarla desteklenen borsa spekülasyonu ve kredi spekülasyonunu doğurmuştur. 1927'den itibaren borsa endeksi ile ekonomik faaliyetler endeksi arasındaki fark tehlikeli bir şekilde büyümüştür (Rosier, 1991: 50). ABD menkul kıymetler borsasında 1920'li yıllarda yükseliş devam etmiş, 1927'den itibaren ise hız kazanmıştır (Galbraith, 2009: 21-22). Böylece ekonomi içerisinde oluşan balonlar büyümeye devam etmiştir.

Ekonomik büyümenin hızlı olduğu bu yıllarda gayrimenkule olan talepte önemli bir artış yaşanmıştır (Tekeli ve İlkin, 2009: 8 ; Gürsoy, 1989: 65-66). Bu dönemde gayrimenkule olan talebin önemli bir kısmı spekülasyon güdülerle gerçekleşmiştir.

Sanayileşmesini gerçekleştirememiş ve ekonomisi tarıma dayalı Türkiye gibi ülkelerde ise tarımsal üretim artmıştır. Bu ülkelerde tarım sektörü ülkenin besin kaynağı olmasının ötesinde en önemli istihdam kaynağı olmuştur (Topuz, 2007: 381). Dünya tarım ürünleri üretiminin artmasında Sovyetler Birliği'nin dünya pazarlarına sunduğu buğday miktarının artışı da önemli rol oynamıştır (Çolak, 2009: 52).

Bu döneme dair önemli diğer bir dönüşüm ise, pek çok ülkenin Altın Standardı para sistemini terk etmesidir. Savaş sonrası şiddetle paraya ihtiyaç duyan Avrupa ülkeleri altın standardını terk ederek karşılıksız para basmaya başlamış, bunun sonucunda Avrupa'da enflasyon hızlı bir şekilde yükselmeye başlamıştır. Bu durum ayrıca, yatırımcıların tasarruflarını karşılıksız para basılan piyasalardan, altın standardını koruyan Amerikan bankalarına kaydırmalarına neden olmuştur (WTO, 2013: 51). Böylece Amerika'da ciddi bir likidite bolluğu yaşanmaya başlamıştır. ABD borsasının hızlı yükselişin önemli nedenlerinden birisi de bu likidite akışı olmuştur (Eğilmez, 2010: 57).

1920'li yıllarda ülkelerin yeni kurulan sanayilerini koruyabilmek amacıyla gümrük vergilerini anormal derecede yükseltmeleri nedeniyle bütün dünyada gümrük tarifeleri aşırı yükselmiştir. Gümrük tarifelerindeki aşırı yükseliş dünya ticaretini olumsuz etkilemiştir (Gürsoy, 1989: 53).

1.2 Krizin Gelişimi ve Etkileri

1929 Büyük Bunalımının dünya genelinde yıkıcı etkileri her alanında hissedilmiştir. Krizden en fazla merkez ülkeler olarak bilinen sanayi ürünleri üreten, dünya genelinde ekonomik ve politik liderlik rolü üstlenen ülkeler etkilenmiştir.

1.2.1. 1929 Büyük Bunalımı'nın Başlangıcı ve ABD Ekonomisine Etkileri

1928'den sonra ABD'de düşük faiz hadlerinin de etkisiyle ülke dışı borç akımı yavaşlarken menkul değerler borsasında spekülasyon hareketleri hızlandırmıştır. New York Borsası'nda her gün 5 milyona yakın hisse senedi el değiştirirken, hisse senetleri getirileri için değil değerlerindeki artışlar nedeniyle tercih edilmiştir. Öyle ki, bazı hisse senetleri dört yılda dört kat yükselmiştir. 24 Ekim 1929'da 16 milyon hisse senedinin %50-90 değer kaybıyla satılması büyük düşüşü başlatmıştır. Bu keskin düşüşün

ardından bankaların yüksek değerlerle hisse senedi alışı ise, düşüşün devam etmesiyle bankaları iflasa yaklaştırmıştır (Tekeli ve İlkin, 2009: 12).

Kriz kısa bir süre içinde, sermaye piyasalarından mal piyasalarına tüm ekonomiyi etkisi altına almıştır. Üretim, fiyatlar, kârlar, ücretler dolayısıyla satın alma gücü ve buna bağlı olarak toplam talep düşmüştür. Ayrıca, ekonomi içinde iflaslar ve işsizlik artmıştır. 1930 yılından sonra iflasların artması ve yatırımların azalmasının etkisiyle işsizlik, toplam talebi düşürmüştür. ABD'deki işsiz sayısı, 1933 yılında 14 milyona ulaşmıştır. Sanayileşmiş ülkelerin tamamında ise 30 milyona yakın çalışan işsiz kalmıştır (Albertini, 1995: 98). Büyük Bunalımla birlikte işsizlik görülmemiş oranlara yükselmiştir. 1923-29 yılları işsizlik oranı ortalaması 3.3 iken 1932'de bu oran 23.6'ya 1933'de ise %24.9'a yükselmiştir. Kısa bir süre içerisinde hızla artan işsizlik oranı, tek haneli rakamlara ancak 1940'lı yılların başında gerilemiştir.

Büyük Bunalım'ın çıkış yeri ve en fazla etkilenen ülke olan ABD'de, 1929 yılında 103 milyar dolar olan GSYH yalnızca üç yıl içinde %45'nin üzerinde azalarak, 1933'de 56 milyar dolara gerilemiştir. ABD savaş yılları ve sonrasında elde ettiği ticaret hacmini yitirmiştir. 1929'da 11.5 milyar dolar olan toplam dış ticareti 1933'de 3.9 milyar dolara kadar gerilemiştir. İhracattaki düşüş ise toparlanmanın gecikmesini açıklar niteliktedir. Ülkelerin sanayilerini korumak amacıyla yükselttikleri gümrükler yalnızca ABD'de değil tüm dünyada ihracatı daraltmıştır. Ayrıca toplam ticaretin GSYH içerisindeki payı da düşüş göstermiştir.

1929 Büyük Bunalımı, yalnızca uluslararası ticarete değil ekonominin tüm enstrümanları üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. İhracat ve ithalatın yanı sıra tüketim ve yatırım harcamaları önemli boyutlarda azalmıştır. Büyük Bunalımın en derinden yaşandığı yıl krizin üçüncü yılı olan 1932'dir. Bu yılda ABD ekonomisi %23 küçülmüştür. Bu yıl içerisinde özel yatırımlar önceki yıla göre yaklaşık %78, 1929'a göre ise yaklaşık %90'nun üzerinde azalmıştır. İhracatın ulaştığı en düşük değer ise yine bu yıl gerçekleşmiştir. Uluslararası ticarete yaşanan sorunlardan bir diğeri tarımsal fiyatlardaki önemli düşüşlerdir. Tarımsal ürün fiyatlarında 1929 yılında başlayan düşüş, 1933'e kadar devam etmiştir. Bu dönemde tarım ürünlerinin fiyatlarında yaklaşık %65 düşüş yaşanmıştır. 1929 Büyük Bunalımı öncesinde dünyadaki en güçlü ekonomiye sahip ülkesi konumunda olan ABD ekonomisinin kaybettiklerini geri kazanması ve eski seviyesine gelmesinin on yıldan fazla sürmüştür.

1.2.2. 1929 Büyük Bunalımı'nın Dünya Sanayi Üretimine Etkisi

1920'li yıllar sanayi üretiminin hızlı bir şekilde arttığı bir dönemdir. ABD'de sanayi üretim %80, Fransa'da ise %100'den fazla artmıştır (Unay, 1988: 82). 1929 yılında Büyük Bunalım'ın başlamasının ardından, 1929-1932 yılları arasında sanayi üretimi ABD'de %50, Almanya'da %40 Fransa'da %30 ve İngiltere'de %10 olmak üzere tüm dünyada azalmıştır (Yıldırım ve Karaman, 2001: 12).

Bu dönemde dikkat çeken diğer bir gelişme ise batılı kapitalist ülkelerde daha önce görülmemiş büyüklükte bir kriz yaşanmaktayken Sovyetler Birliği'nin krizden etkilenmeden gelişmeye devam etmesidir. Bu durum sosyalist ekonominin başarısı olarak rejim için çok güçlü bir propaganda aracı olmuş, buhrandan kurtulmaya çalışan kapitalist yöneticiler için siyasi ve ideolojik bir boyut kazanmıştır (Tekeli ve İlkin, 2009: 15). 1929-1936 arasında dünyanın büyük kısmı, özellikle kapitalist ekonomiler büyük bir durgunluk içindeyken, Sovyet sanayii üç kat büyümüştür. Bu kazanımlar, 1930-1935 yıllarında ideolojisi ne olursa olsun tüm araştırmacıları, Sovyet ekonomisini incelemeye yöneltmiştir (Bakırtaş, ve Tekinşen, 2004: 91). Büyük Bunalım dünya sanayi üretimindeki ülke paylarının da değişmesine neden olmuştur. 1928'de ABD, İngiltere ve Almanya dünya sanayi üretiminin yaklaşık %60'ına sahipken, bu oran 1932'de yaklaşık olarak %50'nin biraz üstüne kadar gerilemiştir. Buna karşılık aynı dönemde Sovyetler Birliği 1928'de %4.2 olan payını 1932'de %11'e çıkarmıştır.

Yaşanmakta olan Büyük Bunalımla birlikte, ekonomik zorluklar finansal zorluklarla birleşmiş, yaygın finansal dalgalanmalar ve rekabetçi devalüasyonlar karşısında, ülkeler ithalatı yavaşlatmak ve ödemeler dengesini güçlendirebilmek amacıyla ithalat üzerine kısıtlamalar getirmiştir (WTO, 2013: 51). Romer (2003)'e göre korumacı politikalar hammadde ticaretinde dünya fiyatlarının aşırı düşüşüne katkıda bulunmuş, özellikle Afrika, Asya ve Latin Amerika'da birincil emtia üreten ülkeler için ödemeler dengesinde ciddi sorunlara neden olmuştur (Romer, 2003: 5-6).

1930 yılında ABD'de kabul edilen Smoot-Hawley kanunuyla birlikte ABD ve tüm dünyada korumacı ticaret politikalarının artışı yanında yeni birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır. Smoot-Hawley ile getirilen yeni tarifeler tarım ürünleri üzerindeki dış rekabetin etkisini azaltarak çiftlik gelirlerini artırmayı amaçlamıştır. Ancak, diğer ülkeler ticari dengesizlikleri gidermek için karşı düzenlemelerde bulunmuşlardır. Artan işsizlik, talepte yaşanan düşüş, çöken bankacılık gibi sorunlar yükselen korumacılık ve ekonomide ulusalcı yaklaşımlara eklenmiştir. Düşen fiyatlar ve yabancı rekabetten çiftçileri korumak amacıyla gümrük tarifelerini olağanüstü yükselten

Smoot-Hawley Yasası kabul edilmiş, sonuç olarak ülkeler arasında yaşanan ticaret savaşları neticesinde dünya ticaret tarifeleri %25 oranında artmıştır. Yeni ticaret bariyerleri ve çöken talebin etkisiyle uluslararası ticaret 1929 ile 1934 arasında üçte iki oranında daralmıştır. (WTO, 2013: 51). Büyük Bunalımı'nın başladığı 1929 yılından itibaren uluslararası ticaret hızlı bir şekilde azalmış 1933 yılına gelindiğinde toplamda %66.9 düşüş göstermiştir.

Stoklardaki artış ve uluslararası ticaretteki daralma en çok işsizlik oranları üzerinde etkisini göstermiştir. 1929 yılında ABD'de işsizlik oranı %3.2 olarak gerçekleşmesine karşın 1933 yılına kadar bu oran artarak %24.9'a yükselmiştir. Benzer bir şekilde Almanya'da kriz öncesi dönemde %8.6 olan işsizlik 1932'de 5 kat artarak %43.8'e kadar yükselmiştir. İngiltere'de ise bu oran yaklaşık 2 kat artarak %22'ye ulaşmıştır.

1.3. 1929 Büyük Bunalımının Yayılması

Birinci Dünya savaşı sonrasında ABD ekonomisinin dengesini büyük ölçüde Avrupa'ya verdiği borçlar, Avrupa'daki denge ise ABD'den alınan borçlarla sağlanmıştır. Baş gösteren ekonomik sıkıntılar nedeniyle ABD'den dışarıya para nakli kesilmesiyle ekonomik kriz dünyaya yayılmaya başlamıştır. Wall Street'teki sıkıntılar ve para sistemi sorunlarının yanı sıra tarım ürünleri piyasasındaki çalkantıların krizin yayılmasında önemli bir etkisi olmuştur. 1931 yılında etkileri itibariyle en derin noktaya ulaşan bunalımın en önemli nedeninin aşırı üretimden ve stoklardaki aşırı artıştan kaynaklandığı savunulmaktadır (Tekeli ve İlkin, 2009: 13).

1929 Büyük Bunalımı'nın yayılmasındaki en önemli faktör uluslararası ticaretin büyük boyutlarda daralmasıdır. ABD'de banka iflasları nedeniyle para arzının %33 azalması ve gümrük vergilerinin olağanüstü artmasını, diğer ülkelerin gümrük vergilerini benzer şekilde artırması takip etmiştir. Bu durum, krizin yayılmasındaki en önemli etken olarak gösterilmektedir (Öz, 2009: 4). Dönemin ekonomistleri ve yöneticilerinin tecrübesizliği, ekonominin müdahaleye gerek olmaksızın kendiliğinden dengeye geleceğinin beklenmesi ve denk bütçe anlayışına sadık kalınması alınan önlemlerin gecikmesine dahası etkisiz kalmasına neden olmuştur.

1.4. 1929 Büyük Bunalımına Karşı Alınan Önlemler

1929 Büyük Bunalımı, başlangıçta dünya ekonomilerinde daha önce yaşanan krizler gibi algılanmıştır. O dönemde pek çok iktisatçıya göre, bunalımın nedeni kârlardaki azalmadır. Ekonomideki daralma karşısında çoğu klasik iktisatçı, kârları

arttırmak gerektiği fikrine uygun olarak hükümetlere, fiyatlardaki düşüşe paralel ücretlerin ve faiz oranlarının indirilmesini önermiştir. Ayrıca, sağlam bir para olmaksızın canlanmanın olmayacağı düşüncesinden hareketle, bütçede tasarruf yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu liberal öneriler Büyük Bunalım'a karşı dünya genelinde ilk uygulanan önlemler olmuştur. Gerçekte ise bu önlemler, toplam talebin azalmasına neden olarak Büyük Bunalımın şiddetini arttırmıştır (Albertini, 1995: 98).

Yaşanan Büyük Bunalımın uzaması ve geleneksel yöntemlerin işe yaramadığının görülmesi ülkeleri kendi içlerinde bazı tedbirler almaya yönlendirmiştir. Bu dönemde yaşanan ekonomik koordinasyonsuzluğun da bir sonucu olarak ülkelerin kendi ekonomilerini kurtarmak için aldıkları koruyucu önlemler, dünyada uluslararası ekonomik ilişkilerin zarar görmesine, böylece dünya ekonomisinin küçülmesine neden olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2009: 7).

Koruyucu önlemlerin her ülke tarafından kendi ölçülerinde alınmaya başlaması yalnızca ithalat oranlarını değil aynı zamanda ihracat oranlarını düşürmüştür. Amerikan ekonomisinde krizle birlikte yaşanan daralma zaten sert olduğu öne sürülen gümrük himayesinin 1930'da ciddi bir şekilde güçlendirilmesiyle daha da ağırlaşmış, uygulanan politika sonucunda ihracat ithalattan daha fazla dalmıştır (Nere, 1980: 75). Devletlerin kendi ulusal piyasalarını ve paralarını dünya ekonomisindeki belirsizlik ve olumsuz akımlardan korumak için giderek yükselen engeller uygulamaya koyması ve korumacılık anlayışı ekonomileri içe kapalı hale getirmiştir (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 89).

ABD Roosevelt'in göreve gelmesiyle yoğun bir faaliyete başlamış ve New Deal Plan kapsamında 100 gün içerisinde ekonomik hayata ilişkin 13 önemli kanun çıkarılmıştır. Bu bağlamda, devletin banka sistemini kontrol altına almasına imkân verilmiş, altına ambargo konulmuş, altının yurt dışına çıkarılması önlenirken ülke içerisindeki altının devlet tekelinde toplanması amaçlanmıştır. Büyük iş çevrelerinin kartelleşme yoluyla kendi kendilerine düzenleme yapmalarına olanak sunulmuştur. İşçilerin toplu iş sözleşmesi imkânlarını ve büyük işçi birliklerinin desteklenerek, gelişmesi teşvik edilmiştir. Tarım kesiminde üretim düzeyi ve fiyatların belirlenmesinde devlete önemli ve aktif rol verilmiştir. Bankalara, sanayiye ve ipotek altında bulunan ev ve çiftliklere büyük kredi imkânları sağlanmıştır. Bankaların sermayesine ortak olmak suretiyle bankaların kurtarması amaçlanmıştır (Tekeli ve

İlkin, 2009: 19-22). En öncelikli konu ise kredi sisteminin kurtarılması olmuş, batmakta olan bankaları kurtarmak amacıyla devletin bu bankaların sermayesine ortak olması sağlanmıştır (Nere, 1980: 110-111)

Bu düzenlemelere ilave olarak çok büyük bir sorun olan işsizliğin önlenmesi için yarım milyon işsize ordu kontrolünde ağaçlandırma çalışmalarında iş sağlanmış, büyük baraj yatırımlarına başlanmıştır. Ancak Roosevelt klasik iktisadi yaklaşımın denk bütçe prensibine bağlı kalması nedeniyle işsizlik sorununu daha ciddi boyutlarda çözecek politikalar üretememiştir (Tekeli ve İlkin, 2009: 20).

1930 yılının başında, İngiltere'deki İşçi Partisi, Keynes başkanlığında bir komisyon kurmuştur. Bu komisyon, ülke içerisinde kamu yatırımlarının artırılması, ihracata prim verilmesi, ithalatın kontrol altına alınması ve gümrük vergilerinin yükseltilmesini önermiştir. 1930 yılında yürürlüğe giren konut kanunu ile kenar mahallelerin imar teşvikiyle inşaat faaliyetleri %70 oranında artmıştır. İngiltere parasının değerini %30 düşürerek, dolar ve frankın sterlin üzerindeki baskısı hafifletilmiş, böylece dış ticarete avantaj sağlamayı amaçlamıştır (Tekeli ve İlkin, 2009: 18). İngiltere'nin devalüasyonla dış ticarete parasının değerini koruyan ülkelere karşı avantajlı bir pozisyon elde etmesi, birçok ülkenin bu yola başvurmasına neden olmuştur (Nere, 1980: 99). 1932'de ise deflasyonist para politikaları terk edilerek, ucuz (genişletici) para politikasını uygulamaya koymuştur (Tekeli ve İlkin, 2009: 18).

Dış ticaretin daralmasından en fazla zarar gören ülkelerden biri olan Almanya, yalnızca kambiyo kontrolleri ve mal alış verişi üzerinde değil, aynı zamanda hizmet alış verişleri, sermaye ve insan geçişleri üzerinde de kısıtlamalar koymuştur (Nere, 1980: 99). 1933'ten itibaren istihdamın artırılması amacıyla bayındırlık hizmetlerine hız verilmiş, Almanya'nın ünlü otoyolları yine bu dönemde yapılmıştır. Bu sayede, işsizlik sorunu büyük ölçüde çözümlenirken, güçlü demir yolları nedeniyle gelişme gösteremeyen otomotiv sektörü ciddi bir canlanma kazanarak Büyük Bunalımdan çıkışta önemli bir araç olmuştur. Bankacılık işlemleri devlet kontrolüne geçmiştir. ABD deneyiminden farkı büyük sanayi çevrelerine kendi içerisinde otonom örgütlenme imkânı sağlanırken, bunun işçiler için sağlanmamış olmasıdır (Tekeli ve İlkin, 2009: 22). Aynı dönemde Amerika gibi yüksek işsizlik ve sanayi krizinden dolayı sıkıntı çeken Almanya'nın sahip olduğu yüksek dış borç düzeyine karşılık, para ihtiyatları fiilen sifira inmiştir. Dünyada mali ve ekonomik işbirliğinin neredeyse imkânsız oluşu

ise, Almanya'yı ekonomik canlanmayı kapalı devre bir sistemle gerçekleştirmeye mecbur bırakmıştır (Nere, 1980: 128).

Latin Amerika ülkeleri ABD için çevre ülkeler durumundadır ve bu ülkelerde Amerikan kontrolü oldukça yüksektir. Dönem itibariyle bu ülkelerin ekonomisinde sanayi hammaddeleri ve tarımsal ürünler ihracatı önemli yer tutmaktadır. Büyük Bunalım'ın başlangıcında klasik yöntemler denenmiş ancak bu durum birçok ülkede olduğu gibi ters etkilere neden olmuştur. Arjantin ve Brezilya başta olmak üzere Latin Amerika ülkeleri gümrük duvarlarını yükselterek yerli sanayilerini güçlendirmeye dönük tedbirler almıştır. Dış ticaret hadlerinin ekonomi üzerindeki etkilerini azaltmak amacıyla tarımsal ürünlerde yüksek fiyat politikası izlenmiştir (Tekeli ve İlkin, 2009: 28). Çevre ülkelerin Büyük Bunalımdan kurtulmak için uyguladıkları politikalar genel itibariyle birbirlerine benzemektedirler.

1929 Büyük Bunalımı'na karşı alınan geleneksel önlemler etkili olamamış ve ekonomik sıkıntılar 1932 yılına kadar sonuçları birikip derinleşerek ve kesinleşerek devam etmiştir. Geleneksel iktisadi önlemlerin yetersizliği 1933 yılından sonra ülkeleri siyasal özellikler gösteren çözüm arayışlarına itmiştir. Böylece birçok ülkede önemli rejim değişiklikleri görülmüştür. Dünya ekonomisinin toparlanması ise 1936'ları bulmuş, bu dönemde ortaya çıkan yeni siyasal rejimlerin kullandıkları yöntemler ise; 1939 yılında İkinci Dünya Savaşının başlamasında önemli bir neden olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2009: 4).

2. 2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ

2007 ortalarında ABD'de başlayan finansal kriz, kısa sürede tüm dünya ülkelerine yayılarak küresel bir krize dönüşmüştür. Dünya ekonomisi üzerindeki etkisi, 2008 yılından itibaren çok daha hızlı ve yıkıcı olmuştur. Varlık fiyatlarındaki büyük düşüşler nedeniyle, finansal kuruluşların sermayelerinde erimeler ve bilançolarında büyük hasarlar meydana gelmiştir. Birçok finansal kuruluşun iflasına veya ancak devlet desteğiyle ayakta kalabilmesine neden olan krizin diğer krizlerden farklı olarak, yüksek hacimli türev ürünleri kapsamı nedeniyle meydana getirdiği hasarın da çok büyük boyutlarda olmasıdır (Togan, 2009: 7). 2008 yılının son çeyreğinde kriz reel sektörü de içine alarak dünya ekonomisinin büyüme oranlarında keskin düşüşlere neden olmuştur (Çolak, 2009:51).

Krizin etkileri 2009 yılında derinleşerek devam etmiştir. Ortaya çıkan belirsizlikler ve güven kaybı sonucu kredi mekanizması sektöre uğramış, böylece reel

kesimin borçlanma imkânları da kısıtlanmıştır. Maliyetleri artan reel kesim ve dolayısıyla hane halklarının gelirinin azalması, güven endeksinin tarihi dip değerlere ulaşması, toplam talebi hızla geriletmiştir. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda, dünya ticareti hızla daralmış, dünya ekonomisinde büyüme yönünü eksiye çevirmiş ve işsizlik oranları artmıştır (Togan, 2009: 7-8).

2007'de konut piyasalarında başlayıp 2008'de borsa ve finans balonlarının patlamasıyla derinleşen ve tüm dünyayı etkisi altına alan finansal kriz, 1929 Büyük Bunalım'dan sonra en etkili krizlerden birisi olmuştur. Böylece dünya ekonomisindeki İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra en uzun ikinci genişleme dönemi (1991-2006) sona ermiştir (Aydoğmuş, 2009: 27).

2.1. 2008 Küresel Krizin Nedenleri

2000'dan 2006 yılının sonlarına kadar finansal piyasadaki likidite sürekli yükselmiştir. Kriz öncesinde bollaşan bu likiditenin karlı operasyonlara dönüştürülmesi, banka sisteminin karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi olmuştur. Bu operasyonların başında konut kredileri gelmektedir. Bankalar bir işi, geliri veya varlığı olmayan kişilere bile kredi vermeye başlamış, kamuoyunda NINJA (No income, no job, no asset) kredileri olarak bilenen bu uygulamalar varlık fiyatlarının, özellikle konut fiyatlarının çok hızlı şekilde artmasına yol açmıştır. Bir kısım konut kredilerinde başlayan geri ödeme problemleri sonucunda banka portföylerindeki hacizli konut sayısı artış göstermiş, bankaların bu konutları piyasaya arz etmesi ise konut fiyatlarında düşüşe yol açmıştır (Alantar, 2008: 2).

Amerika'da 2006'ya girerken konut fiyatlarındaki yükseliş ve düşük faiz oranları ipotek kredilerinin önemli ölçüde artmasına yol açmış, tüketiciler gelirlerine göre büyük oranda harcama eğilimi içine girmişlerdir. Nitekim Amerika'da hane halklarının kredi piyasalarından ve finansal olmayan kuruluşlardan borçlanmalarının GSYH'e oranı 1994-2007 yılları arasında %118 iken bu dönemde %173'e yükselmiştir. 2000-2007 yılları arasında borçlar harcanabilir kişisel gelirin %98'inden %136'sına yükselmiştir. Aynı dönemde bu oran İngiltere'de %120'den %180'e, Euro bölgesinde ise %71'den %91'e çıkmıştır. İngiltere başta olmak üzere pek çok ülkede konut fiyatları benzeri görülmemiş bir şekilde artmış, 2006'nın son çeyreğinde ise tersine dönmeye başlamıştır. Konut fiyatlarındaki ılımlı düşüşün yanı sıra satılmayan ev stoku 1993'den sonra en yüksek seviyesine ulaşmış, aynı dönemde konut inşaatı %18 azalmıştır (Erdönmez, 2009: 86).

Bu dönemde nakit akışlarının bir havuzda toplanması ve yatırımcılara satılmak üzere mali bir varlık olarak menkul kıymetler üretilmesi olarak tanımlan menkul kıymetleştirme önemli bir finansman aracı haline gelmiştir. ABD’de likiditenin bol olduğu dönemde (2000-2006) menkul kıymetleştirme sayesinde bireyler normalden fazla kredi kullanma imkânı bulmuşlardır. Risk paylaşımı, yüksek getiri iştahı, bankalara yasal sermaye yükümlülüklerini yerine getirmelerinde kolaylık sağlanması, risk taşımadan ya da daha fazla mevduata ihtiyaç duymadan bankaların yeni kredileri finanse etmelerinin sağlanması menkul kıymetleştirmeyi özendiren hususlardır. Menkul kıymetleştirmenin krizin sebeplerinden birisi olarak değerlendirilmesinin ana nedeni bu sayede riskin bir kurumdan diğerine aktarılmasının kolaylaşmasıdır. Bu mekanizmayla, kredi ödemelerindeki aksamanın hem krediyi veren banka hem de menkul kıymeti satın alan diğer finansal kuruluşlar için zarar anlamına geldiğinden, kriz durumunda mali sistemi kırılgan hale getirmiştir (Alantar, 2008: 2-3).

Gelişmiş ülkelerde ve özellikle ABD’de neredeyse birbirinden farklı her fonksiyon için ayrı bir mali kurum ve mali araç oluşturulmuştur. Bu kurum ve araçlar birbiri ile irtibatlı ve girift ilişkilere sahiptir. Finansal araçlar bu karmaşık yapısının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Saydamlıktaki bir diğer eksiklik “asimetrik bilgi” diye adlandırılan olgudur. Ampirik araştırmalar finansal kriz ile saydamlık eksikliği arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Saydamlık arttıkça daha az finansal kriz oluşmaktadır (Alantar: 2008:3). Finansal sektörün saydamlık sorunu krizin diğer önemli bir nedeni olmuştur.

1990’lı yılların başından itibaren ABD başta olmak üzere pek çok ülkede finans sektörü, GSYH’den ve finans dışı kesimden daha yüksek gelişme hızı göstermiştir. Ayrıca, finans sektörünün kârlılığı finans dışı sektörden daha hızlı artmıştır. GSYH’nın durağan bir gelişme gösterdiği bu dönemde finansal kârların bu denli hızlı bir büyüme göstermesi, yatırımların sanayiden finansal araçlara yönelmesine neden olmuştur. Giderek finansallaşan bu ortamda finans kuruluşları daha fazla borçlanmaya yönelmişlerdir. Bu dönemde tüketici kredilerine yönelen bankalar giderek artan oranda ev kredisi, taşıt kredisi ve bireysel ihtiyaç kredisi kullandırmak yoluyla önemli düzeyde kâr elde etmiştir. Emegün karşılığı olan ücret, maaş gibi parasal gelirlerin giderek daha fazla bir kısmı kredi borcu ödemelerine ayrılmıştır. FED’e göre bireysel gelirlerde 1983’te %15-16 olan borç ödemelerinin payı 2007’de %19,3’e yükselmiştir. ABD dışındaki ülkeler için de bu durum farklı değildir. Tüketici kredilerinin bu denli

artış göstermesinde teknolojik gelişmelerin önemli bir payı söz konusudur. Bireysel kredi alabilmek için banka müdürlerini görmek zorunda kalmadan internetten indirilen bir formun doldurması yeterli hale gelmiş, böylece bireysel borçlar artış göstermeye devam etmiştir (Durmuş: 2010: 130-134). 1990'ların başından itibaren ortaya çıkan aşırı finansallaşma, 2008 finansal krizin en önemli nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir.

2008 krizinin tüm dünyayı etkileyen küresel bir kriz halini almasında, liberalleşme çabalarının sonucu kontrol ve finansal denetimden uzaklaşan finansal sistemin etkisi büyük olmuştur (Yılmaz ve Gayğusuz, 2009: 600). Finans kuruluşları, alacaklarını menkul kıymetleştirip satarak, borçların geri ödenmemesi durumunda ortaya çıkabilecek riskleri dağıtmışlardır. Bu yeni menkul kıymetleri kredibilitesi açısından değerlendirecek kuruluşlar ise bu araçların risklerini görmezlikten gelmişlerdir. Bu menkul kıymetleri sigortalayan AIG (American International Group) gibi dev sigorta şirketleri bile reyting kuruluşlarının yaptığı gibi riskleri görmezden gelmişlerdir (Durmuş, 2010: 133-134). Gerek FED'in gerekse piyasadaki denetim otoritelerinin mortgage piyasasındaki zayıf taahhüt şartlarını kontrol etmelerindeki başarısızlıkları, krizin önemli nedeni olarak gösterilmektedir (Yılmaz ve Gayğusuz, 2009: 603).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, bu süreçte ABD Merkez Bankası FED, bir yandan Amerikan ekonomisini canlı tutmak, diğer yandan devlet borçlarını arttırmamak için düşük faiz politikası izlemiştir. Bu politikanın aynı zamanda yatırım maliyetlerini düşürmesi kanalıyla yüksek düzeyde seyreden cari açığın nisbi olarak daralmasına olumlu katkıda bulunacağı beklentisi de dikkate alınmıştır. Gerçekten, düşük faiz politikası rahatlığı ile aşırı ve kontrolsüz bir rekabete giren bankalar, ABD'nin düşük gelirli kesimleri için dahi borçlanmayı cazip hale getirilmiştir. Düşük faiz politikası, bilhassa ipotekli konut (mortgage) sektöründe önemli bir genişlemeye neden olmuştur. Bu süreçte tasarruflarını değerlendirmek için yeni adres arayanlar ile kredi ihtiyaçlarını karşılamak isteyen kitleleri büyük oranda yatırım bankaları buluştururken, diğer önemli bir rolü de kredi derecelendirme kuruluşları üstlenmiştir (Sakal ve Şahin, 2009:65).

2.2. Krizin Gelişimi ve Etkileri

2008'de başlayan kriz hem ABD hem de diğer ülkelerde, devletin ekonomiye daha fazla müdahalesini beraberinde getirmiştir. Örneğin, ABD Merkez Bankası 200 milyar Dolar ödeyerek Fannie Mae ve Freddie Mac kuruluşlarını devletleştirmek zorunda kalmıştır. ABD Finans Bakanlığı bankaların elinde bulunan geri ödenmeyen kredileri satın almak için 700 milyar Dolar ayırmış ve bu yolla bankaların likidite ihtiyaçları giderilerek istikrarlı bir duruma gelmelerini amaçlamıştır. ABD, AIG sigorta devinin %80'nini devletleştirerek şirkete 85 milyar Dolar aktarmıştır. Almanya, 500 milyar Euro değerinde kurtarma paketini kabul etmiştir. Hem ABD Merkez Bankası, hem de AB Merkez Bankası 2008 yılı Ekim ayında iki defa faiz indirimine giderek piyasada oluşan likidite sorununu çözmeyi amaçlamışlardır (Alakbarov, 2008: 19-20).

2008-2009 arasında geçen bir yıllık sürede ABD'de bir buçuk milyona yakın iflas gerçekleşmiştir. Büyümenin lokomotifi olan dünya ticareti 1982 yılından bu tarafa ilk defa %10 dolayında küçülmüştür. 2009 yılında ABD ekonomisi %2.6, Euro Bölgesi %4.1 dünya ekonomisi %0.6, Türkiye ekonomisi %4.7 küçülmüştür. Bu dönemde dünya ticaretinde önemli düşüşler meydana gelmiştir. 2009 yılında dünya ticareti %10.7 daralmıştır. 2009 yılında ihracat gelişmiş ülkelerde %12, gelişmekte olan ülkelerde %8.4 oranında, ithalat ise, gelişmiş ülkelerde %11.7 gelişmekte olan ülkelerde ise %8.2 oranında azalmıştır (IMF, 2010: 2).

Finansal krizin önemli etkilerinden birisi de işsizlik oranlarının artması olarak görülmüştür. ABD'de 2000 yılında %3.9 olan işsizlik oranı büyük bir artış göstererek, 2009'un son üç ayında %10 ile son yirmi beş yılın en yüksek oranına çıkmıştır. Finansal krizin işsizlik üzerindeki ilk etkileri yine finans sektöründe yaşanmaya başlamıştır. 2008 yılında New York ve Londra'da banka ve finans sektöründe çalışan 63 bin kişi işsiz kalırken, Türkiye'de ekonominin diğer kesimlerinde resmi olarak 600 bin, kayıt dışı ile birlikte 1,5 milyon kişi işsiz kalmıştır (Durmuş, 2010:83). IMF verilerine göre, gelişmiş ülkelerde 2007 yılında %5.4 olan işsizlik oranı ortalaması, 2009'da %8'e, 2010'da ise %8.3'e çıkmıştır. Euro bölgesi 2007 işsizlik oranı %7,4'ten 2010'da 10,1'e yükselmiştir (IMF, 2011: 75).

2.4. 2008 Küresel Finans Krizine Karşı Alınan Önlemler

Krize karşı alınan ilk önlemler finans sektörünün kurtarılması ve finansal akışın kesintiye uğramasının önüne geçilmesi amacıyla yöneliktir. Bunun için bazı bankalar tamamen veya kısmen kamulaştırılmış, bazıları için önemli miktarlarda finans desteği sağlanmıştır. Ayrıca, faiz oranları indirilerek kredi imkânları artırılmış, böylece reel

sektör üzerinde krizin etkileri mümkün olduğunca hafifletilmeye çalışılmıştır. Ekonomik canlanmanın sağlanması için vergi indirimleri, sosyal amaçlı kamu harcamalarının yanı sıra inşaat başta olmak üzere çeşitli sektörleri destekleyen politikalar izlenmiştir. Krize karşı alınan tedbirler şu şekilde özetlenebilir (IMF, 2009:6):

Finansal Sektörde Kamusallaştırmalar

Krizin etkilerinin yayılmasını önlemek amacıyla finansal akımların ve kredilerin devamının sağlanması ve piyasalara güven vermek için bazı bankalar ve sigorta şirketleri gibi kuruluşlar devletleştirilmiştir. Bunlar arasında en çarpıcı örnekler ABD’de Fannie Mae ve Freddie Mac yatırım bankalarının, dünyanın en büyük sigorta şirketi olan AIG’in, İngiltere’de 150 yıllık geçmişi bulunan Northern Rock Bank’ın devletleştirilmesi sayılabilir.

Sermaye Aktarımları

Finansal sistem içindeki önemi nedeniyle hükümetler tarafından bankaların sermaye yapıları güçlendirilmiştir. Gerçekleştirilen sermaye aktarımı ABD GSYH’sının %4.6’sı, İngiltere’nin 3.5’ini, Almanya’nın %3.7’sini, İrlanda’nın %5.3’ünü bulmaktadır (Durmuş, 2010: 89). Gelişmiş ekonomilerde 2008 yılında finansal sektöre sağlanan sermaye desteği ortalama GSYH’lerinin %3.2’si AB ülkelerinde %2.6’sı şeklinde gerçekleşmiştir.

Hazinece Varlık Alımları

Hükümetler ve bazı merkez bankaları finansal kuruluşlara önemli boyutlarda doğrudan kredi sağlamış ve bu kuruluşların likit olmayan varlıklarını satın almışlardır. Finansal kuruluşlara sağlanan bu destek, İngiltere ve bazı ülkelerde GSYH’nin %10’unu aşarken, G-20 ülkelerinde ortalama %5.5 olarak gerçekleşmiştir.

Doğrudan Hazine Fonlaması ve Merkez Bankası Desteği

Merkez bankaları finansal kuruluşlarla, varlığa dayalı menkul kıymetlerini, ticari kâğıtlarını ve varlık takaslarını satın alarak doğrudan kredi tesis etmiştir. Avrupa Merkez Bankası (ECB) ve bazı büyük merkez bankaları, likit sunumunun miktarında ciddi artış gerçekleştirmiştir (IMF, 2009: 6).

Finansal Sektör Borçları İçin Verilen Garantiler

Gelişmiş ülkelerde interbank kredileri, tahviller için garantiler sağlanmış ve hemen hemen bütün ülkelerde mevduat sigortası limitleri artırılmıştır. Rusya, Ukrayna, Macaristan, Polonya gibi bazı ülkelerde ise, banka sermayelerinin

güçlendirilmesi, likidite aktarımı ve finansal sektöre garantiler sağlanmakla birlikte, yapılan destekler sınırlı kalmıştır (Durmuş, 2010: 91).

Vergi İndirimleri

Kriz nedeniyle düşen talebin canlandırılması için dolaylı vergiler başta olmak üzere vergi indirimleri gerçekleştirilmiştir. Almanya'da gelir vergisi oranı bir puan düşürülmüş ve vergi dilimlerinde artış sağlanmıştır. Fransa'da düşük gelirlilerden alınan gelir vergisi üçte iki oranında azaltılmıştır. Çoğu AB ülkesinde KDV oranları düşürülmüştür (EC, 2010: 30-49). Türkiye'de bazı mal gruplarında KDV ve ÖTV indirimleri getirilmiştir.

Krizin etkilerinin derinleşmesiyle birlikte pek çok ülkede, vergi indirimleri, vergisel teşvikler ve kamu harcamalarında artışları öngören ve mali teşvik paketi olarak adlandırılan kurtarma paketleri açıklanmıştır. Açıklanan bu paketlerin yaklaşık üçte ikisi alt yapı yatırımları başta olmak üzere kamu harcamalarının artışına yöneliktir. Fransa, Almanya, Kanada, G. Kore'nin de içinde bulunduğu 15 G20 ülkesi özellikle ulaştırma ve altyapıya yönelik büyük ölçekli harcama programlarını hayata geçirmişlerdir.

Rusya, İngiltere, ABD, Avusturya, Almanya gibi ülkeler, işsizlik yardımlarını artırmak, yoksullara nakit desteği sağlamak, çocuklara ve emeklilere yardım paketleri gibi tedbirlere başvurmuşlardır. Rusya ve Almanya gibi bazı G20 ülkeleri KOBİ'lere, stratejik sektörler, enerji, savunma ve tarım gibi alanlara destek paketleri, yine G20 ülkelerinden bazıları ise, eğitim, sağlık ve çevre dostu teknolojilere yönelik destek paketleri açıklamıştır.

Teşvik paketlerinin diğer bir enstrümanı ise vergi indirimleri olmuştur. G20 ülkelerinden dokuzu gelir vergisinde ciddi indirimlere gitmiş, altı ülke ise dolaylı vergi indirimi açıklamıştır. Yaygın olarak vergi oranı indirimleri, yatırım teşvikleri, daha uygun amortisman modelleri uygulaması biçiminde kurumlar vergisi teşvikleri de bu paketlerde yer almıştır. Özetle, gelişmiş ülkeler, piyasalara güven verebilmek, krizin etkilerini sonlandırabilmek ve reel sektörü tekrar canlandırabilmek için, gerekli gördükleri her türlü para ve maliye politikalarına ve doğrudan müdahalelere başvurmuşlardır.

Uluslararası ekonomik koordinasyonun sağlanması için Washington (Kasım 2008), Londra (Nisan 2009) ve Pittsburg (Eylül 2009) G20 zirveleri düzenlenmiştir. Bunlardan ilki olan Washington'da gerçekleştirilen G20 zirvesinde yayınlanan

deklarasyonla krize karşı finansal piyasalarda alınacak tedbirlere yönelik beş ortak ilke kabul edilmiştir. Buna göre G20 ülkeleri, şeffaflık, hesap verebilirlik, açıklık ve katılımcılık prensiplerine bağlı kalarak finansal piyasalarda bütünleşmeyi teşvik etmeyi ve finansal piyasa düzenlemelerini uluslararası işbirliğini güçlendirecek şekilde gerçekleştirmeyi taahhüt etmiştir. Zirvede ayrıca, uluslararası finansal kuruluşların yeniden yapılandırılması gerektiği belirtilmiştir. Zirvede güvenin, büyümenin ve istihdamın sağlanması, finansal sistemin onarılması, finansal düzenlemelerin güçlendirilmesi, uluslararası finans kuruluşlarında reform yapılması, küresel ticaretin ve yatırımın desteklenmesi, korumacılığın reddedilmesi gibi konular ele alınmıştır (Tarım, 2011: 88). Zirvede alınan kararlar dünya genelinde özellikle borsalarda olumlu karşılanmıştır.

2009 Pittsburgh Liderler Zirvesi'nde G20 ülkelerinin ekonomi politikalarında koordinasyon sağlanması ile karşılıklı değerlendirme süreci başlatılmıştır. G20 güçlü, sürdürülebilir ve dengeli büyüme yanı sıra 2009 yılında gündemde küresel finansal sistemin regülasyonunun güçlendirilmesi, uluslararası finansal kuruluşların reformu, enerji güvenliği ve iklim değişikliği, kalkınma konusu ve ticarete korumacılığın önlenmesi konuları yer almıştır. Ele alınan öncelikli konular arasında uluslararası kuruluşların yönetişimine ilişkin reform, finansal düzenleme reformları, küresel ekonomik toparlanma, iklim değişikliği ve ticaretin finansmanıdır (Tarım, 2011: 87-87).

G20 zirveleri dünya ekonomisinin yaklaşık %88'ini ve nüfusunun ise %65'ini temsil etmesi yönüyle uluslararası ekonomik işbirliği ve koordinasyonun sağlanmasında büyük öneme sahiptirler. Krize karşı farklı ülkelerde alınan tedbirlerin uluslararası ekonomik ilişkileri 1929 Büyük Bunalımı'nda olduğu gibi olumsuz etkilememesi açısından gerçekleştirilen G20 zirvelerinin önemli katkısı olmuştur.

3.1929 BÜYÜK BUNALIMI İLE 2008 KÜRESEL KRİZİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. Krizlerin Başlangıç ve Etkilerini Karşılaştırılması

Her iki krizin başlangıç noktasının ABD olması ve finansal piyasalardan başlayarak yayılması bu iki krizin ilk benzer yönüdür. 1929 Büyük Bunalımını tetikleyen temel etkenlerden birisi olarak ABD'de spekülasyon bankacılık faaliyetleri gösterilmektedir. Nisan 2009 yapılan G20 zirvesinin sonuç bildirgesinde ABD'de Mortgage piyasalarında yaşanan daralmanın benzer bir şekilde 2008 krizinin tetikleyicisi olduğu savunulmaktadır. Kredi ödemelerindeki kesintiler, menkul

kıymetleştirilmiş varlıklar yoluyla menkul kıymet ihraç edenlerden yatırımcılar ve kredi derecelendirme kuruluşlarına kadar yayılmasının başlıca nedeni olarak gösterilmiştir (Öz, 2009: 1-2).

Her iki krizin ortaya çıkmasından önceki dönemde, aşırı bir kredi kullanımıyla birlikte harcama ve talep artışı söz konusudur. 2000'li yıllarda 1920'lerdeki benzer bir şekilde kredi hacmindeki artış ve konut piyasasında hareketlilik yüksek seviyelere ulaşmış, bu durum her iki krizde de ekonomide balonlar oluşturmuştur. 1929 krizi öncesinde FED faiz oranlarını çok düşük tutmuş ve kredi balonunun oluşmasına izin vermiştir. Benzer bir şekilde FED 2008 krizi öncesinde de faizleri düşük tutmuş ve regülasyonların uygulanmasına karşı çıkararak bir kredi balonunun oluşmasına izin vermiştir. Serbest piyasa ekonomisi uyarınca türev ürünleri piyasasına müdahale edilmemiş olması kredi hacminin artışına katkı sağlamıştır (Yılmaz ve Gayğusuz, 2009: 606).

1929 Büyük Bunalımı'na karşı ülkelerin altın standardını terk etmeleri ve ülke paralarının değerini düşürmeleri uluslararası ticareti olumsuz etkilemiştir. Oysa günümüzde uygulanan serbest kur rejimi, ödemeler dengesi sorunu yaşayan ülkelerin ulusal paralarının otomatik olarak değer kaybetmesiyle orta vadede daha dengeli bir toparlanmaya fırsat tanımıştır (Öz, 2009: 5).

İki dünya savaşı arasında iyileşme önündeki en büyük engel, küresel ekonomik liderlik ve işbirliği eksikliği olmuştur (WTO, 2003: 51). 1929 Büyük Bunalımı'nın ardından uluslararası ekonomik koordinasyonunun sağlanamaması, ülkelerin altın standardını terk ederek devalüasyonlar ve korumacı politikalar yoluyla ülke ekonomilerinin rekabet gücünü artırma çabaları krizin yayılması, derinleşmesi ve süresinin uzamasında önemli etki yapmıştır. 2008 krizinde ise ardı ardına yapılan G20 zirveleriyle gelişmiş ülkelerin uygulayacakları para ve maliye politikalarının işbirliği içinde ve diğer ülkelere etkisi gözetilerek yapılacağı konusunda taahhütte bulunması piyasalara güven vermiş, krizin yayılmasını ve derinleşmesini önlemede büyük rol oynamıştır. Ayrıca, G20 ülkelerinin korumacılık içerecek tedbirlere başvurulmasına karşı çıkmaları ve uluslararası finansal sistemin güçlendirilmesine yönelik reformlar yapılması yönündeki iradeleri olumlu sonuçlar doğurmuştur.

3.2. Krize Karşı Uygulanan Politikaların Karşılaştırılması

1929 Büyük Bunalımı'nda uygulanan ilk tedbirler, klasik iktisadi yaklaşım doğrultusunda görünmez elin her şeyi düzeltereği düşüncesinden hareketle, denk

bütçe anlayışından sapmadan ve mümkün olduğunca açık vermeden gerçekleştirilmesi yönündedir. Bu nedenle borçlanmaya gitmemek için özen gösterilmiştir. Böylece, ekonomi içerisinde bütçe açığını gitmeden para döndürülmeye çalışılmıştır. 2008 küresel krizde ise piyasaya enjekte edilen veya kurtarma operasyonlarında kullanılan kaynaklarda büyük oranda borçlanmaya gidilmiş, kamu borçlarında önemli boyutlarda artış yaşanmıştır.

1929 krizi ile 2008 krizi arasındaki farklılıklardan birisi de likidite sağlama alanında göze çarpmaktadır. 1929 krizi sırasında altın standardını korumak adına likiditenin arttırılmasına izin verilmemiştir. Bu tecrübe ile 2008 krizinde likidite kolay bir şekilde arttırılabilmştir.

İki küresel krizi arasındaki bir diğer farklılık ise, 1929 krizi ile birlikte ülkeler yerli sanayilerini korumak ve işsizlikle mücadele etmek adına gümrük duvarlarını yükseltmişlerdir. 1929 krizi ile ilgili önceki literatür Smooth-Hawley ve sonrasında gelen misilleme tarifelerinin krizin bu derece yayılmasına ve derinden hissedilmesine yol açtığı üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak 2008 sonrası böyle bir durumla karşılaşılmamıştır. Bu konuda gelişmiş ülkeler ve uluslararası kuruluşların etkisi büyüktür.

Büyük Bunalımdan çıkış için Keynesyen politikalar uygulamaya konulmuştur. Bu kapsamda alınan tedbirler daha çok harcamaların arttırılmasına yönelik olmuştur. Örneğin; istihdamın arttırılması ve böylece talebin canlandırılması için ABD'de ağaçlandırma çalışmaları, yol ve baraj inşaatlarında çalıştırılmak üzere binlerce kişi istihdam edilmiştir. Almanya'da otoyollar, İngiltere'de kenar mahalleler başta olmak üzere imar ve inşaa faaliyetleri kapsamında istihdam sağlanmıştır. 2008 krizinde alınan önlemler ise daha çok vergi indirimleri yoluyla gerçekleştirilmiştir. Pek çok Avrupa ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de KDV ve ÖTV indirimleri sağlanmıştır. Fransa ve Almanya gibi bazı ülkelerde gelir vergisi indirimleri ve vergi dilimlerinin arttırılması gibi tedbirlere başvurulmuştur. İstihdamın arttırılmasına yönelik olarak ise şirketlere belirli koşullarda vergisel teşvikler sağlanmıştır.

Büyük Bunalım hem siyaset hem de kamusal düşünceler üzerinde etki meydana getirmiştir. Nitekim, 1930-1931 yılları arasında 12 ülkenin onunda askeri darbeye hükümet ve rejimler değişmiştir. 1929 Bunalı'mı, Avrupa'da ve dünyanın çeşitli bölgelerinde birçok ülkede diktatör rejimlerin kurulmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler, çoğu iktisat tarihçisi tarafından, Büyük Bunalım'ın en uzun vadeli ve

uğursuz sonucu olan İkinci Dünya Savaşı'nın kapılarını açtığı şeklinde yorumlanmıştır (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 95-96). 2008 Kriz'inden sonra bu çapta bir siyasi değişiklik ortaya çıkmamıştır.

1929 Büyük Bunalımı'nda görülen uluslararası ekonomik koordinasyon eksikliği, 2008 sonrasında yaşanmamıştır. Ülkelerin uyguladıkları politikaların diğer ülke politikalarını olumsuz etkilememesine özen gösterilirken aynı zamanda IMF ve Dünya Bankası başta olmak üzere, uluslararası kuruluşların desteği sağlanmıştır. Örneğin, Nisan 2009'da Londra'da gerçekleştirilen G-20 Zirvesi'nde, küresel mali krizle mücadele kapsamında, IMF gibi çok uluslu kuruluşlar üzerinden ekonomiye yaklaşık 1,1 trilyon dolar kaynak aktarılması kararlaştırılmıştır. G-20 ülkeleri üzerinde anlaştıkları ek kaynağı, IMF gibi uluslararası kuruluşlar üzerinden sağlanması kararı alınmıştır. Ekonomik sorunlar yaşayan ülkelere ve dünyanın en fakir ülkelerinin yararlanabileceği büyük miktarda kaynak ayrılmıştır.

4. SONUÇ

2007 yılında ABD'de konut piyasasında ortaya çıkan finansal kriz kısa sürede önce ABD finans sistemini daha sonra da diğer ülkelerin ekonomilerini etkisi altına alarak küresel bir boyut kazanmıştır. Krizin dünya ekonomisindeki etkileri 2008 ve 2009 yıllarında daha derinden hissedilmiştir. Kriz öncesinde yaşanan likidite bolluğu, krizin finansal piyasalardan başlayarak yayılması ve reel sektörü de içine alması, dikkatleri 1929 Büyük Bunalımı'na yönlendirmiştir. Birçok iktisatçı tarafından bu iki krizin benzerliklerine vurgu yapılmıştır. 2008 küresel krizinin başlarında yaşanmakta olan krizin zannedilenden çok daha derin ve yıkıcı sonuçlarının olabileceğine yönelik yapılan açıklamalar politika yapımcıları tarafından konunun çok daha ciddiyetle ele alınmasına neden olmuştur.

2008 küresel krizinin nedenleri, 1929 Büyük Bunalımı'nın nedenlerine benzerlik göstermesi, sonuçlarının da benzer olabileceği kaygısını doğurmuştur. Ancak krize karşı alınan önlemler 1929 Büyük Bunalım'ından oldukça farklıdır. Büyük Bunalım'da uygulanan ilk politikalar klasik iktisadi yaklaşım çerçevesinde müdahalecilikten uzak ve denk bütçe prensibine uygun bir şekilde gerçekleştirilmiş ve ağırlıklı olarak korumacı tedbirlere yer vermiştir. Uluslararası koordinasyonun olmaması Büyük Bunalım'ın dünyaya yayılmasında etkili olmuştur. Bu tecrübeler ışığında, 2008 küresel krizinde uygulanan politikalar diğer ülkelerin politikalarını olumsuz etkilemeyecek şekilde hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Uluslararası kuruluşlar zor durumdaki

ülkelere destek sağlanmış, korumacı uygulamalardan kaçınılmıştır. Böylece, krizin yayılmasının ve derinleşmesinin önüne geçilerek çok daha hızlı bir toparlanma sürecine girilmiştir. Ekonomik istikrarın, küresel kamusal mal olarak kabul edildiği dikkate alındığında bunun için küresel ve aynı zamanda uyumlu bir çaba kaçınılmazdır.

1929 Büyük Bunalımı'ndan çıkış için talebin canlandırılmasında ağırlıklı olarak kamu harcamalarına ve istihdamın artırılmasına yönelmiştir. 2008 küresel krizinde ise daha çok vergi indirimleri ve vergisel teşvikler talebin canlanmasına yönelik öncelikli araç olarak kullanılmıştır. Bunun için gelir vergisi oranlarında indirimler ve tarife dilimlerinde arışlar gerçekleştirilmiştir. Vergisel önlemlerin ağırlıklı olarak KDV ve ÖTV gibi harcama vergilerinde indirimler şeklinde uygulandığı görülmüştür.

Her iki kriz öncesinde piyasaların ve yatırımcıların geleceğe dair beklentilerinin son derece olumlu olması dikkat çekicidir. Piyasalar ve yatırımcıların ekonomik gelişmeleri daha sağlıklı takip edebilmeleri ve geleceğe dair daha gerçekçi beklentilere sahip olabilmeleri için ekonomiyle ilgili kararların, uygulamaların ve göstergelerin daha şeffaf ve açık bir yapıya büründürülmesi gereklidir. Örneğin, 2008 krizi öncesinde ABD ve bir çok ülkede finansal sistemin son derece karmaşık araçlar ve yöntemlere sahip olması potansiyel riskleri algılamayı geciktirmiştir. Bu nedenle kamu politikalarının oluşturulma süreçleri de dahil, ekonomik faaliyetler ve işlemlerde açıklık, şeffaflık, hesap verebilirlik prensiplerinin geliştirilmesi önemlidir. Ekonomik işlemlerde prosedürlerin azaltılması, ilgili mevzuatın açık, sade, kolay anlaşılır ve kolay ulaşılabilir olması, yatırımcılar açısından işlem maliyetlerini azaltacağı gibi ekonominin daha yakından izlenmesine imkân sağlayacaktır.

Son olarak Büyük Bunalım, iktisadi anlayışta önemli bir değişime neden olmuştur. Klasik iktisadi prensipler, yerini keynesyen müdahaleci politikalara bırakmış, bu politikalar talebi uyararak krizden çıkışta etkili olmuştur. 2008 krizini, neoklasik iktisadın başarısızlığı olarak gören ve benzer bir politik dönüşümün gerekliliğini savunan görüşler ortaya atılmış olsa da müdahaleci politikalar, krizle mücadele amaçlı ve geçici uygulamalar olarak kalmıştır.

KAYNAKLAR

Alakbarov, N. (2008), "Krizler Kapitalist Sistemin Sigortasıdır", Ekonomik Yorumlar Dergisi, Sayı.525.

- Alantar, D. (2008), "Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", Maliye Finans Yazıları, Cilt.22, Sayı.81,ss.75-86.
- Albertını, J. M. (1995), Ekonomik Sistemler (Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm), Çev: Cafer Uyan, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- Aydoğmuş, O. (2009), "2008-09 (?) Küresel Kriz'inden Geçeken Türkiye Ekonomisi Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler", Tisk Akademi Dergisi, Cilt.4, Özel Sayı-II, ss.26-49.
- Bakırtaş, İ.; Tekinşen, A. (2004), "Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı.12, ss.83-100.
- Bernanke, B. S. (2008), "Current Economic and Financial Conditions", At the National Association for Business Economics 50th Annual Meeting, Washington D.C., <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20081007a.htm>
- Bernanke, B. S. (2009), "Current economic and financial conditions and the federal budget", Before the Committee on the Budget, U.S. Senate, Washington, D.C., <http://www.federalreserve.gov/newsevents/testimony/bernanke20090303a.htm>
- Çolak, Ö. F. (2009) "2008 Krizinin 1929 Krizi İle Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz", Tisk Akademi Dergisi, Cilt.4, Özel Sayı.II, ss.50-69.
- Durmuş, M. (2010), Kapitalizmin Krizi 2008 Krizinin Eleştirel Bir Çözümlemesi, Tan Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.
- EC (2010), Taxation Trends in European Union, Data for The EU Member States, Iceland and Norway, European Union, Belgium, http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2010/2010_full_text_en.pdf.
- Eğilmez, M. (2010), Küresel Finans Krizi Piyasa Sisteminin Eleştirisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Erdönmez, A. P. (2009), "Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi", Bankacılar Dergisi, Sayı.68, ss.85-101.
- Galbraith, J. K. (2009), Büyük Kriz 1929, Pegasus Yayınları, , Çev: Elif Nihan AKBAŞ, İstanbul.
- Gürsoy, M. (1989), Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Metis Yayınları, İstanbul.

- IMF (2009), Fiscal Implications of the Global Economic and Financial Crisis, The Fiscal Affairs Department, Staff Position Paper, SPN/09/13.
- IMF (2010), World Economic Outlook, Rebalancing Growth, April-2010, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/pdf/text.pdf>.
- IMF (2011), World Economic Outlook, Slowing Growth, Rising Risks, September-2011, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/pdf/text.pdf>
- Kingleberger, C. P. (2007), Cinnet, Panik ve Çöküş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Çev: Halil Tunalı, İstanbul.
- Nere, J. (1980), 1929 Krizi, AİTİA Yayınları, Yayın No.134, Kalite Matbaası, , Çev: Vamık TOPRAK, Ankara.
- Öz, S. (2009), "Büyük Bunalım Deneyimi Işığında Küresel Kriz", Tüsiad-Koç Üniversitesi, EAF Politika Notu 09-03.
- Romer, D. C. (2003), "Great Depression", Forthcoming in the Encyclopædia Britannica, http://eml.berkeley.edu/~cromer/great_depression.pdf
- Rosier, B. (1991), İktisadi Kriz Kuramları, İletişim Yayınları, , Çev: Nurhan YENTÜRK, İstanbul, İstanbul.
- Sakal, M.; Şahin, E. A. (2009), "Küresel Mali Kriz Ekonomide Paradigma Değişikliğinin Sinyali Mi?", Uluslararası Davraz Kongresi Bildiri Kitabı, 24-27 Eylül, Isparta.
- Tarım, Ş. (2011), "G20'nin Kuruluşundan Günümüze Gelişimi", Ekonomik Forum Dergisi, Temmuz-2011, ss,84-89.
- Tekeli, İ.; İlkin S. (2009), 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, 1. Baskı, İstanbul.
- Togan, S. (2009), "Küresel Kriz ve Türkiye", Tisk Akademi Dergisi, Cilt.4, Özel Sayı.II, ss.6-25.
- Topuz, H. (2007), "Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, C.12, S.3, ss.377-390.
- Unay, C. (1988), Ekonomik Konjonktür (Analiz, Teori, Tahmin), 3. Baskı, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.
- WTO (2013), World Trade Report 2013, Factors Shaping The Future of World Trade, WTO Publications, Geneva.
- Yıldırım, K.; Karaman, D. (2001), Makro Ekonomi, Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı, Yayın No: 145.

Yılmaz, D.; Gayğusuz, F., "2008 Krizinin Yeni Ekonomik Yapı Üzerine Etkileri",
Uluslararası Davraz Kongresi Bildiri Kitabı, 24-27 Eylül, Isparta, 2009

Danıştay İçtihatlarında Vergilendirmede Kanunilik

Selçuk Buyrukoğlu¹, Doğan Bozdoğan²

Öz

Türkiye Cumhuriyeti, anayasanın başlangıcında belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, sosyal bir hukuk devletidir. Demokratik sosyal hukuk devleti ise kişi hak ve özgürlüklerine saygıyı ön plana çıkarmaktadır. Bu noktada sosyal hukuk devletinin bir takım yükümlülüklerinin olduğunu görmekteyiz. Bu yükümlülüklerden en önemlilerinden birisi de kişilerin sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerinin korunmasıdır. Kişi hak ve özgürlükleri bazı değil bütün alanlarda korunmalı ve toplumla devlet arasında güven ilişkisi sağlanmalıdır. Olağan bir sonuç olarak devletin büyük bir yetki gücü vardır. Bu yetki gücü pek çok alanda belli sınırlar içerisinde kullanılabilir. Çalışmamızla alakalı olarak devletin sahip olduğu yetkinin çok önemli bir kullanım alanı olan vergiler üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk olarak vergileme ilkelerine değinilip, kanunilik ilkesine genel bir perspektiften bakılarak, bu ilkenin vergi hukukundaki yeri açıklanacaktır. İkinci kısımda ise, vergi hukukunun asli kaynaklarından olan Danıştay İçtihadı Birleştirme Kararlarına ve Danıştay'a değinilerek Danıştay içtihatlarında vergilemenin kanuniliği ilkesi somut olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Danıştay, Kanunilik İlkesi, Vergilendirme

Council of State Taxation Jurisprudence in the Legality

Abstract

Republic of Turkey, based on the fundamental principles set out at the beginning of the constitution is a democratic, social state of law. The social democratic state of law and respect for individual rights to freedom of foreground. We see the social state at this point that there are a number of obligations. One of the most important of these obligations is to protect the basic rights and freedoms that the people have. Individual rights and freedoms in all areas should be protected and some not trust relationship between society and state should be provided. Ordinary state authority as a result there is a great power. This authorization may be used within certain limits power in many areas. A very important use of the powers possessed by the state as relevant to our study will focus on taxes. In this connection consists of two parts. Firstly, the principle of taxation değinilip, viewed from an overall perspective of

¹ Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, e-mail: selcuk349@hotmail.com.

² Arş. Gör, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, e-mail: doğan.bozdogan@gop.edu.tr.

the legality principle, the principle of tax law that will be explained in place. In the second part, the Council of State decision of joint, one of the principal sources of tax law and the State Council with reference to the principle of legality of taxation jurisprudence of the Council of State will try to put forward concrete..

Keywords: Council of State, Legality Policy, Taxation

GİRİŞ

Sosyal hukuk devletinin gereğinin bir sonucu olarak devletler, vergilendirme yetkisini kullanırken bir takım kurallara uymak zorundadır. Ülkemizde vergilendirme söz konusu olduğunda 1982 Anayasası'nın 73. maddesi temel ölçü norm olarak karşımıza çıkmakta ve bu düzenleme bize bir dizi vergilendirme ilkesi vermektedir. Hemen belirtmek gerekir ki bu ilkeler, sosyal hukuk devleti ilkesinin somutlaştırılmış bir yansımasıdır. Bu doğrultuda, 73. maddeyi okurken, hem sosyal hukuk devleti ilkesi hem de eşitlik ilkesi ekseninin her zaman göz önünde tutulması gerekir (Yaltı, 1998:100). Vergi ödeviyle ilgili olan bu madde; “Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür”, “vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı maliye politikasının sosyal amacıdır”, “vergi resim harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konular, değiştirilir veya kaldırılır”, “vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapma yetkisi Bakanlar Kuruluna verilebilir” (1982 Anayasası, Mad:73) , şeklinde düzenlenmiştir. 73. maddenin birinci fıkrasında vergide genellik ilkesi vurgulanmıştır. İkinci fıkrada sosyal amacın ne olduğu belirtilirken, üçüncü fıkrada ise kanunilik ilkesi ön plana çıkmaktadır. Dördüncü fıkrada ise yetki ilkesi göze çarpmaktadır.

Vergilerin gerek kapsamı, gerekse yapılarının belirlenmesi bakımından uyulması gereken normlar, genellikle vergileme ilkeleri olarak nitelendirilmektedir. Yapısal anlamda büyük bir yere sahip olan vergiler genel olarak bir sistem içerisinde değerlendirilir. Her sistemin alt yapısında bir takım ilkelerin varlığı zorunludur. Çünkü büyük sistemlerin varlığı temelindeki ilkelere bağlıdır.

Vergileme ilkeleri özü itibariyle olması gerekeni ifade eder. Bu nedenle vergileme ilkeleri zamana, zemine, şartlara ve değer yargılarına göre değişebilmektedir. Olandan çok olması gerekeni amaçlayan normatif nitelikteki bu ilkeler, ülkenin içinde bulunduğu kültürel, iktisadi ve teknik koşulları ile halkın dünya görüşü ve zihniyeti, hukuk bilincinin oluşum seviyesi ve kamu hukukunun durumu ile

sıkı sıkıya ilişki halinde olup, bu unsurlarla birlikte değişirler. Bu da vergilendirme ilkelerinin esnek bir yapıda olması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Vergilemede kanunilik toplumların belkide yüzlerce yıl savaşını verdiği bir olgudur. Bu olgu sonucunda iki önemli husus günümüze kazanmıştır. Birincisi “*temsilsiz vergi olmaz*” ilkesi, diğeri de “*kanunsuz vergi olmaz ilkesi*”dir. Kişi hak ve özgürlüklerini koruyarak adaletli bir vergi sisteminin oluşturulmasında, vergilerin kanunla koyulması, adaletli ve eşitlik ilkesine göre dağıtılması devletlerin asli görevidir. Bununla birlikte yargı yollarıda kanuniliğin bir gereğidir. Vergi kanunlarında hukukilik kavramı idarenin uymak zorunda bulunduğu hukuki normlara ve hukuka uygunluk ilişkisidir. Bu ilişkinin zedelenmesi durumunda Türkiye’de de vergi ile ilgili kanun veya uygulamaların iptali Anayasa Mahkemesinde karara bağlanırken, Danıştay denetleme yetkisini kullanmaktadır.

1. GENEL OLARAK VERGİLEME İLKELERİ VE VERGİ HUKUKUNDA KANUNİLİK İLKESİ

1.1. VERGİLEME İLKELERİ

Vergileme ilkeleri bir takım vergilerin kapsamını belirlemeye yönelik, uyulması gereken normlardır. Bu normlar iktisadi, sosyal ve ahlaki yönlerden etkin olmayan vergi şekillerini ve tekniklerini ortadan kaldırmak ve bunların yerine daha etkinlerinin vergi sisteminde yer almasını sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Ekonomik, mali ve sosyal nitelikler taşıyan vergileme ilkeleri, zaman içerisinde değişikliklere uğramıştır. Vergiciliğin anayasası olarak kabul edilen vergileme ilkeleri, devletin fonksiyonlarındaki değişikliklere paralel olarak dinamik bir biçimde sürekli olarak değişim göstermektedir (Gökbunar, 1998:178). Vergileme ilkelerini aşağıdaki gibi sınıflandırmak mümkündür(Pehlivan, 2009: 144-153);

- *Vergilemede yeterlilik ilkesi:* Vergilemenin temel amacı devletin yeterli gelir sağlayarak kamu harcamalarını finanse etmesidir. Kamu harcamalarının sürekli artışı, devleti yeni vergiler oluşturmaya veya var olan vergilerden elde edilen gelirleri arttırıcı politikalar uygulamaya yöneltmektedir. Vergilemede yeterlilik ilkesinin ne ölçüde gerçekleştirilebildiğinin kriteri ise vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama oranıdır.
- *Vergilemede esneklik ilkesi:* Bu ilkenin varlığı uzun vadeli yapısal ve kısa vadeli konjonktürel etkenlere bağlıdır. Dolayısıyla gerek uzun

vadede gerekse de kısa vadede kamusal ihtiyaçlarda meydana gelen artışların vergiler ile karşılanmasının mümkün olması gerekir. Bu durum vergi sisteminin esnek bir yapıya sahip olmasını zorunlu kılar.

- *Vergilemede tarafsızlık ilkesi:* Vergi sisteminin, bir mükellefin herhangi bir işlemi yapıp yapmayacağı veya bir işlemi nasıl yapacağı konusunda ki kararları üzerinde ki etkisi minimum düzeyde olmalıdır(Ayaz,1996). Bu ilkeyle verginin mükellef üzerinde aşırı bir yük oluşturmaması hedeflenmiştir.
- *Vergilemede eşitlik ve adalet ilkesi:*Durumları benzer olan mükelleflerin aynı oranda vergi ödemesi gerektiği yönündeki görüş yatay eşitliği, kazançları birbirinden farklı olan mükellefler içerisinde kazancı çok olan çok az olan ise az vergi ödemekle yükümlüdür yönündeki görüş ise dikey eşitlik olarak tanımlanmaktadır. Sübjektif bir niteliğe sahip olan adalet ilkesi eşitlik ilkesine paralel bir yapıdadır. Burada önemli olan bireylerin adil bir şekilde vergilendirilmesidir.
- *Vergilemede belirlilik ilkesi:* Açıklık ilkesi olarak da nitelendirebileceğimiz belirlilik ilkesinde, verginin ne zaman, nasıl ödeneceği, nelerin verginin konusunu oluşturduğu, vergi oranlarının miktarı ve vergi mükelleflerinin ödevlerinin ne olduğunun detaylı bir şekilde tespit edilmesi gerekir.
- *Vergilemede fayda ilkesi:* Bu ilkeye göre bireyler kamu hizmetlerinden faydalandıkları oranlara göre vergilendirilmelidir. Günümüzde bu ilkeye çok fazla yer verilmemektedir. Bu ilkenin eleştiri noktası, birey eğer herhangi bir kamusal hizmetten faydalanmıyorsa vergilendirilemez ifadesidir. Böyle bir durum günümüzde mümkün değildir.
- *Vergilemede basitlik ilkesi:* Temelde belirlilik ilkesi ile iç içe değerlendirilebilecek bir ilkedir. Basitlik ilkesindeki amaç, mükelleflerin kuralları kolay anlayabilmesidir. Dolayısıyla vergi kanunlarının anlaşılabilir olması bu ilkenin bir hedefidir.
- *Vergilemede genellik ilkesi:* Vergilemede genellik ilkesine göre bir ülke sınırları içerisinde ki herkes, -gerek yerli gerek yabancı-, vergi vermekle yükümlüdür.

- *Vergilemede kanunilik ilkesi*: Yasallık ilkesi olarak da adlandırılacak olan bu ilke çalışmanın temel konusu olması itibariyle ilerleyen kısımlarında daha detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

Çalışmanın buradan sonraki kısmında konu vergilemede kanunilik ilkesi perspektifinden ele alınarak Danıştay içtihatlarında vergileme de kanunilik ilkesine değinilecektir.

1.2. KANUNİLİK İLKESİ VE KANUNİLİK İLKESİNİN VERGİ HUKUKUNDAKİ YERİ

Tarihsel süreç içerisinde birey devlet ilişkisinde hukuk devleti kavramına varılarak modern devletin hukuka bağlı kılınması, yalnızca hukuksal bir ortam içerisinde eylemlerini sürdürmesi ve bunun dışına çıkmaması olguları sağlanma yoluna gidilmiştir (Öz, 2004:75). Bu süreçte kanunilik ilkesinin olgunlaşma dönemi de diyebiliriz. Bu olgunlaşma döneminde hukukun üstünlüğü ve keyfi uygulamaların sınırlandırılmasının temel teşkil ettiği bir düzen oluşmuştur.

Kanunilik ilkesi ilk olarak suç ve ceza alanında ortaya çıkmış ve zamanla tüm kamu hukuku alanında yayılmıştır (Dönmezer ve Sahir, 1994:22). Suç ve cezalarla birlikte kanunilik ilkesi vergide de önemli bir yer teşkil eder. Suç ve ceza ile karşılaştırma yaparak vergide kanunilik ilkesinin gereğini şu şekilde açıklayabiliriz; ceza kişinin özgürlüğü ve canı ile ilgiliyken vergi; malı, emeği ve geçimi ile ilgilidir (Baykara, www.baykaraymm.com). Yasallık ilkesi, hukuk devleti içerisinde tüm alanlarda yasaların kabul ettiği bir ilkedir.

Bireylerin özgürlük alanlarına en derin müdahalelerde bulunan ceza hukukunun araçlarının iktidarlar tarafından kötüye kullanılmasını engelleyici önlemlerin alınmasının zorunluluğu suçta kanunilik veya kanunsuz suç olmaz ve cezada kanunilik veya kanunsuz ceza olmaz şeklinde ifade edilen ilkelerin oluşmasına yol açmıştır (İçel ve Donay, 1987:79-80).

İnsanın yaşamına anlam verebilmesi, değerlerini gerçekleştirebilmesi, öncelikle onun varlığının güvence altına alınmasına bağlıdır. Kişinin maddi ve manevi varlığını, öz melekelerini (alışkanlık) geliştirmek, yani maddi olanakların sunulması suretiyle bir yandan fiziksel bütünlüğünün korunmasını diğer yandan tinsel (manevi) yönünün zenginleşmesinin sağlanmasını istemek onun en birincil hakkıdır (Duygulu, 2006).

Anayasa Mahkemesi'nin yerleşmiş içtihatlarında her türlü mali yükümlülüğün yasa ile konması gerekeceği kuralı düzenlenirken hedeflenen amaç; keyfi, takdiri ve

sınırsız ölçülere dayalı bir uygulamaya yer verilmemesi ilkesinin korunmasıdır. Verginin yasallığı ilkesi sınırsız ölçülere dayalı uygulamaların önlenmesi gereğinin doğal bir sonucudur. Bu ilkenin bazı alt ilkelere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Verginin yasallığı ilkesinden söz edilebilmesi için öncelikle bir vergi yasasının varlığına ihtiyaç vardır. Bireyin korunmasına yönelik olarak da bu yasanın liberal ve demokratik devlete ait olan bir parlamento tarafından oluşturulması gerekir. Bu “temsilsiz vergi olmaz” ilkesi ile örtüşmektedir. Var olan yasanın yalnızca vergiyi düzenlemesi ve bu yasanın vergi ile ilgili tüm özellikleri dikkate alan tam bir vergi yasası olması gerekmektedir (Güneş, 2008:12). Böylelikle “yasadışı vergi olmaz” ve “verginin belirgin olması” ilkeleri ortaya çıkmaktadır. Burada vergi yasalarının gerekliliği görülmektedir.

Vergi, kamu harcamalarını karşılamak üzere toplanan ekonomik bir değerdir. Ancak vergi toplanırken kişilerin ödeme güçlerinin göz ardı edilmemesi gerekir. Bu nedenle vergi uygulamalarında keyfiliğe yer yoktur. Tarihsel süreç içerisinde, vergileme yetkisinin, belirli kesimlerin elinden alınıp toplumun iradesini yansıtan kurumlar tarafından kullanılmasının sebebi de budur. Günümüzde kimin, ne zaman, hangi koşullarda ne kadar vergi ödeyeceğini sadece yasalar belirlemektedir. Bu sebepledir ki keyfi kararlarla kişi veya kurumlara mali yaptırımlar getirilemeyeceği açıktır. Verginin konulmasını keyfilikten çıkarıp, halkın temsilcilerinin kararı ile olmasına imkan tanıyan kanunilik ilkesi, aynı zamanda insanlığın özgürlük mücadelesinin bir parçasıdır.

Verginin yasallığı ilkesi demokratik mücadelenin bir sonucu olarak uzun bir tarihi süreç içerisinde bugünkü anayasal yerini ve boyutunu kazanmıştır. Vergi koyma yalnızca parlamentoya ait olan devredilemez bir yetkidir. Verginin yasallığı ilkesi yazılı hukuk kuralları şeklinde düzenlenen vergisel konuların, ancak yasaların düzenlediği çerçevede içinde değerlendirilmesini gerekli kılar.

Anayasanın 73. maddesiyle düzenlenmiş “kanunilik ilkesi”, “hukuk devleti” kavramıyla bağlantılıdır. Vergi, iktidarların elinde, ekonomiye ve bu yolla bireylerin temel hak ve özgürlüklerine müdahale aracı olabilmektedir. Ekonomik ve sosyal hayatı düzenleyen kanunlarla kişilerin temel hak ve özgürlükleri alanında yer alan vergiyi doğuran olaylar önlenemez veya caydırılabilir. Bu nedenle vergilerin kanuniliği ilkesi, kişilerin çalışma ve sözleşme hürriyetleri ile mülkiyet ve miras haklarının zedelenmemesi için hukuk devletinin belirleyici unsurlarındandır (Aslan, 2002).

Kamu giderlerinin karşılanmasında temel kaynak durumunda olan vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin alacaklısı konumunda olan devlet ile bunların borçlusu konumunda olan yükümlülerin çıkarları tarih boyunca birbirlerine ters düşmüştür. Dengenin oluşturulmasında etkin alt ilkelerden hareketle üst kavram ve ilke olarak nitelendirilebilecek olan verginin kanuniliği ilkesine ulaşılabilir (Kırman, 2002:5).

Vergilerin konulmasında olduğu kadar değiştirilmesinde ve kaldırılmasında da güçler ayrılığı çerçevesinde yasama meclisinin yetkili olması gerekir. Bu da verginin yasallığına farklı bir bakış açısı sağlar. Sürekli olarak vurguladığımız gibi verginin temeli yasalara dayanır. Sadece yasada belirtilmiş işlemler için yasada mükellef olarak gösterilen kişi veya kurumlardan vergi toplanması mümkün olabilir.

Vergilerin kanuniliği ilkesini birey ve devlet yönünden aşağıdaki gibi inceleyebiliriz.

1.2.1. Birey Yönünden Vergilerin Kanuniliği

“Temsilsiz vergi olmaz” ilkesi doğrultusunda vergiler ancak parlamentodan çıkan bir yasa ile konulabilecektir. Bu ilkenin özünde vergi yükümlülerinin yasama organında temsil edildikleri varsayımı bulunmaktadır.

Yasaların milletin temsil edileceği parlamentolarda açık görüşme ve tartışma yöntemleri ile hazırlanması, özgürlüklerin düzenlenmesi ve sınırlanmasının doğrudan doğruya kamuoyunun denetimi altında olması anlamına gelecektir. Demokratik kökenli olan bu ilkeye göre parlamento tarafından temsil edilen halk, hangi vergileri yükleneceğine kendi karar vermektedir. O halde harcamaların finanse ediliş biçiminin yanı sıra vergi yükünün bireyler arası dağılımının, halkın çoğunluğunun fikirlerini açıklayan kararların bir sonucu olduğu söylenebilecektir (Güneş,2008:13).

“Temsilsiz vergi olmaz” kuralının iki önemli sonucu vardır. Bunlardan ilki, vatandaşın devletin karar mekanizmalarında temsili ve ancak kendisini temsil edenlerin çıkaracağı yasalarla verginin konulabileceği, diğeri ise devlet ve devletin vergilendirme yetkisi, buna bağlı olarak da devletin vergilendirme yetkisini kullandığı alandır.

Birey yönünden vergilerin kanuniliğinin temelinde“temsilsiz vergi olmaz” ilkesinin yanında “yasadışı vergi olmaz” kuralıda yer alır. “Yasadışı vergi olmaz” ilkesinin temelinde “temsilsiz vergi olmaz” ilkesi yatar. “Yasadışı vergi olmaz” ilkesine

göre vergi bir hukuksal kullanım olarak şekli ve maddi anlamda sadece kanunla konulabilecektir. Verginin yasallığı ilkesinin biçimsel yönünü, vergi normunun yasa niteliğine sahip olması oluşturmaktadır.

Yasalar, anayasamızca öngörülen yasama organı olan TBMM tarafından belirtilen usul ve biçimde kabul edilerek yürürlüğe konulan yazılı hukuk kurallarıdır. Yasa metinlerinin içeriği toplum için uyulması zorunlu, soyut, genel ve sürekli hükümlerdir. Sadece belli bir kişiye veya olaya göre değil aynı özellik ve nitelikteki tüm kişi ve olaylara uygulanırlar. Belli bir kişiye yasa ile yükümlülük yüklenemeyeceği gibi, belli bir kişiyi yasal yükümlülüklerinden kurtaracak bir yasanın da çıkarılmaması gerekmektedir. Vergi konulurken ya da değiştirilirken de sadece yasalar kullanılır. Anayasaca öngörülen usullere göre çıkarılmış bir yasa ile konulan vergi, genel adalet düşüncelerine ve ekonomik koşullara aykırı dahi olsa bu onun yasallık niteliğini değiştirmez.

Vergi kurumunun hukuksal yapısının temel koşulu verginin yasallığı ilkesidir. Verginin oranının, alınma biçiminin, alınma zamanının yönetim ve yükümlüler bakımından belirgin olması gerekmektedir. İktisadi açıdan bakıldığında Adam Smith'in klasikleşmiş vergileme ilkeleri arasında bu yönde bir kuralın yer aldığı görülecektir. Buna göre şahsın ödemekle yükümlü olduğu vergi kesin olmalı, gelişigüzeğe, isteğe bağlılığa yer verilmemelidir. Ödemeyi yapan kimse için ve diğer tüm kişiler için ödeme zamanı, ödeme şekli, ödenmesi gereken miktar açık olmalıdır. O halde vergi yasanın anayasada yer alan verginin yasallığı ilkesinin gereği olarak bazı ana öğeleri içermemesi halinde o vergi yasası anayasaya aykırı bir metin durumuna düşecektir (Güneş, 2008:16).

Vergi yasalarının açık ve net hükümleri kapsamaması gereksiz mali anlaşmazlıkların çıkmasına, vergi incelemelerinin artışına, vergi kaçakçılığına neden olmakta, ayrıca bu durum vergi idaresini keyfiliğe ve yasa dışı yollara sevk edebilmektedir. Diğer taraftan kolay anlaşılamayan yasalar karşısında çaresiz ve şaşkın duruma düşen ödevli, eşitlik ilkesinin zedelenmesine yol açan değişik yorumlara ve uygulamalara maruz kalmaktadır (Güneş, 2008:17).

Verginin yasallığı ilkesi sadece vergi alacağının öğelerinin kanunla konulmasını değil, vergiden doğan ödev ve yöntem ilişkilerinin de kanunla düzenlenmesini gerektirmektedir. Vergi yükümlülerine özel güvence ve eşitlik sağlayan bu durum diğer yandan idarenin de kamu hizmetlerini kararlılık içerisinde sürdürmesi ve

alacaklarını daha hızlı ve etkili bir biçimde izlemesi ve tahsil etmesine imkan verecektir.

Vergi yasalarının hükümlerinin son derece açık ve kesin olması sayesinde, vergi ödeyen kişi ve yönetici makamlarda, vergi ödeyenin hak ve ödevleri hakkında doğabilecek kuşkulara yer bırakılmayacak ve vergilerin tarh ve tahsilinde keyfiliğin önüne geçilecektir.

1.2.2. Devlet Yönünden Vergilerin Kanuniliği İlkesi

Verginin alınması zorunluluğu ilkesine göre verginin yasallığı ilkesi bir yandan bireyi koruyan sınırları çizerken diğer yandan da devletin vergisel işlemlerini gerçekleştirmesi için uygun koşulları sağlar. Başka bir ifadeyle, bu ilkeyükümlü için yasa sınırlarının taşılmaması güvencesini getirirken, vergi alacaklısı olan devlete de yasal koşulların varlığı söz konusu olunca bu yetkinin kullanılması imkanını tanımaktadır.

Ekonomi açısından vergiler yadsınamayacak derecede önemlidir. Devletin ekonomik yapı içerisinde müdahil bir anlayışa sahip olduğu günümüz sistemlerinde önemli olan kamunun ekonomik alana müdahalesinin kişi hak ve özgürlükleri karşısındaki sınırının iyi belirlenmesidir (Tan, 1990:178).

Verginin alınması zorunluluğu ilkesi, devletten vergiyi toplama görevini mutlaka yerine getirmesini isteyen ve yönetimin vergiyi toplamaktan kaçınmasını engelleyen bir ilkedir.

Verginin yasallığı ilkesi yönetimin kamu hizmetlerini kararlılık içerisinde devam ettirmesini ve alacaklarını daha hızlı ve etkili bir biçimde tahsil ve takip edebilmesine olanak verir ve vergi yönetiminde kararlılık sağlar (Güneş,2008:20). Ayrıca eşitlik ilkesinin zedelenmesi olasılığını verginin değiştirilmesinin ve kaldırılmasının yasaya bağlı olarak yapılmasını sağlayıp, keyfi uygulamaların önüne geçilebilir.

1.3. TÜRK VERGİ HUKUKU'NDA VERGİLERİN KANUNİLİĞİ İLKESİ

Vergilerin kanuniliği ilkesi Türk Vergi Hukukunda da geçerlidir. Bu ilke temel dayanağını anayasalardan alır. Türk hukukunda da anayasa metinleri incelendiğinde bu niteliği açıkça görebiliriz. Vergilerin kanuniliği ilkesinin Türk Vergi Hukuku'ndaki gelişimine kısaca göz attığımızda gelişimin Osmanlı dönemine kadar uzadığını görebiliyoruz.

Osmanlı İmparatorluğunda egemen olan teokratik devlet sistemi yerine Tanzimat fermanı ile başlayan gelişmelerle birlikte hukuk devletinin bir kısım öğelerinin azda olsa resmi metinlere girdiğini söyleyebiliriz. Tanzimat fermanının da bazı ilkelerden anlam olarak şu şekilde söz edilmektedir: “İslam esaslarına uymak ve kötü gidişi durdurmak için çareler aradık. Yurdun daha iyi yönetilebilmesi için yeni bazı kanunların çıkarılmasını uygun bulduk. Bu kanunlarla gerçekleştirilecek en önemli ilkeler arasında da vergi toplama yöntemlerinin düzeltilmesi vardır.” Görüldüğü üzere Türkiye’de anayasal gelişmelerin daha başında vergilerin kanuniliği ilkesine belli bir önem verilmiştir. Bunda elbette batıda başlayan “temsilsiz vergi olmaz” ve “kanunsuz vergi olmaz” ilkelerine yönelik hareketlerinde etkisi vardır. 1856 Islahat Fermanında vergide eşitliğin, özellikle müslüman olmayanteba ile müslüman teba arasında eşitliğin bir güvence olarak tanındığını gözlemlemekteyiz. Tanzimat döneminin önemli anayasal metinlerinden bir tanesi de 1875 yılında çıkarılan “Fermanı Adalet”tir. Bu belgede de, vergilerle ilgili olarak kanunilikten ziyade vergilerde eşitlik ve adalet ilkeleri üzerinde durulmuş, vergi tahsil usullerinin geliştirilmesi gereği işaret edilmiştir.

Cumhuriyet öncesinde Tanzimat Dönemi’nin “1876 Kanun-i Esasi”sinde verginin yasallığı ilkesi iki ayrı maddede düzenlenmiştir. 25. maddeye göre “Bir kanuna müstenit olmadıkça vergi ve rüsumat namı ile ve namı aherle hiç kimseden bir akçe alınamaz.” ve 96. maddeye göre de “Tekalifi devletin hiçbirisi bir kanun ile tayin olunmadıkça vaz ve tevzi ve istihsal olunamaz.” Bu maddelerde kanunilik ilkesinin etkileri açıkça görülebilmektedir.

1921 Anayasası’nda vergilerin kanuniliği ilkesine yer verilmemekle beraber, 1924 Anayasası’nda bu ilke açıkça benimsenmiştir. Nitekim, 1924 Anayasası’nın 85. maddesinde; “*Vergiler ancak bir kanun ile tarh ve cibayet olunabilir*”, ifadesi bulunmaktadır. Ancak, aynı maddenin ikinci fıkrası ile devlet, il özel idareleri ve belediyelerin geleneksel olarak topladıkları vergilerin kanunları çıkarılincaya kadar tahsiline izin verilmiştir. Ayrıca bu anayasa döneminde vergilerin kanuniliği ilkesine ters düşen pek çok yasa çıkarılmıştır. Fakat bu durumu Osmanlı Devleti’nden cumhuriyete geçiş döneminin bir gereği olarak değerlendirmek mümkündür (Karakoç, 1995:72).

“Vergi, resim, harçlar ve benzeri mali yükümlülükler ancak kanunla konulur” hükmü 1961 Anayasası’nın 61. maddesinin 2. fıkrasında yer almıştır.

Önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi, 1982 Anayasasıyla da vergilerin yasallığı ilkesi benimsenmiş ve 73. maddenin 3. fıkrasında şu hükme yer verilmiştir: “Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konular, değiştirilir veya kaldırılır.” Görüldüğü üzere bu düzenleme 1961 Anayasasındakine benzemektedir. 1982 Anayasası ile vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin kanunla konulacağı veya kaldırılacağı açık bir hükme bağlanmıştır. Yine 1982 Anayasasında yürütme organına belli koşullara ve sınırlamalara bağlı kalarak vergilendirmede açık bir yetki verilmiştir.

2. DANIŞTAY İÇTİHATI BİRLEŞTİRME KARARLARI VE DANIŞTAY İÇTİHATLARINDA VERGİLENDİRMEDE KANUNİLİK İLKESİ

2.1. VERGİ HUKUKU'NUN KAYNAKLARI

Kaynak, hukuk kuralı koyma yetkisini ya da bu yetkiye sahip olan organı (parlamento) ifade eder (Mutluer, 2006:31). Hukukta kaynaklar bağlayıcılık derecesine göre, temel (asli) kaynaklar ve yardımcı (tali) kaynaklar olmak üzere ikiye ayrılabilir. Hukuk kaynakları asli ve tali kaynaklar sınıflandırmanın yanında ayrıca bu kaynakları çıkaran organlara göre de bir tasnif yapılması mümkündür. Buna göre kaynaklar yasama, yürütme ve yargı organından çıkan kaynaklar olarak da incelenebilir. Vergi hukukunda da benzer durum söz konusudur.

Vergi hukukunun asli kaynakları; Anayasa, Anayasa Mahkemesinin İptal Kararları, Uluslararası Anlaşmalar, Kanun,İçtihatı Birleştirme Kararları, Kanun Hükmünde Kararnameler, Bakanlar Kurulu Kararları, Tüzükler, Yönetmelikler ve Düzenleyici Tedbirlerdir³. Tali kaynakları ise; Yorumlayıcı tedbirler, Özelgeler,

³ Genel Tebliğ vergi hukuku açısından Maliye Bakanlığınca vergi kanunlarının uygulanmasını kolaylaştırmak üzere çıkarılan **düzenleyici** yönetsel işlem niteliğinde olmakla birlikte kaynak olma yönünden farklılık gösteren yazılı metinlerdir. Genel Tebliğler iki grupta toplanır. Birinci grup genel tebliğler; vergi kanunlarının Maliye Bakanlığına tanıdığı düzenleme yetkisine dayanılarak çıkarılır ve kendilerine uyulması zorunlu temel kaynak durumundadır. Bu yetki çoğunlukla konu hakkında usul ve esasların belirlenmesi ile ilgilidir ve bu yetkinin kanunla verilen sınırlar içerisinde ve kanunun lafzı ile ruhuna uygun olarak kullanılması zorunludur. Çünkü bu nitelikteki tebliğler yeni hükümler getirdiğinden kendilerine uyulması zorunlu bir temel kaynak durumundadır ve çoğu kez yetkiye aykırı çıkarılan tebliğler Danıştayda dava konusu edilmektedir. İkinci grup genel tebliğler ise; Maliye Bakanlığının Bakanlık örgütüne yönelik olarak yayımladığı vergi kanunlarını **yorumlayıcı** ve açıklayıcı nitelikteki metinlerdir. Vergi kanunlarının özellikle sık sık değiştiği zamanlarda uygulamada önemli sorunlar çıkmaktadır. Farklı uygulamalar ise mükelleflerin vergi yönetimine güvenini sarstığı gibi

Genelgeler, Genel Yazılar, Sirkülerler, Yargı Kararları, Bilimsel Görüşlerdir. Bunlar asli ve yardımcı kaynaklar olarak sıralanabildikleri gibi doğduğu organın adına göre de sınıflandırılabilirler. Yasama organından doğan kaynaklar; Anayasa, Uluslararası Anlaşmalar ve Kanundur. Yürütme organından doğan kaynaklar; Kanun Hükmünde Kararnameler, Bakanlar Kurulu Kararları, Tüzükler, Yönetmelikler ve Düzenleyici tedbirlerdir. Yargı organından doğan kaynaklar ise; Anayasa Mahkemesi İptal Kararları, Danıştay İçtihatı Birleştirme Kararları ve Yargı Kararlarıdır. Bunlara ek olarak birde bilimsel kaynaklar vardır. Burada da sadece bilimsel eserleri sayabiliriz (Bilici, 2011: 35-42; Tosuner ve Arıkan, 2011: 15-34).

Saydığımız vergi hukuku kaynaklarının hepsine ayrı ayrı değinmek yerine çalışmanın direk bağlantılı olduğu Danıştay İçtihatı Birleştirme Kararları detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

2.1.1. Danıştay

Anayasal bir kurum olan Danıştay bir yandan yüksek idare mahkemesi, diğer yandan da devletin merkezde bulunan en yüksek danışma ve inceleme organıdır (Güneş, 2008:235). Danıştay, idare ve vergi mahkemelerince verilen karar ve hükümlerin son inceleme mercii olup, ayrıca belli davalara ilk ve son inceleme dairesi olarak bakar (Odyakmaz vd, 2008:224).

Anayasa'nın 155. maddesinin 2. fıkrasına göre Danıştay Başbakan ve Bakanlar Kurulu tarafından gönderilen yasa tasarıları hakkında görüş bildirmekle yükümlüdür.

Anayasa Mahkemesi özellikle ekonomik konuları içeren yasaların doğrudan önüne getirilmesi durumunda önceden denetim işlevi olmadığı için bunlarla ilgili iptal kararı verebilecektir. Danıştay'ın ön denetim işlevine sahip olması uyumsuzluk durumlarında yüksek mahkemenin iptal kararı ile ilgili olarak sorumlu tutulmasını önleyebilecek bir unsurdur. Gerçekten de anayasaya uygunluğun saptanmasının bir ön denetim makamı olarak Danıştay tarafından başarı ile gerçekleştirilmesi, verginin yasallığı ilkesine aykırı olmayan daha sağlıklı vergi yasalarının da oluşmasını sağlayacaktır (Güneş, 2008:236).

gereksiz davalara da yol açmaktadır. Bakanlık bu gibi sorunları ortadan kaldırmak ve uygulamada birliği sağlamak üzere gerek re'sen gerekse uygulama birimlerinden iletilen sorunlar sonucu genel tebliğler çıkarmaktadır. Bu guruptaki tebliğler vergi idaresine yönelik olup yönetsel emir niteliğindedir. Maliye Bakanlığının o zamanki görüşünü yansıtmakta olup bakanlık bu görüşünü değişen koşullara göre değiştirebilir (Kırbaş, 1995: 45).

2.1.2. Danıştay İçtihatı Birleştirme Kararları

İçtihatı birleştirme, yorumları birleştirme anlamına gelmektedir. İçtihatı birleştirme kararlarının amacı, bir yargı düzeni içinde alınacak kararlarda birlik ve bütünlüğü sağlamaktır. Bunu sağlama görevi, o yargı düzeni içindeki en büyük mahkemeye düşmektedir. İçtihatı birleştirme kararları adli davalarda Yargıtay, idari davalar ile vergi davalarında Danıştay tarafından alınır (Pehlivan, 2010:31). Danıştay İçtihatı birleştirme kararları asli kaynak olup bağlayıcı bir niteliğe sahiptir.

2575 sayılı Danıştay Kanununun 39. maddesine göre, “dava dairelerinin veya idari ve vergi dava daireleri genel kurullarının kendi kararları veya ayrı ayrı verdikleri kararlar arasında aykırılık veya uyumsuzluk görüldüğü veyahut birleştirilmiş içtihatların değiştirilmesi gerekli görüldüğü takdirde, İçtihatı Birleştirme Kurulu, içtihadın birleştirilmesine veya değiştirilmesine karar verir”. İçtihatı birleştirme kararlarına, Danıştay daire ve kurulları ile mahkemeler ve idare uymak zorundadır. İçtihatı birleştirme kararları, Danıştay başkanı, başsavcı, başkan vekilleri, dava daireleri başkan ve üyelerinden oluşan Danıştay İçtihatları Birleştirme kurulu tarafından alınır. Danıştay İçtihatı birleştirme kararları, soyut hukuk kurallarının yorumlanması ve uygulamada birlik sağlanması bakımından önemli bir kaynak teşkil eder (Pehlivan, 2010:32).

2.2.DANIŞTAY İÇTİHATLARINDA VERGİLENDİRMEDE KANUNİLİK İLKESİ

Günümüzde güçler ayrılığı kuramının en duyarlı biçimde muhafaza edilmeye çalışıldığı ekonomik alanlardan biriside vergilendirme yetkisidir (Öz, 2004:181). Yukarıda ki bölümlerde de açıkladığımız üzere vergilendirme yetkisinin sahibi genel hatlarıyla devlettir. Devlet bu yetkisini yasama organı aracılığıyla kullanır. Yürütme organı da yasalardan aldığı yetki doğrultusunda kanunları yürütür. Anayasa'nın 8. maddesinde yürütme yetkisinin kabaca Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Buruluna ait olduğu belirtilmiştir. Fakat zamanla bu yetki Bakanlar Kurulunun idaresine geçmiştir. Bu durum beraberinde keyfiliği getirmiştir. Verginin yasallığı ilkesi keyfi ve takdiri uygulamaları önleyecek ilkelerin yasada yer alması gereğini güder (Kaneti, 1984:32).

Verginin kanuniliği, mali yükümlülük türleri ve yasaların yürürlüğü açısından bir kapsama sahiptir. Verginin yasallığı ilkesi sadece vergileri değil aynı zamanda resim, harç vb. yükümlülükleri kapsamaktadır. Bu noktada mali yükümlülükler açısından verginin yasallığı zorunlu bir unsurdur.

Türk vergi sisteminde çeşitli dönemlerde vergilemede kanunilik ilkesine aykırı olan bazı düzenlemeler yer almıştır. Konuya açıklık getirmesine yönelik olarak bu aykırılıkların Danıştay içtihatlarında yer alan kararlar doğrultusunda tespitinin çalışmaya açıklık kazandıracağı düşünülmektedir.

*Gelirin vergilendirilmesine yönelik olarak, 3986 sayılı kanunu incelediğimizde, bu kanunla ek vergi uygulamalarına gidilmiştir. Ekonomik denge vergisi olarak adlandırabileceğimiz bu vergiler bir yıl önceki kazançlara yönelik olarak uygulama alanı bulmuştur. Bu durum kanunların geriye yürümezliği ilkesine aykırılık içerir. Danıştay İçtihatı Birleştirme Kurulu'nun bu konuya yönelik olarak bir kararında (Danıştay İçtihatı Birleştirme Kurulu, E:1985/5,K:1989/3 k.t.03.07.1989), "*vergilerin kanuniliği ilkesi hukuki güvenliği sağlama amacına matuftur ve vergiyi doğuran olayı vukuu döneminde yürürlükte olmayan bir kanuna dayanılarak vergi yükünün arttırılmasına imkan vermez*" şeklinde bir ifade dikkat çekicidir. Bu ifadeyle Danıştay, hukuk devletine yine hukuk devletinin önemli bir ilkesi olan hukuki güvenlik ilkesinin unsurlarından geriye doğru vergilemenin uygulama alanı bulmasının zarar vereceğine işaret etmiştir. Yine Danıştay idare Davaları Genel Kurulu'nun 1997/645 E., 1999/41 K. sayılı kararında kanunların geriye yürümezliğine vurgu yapılmıştır. Söz konusu kararda davacının temyiz isteminin kabulü ile Danıştay Onuncu Dairesince verilen 4.6.1997 günlü, 1997/2144 sayılı kararının geriye yürümezlik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle bozulmasına karar verilmiştir.

Kanunların geriye yürümezliği ilkesi, bir hukuki eylem yada davranışın, bir hukuki ilişkinin vuku bulduğu yada meydana geldiği dönemdeki kanunun hükümlerine tabi kalmakta devam edeceğini ifade eder. Sonradan çıkan kanun, kural olarak, yürürlüğünden önceki olaylara ve ilişkilere uygulanmaz. Vergi kanunları, kamu hukukuna ilişkin yükümlülükler getirdiğinden, bu kanunların, özellikle mali yükümü artırıcı nitelikteki hükümlerinin, geçmişe yürütülmemesi hukuki güvenlik ilkesi yönünden önem taşır, Anayasanın 73 üncü maddesinin üçüncü fıkrasında ifadesini bulan "**vergilerin kanuniliği ilkesi**" de, hukuki güvenliği sağlama amacına matuftur ve vergiyi doğuran olayın vukuu döneminde yürürlükte olmayan bir kanuna dayanılarak vergi yükünün arttırılmasına imkan vermez.

*Danıştay Onuncu Dairesinin 09/06/1999 günlü ve E: 1998/3315, K: 1999/3133 sayılı kararı ile Danıştay Yedinci Dairesinin 06/02/2002 günlü ve E: 2000/3478, K: 2002/451 sayılı kararı arasında görüş ayrılığına neden olan fon payları, Anayasa

Hukukumuz bakımından, "vergi ve benzeri" mali yüküm değildir. Nitekim; Anayasa Mahkemesinin, T.C. Anayasasının 153 üncü maddesinin son fıkrası uyarınca yasama, yürütme ve yargı organları ile idare makamları ve gerçek ve tüzel kişiler yönünden bağlayıcı olan, 11/01/1985 gün ve E:1984/6, K:1985/1 sayılı kararında da söylenen budur. Esasen; Danıştay Onuncu Dairesi kararında da, toplu konut fonu payının vergi benzeri olduğu ve bu fon payının tahakkukundan doğan uyuşmazlıkların, 2576 sayılı Kanunun vergi mahkemelerinin görevlerini düzenleyen 6 ncı maddesinin yorumu da yapılarak, vergi benzeri olmaları nedeniyle, bu maddenin kapsamına girdiği söylenmemiştir. Aksine, Anayasanın bu fon paylarının vergi ve benzeri mali yüküm olmadıklarını açık biçimde vurgulayan 167 nci maddesinin ikinci fıkrası ile 2976 sayılı Kanunun aynı vurguyu yapan düzenlemesine göndermede bulunulmakla yetinilmiş; yani, söz konusu payın vergi benzeri olmadığı kabul edilmiştir. Danıştay Onuncu Dairesinin bu kabulü, aynı zamanda, fon payı tahakkukundan doğan idari uyuşmazlıklara onbeş yıldan fazla süre ile, herhangi bir görev sorunu yaşanmaksızın, idare mahkemeleri ile anılan dava dairesince bakılmış olmasının nedenini de izah etmektedir. Özet olarak; kararda, fon payı uyuşmazlıklarına vergi mahkemesince bakılması gerektiği yargısına, söz konusu 6 ncı maddenin yorumu ve fon payının niteliğinden hareketle ulaşılmamıştır. Bu yargıya, fonlarla ilgili davaların vergi ile ilgili davaların sonucunda ortaya çıkan hukuki duruma bağlı olduğu ve iki ayrı uyuşmazlığın aynı mahkemede görülmesinde usul ekonomisi ve içtihat birliği bakımından yarar bulunduğu gerekçesiyle varılmıştır. Söz konusu yargının hareket noktası, Pozitif Hukuk açısından, olan, yani yasal düzenleme değil; olması gereken, yani ihtiyaçtır. Bir uyuşmazlığın pozitif görev kurallarına göre hangi yargı yerinin görevine girdiğinin belirlenmesi, bir yargılama işlevidir ve bu işlev yargı oranına aittir. Pozitif görev kuralı bir yana bırakılarak, bu kurala göre hangi mahkemenin görevine girdiği bilinen bir uyuşmazlığın, olması gerekenden, ihtiyaç ya da gereklilikten hareketle, başka bir mahkemece çözümlenmesi gerektiğini söylemek ise, yürürlükteki görev kuralını değiştirerek, yeni bir görev kuralı koymak anlamına gelir ki, böyle bir kuralın yargı kararı ile konulması, yukarıda sözü edilen anayasal kuralın, "Yasallık İlkesi"nin ihlalidir.

Sonuç olarak; *Bakanlar Kurulu kararı ile konulan toplu konut fonu payı, Anayasanın 73 üncü maddesinde öngörülen vergi benzeri mali yüküm değildir. Bu nedenle, bu fon payının tahakkukundan doğan uyuşmazlıkların, özel görev alanı vergi ve benzeri mali yükümlerle*

sınırlı olan vergi mahkemelerince çözümlenmesi, Anayasa kuralı olan "Kanuni Hakim İlkesi"nin ihlalidir. Vergi mahkemelerinin özel görev alanında olmayan bu uyuşmazlıkların içtihatla bu mahkemelerin görevine verilmesi, yürürlükteki görev kuralını değiştiren yeni bir görev kuralı anlamına gelir ki; böyle bir sonucun içtihatla yaratılması da, başka bir anayasal kural olan "Yasallık İlkesi"nin ihlalidir.

*Danıştay Üçüncü Dairesince verilen 4.4.2002 günlü ve E:2001/930, K:2002/1438 sayılı karar ile Danıştay Dördüncü Dairesince verilen 6.6.2001 günlü ve E:2001/1414, K:2484 sayılı karar arasındaki görüş ayrılığı sonucu, Danıştay İçtihadı Birleştirme Kurulu; "Uyuşmazlık ticari işletmelerin kullandıkları kredilere ilişkin faiz ödemelerinin vade tarihlerinin, izleyen yılda olması halinde, kist döneme ait ödenmemiş faizlerin, karşılık ayırmak suretiyle cari dönem kazancından indirilmesinden doğmuştur. Vergi hukukumuzdaki "**kanunilik ilkesi**" gereği matrah azaltan bir işlem olan "karşılık ayırma"nın hangi hallerde mümkün olduğu 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nda belirtilmiştir. Yorum veya kıyas yolu ile bu ilkeye istisna teşkil edecek yeni durumlar ihdas edilemez." kararına vermiştir.

*Danıştay Üçüncü Dairesinin 7.4.1988 günlü ve E:1987-1324, K:1988-1107, 25.2.1988 günlü ve E: 1987-336, K: 1988-623 sayılı kararları ile Danıştay Dördüncü Dairesinin 6.6.1985 günlü ve E:1985-1126, K: 1985-1683, 27.3.1986 günlü ve E:1986-5422, K:1987-444 sayılı kararlarındaki görüş ayrılığı sonucu Danıştay İçtihadı Birleştirme Kurulu; "ikmalen cezasız tarhiyat yapılır" hükmü 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun 111 inci maddesine 484 sayılı Kanunla eklenmiş, 2361 sayılı Kanunla maddeden çıkarılmıştır. Ne hükmün maddeye eklenmesine, ne de çıkarılmasına dair yukarıda sözü geçen kanunların gerekçelerinde, hükmün hangi amaçla eklendiği ve çıkarıldığına dair herhangi bir açıklama yoktur. Herne kadar bu esasa göre vergilemenin daha etkili hale getirilmesi için, kanunkoyucunun bu vergi güvenlik müessesesini cezai müeyyide ile güçlendirmek amacıyla, "cezasız ikmalen tarhiyat yapılır." hükmünü maddeden çıkardığı düşünülebilirse de; vergi idarelerince, Vergi Usul Kanunu hükümlerine dayanılarak kesilen para cezaları teknik anlamda ceza niteliğinde bulunduğu ve Anayasamızın 38 inci maddesi ise; kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesini getirdiğinden, "**cezada kanunilik**" ilkesi esas olup, bu da ceza yaptırımının yasama organı tarafından tereddüt yaratmayacak biçimde düzenlenmesini, suçu oluşturan fiili gerçekleştiren kişiye uygulanacak cezanın cinsinin, miktarının, alt ve üst sınırlarının belirlenmesini zorunlu kılar ve yargı yerlerinin genişletici yoruma ve kıyas yoluna başvuramalarını gerektirir. Aksi halde kıyas yoluyla ceza yaratılmış olur." hükmünü vermiştir.

Tarih boyunca bireyin devlete karşı mali konularda giriştiği mücadele, vergi konmasının keyfiliğini ve aşırılığını önleme yönünde olmuştur. Verginin yasallığı ilkesi, işlevini, daha çok yasaların vergi konulmasına egemen olması açısından göstermiştir. Bu nedenle verginin yasallığı ilkesinin vergi koymanın sadece yasalarca yapılacağını çağrıştırması söz konusu olmaktadır. O halde vergi yasasının anayasada yer alan verginin yasallığı ilkesinin gereği olarak bazı ana öğeleri içermemesi halinde o vergi yasası anayasaya aykırı bir metin durumuna düşecektir (Kırbaş, 1984:25).

Vergilemenin kanuniliği ilkesi sadece yasaların konulması hususunda sahip olduğu kapsamla sınırlandırılmaz. Anayasa'nın 73. maddesinin üçüncü bendine göre bir verginin kaldırılması ve değiştirilmesi yine yasa ile olacaktır. Yasada yer almayan bir ilke ve esasa istinatla, yönetimin bir vergiyi terkin etmesi olanaklı değildir.

SONUÇ

Sağlıklı bir hukuk sistemi, düzen, hukukun kesinliği, toplumsal hedef ve toplumsal sonuçlar gibi büyük öneme sahip olan hukuki değerlerin çatışma içinde olmamalarını; tam tersine, daha üst düzeydeki bir yapı içinde birleşmelerini gerektirir. Bu bir nevi demokratik, sosyal hukuk devleti olmanın zorunluluğudur.

Tarih her zaman, toplumlar ile devletler arasında güvensizliğe dayalı uyuşmazlıklara sahne olmuştur. Bu uyuşmazlıkların kökeninde devletlerin hukukun gerekli kıldığı normları yerine getirmemeleri sorununu ağırlıklı olarak görmekteyiz. Bu çerçeveden baktığımızda hukukun devlet ile toplum arasında güven ilişkisini sağlayan büyük bir sistem olduğu söylenebilir. Hukuk ve hukukun bütün dalları büyük bir sistem teşkil etmenin sonucu olarak bazı temel ilkeler üzerine yapılandırılmalıdır. Özellikle hukuk içerisinde yer alan hukuki güvenlik ilkesi ve öğeleri bireysel hakları koruyan mekanizmalardır. Bugün yeryüzünde hiçbir ülkenin vatandaşlarının adalete olan güvenini sağlayamadan ayakta kalabilmesi mümkün değildir. Adalete olan güven, vergi yükümlülerinin yaşamlarını sürdürebilmelerinde belkide var olması gereken tek unsurdur. Devletine inancını yitirmiş bir toplum ne kendi varlığını ne de devletinin varlığını garanti altına alabilir.

Toplu halde yaşamının bir sonucu olarak ortaya çıkan vergiler devletler için çok önemli bir gelir kaynağıdır. İlk zamanlarda gönüllülük esasına dayalı olan vergiler sonraları zorunlu bir nitelik kazanmıştır. Krallar, imparatorlar, derebeyler vb. sahip oldukları güç ile vergi vermeyi şart haline getirmişlerdir. Bu zorunluluk toplumların sıkıntılı dönemler geçirmelerine neden olmuştur. Fakat yaşamın her anında var olan

özgürlük duygusunun verdiği hırsla toplumlar tarihin her döneminde haklarını aramaya yönelik olarak faaliyetlerde bulunmuştur. Bunun en güzel örneği tabi ki vergi ve vergilendirme yetkisi konusunda verilen mücadelelerdir. Uzun uğraşlar sonunda insanlar kendilerini devlete kabul ettirmişler ve ilk olarak “temsilsiz vergi olmaz ilkesi” sonrasında “kanunsuz vergi olmaz ilkesi”ni idarecilerine kabul ettirmişlerdir. Bu açıdan baktığımızda vergilendirme yetkisinin meşruluğunun ne kadar önemli olduğu görülebilmektedir. Bu nedenle vergilendirmenin yasal ilkelerinin günümüzde önemini her geçen gün artırdığını söyleyebiliriz.

Vergilendirme yetkisinin meşruluğu vergilendirmede kanunilik ilkesiyle birleştiğinde vücut kazanır. Bu ilke geniş bir kapsama sahiptir. Vergilendirmede kanunilik ilkesinin kapsamı içerisine geriye yürümezlik ilkesi, belirlilik ilkesi ve yetki ilkesi girmektedir. Türk vergi sistemi içerisinde saydığımız kapsam çerçevesinde vergilendirmede kanunilik ilkesine aykırı durumlar görülmüştür.

Özellikle yetkinin kullanıma yönelik Danıştay kararları dikkat çekmektedir. Anayasanın 73. maddesinin 4. fıkrası pek çok kanuni düzenlemede ihlal edilmiş ve yetki ilkesi keyfi bir kullanım alanı bulmuştur. Yetki ilkesi bilindiği üzere yasama organı tarafından kullanılmaktadır. Yürütme organı olarak Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulunu saymamıza rağmen günümüzde yetki ilkesi sadece Bakanlar Burulunun elinde olan bir güçtür. Bakanlar Kurulu vergi kurallarının hukuka dayalı olarak yapılması gereğini hissetmediği sürece kanunilik ilkesine aykırı pek çok durumla karşı karşıya kalınabilir⁴.

Yetki ilkesinin kullanımında ki keyfiliğe paralel olarak çıkarılan veya çıkarılması teklif edilen pek çok yasa veya yasa tasarısının geçmiş olay veya durumlara uygulandığını da görmekteyiz. Bu uygulamalar kanunların geriye yürümezliği ilkesinin ihlal edilmesine sebep olmuştur. Kazanılmış haklara saygı ilkesine ve dolayısıyla hukuki güvenlik ilkesine ve en nihai sonuç olarak da hukuk devletine ters düşen bu durum vergilendirmede kanunilik ilkesine de aykırıdır.

⁴ Bakanlar Kuruluna tanınan yetkilerin kapsamı konusunda bir önceki bölümde ayrıntılı açıklama yapılmıştır. Bu yetkilerin büyük bir bölümü mevcut had ve oranların artırılmasına yöneliktir. Ancak burada sorun kanun maddelerince Bakanlar Kuruluna tanınan yetkinin sınırlarının deyim yerindeyse **sınırsızlığıdır**. G.V.K.ınun 94üncü maddesinde yer alan tevkifat nispetlerinin her bir ödeme ve gelir için ayrı ayrı sifra kadar indirilmesi veya bir katına kadar artırılması için verilen yetki veya K.D.V. oranını dört katına kadar artırılması veya % 1 e kadar indirilmesi için verilen yetki gibi. (Kelecioğlu, 2001).

Vergi ile ilgili bir işlem yapılırken bundan etkilenecek olan kişi veya kurumların sahip olduğu başka bir ifadeyle kazanmış olduğu hakların iyi bir şekilde tespiti yapılmalıdır. Buna ek olarak kişileri muallakta bırakacak kapalı ifadelerle işlem metinleri oluşturulmamalı kısacası açıklık ilkesine uygun hareket edilmelidir. Son olarak da vergilendirme yetkisinin keyfi uygulamalardan uzak olmasının zemini anayasal düzende oluşturulmalıdır. Böylelikle yukarıda bahsettiğimiz devlet ile toplum arasında ki güven ilişkisi sağlanacaktır. Bunun da tek yolu bütün bu uygulamaların vergilendirmede kanunilik ilkesine bağlı kalarak gerçekleştirilmesidir.

KAYNAKLAR

- Aslan, Abdullah, "29 Mayıs 2002 Tarihinde Hesap Uzmanları Kurulu'nca Ankara'da Düzenlenen Panelin Açılış Konuşması, www.huk.gov.tr/konusma5.html
- Ayaz, Garip, "Verginin Yasallığı İlkesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları", Altındağ Yeminli MaliMüşavirlik,www.altindagymm.com.tr/tr/html/145/Vergilerin+Yasalligi+Ilkesi+ve+Anayasa+Mahkemesi+Kararlari
- Baykara Bekir, "İdari Vergi Suç ve Cezalarında Kanunilik İlkesi, www.baykaraymm.com/makale/idari_Vergi_suc_ve_Cezalarinda_Kanunilik_Ilkesi.doc.
- Bilici, N. (2011), Vergi Hukuku (Genel Hükümler-Türk Vergi sistemi), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Billur Yatlı, "Vergi Adaleti Kavramında Soyuttan Somuta:Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarını Eşitlik, Özgürlük, ve Sosyal Devlet Kavramları ile Okumak", Vergi Sorunları Dergisi, 1998,sy119,s:100
- Danıştay Kanunu (1982), "T.C. Resmi Gazetesi, 17580, 6 Ocak 1982.
- Dönmezer Sulhi ve Erman Sahir (1994), "Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku", İstanbul.
- Duygulu İsmail, Serbest Meslekte Vergi İncelemesi, www.turkhukuk sitesi.com/makale 388.htm
- Gökbunar, A. R. (1998), "Vergileme İlkeleri ve Küreselleşme",CBÜ Yönetim ve Ekonomi Dergisi, (4): 177-201
- Güneş, G. (2008), "Verginin Yasallığı İlkesi", İstanbul: Levha Yayınları,
- İçel, K.; Donay, S. (1987), "Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Ceza Hukuku", İstanbul.
- Kaneti, S. (1984), "Türk Vergi Hukukunun Anayasal Temelleri", İktisat ve Maliye Dergisi, İstanbul, Cilt:31, Sayı:1.

- Karakoç, Y. (1995), "Vergi Yargılaması Hukuku", İstanbul.
- Kelecioğlu, M. A. (2001), "Vergi Kanunları ile Bakanlar Kuruluna Tanınan Yetkilerin Vergilemede Kanunilik ve Belirlilik İlkeleri Çerçevesinde İrdelenmesi", Yaklaşım Dergisi, Sayı: 105.
- Kırbaş, S. (1984), "Vergi Hukuku, Temel Kavramlar, İlkeler ve Kurumlar", Ankara.
- Kırbaş, S. (1995), Vergi Hukuku, Temel Kavramlar, İlkeler ve Kurumlar", Ankara.
- Kırman, A. (2002), "Mali Yükümlülükler Bakımından Verginin Kanuniliği İlkesinin Anlamı", İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- Mutluer, K. (2006), "Genel Vergi Hukuku", İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Odyakmaz, Z.; Kaymak, Ü. ve Ercan, İ. (2008), "Anayasa Hukuku İdare Hukuku", İstanbul: Arıkan Yayıncılık,
- Öz, E. (2004), "Vergilendirmede Kanunilik ve Türk Vergi Sistemi", Ankara:Gazi Kitabevi
- Pehlivan, O. (2010a), Kamu Maliyesi, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Pehlivan, O. (2010b), "Vergi Hukuku", Trabzon: Derya Kitabevi.
- Tan, T. (1990), "Anayasal Ekonomik Düzen", Anayasa Yargısı, Ankara, Sayı:7.
- Tosuner, M.; Arıkan, Z. (2011), Vergi Usul Hukuku, İzmir: Kanyılmaz Matbaacılık.
- 1982 Anayasası, "T.C. Resmi Gazetesi", 17863, 18 Ekim 1982.
- 1924 Anayasası, "T.C. Resmi Gazetesi", 5905, 15 Ocak 1945.

**Vladimir Propp'un Biçimbilimsel Yaklaşımı Çerçevesinde
"El Bilmez Alelacaip Oyunu Masalı" Üzerine Bir İnceleme**

Turgay Akarslan¹

Öz Bu çalışmada Tokat yöresinde derlenen "El Bilmez Alelacaip Oyunu Masalı" Vladimir Propp'un biçimbilimsel yaklaşımı çerçevesinde ele alınıp incelenmiş ve masalın yapısı üzerinde durulmuştur. Bu konuyu seçmedeki amacımız Propp'un bu yönteminin Tokat masallarına uygunluğunu bir kez daha gözler önüne sermek ve söz konusu masalın bilimsel açılarından tahlilini sunmaktır. Propp metodunun bir Tokat masalına uygulanacağı bu çalışmanın kapsamında masal türünün genel hatları, özellikleri, ilk masal çalışmaları ve tasnifleri hakkında bilgi verilmiştir. Rus halkbilimci Vladimir Propp , Morfolojiya Skazki (Masalın Biçimbilimi) adlı eserinde masalın işlevleri üzerinde durmuştur. Propp'a göre işlev, kişinin olay ya da eylem örgüsünün akışı içindeki anlamına göre belirlenen bir olgudur. O, işlevleri masalın sürekli var olan öğeleri olarak adlandırır ve her masalda değişen kişi ve karakterlere rağmen işlevlerin sürekli var olduğunu söyler. Bundan hareketle kişinin eylemlerini, kişinin değişen özelliklerinden soyutlayarak ele alır ve toplamda otuz bir işlev tespit eder. Bu çalışmada Propp metodunun esaslarına, çalışma yöntemlerine ve daha önce bu yöntemle yapılmış çalışmalara da değinilmiş ve Propp'un ortaya koyduğu işlevsel yöntemle Tokat yöresine ait bu masal analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Masal, Vladimir Propp, Biçimbilim, İşlev, Kuram

**Research on El Bilmez Alelacaip Game Tale
According to Vladimir Propp's Morphosyntactic Approach**

Abstract In this study, it has been examined. "The Tale of El Bilmez Alelacaip Game" which was completed in Tokat. Region and it has been emphasised the structure of the tale that was discussed within the frame of Vladimir Propp's morphological approach. Our purpose in this topic is to reveal the suitability of Propp's approach to the Tokat's tales and to present the analysis of the mentioned tale from scientific aspects. In the extent of this study that Propp's method will be applied to a Tokat tale, it has been informed about the general structures of, its features, preliminary tale studies and classifications. Russian folklorist Vladimir Propp has emphasised the functions of tale in his work "Morfolojiya Skazki" (The morphology of tale). For Propp, function is a phenomenon which is determined according to the meaning of

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, e-mail: turgayakarslan@gmail.com

character in plot. He entitles the functions as the continuous existing constituents and says that functions exist despite of the people and characters change in each tale. From this point of view, he takes character's actions by isolating it from character's changing qualities and attains 31 (thirty one) functions totally. In this study, it has been mentioned the basis of Propp's method, study methods and the studies made previously. And this tale from Tokat Region has been analysed with this functional method that was produced by Propp.

Keywords: Tale, Vladimir Propp, Morphological, Function, Theory

GİRİŞ

Masal nedir? Eğlendirerek öğreten önemli bir sözlü anlatı türü mü, evrensel değerleri içerisinde barındıran hayallerle süslü uçsuz bucaksız bir derya mı, çocukken bizi derelere, dağlara, ülkelere, kıtalara taşıyan, bizleri bazen kudretli bir kral bazen cesur bir asker bazen de maceradan maceraya sürüklenen bir delikanlı rolüne bürünen eşsiz bir anlatım mı? Masalın içeriğinde bunların hepsi mevcuttur. Bünyesinde genellikle mitik öğeler ile olağanüstü unsurlar barındıran ve çocuklar için eğitici ve eğlendirici, yetişkinler içinse roman/hikaye ihtiyacını giderici (Çıblak, 2005: s. 127) bir halk edebiyatı yaratması olan masallar, inandırıcı özelliğinden uzak bir anlatı türüdür. Daha önce *kıssa, dâstân, hikaye* kelimeleri de masal için kullanılmış olsa da kelimenin "mesel" şekli 19.yüzyılın başlarından itibaren görülür. Türk edebiyatında kuşkusuz önemli bir yeri olan masal tarihten bu yana sözlü gelenekte doğup daha sonra yazıya geçirilen türlerdendir. Türk Masalları üzerine birçok araştırma yapan Pertev Naili Boratav masalı şöyle tarif etmektedir: "*Nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü, gerçeğe ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddası olmayan kısa bir anlatı.*"² Saim Sakaoğlu ise masalı şöyle tanımlar: "*Kahramanların bazıları hayvanlar ve tabiat üstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyenleri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür.*"³ Masalın ortaya çıkma sebeplerinden birisi de "*Üstün fikrin idealin hiç değilse hayal aleminde gerçekleşmesini sağlamak; güçsüzlüğünüz sebebiyle doğru olduğunu bildiğimiz halde gerçekleştiremediğimiz bazı ideal fikirlerin tahakkukuna yardım etmek*" şeklinde özetlenebilir.(Sakaoğlu 1999:159-160).

² Pertev Naili Boratav ,100 soruda Türk Halk Edebiyatı,İstanbul,2013,s.85.

³ Saim Sakaoğlu, Gümüşhane ve Bayburt Masalları,Ankara,2002,s.4.

Türkiye'de ve dünyada folklorun gelişimine büyük katkılar sağlayan masalın ilk tasnif çalışmaları da Avrupa'da yapılmıştır. İlk olması nedeniyle ismini zikredebileceğimiz Alman Von Hahn'ın masal tasnifi, kapsamlı ve kalıcı olmasından ziyade kendinden sonraki araştırmalara yol gösterici özelliği itibariyle dikkate değerdir. Masal sınıflandırma konusunda ilk önemli tasnifi ise Anti Aarne yapmış ve masalları; hayvan masalları, asıl halk masalları ve fıkralar olarak üç gruba ayırmıştır (Sakaoğlu, 1999: s. 10-13). Aarne'nin tasnifini geliştirerek yeniden tanzim eden öğrencisi Stith Thompson ise masalları; hayvan masalları, asıl halk masalları, şakalar ve anekdotlar, formülle başlayan masallar ve sınıflamaya girmeyen masallar olarak beş bölümde incelemiştir. Türkiye'de ise Boratav-Eberhard'ın yaptığı tasnif ilk ve en kapsamlı tasnif olarak kabul edilmekle beraber Naki Tezel, Mehmet Tuğrul gibi araştırmacılar da tasnif denemelerinde bulunmuşlardır (Özçelik, 1993: s. 2-8). *Halk edebiyatı anlatı türlerinin tamamında olduğu gibi masal türünde de yapısalcı kuramlar uygulanabilme özelliğine sahiptir ve uygulanmıştır. Yapısal çözümleme yöntem ve kuramlarının tamamının amacı zamanla oluşacak bir folklor grameri sayesinde eorensel bazda mukayeseli çalışmaları daha kolay gerçekleştirilir kılarak insanlığın kültürel ve zihni gelişimini anlayıp açıklayabilmektir.* (Çobanoğlu,2012:206) Yapısalcılık biri Ferdinand da Sausure'nin dilbilim diğeri Rus Biçimciliği olmak üzere iki kaynaktan beslenir. Edebiyatta yapısalcılık 1960'lı yıllarda Fransa'da Roland Barthes, Gérard Genette, Claude Bremond, A. J. Greimas ve Tzvetan Todorov gibi edebiyat bilimciler tarafından başlatılmıştır" (Kolcu 2008: 293).

Tüm metin merkezli çalışmalarda kullanıldığı gibi halkbiliminde de özellikle 1960'larda kullanılmaya başlanan yapısalcı metodun ilk temsilcilerinden bazıları Andre Jones, Lord Raglan gibi araştırmacılar olsa da bu kuramın ,özellikle halkbilimi alanında, en önemli temsilcisi olarak Rus araştırmacı Vladimir Propp gösterilmektedir. Nitekim "Masalın Biçimbilimi" adlı eseriyle tüm dünyada ünlenen Propp'un ardından Alan Dundes da yapısal kuramı esas alan çalışmalarıyla adını bu metodun temsilcileri arasına yazdırmıştır (Dorson, 2001: s. 55-56). Halk edebiyatı yaratmalarının ortak metin özelliklerini belirleyen ve bu özellikleri aynı türden diğer metinlerde de arayan yapısalcıların amacı, tabiri caizse, bir halk edebiyatı metin grameri oluşturmak ve bu grameri tüm halk edebiyatı yaratmalarına uygulayarak adeta matematiksel bir formül elde etmektir. Bu düşünce üzerine çalışmalar yapan yapısalcı araştırmacılar, belli bir

bölgeden elde ettikleri halk edebiyatı anlatılarının iskeletini çıkarmışlar ve bunu evrensel seviyede uygulamaya çalışmışlardır (Ekici, 2012: s. 78).

Olağanüstü Masallar Üzerine

Halkbilimi yapısalcı kuramcılarında Vladimir Propp 1928 yılında Rus peri masallarını (olağanüstü masallar) yapısı bakımından inceleyerek sınıflandırmış ve bu çalışmanın öncüsü olmuştur. Propp Rus halk masallarını incelerken onların, konu farklılığına rağmen değişmeyen ortak yapıya sahip olduklarını ortaya çıkarır. Daha önce böyle bir fikir geliştirilmemiş olsa da halk masallarının yapısını oluşturan kuralların ortaya konabileceğine inanır. Bundan hareketle işlevler üzerinden giderek ve de sistemleştirerek olağanüstü masallara uygular. Bunu yaparken de kitabı Türkiye Türkçesine aktaran Mehmet Rifat'ın dilbiliminden yararlanarak örneklendirdiği şekilde *eşsüremlî* bir yöntem seçip olağanüstü masalların yapısını araştırır. Eşsüremlî bir yöntem seçen Propp, bunun yanında tarihsel incelemeye de karşı değildir. Ancak tarihsel betimlemelerin en iyi şekilde yapılabilmesi için biçimsel kuralların bulunmasını şart koşar. Onu betimlemeden önce kökeninden bahsedilemez ve masalın kökeni sorununu da aydınlatmadan önce, masalın ne olduğunu açıklamak gerekir. Ayrıca biçimsel araştırmalar da tarihsel incelemelerle desteklenmelidir (Propp,1985:10-11-25-26-15-94).

V.Propp masalları yapı özelliklerine göre analiz ederek masalarda "*sabit*" ve "*değişken*" unsurlar olduğunu ortaya koymuştur. Şahısların icra ettikleri hareketler veya aksiyonlar sabit unsurlardır ve Prop bunlara "*Fonksiyon*" adını verir. Masalarda çevre ve şahıslar ise değişken unsurlardır. (Çobanoğlu 2012:216) Propp, masalların sabit ve değişken değerlerini saptamak için aşağıdaki durumları birbiriyle karşılaştırır: (Propp 2001:38)

1. Kral, kahramanın birine bir kartal verir.Kartal kahramanı başka bir karalığa götürür.
2. Büyükbaba,Suçenkoya'ya bir at verir.At Suçenko'yu başka bir krallığa götürür.
3. Büyücü, İvan'a bir kayık verir. Kayık, İvan'ı başka bir krallığa götürür.
4. Kraliçe, İvarı'a bir yüzük verir. Yüzükten çıkan iri yarı adamlar, İvan'ı başka bir krallığa götürür. "

V. Propp, bu unsurların masallardaki yerinin çok kesin ve belirgin olduğunu tespit etmiş, ayrıca halk masallarının tümünde benzer şekilde sıralanan işlevlerini yapısı hakkında şu saptamalarda bulunmuştur(Propp 2001:40-43):

1. Kişilerin işlevleri, kimin tarafından ve nasıl gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin masalın değişmez, sürekli öğeleridir.

2. Masallardaki işlevlerin sayısı sınırlıdır.

3. İşlevlerin sıralanışı hep aynıdır.

4. Bütün olağanüstü masallar, yapılarına göre tek bir tipe aittir.

Propp, masalarda tespit ettiği 31 işlevi sırasına göre. verirken her işlevin içeriğinin kısa bir özetini yapar, ardından işlevi kısaca tanımlar ve şematik karşılaştırmalar yapmayı sağlaması için işleve uygun bir simge verir. Masallar genellikle bir başlangıç durumu ile başlar. Burada ailenin fertleri sayılır ya da geleceğin kahramanı, sadece ismiyle veya durumunun işaret edilmesiyle tanıtılır. Başlangıç durumu, bir işlev olmasa da önemli bir biçimbilimsel öge olarak kabul edilir. Bu ögeye "başlangıç durumu" adı verilir ve " α " işareti ile gösterilir.

Başlangıç durumunun ardından işlevler, aşağıdaki şekilde sıralanır(Propp 2001:45-89):

1. Aileden biri evden uzaklaşır (tanımı: uzaklaşma, simgesi β).

2. Kahraman bir yasakla karşılaşır (tanımı: yasaklama, simgesi γ).

3. Yasak çiğnenir (tanımı: yasağı çiğneme, simgesi δ).

4. Saldırgan bilgi edinmeye çalışır (tanımı: soruşturma, simgesi ε).

5. Saldırgan kurbanıyla ilgili bilgi toplar (tanımı: bilgi toplama, simgesi ξ).

6. Saldırgan, kurbanını ya da servetini ele geçirmek için, onu aldatmayı dener (tanımı: aldatma. Simgesi η).

7. Kurban aldanır ve böylece istemeyerek düşmanına yardım etmiş olur (tanımı: suça katılma, simgesi θ).

8. Saldırgan, aileden birine zarar verir (tanımı: kötülük, simgesi A).

8 a. Aileden birinin bir eksiği vardır; aileden biri bir şeyi elde etmek ister (tanımı: eksiklik, simgesi a).

9. Kötülüğün ya da eksikliğin haberi yayılır, bir dilek ya da bir buyrukla kahramana başvurulur. kahraman gönderilir ya da gitmesine izin verilir (tanımı: aracılık geçiş anı, simgesi B).

10. Arayıcı kahraman eyleme geçmeyi kabul eder ya da eyleme geçmeye karar verir (tanımı: karşıt eylemin başlangıcı, simgesi C).
11. Kahraman evinden ayrılır (tanımı: gidiş, simgesi ↑).
12. Kahraman büyülü bir nesneyi ya da yardımcıyı edinmesini sağlayan bir sınama, sorgulama, saldırı vb. ile karşılaşır (tanımı: bağışçının ilk işlevi, simgesi D).
13. Kahraman ileride kendisine bağışta bulunacak kişinin (bağışçının) eylemlerine tepki gösterir (tanımı: kahramanın tepkisi, simgesi E).
14. Büyülü nesne kahramana verilir (tanımı: büyülü nesnenin alınması, simgesi F).
15. Kahraman, aradığı nesnenin bulunduğu yere ulaştırılır, kendisine kılavuzluk edilir ya da yol gösterilir (tanımı: iki krallık arasında yolculuk, bir kılavuz eşliğinde yolculuk, simgesi G).
16. Kahraman ve saldırgan, bir çatışmada karşı karşıya gelir (tanımı: çatışma, simgesi H).
17. Kahraman özel bir işaret edinir (tanımı: özel işaret, simgesi I).
18. Saldırgan yenik düşer (tanımı: zafer, simgesi J).
19. Başlangıçtaki kötülük giderilir ya da eksiklik karşılanır (tanımı: giderme, simgesi K).
20. Kahraman geri döner (tanımı: geri dönüş, simgesi ↓).
21. Kahraman izlenir (tanımı: izleme, simgesi Pr).
22. Kahramanın yardımına koşulur (tanımı: yardım, simgesi Rs).
23. Kahraman kimliğini gizleyerek kendi evine döner ya da bir başka ülkeye gider (tanımı: kimliğini gizleyerek gelme, simgesi O).
24. Düzmece bir kahraman asılsız savlar ileri sürer (tanımı: asılsız savlar, simgesi L).
25. Kahramana güç bir iş önerilir (tanımı: güç iş, simgesi M).
26. Güç iş yerine getirilir (tanımı: güç işi yerine getirme, simgesi N).
27. Kahraman tanınır (tanımı: tanı(n)ma, simgesi Q).
28. Düzmece kahramanın saldırıya uğraması ya da görünümün gerçek kimliği ortaya çıkar (tanımı: ortaya çıkarma, simgesi Ex).
29. Kahraman yeni bir görünüm kazanır (tanımı: biçim değiştirme, simgesi T).
30. Düzmece kahraman ya da saldırgan cezalandırılır (tanımı: cezalandırma, simgesi U).

31. Kahraman evlenir ve tahta çıkar (tanımı: evlenme, simgesi **W⁰o**).

Masalların yapısını, sayıları 31 ile sınırlı söz konusu işlevler oluşturmaktadır. Bütün işlevler arka arkaya sıralandığında, her işlevin kendisinden önceki işlevden mantıki ve estetik gereklilikle ortaya çıktığı görülmektedir. İşlevler, masalın temel öğelerini, olayı oluşturan öğeleri simgeler. Masalarda, olay örgüsünün akışını belirlememekle birlikte, büyük önem taşıyan bağlantı öğeleri ve güdülenmeler de vardır. Bağlantı öğeleri iki işlevin hemen birbirini izlemediği durumlarda, bir işlevi diğerine bağlayan bilgilerdir. Güdülenme ile kastedilen ise, kişilere çeşitli eylemleri yaptıran dürtü ve amaçlardır. Güdülenmeler, masala kimi zaman canlı ve özel bir nicelik kazandırmakla birlikte kararsız öğeler olup işlevlerden ya da bağlantılardan daha az kesin ve daha az belirgin özelliğe sahiptir (Propp 2001: 95;100).

Belirlenen 31 işlevin tamamına her masalda rastlanmaz, ancak mevcut işlevlerin sırası kesinlikle değişmez. Bu bakımdan Propp, masalı bir kötülükle ya da eksiklikle başlayıp ara işlevlerden geçerek evlilik ya da çözüm olarak " kullanılan başka işlevlere ulaşan bir gelişme olarak tanımlamaktadır. Bu gelişme, "olaylar dizisi" ya da "kesit" olarak adlandırılır. Bitiş işlevi, ödüllendirme, aranan nesnenin elde edilmesi veya kötülüğün giderilmesi vb. olabilir(Propp 2001: 121-122).

Masaldaki genel anları süreci içerisinde yer alan işlevler, Propp'a göre yedi kişinin eylem alanı içinde dağılım gösterir: Saldırganın eylem alanı (kötü-lük, çatışma, izleme); bağışçının eylem alanı (büyülü nesnenin aktarılmasının hazırlanması, büyüğü nesnenin kahramana verilmesi); yardımcının eylem alanı(zor işin başarılmasında kahramana yardım edilmesi); aranan kişinin ve babasının eylem alanı (güç işlerin başarılma isteği, bir özel işaretin zorla benimsettirilmesi, düzmece kahramanın ortaya çıkarılması, gerçek kahramanın tanınması, saldırganın cezalandırılması, evlenme); gönderenin eylem alanı (kahramanın görevlendirilmesi); kahramanın eylem alanı (arayış amacıyla gidiş,bağışçının isteklerine tepki, evlenme); düzmece kahramanın eylem alanı (arayış amacıyla gidiş, bağışçının isteklerine tepki, asılsız iddialar) (Propp 2001:105- 106).

V.Propp, peri masalları üzerine yaptığı bu inceleme sonucunda masallardaki ortak unsurlardan hareket ederek masalların yapısını ortaya koymuştur. Peri masalları yukarıda sıralanmış olan işlevlerin belirli bir düzen dahilinde sıralanmasıyla oluşmuştur. Her masalda bu işlevlerin bir kısmı bulunmamakta bir kısmı ise çeşitli olay dizilerinde tekrar edilmektedir. Propp 'un bu çalışmasına göre peri masalları

dışındaki diğer masallar, hatta farklı coğrafya ve kültürlerle ait masallar da yapıları bakımından birbirinin aynıdır. Bir başka deyişle bütün masallar, ortak bir yapı üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla Propp metoduyla masalların çözümlenmesi sağlanarak bu türün yapısı tespit edilebilir. Böylelikle masalların doğru bir şekilde tasnifi ve incelemesi yapılabilir. Aşağıda Tokat'tan derlediğimiz "El Bilmez Marifet Alelacaip Oyunu" adlı masalın çözümlenmesi verilmiştir. Propp metoduna göre masalların sınıflandırılması, daha evvel de bahsedildiği üzere, iki çift işlevin varlığı' ya da yokluğu göz önünde bulundurularak yapılmaktadır.

Propp Metodunun Tokat Halk Masalına Uygulanması - El Bilmez Alelacaip Oyunu Masalı

Masalın Adı : El Bilmez Alelacaip Oyunu Masalı

Anlatan : Orhan Gülmez, ilkokul mezunu, 65 yaşında (24,05,2014 tarihinde Tokat'ta derlenmiştir.)

Masalının Özeti

1. Bir oğlan bir gün bahçeye çıkar, bahçede yuvasından düşen bir leylek görür, anne ilaç yapar leylek iyi olur.
2. Bir gün çocuğun önüne bir leylek ağzındaki çekirdeği bırakır. çekirdeği bahçeye dikerler.Bu çekirdekten bahçenin her tarafında bir çok kabak büyür.keserler bakarlar ki kabağın içi bal dolu,kabağını ayrı balını ayrı satarlar, zengin olurlar.
3. Çocuk padişahın kızını ister. Padişahın kızı evlenme şartı olarak El bilmez marifet alelacaip oyununu yaparsa oğlana varacağını söyler.
4. Oğlan babası oyunu öğrenmek için yola çıkar.
5. Babası dinlenirken bir oh der, bir dudağı yerde bir dudağı gökte bir Arap çıkar, oyunun ustasının kendisi olduğunu söyleyerek,oğluna El bilmez alel acaip oyununu öğreteceğini söyler.
6. Çocuk gözlerini açınca bir sarayda olduğunu görür ve Arap çocuğu sarayda bırakıp gider.
7. Çocuk sarayın odalarının birinde bir kız çocuğu görür, kız çocuğu oğlanı uyarır Arap'ın kötü biri olduğunu insanları kandırıp buraya getirdiğini daha sonra da onları öldürdüğünü söyler.
8. Arap gelir beraber sarayda dolaşmaya başlarlar, sarayda kimilerinin tavuk, kimilerinin ip olduğunu görürler.

9. Arap bu durumlardan sonra çocuğa tekrar oyunu öğrenip öğrenmediğini sorar, hayır cevabını alınca çocuğun babasını çağırarak çocuğuna el bilmez marifet alelaceip oyununu öğretmediğini söyleyerek çocuğu babasına teslim eder.

10. Çocuk ve babası geri dönerler. Çocuk çok şatafatlı, süslü, kurnaları altından bir hamam olur.

11. Padişah hamamın ününü duyar ve hamamı çok pahalı bir bedel ödeyerek satın alır ancak çocuğun babası hamamın anahtarının padişaha teslim etmez.

12. Padişah ertesi sabah hamamın olduğu yere gider bakar ki hamamın yerinde yeller esiyor.

13. Tekrar yola çıkan çocuk ve babası yola devam ederken çocuk bir koç olur.

14. Arap babaya koçu nereye götürdüğünü sorar. Saraya götürüyorum cevabını alınca fazla bir para teklif ederek koçu alır

15. Koç Arap'ın elinden kurtulur ve bir güvercin olur. Arap ise bir şahin olup peşine düşer. O esnada sarayda sulatanda pencerenin kenarında oturmuş gergef işlemektedir. Güvercin (çocuk) gergefin üzerine düşer ve bir deste gül olur.

16. Bu sefer de Arap bir sazende olup sarayın karşısında saz çalar. Padişah da bu saza bayılır çok beğenir ve sazendeyi (Arap) saraya davet eder. Sazende sultanın elindeki gülü verirselere geleceğini söyler. Padişah da kızından elindeki gülü ister fakat kız vermek istemez.

17. Padişahın ısrarları üzerine sultan elindeki gülü kaldırır yere atar, gül bu sefer bir avuç arpa olur, Arap ise hemen tavuk olup arpaları yemeye başlar ancak bir arpa tanesi köşede kalmıştır, o da yılan olup tavuğu boğar ve etraftakiler bakınca odanın ortasında bir Arap leşini görürler.

18. Yılan olan oğlan silkinir ve eski haline gelerek el bilmez marifet alelaceyip oyununu oynadığını söyler.

19. Padişahın kızını ister. Padişah da kızını verir,

20. Kırk gün kırk gece düğün edip yiyip içerler. Muratlarına ererler.

Masalın Tahli

Olaylar Dizisi - 1

1. Bir karı koca ve bunların bir oğlu vardır. (tanımı: *başlangıç durumu*, simgesi α).

2. Kahramanın ailesi kendilerinin yardım ettiği yaralı bir leyleğin ağzında bir çekirdek getirmesiyle zengin olur. (tanımı: *bağlantı ögesi*, simgesi β).

3. Kahraman padişahın kızıyla evlenmek ister ve bunun için babasıyla uzun bir yola çıkar. (tanımı: *uzaklaşma*, simgesi \S).

4. Kahraman padişahın kızıyla evlenmek ister ve birçok zorlukla başa çıkar. (tanımı: *güdülenme*, simgesi **Gdl**).

5. Padişahın kızı ancak El bilmez marifet alelacaip oyunu yaparsa kahramanla evleneceğini söyler. (tanımı: *güç iş*, simgesi **M**).

6. Kahraman babasıyla birlikte bir dudağı yerde ,bir dudağı gökte Arap'la karşılaşır ve Arap Arap kahramanın babasından bilgiler almaya çalışır. (tanımı: *soruşturma*, simgesi ϵ).

7. Arap El bilmez marifet alelacaip oyununu en iyi kendisinin bildiğini, bu oyunun ustası olduğunu söyleyerek kahramanı yanına çekmeye çalışır. (tanımı: *bilgi toplama*, simgesi ξ).

8. Arap,kahramanın bir hafta yanında kalmasını ,bir haftada El bilmez marifet alelacaip oyununun tüm kurallarını kendisine öğreteceğini kahramanın babasına söyler. (tanımı: *aldatma*. Simgesi η).

9. Babası Arap'ın teklifini kabul eder ve kahramanı Arap'ın yanında bırakır. (tanımı: *suça katılma*, simgesi θ).

10. Kahraman Arap'ın yanında kalır. (tanımı: *karşıt eylemin başlangıcı*, simgesi **C**).

Olaylar Dizisi -2

1. Kahraman Arap'ın yanındayken bir anda kendisini bir sarayın önünde bulur. (tanımı: *gidiş*,simgesi \uparrow).

2. Sarayda karşılaştığı bir kız kahramanın Arap'a karşı nasıl davranması gerektiği ile ilgili bilgiler verir. (tanımı: *bağışçının ilk işlevi*, simgesi **D**).

3. Kahraman saraydaki kızın sözlerini ve telkinlerini dinler ve harfiyen uygular. (tanımı: *kahramanın tepkisi*, simgesi **E**).

4. Arap,kahramanın El bilmez marifet alelacaip oyununu öğrenemediğini söyler ve babasını çağırarak

kahramanı babasına teslim eder. (tanımı: *bağlantı ögesi*, simgesi β).

5. Kahraman babasıyla beraber tekrar yola çıkarlar. (tanımı: *geri dönüş*, simgesi \downarrow).

Olaylar Dizisi -3

1.Babasıyla beraber El bilmez marifet alelacaip oyunu öğrenmek için tekrar yola çıkan kahraman yolda önce bir hamama daha sonra bir koça dönüşür. (tanımı: *biçim değiştirme*, simgesi **T**).

2.Kahraman (koç,güvercin, bir deste gül, arpa, yılan vs.) ve Arap(Şahin,sazende,tavuk vs.) değişik biçim ve suretlerde karşılaşır ve mücadele ederler ve rap öldürülür. (tanımı:*cezalandırma*, simgesi **U**).

3.Değişik suret ve kılıklarda kendini gösteren kahraman (koç,güvercin,bir deste gül,arpa,yılan vs.) Arap'ı yenerek kendini gösterir. (tanımı: *tanı(n)ma*, simgesi **Q**).

4.Kahraman El bilmez marifet alelacaip oyununu,padişahın kızının öğrenmesini istediği oyunu öğrendiğini ve karşılarında bu oyunu oynadığını söyler ve kızı padişahın ister. (tanımı: *güç işi yerine getirme*, simgesi **N**).

5.Padişah kızı verir.Kır gün kırk gece düğün yaparlar ve kahraman muradına erer. *evlenme*, simgesi **W⁰o**).

Bu masalın işlevlerini bir araya getirirsek aşağıdaki şemayı elde ederiz:

1. **α § M ε ξ η θ C**

2. **↑ D E ↓**

3. **T U Q N W⁰o**

İncelediğimiz masal üç olaylar dizisinden oluşmaktadır. Masal kahramanımızın başından geçen olaylar kesiti birbiri ardına gelmektedir. Masalın içerisindeki birbirinden farklı olaylar aslında bir iç masal konumundadır. Masalın başlangıcı aslında masalın tamamındaki olaylardan bağımsız gibi görünse de aslında padişahın kızını isteme cesareti ailenin zengin olmasıyla sağlanmıştır. Bir leylek sayesinde zengin olan aile oğullarına padişahın kızını ister. Kahramanımızın başından geçen asıl olaylar aslında padişahın kızının evlenmek için ortaya attığı belli koşulların yerine getirilme çabalarıyla art arda sıralanır. Masalın her üç olaylar kesitinde aslında karşımıza çıkan saldırgan kişi bir dudağı gökte bir dudağı yerde olan Arap'tır. Kahramanın Arap'la karşılaşması ve güç işlerle sınanması aslında padişahın kızının öğrenilmesini istediği El Bilmez Marifet Alelacaip Oyunu dolayısıyladır. Masalda Bağışçının eylem alanı; kahramana Arap'ın insanları öldürme taktiğini anlatmak ve kahramanın hayatta kalmasını sağlamaktır. Bunu da kahramanın sarayda karşılaştığı bir kız gerçekleştirmiştir. Bu anlamda ise bağışçı saraydaki o kızdır. Masalda Propp'un tespit ettiği 31 işlevin tamamı yoktur. Masalda özellikle biçim değiştirme işlevine çok sık yer verilmiştir kahramanın Prensesle evlenmesi ve prensesin El Bilmez Marifet Alelacaip

Oyununu öğrenmesi halinde evliliği kabul etmesi olayı masalın kahramanını acayip biçim değiştirmelere de sevk etmiştir. Masalın aslı kurgusu adında da kendini bulan biçim değiştirme prensibine dayandırılmıştır diyebiliriz.

Sonuç

Propp'un Biçim bilimsel açıdan ele alınan bu metodu masal araştırmalarında ve incelemelerinde önemli bir metottur. El Bilmez Marifet Alelacayip Oyunu adlı masalda bu metod uygulanarak birçok işlevin görüldüğü tespit edilmiştir. Masalı derlediğimiz Orhan Gülmez bu masalı annesinden dinlemiştir. Propp yöntemine göre ele aldığımızda bu masalın tüm fonksiyonları taşımadığını da söyleyebiliriz. Tokat yöresine ait olan bir masalda Propp'un bu metodun tüm Türk masallarına olmasa da bir çok masala uygulanabileceğini bir kez daha kanıtlamıştır ve bu sayede de Türk masallarının sabit ve değişken unsurlarının çıkarılabilmesi masal türü ve Türk masallarının tespiti ve incelenmesi açısından önemli katkı sağlayacaktır. Bu sayede Türk masalları ile yabancı masallar arasındaki benzer ve farklı yönler de çıkarılmış olacak ve bu çalışmalar alan araştırmacıları ve Türk folklor bilimcilerine fayda sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Aarne, A.; Thompson, S. (1961), Verzeichnis der Märchentypen (Halk Masalı Tip Kataloğu), Suomalainen tiedeakatemia.
- Ahmet Vefik Paşa (1877), Lehçe-i Osmanî, C2. s.1103
- Alptekin, A. B. (2002), Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Alptekin, A. B. (2005), Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Boratav, P. N. (2013a), 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Ankara.
- Boratav, P. N. (2013b), 100 Soruda Türk Halk Folkloru, Ankara.
- Boratav, P. N. (2009), Zaman Zaman İçinde, Ankara.
- Çıblak, N. (2005), "V. Propp'un Masal Çözümleme Metodu", Türk Dili, S. 638, s. 127-140.
- Çobanoğlu, Ö. (2012), Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ankara.
- Dorson, Richard M., (2011), Günümüz Folklor Kuramları (2. Baskı), (Çev: Selcan Günçayır, Yeliz Özay), Geleneksel Yayınları, Ankara.

- Duymaz, A. (1992), Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü(HAGEM) Yayınları, Elazığ.
- Dündar, H. (2002), "Vladimir Propp ve Masalın Biçimbilimi", Milli Folklor, C. 7, S. 55, s: 115-118.
- Elçin, Ş. (1988), Halk Edebiyatı Araştırmaları II, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ergin, M. (1997), Dede Korkut Kitabı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Günay, U. (1973), Elazığ Masalları (İnceleme-Metin), Ankara.
- Kolcu A. İ. (2008), Edebiyat Kuramları Tanım-Tenkit-Tahlil, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara.
- Ocak, A. Y. (1983), Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul.
- Propp, Vladimir, (2001), Masalın Biçimbilimi-Olağanüstü Masalların Yapısı (2. Baskı), (Çev: Mehmet Rifat, Sema Rifat), Om Yayınevi, İstanbul.
- Seydioğlu, B. (1975), Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Erzurum.
- Sakaoğlu, S. (1999), Masal Araştırmaları, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Sakaoğlu, S. (2002), Gümüşhane ve Bayburt Masalları, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Üçer, M. (1987), "Tokat ve Efsaneleri, İnanışları", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat. Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986, Ankara.
- Yıldırım, D. (1998), Türk Bitiği, Akçağ Yayınları, Ankara.

EK-1

Masal Metni

El Bilmez Alelacaip Oyunu Masalı

Bir varmış bir yokmuş, Allah'ın kulu çokmuş, iyisi pek yok, kötüsü pek çokmuş. Zamanın birinde bir adamın bir oğlu varmış. Bu oğlan bir gün bahçeye çıkmış, bahçede yuvasından düşen bir leylek görmüş. Leyleği annesine getirmiş:

- Anne bu leyleğin bacağı kırılmış şuna bir ilaç yap." demiş. Anne ilaç yapmış leylek iyi olmuş, ertesi yıl tüm leyleklerle beraber uçmuş gitmiş.

Aradan uzun zaman geçtikten sonra yine bir gün bahçede bekleyen çocuğun önüne bir leylek ağzındaki çekirdeği bırakır. Çocuk bu çekirdeği annesine götürür, annesiyle birlikte çekirdeği bahçeye dikerler. Bu çekirdekten bahçenin her tarafında birçok kabak büyür. Yemek yapmak için birini koparırlar, keserler bakarlar ki kabağın içi bal dolu, kabağını ayrı balını ayrı satarlar, zengin olurlar.

Çocuk bir gün annesine:

- Bana padişahın kızını iste, der.

Annesi padişahın oğluna kızı vermeyeceğini düşünmekle birlikte oğlunu da kırmak istemez ve padişaha gider. Padişahın önce kızın annesinden kızı ister valide sultan da önce kızına sorması gerektiğini söyler. Padişahın kızı evlenme şartı olarak oğlana şöyle bir şart sunar:

-El bilmez marifet alelacayip oyununu yaparsa bu oyunu bilirse oğluna varacağım, der.

Annesi oğluna bu durumu anlatır. Oğlan da babası ile bu oyunu öğrenmek için yola çıkar. Babası ihtiyardır, bir taşın üstünde oturur. Dinlenirken bir oh der, derken oradan bir dudağı yerde bir dudağı gökte bir Arap çıkar:

-Selamünaleyküm baba hizmetiniz nedir? Der. İhtiyar:

-Ben seni çağırmadım, der Arap:

-Benim adım ohtur, der ihtiyara nereye gittiklerini sorar. Onlar da:

-El bilmez marifet alelacayip oyunu öğrenmeye gidiyoruz, derler. Arap da onun ustasının kendisi olduğunu söyleyerek ihtiyara:

-Oğlunu buraya bırak, bir hafta sonra gel yine beni çağır, oğlunu öğrenmiş olarak sana teslim ederim, der. Çocuğa da:

-Yum gözünü, aç gözünü, der. Çocuk gözlerini açınca bir sarayda olduğunu görür ve Arap çocuğu sarayda bırakıp gider. Çocuk sarayın odalarının birinde bir kız çocuğu görür, kız çocuğu oğlana:

-Buraya niye geldin, bu adam senin gibi nicelerini yemiştir, der ve bir oda kapısı açarak:

-Bak senin gibilerin kafası, bu Arap şimdi gelir sana oyunları öğretir, sonra sorar:

-Öğrendin mi? Öğrensen de öğrenmedim dersin, yoksa öldürür, seni gezdirir, öğrendin mi diye sorar, öğrenmedim dersin seni öldürmez sadece bir tokat vurur, der.

Daha sonra Arap gelir beraber sarayda dolaşmaya başlarlar, sarayda kimilerinin tavuk, kimilerinin ip olduğunu görürler, Arap bu durumlardan sonra çocuğa tekrar oyunu öğrenip öğrenmediğini sorar, hayır cevabını alınca çocuğun babasını çağırarak çocuğuna el bilmez marifet alelacaip oyununu öğretmediğini söyleyerek çocuğu babasına teslim eder.

Çocuk ve babası geri dönerler. Yolda çocuk babasına:

-Baba ben bir hamam olurum, sakın anahtarını kimseye verme, der.

Çocuk çok şatafatlı, süslü, kurnaları altından bir hamam olur. Padişah hamamın ününü duyar ve hamamı çok pahalı bir bedel ödeyerek satın alır ancak çocuğun babası hamamın anahtarının olmadığını söyleyerek anahtarı padişaha teslim etmez. Padişah ertesi sabah hamamın olduğu yere gider bakar ki hamamın yerinde yeller esiyor.

Babasıyla yola devam ederken çocuk yine babasına:

-Baba ben bir koç olurum, sakın yularımı kimseye verme, der.

Bu esnada Arap bunları takip etmektedir ve baba ile oğul arasındaki bu konuşmayı duyar. Arap babaya koçu nereye götürdüğünü sorar. Saraya götürüyorum cevabını alınca fazla para teklif ederek koçu alır. Fakat Babanın boş bir anını kollayarak yularını da ele geçirir. Tam yakaladım derken koç Arap'ın elinden kurtulur ve bir güvercin olur. Arap ise bir şahin olup peşine düşer. O esnada sarayda sulatanda pencerenin kenarında oturmuş gergef işlemektedir. Güvercin(çocuk) gergefin üzerine düşer ve bir deste gül olur. Bu sefer de Arap bir sazende olup sarayın karşısında saz çalar. Padişah da bu saza bayılır çok beğenir ve sazendeyi (Arap) saraya davet eder. Sazende sultanın elindeki gülü verirseler geleceğini söyler. Padişah da kızından elindeki gülü ister fakat kız vermek istemez. Padişahın ısrarları üzerine sultan elindeki gülü kaldırır yere atar, Gül bu sefer bir avuç arpa olur, Arap ise hemen tavuk olup arpaları yemeye başlar ancak bir arpa tanesi köşede kalmıştır, o da yılan olup tavuğu boğar ve etraftakiler bakınca odanın ortasında bir Arap leşini görürler. Yılan olan oğlan silkinir ve eski haline gelerek:

-işte istediğiniz el bilmez marifet alelacayıp oyununu karşınızda oynadım, kızınızı verin, der.

Padişah da kızını verir, kırk gün kırk gece düğün edip yiyip içerler. Muratlarına ererler.

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Yazım Kuralları ve Yayın İlkeleri

1. Başka bir yerde yayımlanmamış veya yayım için gönderilmemiş Türkçe ve İngilizce makaleler kabul edilir.
2. Makalenin ilk sayfasında makale başlığı ve yazarlara ait bilgiler verilmelidir. Yazarların adları akademik unvanları ile birlikte yazılmalı ve e-posta adresleri, çalıştığı kurum bilgileri (Üniversite, Fakülte, Bölüm vb.) ismin altında yer almalıdır.
3. İkinci sayfada makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı, 200 kelimeyi geçmeyen Özet/Abstract ve en fazla 5 anahtar kelime/keywords bulunmalıdır.
4. Dipnotlar geçtikleri sayfada, tablo ve grafikler atıfta bulunulan sayfada veya devamında yer almalıdır. Tablo ve şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tabloların üzerinde, şekillerin ve grafiklerin altında yer almalıdır. Paragraf başı 1,25 cm içeriden olmalıdır.
5. Atıflar metin içerisinde (Lucas, 1988) örneğindeki gibi yer almalıdır. Kitaba atıfta sayfa numarası (North, 1992: 93) örneğindeki gibi verilmelidir.
6. Ekler, kaynakça bölümünden sonra yer almalıdır.
7. Makaleler ekleriyle birlikte 20 sayfayı geçmeyecek şekilde 3 nüsha halinde ve bir adet CD kopya edilerek gönderilmelidir.
8. Makaleler A4 boyutundaki kağıda 1,2 satır aralığında 11 punto Times New Roman yazı tipi ile üstten 6 cm, soldan 4,5 cm, sağdan 4 cm ve alttan 6 cm marjlar kullanılarak yazılmalıdır.
9. Makalelerin yazımında burada belirtilmeyen diğer konularda bilimsel makale yazım kurallarına uyulmalıdır.
10. Makalelerin içeriğinden yazarlar sorumludur.
11. Dergi yayın ilkelerine, yazım kurallarına ve bilimsel araştırma metotlarına uygun olarak gönderilmeyen makaleler dikkate alınmaz.

Kaynak Gösterimi

Alfabetik olarak tek satır aralığında, ilk satır sola dayalı, diğer satırlar 1,25 cm içeriden yazılmalıdır.

Kitap

North, D.C. (1992), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Reprinted, New York: Cambridge University Press.

Makale

Lucas, R.E. (1988), "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22: 3-42.

